МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

для здобувачів 3 курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготували: В.В. Рожнова, кандидат юридичних наук, доцент (тема 1 – у співавторстві з кандидатом юридичних наук, доцентом Д.О. Савицьким); Я.Ю. Конюшенко, кандидат юридичних наук (теми 2, 6);І.В. Чурікова, кандидат юридичних наук (тема 3); О.Є. Омельченко, кандидат юридичних наук, доцент (тема 4 – у співавторстві з кандидатом юридичних наук, доцентом Д.П. Письменним); М.Я. Никоненко, кандидат юридичних наук (тема 5); К.Г. Горелкіна, кандидат юридичних наук (теми 7); О.Ю. Хабло, кандидат юридичних наук (тема 8).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Лукашевич В.Г., доктор юридичних наук, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

Розяврот В.О., заступник начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області підполковник поліції

Конспект лекцій
обговорений та схвалений
на засіданні кафедри
кримінального процесу
“____”
_____ _____
200__р., протокол № ____

ТЕМА № 1. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, сутність та форми кримінального процесу……3
2. Завдання кримінального процесу……..20
3. Система стадій кримінального процесу……27
4. Кримінально-процесуальна форма, функції, відносини та гарантії 32
5. Кримінально-процесуальні акти……38

РЕКОМЕНДОВАНІ ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.

Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41—42, № 43, № 44—45. — Ст. 529.

Про прокуратуру : Закон України від 5 лист. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.

Про адвокатуру : Закон України від 19 груд. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.

Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.

Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.

Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини [Електронний ресурс] : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

Адаховський Д. Поняття, сутність і види кримінально-процесуальних функцій / Д. Адаховський // Право України. — 2010. — № 6. — С. 220—225.

Андрусяк В. Мета та завдання досудового слідства / В. Андрусяк // Вісник прокуратури. — 2010. — № 1. — С. 77—80.

Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін // Право України. — 2003. — № 4. — С. 30—32.

Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения / Божьев В. П. — М. : Юрид. лит., 1975. — 176 с.

Гевко В. Кримінально-процесуальна форма : структура та елементи / В. Гевко // Право України. — 2002. — № 6. — С. 138—139.

Гевко В. Удосконалення процесуальної форми як основа реформування кримінального судочинства України / В. Гевко // Право України. — 2010. — № 2. — С. 150—157.

Горбачов О. Завдання кримінального судочинства : витоки, зміст, реалізація / О. Горбачов, В. Кривобок // Право України. — 1999. — № 8. — С. 34—37.

Грошевий Ю. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності / Ю. Грошевий, Е. Дідоренко, Б. Розовський // Право України. — 2003. — № 1. — С. 73—78.

Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности / А. Я. Дубинский // Проблемы социалистической законности. — Х., 1989. — Вып. 24. — С. 46—52

Зінченко І. Л. Завдання сучасного кримінального процесу України / І. Л. Зінченко // Проблеми законності. — Х., 2006. — Вип. 77. — С. 151—156.

Карабут Л. Форма і формалізм у кримінально-процесуальній діяльності / Людмила Карабут // Вісник прокуратури. — 2011. — № 10. — С. 69—76.

Кучинська О. П. Системність принципів кримінального провадження як визначальний фактор їх ефективного регуляторного впливу на кримінально-процесуальні відносини / О. П. Кучинська // Адвокат. — 2012. — № 1. — С. 7—11.

Лобойко Л. М. Стадії кримінального процесу : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 176 с.

Маляренко В. Т. Про завдання кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 6. — С. 38—48.

Мовчан Г. Правозахисна функція: це – один із основних напрямів діяльності прокурора в кримінальному судочинстві / Г. Мовчан // Вісник прокуратури. — 2009. — № 4. — С. 34—37.

Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник НАВСУ. — К., 2001. — Вип. 1. — С. 59—69.

Орлов М. Відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди як завдання і функція кримінального процесу / М. Орлов // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 6. — С. 133—136.

Павлишин А. Вплив процесуальної форми на встановлення істини у кримінальних справах / А. Павлишин // Вісник прокуратури. — 2011. — № 4. — С. 75—82.

Пилипенко Д. Функція обвинувачення як основний напрям процесуальної діяльності слідчого / Д. Пилипенко // Вісник прокуратури. — 2010. — № 10. — С. 69—76.

Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини : структура і система / Погорецький М. А. — Х. : Арсіс, 2002. — 160 с.

Погорецький М. А. Взаємозв'язок мети і завдань ОРД і кримінального процесу: теоретико-правові проблеми : [монографія] / М. А. Погорецький // Кримський юридичний вісник. — Сімферополь, 2008. — Вип. 3 (4). — С. 5—12.

Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному процесі у пореформений період та упродовж десятиріччя незалежності України (1960-2001 р.р.) / В. О. Попелюшко // Адвокат. — 2008. — № 7. — С. 13—20.

Предмесніков О. Г. Обвинувальна функція у кримінальному процесі / О. Г. Предмесніков // Право і суспільство. — 2009. — № 4. — С. 115—118.

Рахунов Р.Д. Проблема единства и дифференциации уголовно-процессуальной формы / Р. Д. Рахунов // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1978. — Вып. 29. — С. 83—91.

Рогатюк І. Функція обвинувачення – рушійна сила кримінального процесу / І. Рогатюк // Право України. — 2002. — № 2. — С. 79—82.

Рожнова В.В. Про передумови визначення завдань кримінального судочинства / В. В. Рожнова // Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової діяльності. — К., 2011. — С. 34—36.

Рожнова В.В. Кримінально-процесуальна форма та її значення / В. В. Рожнова // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі. — К., 2011. — С. 81—83.

Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы : [учеб. пособ.] / Рустамов Х. У. — М.: Закон и право, 1998. — 304 с.

Савченко В. А. Охорона прав і свобод громадян як одне із основних завдань кримінального судочинства України та ФРН (порівняльно-правове дослідження) / В. А. Савченко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — Запоріжжя, 2007. — № 1 (39). — С. 224—231.

Стратонов В. М. Поняття та завдання пізнавальної діяльності слідчого / В. М. Стратонов // Держава та регіони. Серія: Право. — 2011. — № 1. — С. 181—184.

Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : [монографія] / Тертишник В. М. — Дніпропетровськ, 2002. — 432 с.

Шпак В. Значение процессуальной формы уголовного производства и её дифференциация / В. Шпак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. — Львів, 2004. — С. 429—433.

Шульга А. Моральність кримінально-процесуальних відносин / А. Шульга, Е. Коваленко // Вісник Акад. управління МВС. — К., 2010. — № 3. — С. 171—176.

Юсубов В. Місце органів прокуратури у системі кримінально-процесуальних гарантій / В. Юсубов // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 1. — С. 159—163.

Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве / Якуб М. Л. — М. : Юрид. лит., 1981. — 144 с.

Якимович Ю. К. Дифференциация уголовного процесса / Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубников Т. В. — Томск : Том. ун-т, 2001. — 300 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є формування у курсантів первинного уявлення про кримінальний процес як різновид юридичного процесу, сутність якого полягає у застосуванні норм кримінального та інших галузей права у конкретному випадку вчинення суспільно небезпечного діяння.

ВСТУП

У сфері боротьби зі злочинністю застосовуються різні засоби – економічні, соціально-політичні, правові. Серед останніх особливе місце займають кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби.

Для захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, необхідно встановити фактичні обставини кримінального правопорушення, винуватість особи у його вчиненні та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. У цьому аспекті на основі багаторічного досвіду історично сформувалась чітко визначена системна діяльність у сфері розслідування кримінальних правопорушень, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні та виконання судових рішень. Ця діяльність у загальному виді і є кримінальним процесом.

Вона детально врегульована законом і полягає у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, судовому розгляді та вирішенні матеріалів кримінального провадження, виконанні судових рішень. Кримінально-процесуальну діяльність переважно здійснюють спеціально уповноважені державні органи та посадові особи: суд (суддя), слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи. Саме вони надають їй цілеспрямований характер, визначають її напрями, тобто здійснюють кримінальне провадження.

У кримінальному процесі також беруть участь представники інших державних і громадських організацій, а також посадові, юридичні та приватні особи, які займають у ньому чітко визначене процесуальне становище: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, свідок, понятий, експерт, спеціаліст та інші.

Вищевказані особи вступають між собою у правовідносини, тобто відносини врегульовані правовими нормами, закріпленими у законі. За своєю галузевою належністю норми, що встановлюють права та обов’язки суб’єктів цих відносин, належать до кримінально-процесуального права.

Враховуючи надзвичайно важливе значення кримінального судочинства у розбудові демократичної правової держави, необхідність реформування кримінального процесу України відповідно до міжнародних

принципів та цінностей судочинства, що обумовлюється не лише практичною необхідністю здійснення таких кроків всередині нашої держави, а й потребою виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311 було схвалено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, а 13 квітня 2012 року Верховною Радою України прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Він покликаний удосконалити правове регулювання у сфері кримінального судочинства, привнести у нього європейські цінності та принципи, перетворити неухильне дотримання прав людини у ключову ідею всього кримінального процесу, а також забезпечити реальну, а не задекларовану рівність процесуальних можливостей сторін кримінального провадження та утвердити змагальність процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна ґрунтується на базі науки кримінального процесу, кримінально-процесуального права та практики його застосування.

Кримінальний процес належить до числа тих навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. У реальному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться зіткнутися з фактами злочинів. Тому глибоке вивчення кримінально-процесуального права та теорії кримінального процесу – одна з основних умов успішної роботи на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та в інших сферах правозастосовчої діяльності. Важливо й те, що сам кримінальний процес дозволяє поглибити уявлення про істину, законність та справедливість, вчить уважному і чуйному ставленню до людини, навіть якщо вона переступила межу, дозволену законом.

Особливе значення цієї теми полягає в тому, що вона є базовою для засвоєння усіх наступних тем курсу. У зв'язку з цим курсанти (слухачі, студенти) повинні чітко розуміти поняття кримінального процесу, його сутність, завдання, основні категорії кримінально-процесуального науки, такі як «кримінально-процесуальні функції», «кримінально-процесуальні відносини», «кримінально-процесуальна форма», «кримінально-процесуальні гарантії». При цьому слід звернути увагу на те, що більшість понять кримінального процесу в правовій теорії є неоднозначними і по різному тлумачаться у підручниках, монографіях і навчальних посібниках. Тому засвоєння цих понять, перш за все, потребує чіткого з'ясування елементів, які повинні входити до їх змісту, характерних ознак. Для цього краще проаналізувати декілька поглядів щодо визначення того чи іншого поняття, виявити ті елементи, які визнаються характерними і властивими для нього переважною більшістю науковців.

1. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Поняття та сутність кримінального процесу.

Термін «процес» походить від латинського «processus» й означає рух, діяльність, просування вперед. У правозастосовчій діяльності ці слова набувають іншого, дещо відмінного від буквального змісту значення, а саме: кримінальне провадження (досудове і судове) щодо кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів). У цьому аспекті як синонім вживається поняття «кримінальне судочинство».

Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях.

Кримінальний процес як специфічний вид діяльності – це врегульована кримінально-процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду за участю інших фізичних та юридичних осіб, спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, викриття осіб, які їх вчинили, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні, а також на вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право) – це одна із галузей права України, сукупність правових норм, що регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних та юридичних осіб, що залучаються у сферу кримінального судочинства, під час кримінального провадження.

Кримінальний процес як галузь науки – це галузь правової науки, предметом дослідження якої є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна – це дисципліна, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю, предметом якої є кримінально-процесуальне законодавство, практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Розглянемо більш детально ці поняття.

1. Кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність). Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду щодо розслідування кримінальних правопорушень і здійснення правосуддя у кримінальному провадженні має суспільно-правовий характер. Кримінальне правопорушення завжди завдає державі, суспільству, громадянам певної шкоди й це зобов'язує державні органи, на які покладено обов'язок вести боротьбу зі злочинністю, в межах своєї компетенції, здійснювати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК).

Кримінальний процес – один із видів реалізації державної влади, специфіка якого обумовлена особливістю завдань у сфері боротьби зі злочинністю. Тому кримінальний процес є такою специфічною галуззю, в якій відображається правоохоронна функція держави.

Варто вказати на те, що поняття кримінального процесу не визначається однозначно ні у вітчизняній, ні у зарубіжній кримінально-процесуальній науці. На цей час існують дещо різні його дефініції. По своїй суті один і той же вид правозастосовчої діяльності набував і наразі зберігає різні форми і, відповідно, одержав і одержує до цього часу різні тлумачення його змісту, а разом з тим і визначення його поняття. Сьогодні практично неможливо однозначно охарактеризувати поняття кримінального процесу, що надавались і надаються ученими та законодавцями у різні епохи та у різних країнах. При цьому думки розділяються не тільки щодо того, що слід розуміти під кримінальним судочинством – саму діяльність, або правила цієї діяльності, чи правовідносини, що виникають на їх основі, чи сукупність усіх цих ознак, а й відносно розуміння його структури, змісту, призначення і завдань.

Так, в англійському кримінальному процесі його характеризують як ряд стадій, під час яких приймаються кримінально-процесуальні рішення, починаючи від реєстрації інформації про злочин або арешту підозрюваного аж до умовно-дострокового звільнення засудженого. Для французької юриспруденції характерним є розуміння кримінального процесу як сукупності норм, які описують і регламентують одночасно організацію різних органів, уповноважених на розгляд злочину, а також провадження різних процесуальних дій, які повинні бути вчинені з моменту, коли злочин виявлений до моменту, коли особа визнана винною у його вчиненні, починає відбувати призначене їй покарання. Відповідно до точки зору, що домінує у теорії кримінального процесу Німеччини, кримінальне судочинство – це врегульований законом рух справи з метою постановлення вироку. Поширеною також є точка зору, відповідно до якої кримінальний процес – це формальний механізм, який запроваджений для реалізації матеріального кримінального права.

У вітчизняній науці кримінального процесу поняття кримінального процесу (кримінального судочинства), що сформульовані більшістю дослідників, загалом мало чим відрізняються одне від одного. У цих визначеннях практично завжди вказується на врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність і правовідносини відповідних державних органів і їх посадових осіб (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи) та інших осіб, спрямовані на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Хоча в процесуальній літературі можна зустріти й інші визначення кримінального процесу.

Разом з тим, необхідність дослідження поняття кримінального процесу, з'ясування сутності цієї сфери людської діяльності сприяє правильному розумінню його завдань, структури, змісту та багатьох інших кримінально-процесуальних категорій: принципів (засад), доказів і доказування, заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Спробуємо розібратись у цьому питанні та зробити відповідні висновки на підставі історичного та логіко-семантичного аналізу поняття «кримінальний процес» («кримінальне судочинство»).

Як відомо, вчинення діянь, які завдають шкоду охоронюваним законом інтересам суспільства, особи та держави обумовило виникнення завдання держави щодо боротьби з ними та вирішення соціальних конфліктів між злочинцем і потерпілим або суспільством. Це завдання вирішується при здійсненні таких напрямів державної діяльності:

1. Прийняття норм, які встановлюють заборонені діяння, види та розміри покарання за їх вчинення, обставини, що враховуються при їх встановленні.

2. Створення та діяльність органів, установ, їх посадових осіб, спрямована на запобігання та виявлення кримінальних правопорушень, на притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні, виконання судових рішень, а також на охорону прав та законних інтересів учасників цієї діяльності. Кількість таких органів і установ є достатньо великою, а їх діяльність – широкою і багатогранною. У ній виділяється і особливий напрям – кримінальне судочинство (кримінальний процес, кримінальне провадження). В чому його специфіка?

Відповідно до п. 10 ст. 3 КПК кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Взагалі слово «провадження» означає діяльність, застосування фізичних і розумових сил, а «кримінальне» – таке, що стосується кримінальних правопорушень, їх караності.

Кримінальне право – це право матеріальне, статичне. Воно встановлює: ознаки кримінального правопорушення, складу кримінального проступку та злочину; види і розміри покарань за їх вчинення; обставини, що мають бути враховані при їх призначенні; інші заходи впливу стосовно осіб, які вчинили заборонені діяння. Виникає питання: якщо кримінальне право лише встановлює те, яке рішення слід приймати за тих чи інших обставин, хто буде приймати таке рішення і в якому порядку?

Як відомо, Конституція України у ст. 62 встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (презумпція невинуватості). Аналогічне положення закріплене і у ч. 2 ст. 2 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 17 КПК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим

Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Таким чином, визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначити їй покарання може тільки суд. При цьому суд є органом, незалежним від зацікавлених сторін, об'єктивним і неупередженим арбітром, який приймає рішення на основі дослідження наданих сторонами даних і правових приписів.

Формування рішень – це складний процес пізнання, який включає в себе застосування методів аналізу ситуацій, проблем і способів їх вирішення з урахуванням наявних сил і засобів, оцінку альтернативних варіантів і вибір найбільш оптимального з них. Прийняттю будь-якого рішення завжди передує встановлення та оцінка відповідних аргументів (розгляд питання). Неможливо уявити, щоб суд приймав рішення без постановки питання, без розгляду аргументів на користь існування тих чи інших обставин, що мають значення для прийняття рішення.

Ця діяльність у різні часи і у різних державах здійснювалась різними суб'єктами і в різному порядку. Наприклад, ставити питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення та необхідність призначити їй покарання могли і потерпілі, і будь-які особи, і спеціальні посадові особи, і навіть сам суд. Зацікавлені особи, роблячи ті чи інші заяви, повинні їх підтвердити. Способи такого підтвердження перед судом також були різні. У далекі часи для підтвердження своєї позиції використовувались ордалії, поєдинки. Ще одним способом підтвердження своєї позиції є доказування за допомогою відомостей, що вказують на існування тих чи інших обставин. Саме цей спосіб встановлення фактів, які мають значення для прийняття правового рішення, зберігся до наших часів.

Таким чином, сутність кримінального процесу (кримінального судочинства) полягає в діяльності суду та інших суб'єктів у постановленні питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення, його дослідження за допомогою доказування та прийняття рішень у питаннях щодо події кримінального правопорушення, винності підсудного, необхідності та розмірі покарання винного. Рішення суду як про визнання підсудного винним і його покарання, так і про визнання підсудного невинуватим або звільнення від покарання особи, визнаної винною, як і звільнення особи від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, рівною мірою відповідають призначенню кримінального процесу та діяльності суду й інших державних органів.

Нескладно помітити, що за своїм змістом судочинство достатньо близьке поняттю *правосуддя*. Відмінність полягає в тому, що правосуддя – це діяльність лише судових органів щодо реалізації судової влади, а судочинство, зокрема й кримінальне – це провадження, що включає в себе діяльність суду та інших суб'єктів.

Крім того, під час будь-якої діяльності, у тому числі і кримінального судочинства, наряду з основними діями, спрямованими на досягнення кінцевого результату, суб'єкти здійснюють й інші дії, спрямовані на

вирішення інших, поставлених перед цією діяльністю завдань. Так, наприклад, обвинувачений може заявити відвід судді з метою забезпечення об'єктивності судового рішення. Суддя, для забезпечення нормального перебігу судового засідання може видалити із залу суду порушників порядку чи накласти грошове стягнення.

Система процесуальних дій, що здійснюються у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у сучасній Україні, як уже зазначалось, включає в себе не тільки судове, а й *досудове провадження*.

Специфіка досудового провадження полягає в тому, що у ньому задіяні цілий ряд взаємодіючих суб'єктів (державні органи та посадові особи, заявники, потерпілі, підозрювані, захисники, представники, свідки, експерти та ін.), які здійснюють та беруть участь у багатьох процесуальних діях і приймають чимало процесуальних рішень (щодо прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, збирання, перевірки та оцінки доказів, повідомлення особі про підозру, зупинення та закриття кримінального провадження тощо).

Досудове провадження займає значну частину всього кримінального судочинства. Однак у цій частині провадження не здійснюється судова діяльність пов'язана з розглядом питання про винність і покарання. Тут немає звернень до суду з кримінально-правових питань. Лише у випадках, прямо передбачених законом, органи досудового розслідування, прокурор звертаються до суду (слідчого судді) для одержання дозволу на провадження процесуальних дій, якими обмежуються права та свободи учасників кримінального провадження. Відповідно до п. 18 ст. 3 КПК слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Існування та включення досудового провадження до загальної системи кримінального судочинства обумовлюється необхідністю здійснення попередньої діяльності, що дозволить до розгляду матеріалів судом встановити фактичні та правові підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Основними суб'єктами досудового провадження є державні органи та посадові особи, що одержують і виявляють інформацію про кримінальні правопорушення, встановлюють ознаки кримінального правопорушення, виявляють осіб, які їх вчинили, та формують зміст підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення (правопорушень). Перераховані дії утворюють основний зміст досудового провадження, мета та результат якого зводиться до формування т підтримання прокурором обвинувачення в суді. Разом з тим, законність і обґрунтованість підозри у вчиненні кримінального правопорушення, як і обвинувачення в цьому, передбачають неможливість притягнення до кримінальної відповідальності невинуватого, тобто забезпечують захист осіб від незаконного та необґрунтованого обвинувачення і засудження.

Під час досудового провадження приймаються й інші рішення, обумовлені нормами як кримінального, так і кримінально-процесуального закону (про закриття кримінального провадження, про застосування запобіжного заходу, тощо).

При цьому, незважаючи на те, що у досудовому провадженні суд як орган правосуддя, участі не приймає, водночас він (зокрема, слідчий суддя) наділений певною компетенцією: приймає рішення про застосування запобіжних заходів (ч. 4 ст. 176 КПК), про проникнення до житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 233 КПК), про проведення деяких негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК) та ін.

Тісний зв'язок судової влади та досудового провадження також свідчить про єдину систему дій, що утворюють сутність кримінального судочинства.

Загалом, якщо проаналізувати систему дій і рішень, умови та порядок їх здійснення, встановлені кримінальним процесуальним законом України, можна дійти висновку, що сутність кримінального процесу утворює діяльність, яка має свою специфіку, що полягає в такому:

1) вона забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону;

2) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

3) охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це положення повною мірою стосується тих осіб і організацій, які постраждали від кримінального правопорушення; тих осіб, які підозрюються та обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення; інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні як свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті тощо.

Таким чином, ***кримінальний процес (кримінальне судочинство)*** – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

3. Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право). Кримінально-процесуальна діяльність, будучи врегульованою правом, має своєю правовою основою кримінально-процесуальне право як сукупність правових норм, що регулюють вказану діяльність. Це відносно самостійна сукупність норм вітчизняного права, що регулюють відносини між учасниками кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право – це галузь права, що являє собою сукупність закріплених Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законами правових норм, що регулюють порядок діяльності органів

досудового розслідування, прокуратури та суду при здійсненні кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, бо має свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, що виникають і розвиваються при здійсненні досудового розслідування і судового провадження у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність) та свій, специфічний метод правового регулювання (спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини).

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну, скажімо, від загальнодозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «дозволено все, що не заборонено законом»).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання та систему кримінального процесу, порядок відносин суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів між собою та з громадянами, що беруть участь у кримінальному процесі, а також порядок і форму провадження процесуальних дій, підстави, умови та порядок прийняття процесуальних рішень.

Значення кримінального процесуального права, його позитивна роль у житті суспільства визначаються передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок кримінального провадження, забезпечуючи умови для успішної боротьби зі злочинністю, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови для виконання завдань кримінального судочинства. Кримінальне процесуальне право встановлює правила, дотримання яких є необхідним для достовірного з'ясування обставин вчинення кожного кримінального правопорушення, справедливого здійснення правосуддя.

Ця галузь права передбачає процесуальні гарантії прав осіб, у тому числі конституційного права громадян на судовий захист, на особисту свободу, недоторканність особи, житла та іншого володіння, охорону особистого життя, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, а також права оскарження дій посадових осіб. Важливе місце в системі цих гарантій посідає забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Ряд найважливіших положень кримінального процесуального права, розміщені у Конституції України, тобто є конституційними нормами, що означає визнання його високої соціальної цінності.

3. Кримінальний процес як галузь науки. Наука кримінального процесу, як одна з галузей юридичної науки, становить систему понять, уявлень, поглядів та ідей, що розкривають сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку.

Наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінально-процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання

застосування кримінального процесуального законодавства, розробляє науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінально-процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу.

Наука кримінального процесу вивчає суть і засади (принципи) кримінального провадження, розвиток і основні риси кримінально-процесуального права, правове становище суб'єктів кримінального процесу, проблеми доказів і доказування. Детально досліджується порядок кримінально-процесуальної діяльності від її початку до завершення, правила діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у кримінальному провадженні.

Наука кримінального процесу в Україні має багату та цікаву історію. В її створенні і розвитку беруть участь вчені, що представляють різноманітні наукові напрями, але мають загальні цілі, об'єднані турботою про зміцнення законності, ефективне виконання завдань кримінального судочинства.

Об'єктивні закономірності виникнення, розвитку та функціонування одних і тих же фактичних і юридичних об'єктів у сфері кримінального судочинства можуть бути предметом вивчення не лише кримінально-процесуальної науки, але й інших, пов'язаних з нею галузевих юридичних наук.

Наука кримінального процесу має тісний зв'язок з наукою кримінального права, криміналістикою, науками цивільного права, цивільного процесу, адміністративного права і процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, їй притаманні риси загальної теорії держави і права, а також формальної логіки та діалектико-матеріалістичної гносеології. Ця обставина свідчить про системність кримінально-процесуальної науки, зв'язок її положень з положеннями інших наук, об'єднаних єдиною діалектико-матеріалістичною методологією.

Предмет кримінально-процесуальної науки визначає специфіку застосування в ній загальнонаукових, окремих наукових і спеціальних методів пізнання, зумовлених загальним діалектико-матеріалістичним методом, що зобов'язує розглядати всі явища і процеси в їх розвитку та протиріччях.

Отже, предметом дослідження кримінально-процесуальної науки є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу.

4. Кримінальний процес як навчальна дисципліна. Кримінальний процес як навчальна дисципліна – частина теорії кримінального процесу, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Предметом вивчення дисципліни є кримінально-процесуальне законодавство та практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна належить до фундаментальних, нормативних, обов'язкових, професійно орієнтованих юридичних дисциплін і посідає провідне місце в професійній підготовці юристів і правоохоронців. Навчальна дисципліна «Кримінальний процес»

ґрунтується на положеннях кримінально-процесуального права, практики його застосування і науки кримінального процесу. Вона вивчає діюче кримінально-процесуальне законодавство, процесуальну діяльність і процесуальні правовідносини, теорію й історію кримінального процесу.

Кримінальний процес належить до навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. В реальному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться зіткнутися з кримінальним провадженням. Тому глибоке вивчення кримінально-процесуального права та теорії кримінального процесу – одна з умов успішної праці на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів та в інших сферах юридичної та правоохоронної діяльності.

Навчальна дисципліна «Кримінальний процес» поділяється на загальну та особливу частини.

У *загальній частині* розглядаються основні, вихідні положення: поняття, сутність та форми кримінального процесу; кримінальний процесуальний закон та правила його дії; джерела кримінально-процесуального права України; засади (принципи) кримінального провадження; правовий статус суб'єктів кримінального процесу; докази та доказування в кримінальному процесі; заходи забезпечення кримінального провадження та ін.

На основі цих фундаментальних положень в *особливій частині* вивчається рух кримінального провадження на всіх стадіях кримінального процесу, а також особливі порядки кримінального провадження.

Заняття з кримінального процесу проводиться на основі раціонального поєднання активних форм і методів навчання з практичною спрямованістю занять. Завершується вивчення цієї навчальної дисципліни складанням екзамену.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права, як наука і навчальна дисципліна тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими галузями права, науками та навчальними дисциплінами, а саме:

1. Конституційним правом. В Конституції України закріплено більшість засад (принципів) кримінального процесу, основні права й свободи громадян, судова система. У кримінально-процесуальному праві ці засади (принципи) відтворюються, конкретизуються, закріплюється система процесуальних гарантій їх здійснення, охорони прав і свобод громадян.

2. Кримінальним правом. Норми кримінального права застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами й судами до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тільки у межах кримінального процесу. У свою чергу, основні питання предмета доказування в кримінальному провадженні визначаються складом того чи іншого кримінального правопорушення, сформульованого в кримінальному праві.

3. Законодавством про судоустрій, прокурорський нагляд і адвокатуру, в якому встановлюються основні принципи організації й діяльності суду,

прокуратури, органів досудового розслідування, адвокатури. Кримінальний процес визначає порядок діяльності цих органів у межах кримінального провадження, а також участі адвокатів у цій діяльності.

4. Кримінально-виконавчим правом. Цей зв'язок зумовлений передусім тим, що вид і міра покарання, вид установи виконання покарання визначаються вироком суду, і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань. Ряд питань, що виникають на стадії виконання вироку чи іншого судового рішення, вирішуються за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом.

5. Криміналістикою і судовою психологією. Всі організаційні, тактичні, методичні й психологічні прийоми розслідування злочинів, які розробляються вказаними науками, застосовуються тільки в межах кримінального процесу і не можуть суперечити нормам кримінально-процесуального права, тим правилам і прийомам розслідування кримінальних правопорушень, провадження слідчих дій, що закріплені в ньому. Досягнення судової психології широко використовуються, зокрема, у формі проведення судово-психологічної експертизи.

6. Кримінологією. Вивчаючи особу правопорушника (злочинця), причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, розробляючи рекомендації щодо їх усунення, кримінологія ґрунтується і на нормах кримінально-процесуального права, аналізі діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у конкретному кримінальному провадженні, на вивченні матеріалів цих проваджень. Розробляючи пропозиції щодо ефективного вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин і умов вчинення кримінальних правопорушень і вжиття заходів до їх усунення при здійсненні кримінального провадження, ця наука сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності вказаних органів і кримінально-процесуального законодавства. Водночас ці пропозиції мають цілком відповідати нормам кримінально-процесуального права. Жодна з розроблених кримінологами рекомендацій не може бути здійснена на практиці, якщо вона суперечить кримінальному процесуальному закону.

7. Судовою медициною і судовою психіатрією, досягнення яких використовуються, зокрема, при провадженні освідування, огляді трупа, призначенні судово-медичної і судово-психіатричної експертиз.

8. Законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Завданням ОРД є пошук і фіксація в інтересах кримінального судочинства фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп. Матеріали ОРД використовуються як приводи і підстави для початку досудового розслідування, або проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі.

Форми кримінального процесу.

Наразі відомо багато різних порядків кримінального провадження, що існували в минулому, та існують сьогодні. Серед тисяч особливостей і деталей такого провадження можна виявити певні істотні риси, що характеризують ту чи іншу форму кримінального процесу.

Під ***формою кримінального процесу*** традиційно розуміють його структуру (загалом та окремих його стадій), організацію, котрими визначаються джерело виникнення, розвиток цього процесу, правове положення його суб'єктів.

На форму кримінального процесу впливають такі чинники, як державно-політичний режим, у тому числі державна політика у галузі кримінального судочинства, а також рівень правової культури суспільства.

Протягом усього періоду існування кримінального процесу у різних державах і у різний час він набував певних рис, властивостей, які покладені в основу виділення таких історичних форм кримінального процесу: 1) розшуковий; 2) змагальний; 3) змішаний.

Така типологія кримінального процесу в своїй основі має наявність чи відсутність спору рівноправних сторін перед незалежним судом. Якщо такий спір наявний, то процес належить до змагального типу, якщо ні – то до розшукового. Якщо спір сторін присутній лише на деяких етапах процесу чи в окремих його інститутах, то тип судочинства є змішаним.

Розшуковий(інквізиційний, слідчо-розшуковий) кримінальний процес має такі основні ознаки:

- застосування переважно імперативного методу правового регулювання кримінально-процесуальних відносин;
- функції обвинувачення, захисту і вирішення спору по суті зосереджено в одному державному органі;
- суд має право змінювати обвинувачення в досить значних межах;
- відсутність у процесі самостійних сторін, а відповідно і їх змагальності;
- наявність у обвинуваченого певних прав, реалізація яких цілком залежить від державних органів, які ведуть процес;
- визнання обвинуваченим своєї вини має перевагу над іншими доказами;
- таємність провадження.

Змагальний кримінальний процес має такі основні ознаки:

- наявність кримінально-правового спору;
- наявність сторін із різними за змістом інтересами;
- залежність вироку суду від результату змагання сторін;
- зміст і обсяг обвинувачення визначає обвинувач, а суд розглядає справу тільки у визначеному обвинувачем обсязі.

У жодній із сучасних держав кримінальний процес у "чистій" історичній формі (розшуковій, змагальній) не існує. Елементи розшукової форми "змішуються" зі змагальними, що дає підставу виділяти кримінальний процес змішаної форми.

В юридичній літературі розрізняють *два види змішаного кримінального процесу*:

1) процес, у якому досудове розслідування побудовано на суто розшукових, а судові стадії – на змагальних засадах. Основні риси:

- у досудовому провадженні не допускається захисник;
- обвинувачений та інші учасники мають змогу ознайомитися з матеріалами кримінального провадження тільки після завершення досудового розслідування;
- судове оскарження дій і рішень державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, не допускається;

2) процес, у якому досудове провадження містить елементи змагальності. Основні риси:

- у досудовому провадженні допускається захисник;
- заінтересованим учасникам досудового розслідування ще до закінчення розслідування може бути надано для ознайомлення певні матеріали (наприклад, ті, якими обґрунтовується затримання чи повідомлення про підозру);
- усі учасники досудового розслідування мають право оскаржити до суду дії і рішення органів досудового розслідування, прокурора.

В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні.

Для сучасного вітчизняного кримінального судочинства характерними є змагальна побудова судового провадження з наданням сторонам обвинувачення та захисту рівних прав і можливостей у судовому засіданні. При цьому досудове розслідування є суто формалізованим з наявністю деяких ознак розшукового кримінального процесу. Так, у органів досудового розслідування, прокурора поєднуються функції обвинувачення та судова за своєю природою функція прийняття рішення по суті провадження. Зокрема, органи досудового розслідування, прокурор без участі суду у передбачених законом випадках можуть застосувати деякі заходи примусу, повідомляють особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; збирають фактичні дані, що одразу набувають силу доказів; можуть закрити кримінальне провадження за наявності передбачених законом підстав. Усі ці повноваження у процесуальних системах, що будуються виключно на основі змагальності, традиційно належать судовим органам.

Таким чином, загалом кримінальний процес України є змішаним процесом слідчо-змагального типу.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

У результаті дослідження першого питання ми можемо дійти таких висновків:

1. Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях:

- кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність);

- кримінальний процес як галузь права (кримінально-процесуальне право);

- кримінальний процес як галузь науки;

- кримінальний процес як навчальна дисципліна.

2. Кримінальний процес (кримінальне судочинство) – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

2. ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Для того, щоб досягнути певного результату під час здійснення будь-якої, у тому числі кримінально-процесуальної діяльності, необхідно вирішити ряд питань (завдань). Саме завдання, поставлені перед кримінальним судочинством, обумовлюють досягнення його цілей.

Загалом завдання – це виражена у законі форма правової діяльності, що реалізується уповноваженими на те суб'єктами шляхом виконання наданих їм засобів для досягнення окремого та загального правового результату.

Завдання кримінального провадження сформульовано в ст. 2 КПК. Ними є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Перелічені завдання кримінального провадження є загальними для всіх його стадій. Водночас кожна стадія має і свої спеціальні безпосередні завдання. Виконання всіх цих завдань покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть процес.

Розглянемо завдання кримінального процесу більш детально.

1. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Потреба особи, суспільства та держави у захисті від суспільно небезпечних посягань (у тому числі, кримінальних правопорушень) обумовлюють необхідність створення регулятора суспільних відносин, який буде здатний виконувати цю функцію. Таким є кримінальне право. Однак саме по собі, без механізму реалізації

кримінально-правових норм, воно не буде спроможним захистити ні окрему особу, ні суспільство, ні державу загалом. Роль такого механізму, як відомо, виконує кримінальний процес.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право як елементи соціальної системи мають різне функціональне призначення, однак обидві ці галузі регламентують відносини з приводу вчинення кримінального правопорушення. Кримінальне право визначає коло кримінальних правопорушень, функціональне призначення кримінального процесу – регламентація порядку кримінального провадження.

Реалізація кримінальних правовідносин завжди пов'язується з кримінально-процесуальним правом. При цьому кримінальні правовідносини можуть залишитись нереалізованими у разі, якщо не буде встановлена подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила. Реалізація кримінальних правовідносин означає, що всі обставини кримінального правопорушення встановлені, особа, яка його вчинила, притягнута до кримінальної відповідальності та покарана, відновлені порушені права потерпілого, відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. У такому випадку досягнута мета кримінального права, виконане завдання кримінального процесу: особа, суспільство, держава захищені.

Виконання загального завдання кримінального процесу щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень реалізується у функціональних завданнях суб'єктів правозастосування – органів і посадових осіб, що реалізують норми кримінально-процесуального права. Функціональні ролі цих органів і посадових осіб різні, як різними є і безпосередні завдання, що покладаються на них. Так, органи досудового розслідування покликані встановити обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, доказати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду як соціального інституту полягає у здійсненні правосуддя.

Таким чином, виконання завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень визначається функціональним призначенням державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, і зобов'язані повно, всебічно та об'єктивно досліджувати всі обставини кримінального провадження, встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, доказати передбаченими законом засобами її винуватість, призначити справедливе покарання, забезпечити відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не допустити притягнення до відповідальності невинуватого, а у разі слідчо-судової помилки реабілітувати особу та відшкодувати їй шкоду, завдану незаконними діями.

2. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки

найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), визначення правами і свободами людини та їх гарантіями змісту і спрямованості діяльності держави (ч. 2 ст. 3) підвищують відповідальність компетентних органів за виконання постановлених перед ними завдань.

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінально-процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення.

Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним інструментом державної охорони прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб – установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь), слід розуміти встановлення процесуальних гарантій створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, у тому числі і спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують вказані права та інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

Як зазначається у настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Отже, охороні підлягають права як тих фізичних і юридичних осіб, які постраждали від вчинення кримінального правопорушення, так і тих, винуватість яких у вчиненні кримінального правопорушення, встановлюється, й тих, хто відіграє допоміжну роль у кримінальному провадженні.

Можна виділити такі напрями діяльності в межах забезпечення (гарантування) охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження:

1) створення умов, необхідних для реалізації прав та здійснення законних інтересів. Так, згідно ч. 1 ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і

свобод кожної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника;

2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав і умов, у передбаченому законом порядку. Так, ч. 1 ст. 132 КПК визначає, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом;

3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав та законних інтересів учасників провадження. Частина 3 ст. 11 КПК встановлює, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. При цьому, відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Зазначеним напрямам відповідають різні види кримінально-процесуальних гарантій, про які йтиметься нижче.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення – завдання складне і багатогранне. Його виконання пов'язане з ретельною та кропіткою роботою, спрямованою на виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, на викриття та розшук особи (осіб), що його вчинила, тощо. В результаті проведених під час досудового розслідування дій встановлюються та досліджуються більшість доказів, формується підозра та обвинувачення, що надалі стає предметом судового розгляду та визначає його обсяг і межі.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Названі вимоги характеризують способи дослідження обставин кримінального правопорушення та зібраних доказів. Швидкість, повнота та неупередженість (об'єктивність) мають свій конкретний зміст, однак при цьому вони взаємопов'язані.

Вимога ***швидкості*** у кримінальному провадженні означає, що строки проведення досудового розслідування та судового розгляду повинні максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення (початку кримінального провадження). Ідея швидкості кримінального провадження виражена правилом «швидкого суду». Правом на «швидкий суд» повинні володіти усі зацікавлені у цьому особи, насамперед, потерпілий та обвинувачений. Вимога швидкості є необхідною складовою справедливої процедури, на яку вказують основоположні міжнародні документи. Так, у Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначено, що «кожен має право при визначенні його громадянських прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що йому пред'явлене, на справедливий, публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» (п. 1 ст. 6). У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право обвинуваченого на розгляд його справи судом без невиправданої затримки перераховано в ряду мінімальних гарантій справедливого правосуддя.

Вимога швидкості впливає на побудову кримінального процесу, визначення повноважень його суб'єктів.

Так, для забезпечення швидкості кримінального провадження запроваджуються спрощені порядки кримінального провадження (досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків).

Серед засад (принципів) кримінального провадження визначено засаду розумних строків (ст. 28 КПК), відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Повноваження державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, також обумовлені процесуальними строками, встановленими законом. Наприклад, в силу вимог ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Стаття 219 КПК встановлює, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня

повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку і протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Згідно ст. 220 КПК клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу. Таким чином, порушення встановленого законом процесуального строку в діях посадових осіб, які ведуть процес, є порушенням закону і означає незаконність проведеної процесуальної дії.

Слід вказати на те, що швидкість як нормативна вимога до здійснення кримінального провадження може бути виражена шляхом використання у тексті закону таких слів, як: строк, період, момент, одночасно, невідкладно, не пізніше, протягом та ін.

Повнота проведеного досудового розслідування та судового розгляду означає, що встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК): подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Це означає, що зібрані докази, які дозволяють стверджувати про існування цих обставин.

Повнота, зокрема, досудового розслідування також означає перевірку даних про вчинення обвинуваченим або іншими особами інших кримінальних правопорушень та прийняття за цими фактами відповідних законних і обґрунтованих рішень.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду забезпечується також їх всебічністю – ретельною перевіркою усіх можливих версій, пояснень, оцінкою доказів, що надходять як від сторони обвинувачення, так і від сторони захисту. Тому однобічність, неповнота – це недостатнє з'ясування чи нез'ясування будь-якої істотної обставини кримінального провадження, залишення без уваги тієї чи іншої обставини, що викриває чи виправдовує обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Неупередженість досудового розслідування та судового розгляду означає об'єктивне, безстороннє дослідження обставин кримінального провадження, збирання як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, встановлення усіх даних, які характеризують особу обвинуваченого. Неупередженість дослідження також передбачає уважне ставлення як до показань потерпілого, так і показань підозрюваного, обвинуваченого, їх клопотань і скарг. Усі показання цих осіб повинні ретельно перевірятись, а клопотання, якщо вони обґрунтовані, задовольнятись.

Відповідно, упереджене (необ'єктивне) провадження – це провадження здійснене зацікавлено, як правило, з «обвинувальним ухилом».

Особливе значення вимога неупередженості має стосовно судового розгляду. Неупередженість передбачає, що суддя при розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження є суб'єктивно вільним від особистих переконань відносно учасників судового провадження, його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому, тобто суддя повинен бути об'єктивно безстороннім. Суддя не повинен мати будь-якого інтересу у провадженні за винятком одного – правильного застосування закону.

Під час судового розгляду суддя повинен однакого ретельно аналізувати доводи обвинувачення та захисту, керуючись при цьому тільки інтересами правосуддя.

Неупередженість – категорія, з однієї сторони, суб'єктивна, що залежить від суб'єктивних факторів, а з іншої – об'єктивна, що формується під впливом об'єктивних умов, що забезпечують її прояв.

До об'єктивних умов забезпечення неупередженості суддів слід віднести побудову судової системи, особливий порядок фінансування судів, порядок призначення і звільнення суддів, їх матеріальне та соціальне забезпечення, незалежність, недоторканність і незмінюваність суддів.

Оскільки неупередженість і об'єктивність суддів є важливими передумовами дотримання вимог закону при здійсненні правосуддя, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, закон зобов'язав суддю при виконанні своїх повноважень, а також у позаслужбових відносинах уникати всього того, що може применшити авторитет судової влади, викликати сумнів в його об'єктивності, неупередженості та справедливості. Суддя не вправі, перебуваючи на посаді судді обіймати посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках (ч. 1-3 ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Неупередженість – категорія, у тому числі, суб'єктивна, що залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від вольових настанов суб'єкта. Неупередженість передбачає, що суддя прямо чи непрямо не зацікавлений у вирішенні кримінального провадження, що надійшло йому для розгляду.

Під прямою особистою зацікавленістю слід розуміти таку зацікавленість у даному кримінальному провадженні, коли суддя має матеріальний чи інший інтерес, який буде чи може бути затронутий під час судового розгляду.

Під непрямою особистою зацікавленістю слід розуміти таку зацікавленість, коли суддя, хоча безпосередньо и не зацікавлений у результаті судового розгляду, однак зацікавлені інші особи, інтереси яких не байдужі судді в силу родинних, дружніх зв'язків, близьких відносин тощо.

Для забезпечення неупередженості та об'єктивності суддів у кримінальному процесуальному законі встановлений перелік обставин, які перешкоджають участі судді у розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження (статті 75, 76 КПК).

Поняття «повнота» та «неупередженість» взаємопов'язані. Не може кримінальне провадження вважатись неупередженим, якщо усі можливі версії ретельно не перевірені, не з'ясована наявність обставин, які як викривають, так і виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення (критерії повноти). Не буде і повноти, якщо провадження здійснюється упереджено, зі збиранням і дослідженням виключно обвинувальних доказів, без перевірки доводів невинуватості особи.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

У результаті дослідження другого питання ми можемо дійти таких висновків: завданнями кримінального процесу є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

3. СИСТЕМА СТАДІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду здійснюється у певній послідовності та може поділятися на частини, що називають стадіями кримінального процесу.

Усі стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою, проте відрізняється одна від іншої безпосередніми завданнями, особливим колом

учасників, специфікою процесуальних відносин, а також підсумковими рішеннями.

Стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Виділення певних частин кримінального провадження в стадії та відокремлення їх одна від одної ґрунтується на таких характерних *ознаках:*

1. Наявність завдань, властивих певній частині процесу;
2. Визначене коло суб'єктів, які здійснюють на певному етапі процесуальну діяльність;
3. Своєрідність процесуальної форми, в якій здійснюється ця діяльність;
4. Наявність підсумкового процесуального акта, в якому фіксується рішення про перехід кримінального провадження в наступну стадію процесу або про завершення провадження загалом.

Відповідно до чинного законодавства кримінальне провадження складається з певної кількості стадій, сукупність яких утворює *систему стадій кримінального процесу*, а саме:

1) досудове розслідування;
2) підготовче провадження;
3) судовий розгляд;
4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
5) виконання судових рішень;
6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
7) провадження у Верховному Суді України;
8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування – це початкова стадія кримінального процесу, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК).

У цій стадії компетентні державні органи (слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа):

- здійснюють процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймають рішення про початок досудового розслідування;
- здійснюють досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання.

У цій стадії кримінального процесу провадиться комплекс процесуальних дій, спрямованих на швидке, повне, неупереджене

встановлення обставин вчиненого кримінального провадження, осіб, які його вчинили, тощо.

Основними суб'єктами цієї стадії є слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, потерпілий, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, захисник, представник, заявник, свідок, експерт та ін.

Підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника) здійснює процесуальну діяльність спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні. За результатами підготовчого судового засідання суддя приймає одне з таких рішень:

1) затверджує угоду або відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;

2) закриває провадження у випадку встановлення підстав, передбачених законом;

3) повертає обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;

4) направляє обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, в якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін судового провадження розглядає і вирішує матеріали кримінального провадження по суті, тобто вирішує питання про наявність чи відсутність діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, про наявність складу кримінального правопорушення у цьому діянні, про наявність чи відсутність вини обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення, про необхідність призначення обвинуваченому покарання за вчинене ним кримінальне правопорушення та інші питання, передбачені законом.

Вирішуючи ці питання, суддя (суд) здійснює правосуддя. Таким чином, судовий розгляд є специфічною процесуальною формою здійснення правосуддя.

За результатами судового розгляду може бути прийнято одне з таких рішень: 1) вирок (обвинувальний або виправдувальний); 2) про закриття кримінального провадження; 3) про застосування чи незастосування примусових заходів медичного характеру; 4) про застосування чи незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, у зв'язку з поданою на них апеляційною скаргою. За результатами такого перегляду суд апеляційної інстанції приймає одне з таких рішень:

1) залишає вирок або ухвалу без змін;

2) змінює вирок або ухвалу;

3) скасовує вирок повністю чи частково та ухвалює новий вирок;

4) скасовує ухвалу повністю чи частково та ухвалює нову ухвалу;

5) скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;

6) скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції.

Певну специфіку підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ст. 407 КПК).

Виконання судових рішень – це стадія кримінального процесу, в якій суд, що постановив рішення, вирішує усі питання, що виникають у зв'язку зі зверненням цього рішення до виконання, його фактичним виконанням, а у деяких випадках і після його виконання.

Касаційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції у зв'язку з поданою на них касаційною скаргою.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

1) залишити судове рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення;

2) скасувати судове рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;

3) скасувати судове рішення і закрити кримінальне провадження;

4) змінити судове рішення.

Провадження у Верховному Суді України – це стадія кримінального процесу, в якій Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах з підстав:

1) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (статті 444, 445 КПК).

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких ухвал:

1) про повне або часткове задоволення заяви;

2) про відмову в задоволенні заяви.

Якщо Верховний Суд України установить, що судове рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, є незаконним, він скасовує його повністю чи частково, змінює його і приймає нове судове рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Якщо судове рішення у справі переглядається з підстави, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і має право прийняти нове судове рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення (ст. 455 КПК).

Провадження за нововиявленими обставинами – це стадія кримінального процесу, в якій судове рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду при винесенні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути (ст. 459 КПК). Такими обставинами, зокрема, визнаються штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження та ін.

За наслідками такого провадження суд має право скасувати вирок чи ухвалу і прийняти новий вирок чи ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

Кримінальний процес не завжди проходить усі ці стадії. Він може завершитися, наприклад, в стадії досудового розслідування (підготовчого провадження) шляхом прийняття рішення про закриття кримінального провадження; у разі неподання апеляційних і касаційних скарг будуть відсутні стадії апеляційного та касаційного провадження; у разі відсутності підстав для провадження у Верховному Суді України та провадження за нововиявленими обставинами – будуть відсутні і ці стадії.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У результаті дослідження третього питання ми можемо дійти таких висновків: стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності,

властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Система стадій кримінального процесу:

1) досудове розслідування;
2) підготовче провадження;
3) судовий розгляд;
4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
5) виконання судових рішень;
6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
7) провадження у Верховному Суді України;
8) провадження за нововиявленими обставинами.

4. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА, ФУНКЦІЇ, ВІДНОСИНИ ТА ГАРАНТІЇ

Усі дії суб'єктів кримінального провадження здійснюються у визначеному законом порядку, з додержанням передбачених законом умов і послідовності, тобто згідно з процесуальною формою. Обов'язковість кримінально-процесуальної форми міститься у вимозі точного і неухильного виконання її приписів.

Кримінально-процесуальна форма – це визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень.

Кримінально-процесуальна форма створює визначений, детально врегульований і обов'язковий режим кримінального провадження. Цей порядок є єдиним *(уніфікованим)* для усіх кримінальних проваджень, що є гарантією дотримання прав суб'єктів кримінального процесу. Проте у деяких випадках законодавець встановлює особливі порядки провадження – диференційовані форми (залежно від суб'єкта суспільно небезпечного діяння або характеристик кримінального провадження).

Особливу *(диференційовану)* форму (порядок) кримінального провадження становлять:

- кримінальне провадження на підставі угод (гл. 35 КПК);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (гл. 40 КПК);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (гл. 41 КПК).

Необхідність застосування особливої форми у деяких кримінальних провадженнях зумовлено потребою надання додаткових процесуальних гарантій особам, які через неповноліття або психічну хворобу не можуть повноцінно захищати свої права та законні інтереси, а також особам, які наділені правовими привілеями та імунітетами.

Форму диференційованого провадження у інших випадках обумовлює можливість її спрощення (кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) або необхідність ускладнення (кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю).

Значення кримінально-процесуальної форми полягає в такому:

- вона забезпечує дотримання режиму законності в кримінальному процесі;
- створює необхідні умови для швидкого, повного та неупередженого кримінального провадження;
- забезпечує захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- сприяє забезпеченню виховного впливу кримінального процесу;
- забезпечує єдиний порядок кримінального провадження.

Функції кримінального процесу (кримінально-процесуальні функції) – це визначені законом основні напрями кримінально-процесуальної діяльності.

Загальні завдання кримінального судочинства, сформульовані у ст. 2 КПК, не виключають, а навпаки, передбачають різні форми і методи їх реалізації відповідно судом, прокурором, слідчим. Кожний з них має притаманну саме йому спрямованість у вирішенні цих завдань. У свою чергу, інші суб'єкти кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.) мають свою спрямованість у діяльності, яку вони здійснюють і яка обумовлена характером їх інтересів у справі. Із спрямованістю тих чи інших видів процесуальної діяльності і пов'язано поняття кримінально-процесуальних функцій.

У теорії кримінального процесу відсутня єдина думка про вичерпне поняття кримінально-процесуальної функції. Водночас, для характеристики процесуальних функцій істотно важливим є те, що:

- вони закріплені у законі як певні види, напрями процесуальної діяльності;
- виділяються з усієї процесуальної діяльності як основні, оскільки кожна з них безпосередньо пов'язана з реалізацією завдань кримінального судочинства;
- здійснюються суб'єктами, які уповноважені на здійснення кримінального провадження, або мають у ньому процесуальний інтерес.

З урахуванням такого розуміння суті процесуальних функцій та відповідно до ст. 22 КПК у кримінальному процесі виділяють такі три *основні функції*:

1) функція обвинувачення;

2) функція захисту;

3) функція вирішення кримінального провадження по суті (правосуддя).

Основними їх справедливо називають тому, що вони завжди виявляються в центральній стадії процесу – стадії судового розгляду і визначають змагальну побудову судового провадження.

Серед інших функцій у юридичній літературі виділяють: 1) функцію розслідування; 2) функцію нагляду за додержанням законності; 3) функцію кримінального переслідування; 4) функцію судового контролю; 5) профілактичну функцію.

Функції кримінального процесу завжди виконують певні суб'єкти процесу. Так, функцію обвинувачення, зокрема, здійснює прокурор, слідчий, потерпілий та ін. Функцію захисту – підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін. Виключним суб'єктом реалізації функції правосуддя є суд (суддя).

Вказані кримінально-процесуальні функції здійснюються не ізольовано одна від одної, вони тісно пов'язані між собою, перебувають у певному співвідношенні й у сукупності забезпечують виконання завдань кримінального судочинства. Йдеться, отже, про систему процесуальних функцій, яка має певні особливості. У ній є функції, що сполучаються, розвиваються і доповнюють одна одну, і тому один суб'єкт може реалізувати декілька процесуальних функцій; однак існують і функції несумісні, які один і той самий суб'єкт в одному кримінальному провадженні виконати не може. Так, здійснення прокурором функції нагляду за законністю в досудовому провадженні не лише не виключає, але, навпаки, передбачає здійснення ним функції обвинувачення у суді. У ході реалізації слідчим функції розслідування, коли ним встановлено підстави для повідомлення особі про підозру, він притягує її як обвинуваченого, формулює і пред'являє їй відповідне обвинувачення, а значить, і реалізує з цього моменту і функцію обвинувачення. У вказаних випадках ідеться про сумісні процесуальні функції.

Коли ж йдеться про функції обвинувачення, захисту і правосуддя, то вони суворо розрізняються, і тому суб'єкти, що здійснюють обвинувачення (так само як і захист), не можуть здійснювати правосуддя; той, хто обвинувачує, не може бути суддею.

Ще одна особливість системи процесуальних функцій полягає в тому, що обвинувачення, за загальним правилом, передує появі функцій захисту та правосуддя й обумовлює їх виникнення. Сформульоване і пред'явлене обвинувачення викликає до життя функцію захисту, спрямовану на його спростування, доказування невинуватості або меншої винності обвинуваченого. Функція правосуддя здійснюється не інакше як на підставі сформульованого обвинувачення. Здійснення її означає правильне, згідно із законом і обставинами провадження, вирішення основного питання – про винність чи невинуватість підсудного і про застосування до винного справедливого покарання. Твердження про винність підсудного є підсумком

діяльності суду. Воно одержує свій вираз у вироку – найважливішому акті правосуддя.

Ще однією із функцій суду, зокрема, у досудовому провадженні, є функція судового контролю. Цю функцію відповідно до положень КПК здійснює спеціальний суб'єкт кримінального провадження – слідчий суддя (п. 18 ст. 3 КПК). Змістом цієї функції є розгляд і вирішення скарг на дії, рішення та бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора, а також дача дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення тих процесуальних дій, якими обмежуються конституційні права та свободи особи.

Формами реалізації процесуальних функцій є:

- прийняття рішень;
- виконання дій;
- участь у провадженні процесуальних дій.

Кримінально-процесуальні правовідносини – це врегульовані кримінальним процесуальним законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження.

Елементами кримінально-процесуальних правовідносин є:

- суб'єкти (усі державні органи, їх посадові особи, що здійснюють кримінальне судочинство, а також інші громадяни, посадові та юридичні особи, що залучаються у сферу кримінального процесу);
- об'єкт (те, з приводу чого виникли і розвиваються правовідносин);
- процесуальні права і процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальна діяльність може відбуватися лише у формі кримінально-процесуальних відносин. Іншого способу здійснення прав і обов'язків у кримінальному процесі суб'єктами кримінального провадження не існує.

Кримінально-процесуальні відносини мають свою специфіку. Вони пов'язані з кримінальним правопорушенням, його ознаками, можуть бути реалізовані лише через діяльність суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження.

Отже, враховуючи публічно-правове начало, властиве кримінальному судочинству, слід зазначити, що специфічною особливістю кримінально-процесуальних правовідносин є участь у них представника держави, наділеного владними повноваженнями. Без владного начала в кримінально-процесуальних правовідносинах неможливий розвиток кримінального судочинства, виконання завдань, що стоять перед ним.

Кримінально-процесуальні відносини виникають лише після одержання компетентними правоохоронними органами інформації про вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення. Кримінально-процесуальні правовідносини в основному вичерпують себе зі встановленням кримінально-правового відношення й прийняттям рішення про застосування (чи незастосування) кримінальної відповідальності. Закінчення функціонування кримінально-процесуальних відносин, у зв'язку з набранням обвинувальним вироком законної сили, створює юридичний факт для

реалізації встановлених кримінально-правових відносин. Це не виключає виникнення кримінально-процесуальних відносин знову і після набрання вироком законної сили, зокрема, у стадіях виконання вироку, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами.

Слід зазначити і про те, що вчинення кримінального правопорушення не завжди викликає виникнення кримінально-процесуальних відносин, оскільки не про всі кримінальні правопорушення стає відомо суб'єктам кримінального провадження – компетентним державним органам. З іншого боку, неправдиві чи помилкові повідомлення про кримінальне правопорушення зумовлюють виникнення кримінально-процесуальних відносин за фактичної відсутності кримінально-правових відносин.

Варто підкреслити, що суб'єкти правовідносин, реалізуючи свої процесуальні права й обов'язки, відіграють неоднакову роль у кримінальному судочинстві, мають різний вплив на перебіг і кінцевий результат кримінального провадження. Головна роль у кримінальному процесі належить державним органам і посадовим особам, відповідальним за вирішення кримінального провадження, які наділені правом застосування норм закону і прийняття процесуальних рішень. Від них залежить саме здійснення кримінального провадження, його результат, можливість реалізації прав і обов'язків іншими суб'єктами кримінального провадження. Тому закон зобов'язує їх не тільки роз'яснювати права підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому та іншим суб'єктам, які беруть участь у справі, а й забезпечувати можливість здійснення цих прав.

Державні органи та посадові особи взаємодіють між собою, а також і з іншими суб'єктами кримінального провадження. Їх дії взаємозалежні й виконуються у межах суспільних відносин, врегульованих нормами кримінально-процесуального права. Суб'єктами цих кримінально-процесуальних відносин є всі особи, які володіють процесуальними правами й обов'язками. Той чи інший суб'єкт провадження може бути учасником одного чи декількох процесуальних правовідносин, однак поза прямого і конкретного зв'язку із представниками держави (слідчим, прокурором, судом) не може реалізувати свої права і виконати покладені на нього обов'язки.

Коло можливих об'єктів кримінально-процесуальних відносин достатньо широке. Таким об'єктом може бути проведення процесуальних дій (явка свідка до слідчого за викликом, дача показань на допиті), або певна поведінка (непорушення порядку в судовому засіданні) тощо. Будь-які процесуальні правовідносини мають свій об'єкт.

Кримінально-процесуальні правовідносини мають фактичний та юридичний зміст.

Юридичним змістом кримінально-процесуальних правовідносин є зафіксовані у нормах кримінально-процесуального права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників.

Фактичний зміст кримінально-процесуальних правовідносин – це реально здійснювані дії їх учасників, спрямовані на реалізацію своїх

суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що визначаються інтересами у кримінальному провадженні (публічними чи приватними).

Юридичними фактами, що спричиняють виникнення, зміну та припинення кримінально-процесуальних відносин, найчастіше є процесуальні дії, рідше – події (наприклад, закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності), але щоразу у зв'язку з певними діями. На відміну від інших правовідносин, юридичними фактами завжди виступають тільки складні фактичні сукупності, тобто визначені законодавством сукупності тих чи інших дій (утримання від них) та подій.

Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального судочинства, виконання його завдань.

Найважливішою рисою кримінально-процесуальних гарантій, їх забезпечувальної властивості є їх багаторівнева системність.

Систему кримінально-процесуальних гарантій становлять: 1) кримінально-процесуальна форма; 2) принципи кримінального процесу; 3) процесуальний статус учасників кримінального процесу; 4) можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 5) прокурорський нагляд; 6) судовий контроль; 7) відомчий контроль; 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження; 9) юридична відповідальність учасників кримінального процесу та інші.

Державним органам і посадовим особам кримінально-процесуальні гарантії забезпечують можливість виконання своїх обов'язків та використання своїх прав для виконання завдань кримінального судочинства, а іншим учасникам кримінального провадження – реально використовувати надані їм процесуальні засоби для охорони прав і законних інтересів. Права, надані державним органам і посадовим особам у кримінальному процесі, гарантовані обов'язком відповідних осіб виконувати звернені до них вимоги та встановленими законом санкціями за невиконання цих обов'язків.

Зважаючи на те, що одним із суб'єктів (сторін) кримінально-процесуальних відносин є державний орган або посадова особа, наділені владними повноваженнями, особливе значення у кримінальному провадженні набувають процесуальні гарантії прав особи, охорона її прав і законних інтересів, забезпечення права на судовий захист. Реальне забезпечення прав особи, насамперед, потерпілого та обвинуваченого, є критерієм оцінки демократизму та гуманізму кримінального процесу.

Процесуальними гарантіями прав особи є ті засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію. Наприклад, право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника гарантується роз'ясненням йому цього права, наданням можливості обрати захисника та запросити його, наданням йому у передбачених законом випадках безоплатної допомоги захисника тощо.

Обов'язок державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, забезпечувати його учасникам (потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та ін.) можливість реалізації своїх прав

обумовлена тим, що фактичне використання прав учасниками процесу – одна з найважливіших умов об'єктивного, неупередженого кримінального провадження, охорони законних інтересів особи у кримінальному процесі. Ці органи та посадові особи мають бути зацікавлені у тому, щоб учасники кримінального провадження знали свої права та використовували їх, оскільки тільки за такої умови може бути виключений «обвинувальний уклін», винесене законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

У результаті дослідження четвертого питання ми можемо дійти таких висновків:

1. Кримінально-процесуальна форма – це визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень. Кримінально-процесуальна форма є уніфікованою, а у деяких випадках, встановлених законом, диференційованою.

2. Функції кримінального процесу (кримінально-процесуальні функції) – це визначені законом основні напрями кримінально-процесуальної діяльності. Основними кримінально-процесуальними функціями є: 1) функція обвинувачення; 2) функція захисту; 3) функція вирішення кримінального провадження по суті (правосуддя).

3. Кримінально-процесуальні правовідносини – це врегульовані кримінальним процесуальним законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження. Специфічною особливістю кримінально-процесуальних правовідносин є участь у них представника держави, наділеного владними повноваженнями. Без владного начала в кримінально-процесуальних правовідносинах неможливий розвиток кримінального судочинства, виконання завдань, що стоять перед ним.

4. Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального судочинства, виконання його завдань. Систему кримінально-процесуальних гарантій становлять: 1) кримінально-процесуальна форма; 2) принципи кримінального процесу; 3) процесуальний статус учасників кримінального процесу; 4) можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 5) прокурорський нагляд; 6) судовий контроль; 7) відомчий контроль; 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження; 9) юридична відповідальність учасників кримінального процесу та інші.

5. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АКТИ

Процесуальний акт – поняття складне, яке включає в себе не тільки певні дії суб'єктів кримінального провадження, що виконуються ними в процесі здійснення своїх повноважень, а й кримінально-процесуальні документи, що складаються при цьому.

Однією з вимог процесуальної форми є правило про те, щоб процесуальні дії і прийняті процесуальні рішення були письмово закріплені у певних процесуальних документах.

Кримінальний процесуальний закон встановлює таку форму цих документів, яка дає можливість повно відобразити в них хід і результати проведених процесуальних дій, прийняте рішення з тим, щоб надалі використати одержані дані під час досудового розслідування, розгляду та вирішення матеріалів кримінального провадження у судовому провадженні, перевірки законності та обґрунтованості проведених дій і прийнятих рішень.

Кримінально-процесуальні документи – це письмові документи, складені на підставі кримінально-процесуального закону уповноваженим на те суб'єктом у зв'язку із виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, у якому зафіксована інформація про хід і результати кримінально-процесуальної діяльності.

Основні види кримінально-процесуальних документів: постанова, протокол, ухвала, вирок, обвинувальний акт.

Відповідно до ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі *постанови*. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК (наприклад, про продовження строку досудового розслідування, про зупинення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження), а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Судове рішення приймається у формі ухвали або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим статтями 369, 371-374 КПК.

Постанова слідчого, прокурора складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;

2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК;

3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення.

Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується.

У випадках, передбачених КПК, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у *протоколі*.

Відповідно до ст. 104 КПК протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть

участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Стаття 105 КПК передбачає можливість долучення додатків до протоколу. Додатками до протоколу можуть бути:

1) спеціально виготовлені копії, зразки об’єктів, речей і документів;

2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп’ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Обвинувальний акт – це процесуальний документ, який складається за результатами досудового розслідування у разі, якщо слідчим встановлені достатні підстави для розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні та вирішення питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Відповідно до ст. 291 КПК обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;

5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

9) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Судові рішення, що приймаються у кримінальному провадженні, викладаються у формі вироку чи ухвали.

Згідно ст. 369 КПК судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі *вироку*, а судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі *ухвали*.

Стаття 370 КПК встановлює вимоги до судових процесуальних рішень. Зокрема, судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом.

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Загалом, у кримінальному судочинстві існує понад 20 різних видів процесуальних документів. Окрім названих вище – це подання, клопотання, скарги, виклики, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, заяви, реєстри тощо. Кожен вид процесуального документа незалежно від розповсюдження має свій зміст, значення, структуру.

Для зв’язку багаточисельних процесуальних актів з урахуванням їхньої сутності, правової природи, призначення вдаються до їх класифікації.

Так, кримінально-процесуальні документи можна класифікувати:

1) за процесуальним значенням (основні та допоміжні). Основні становлять підсумок певної діяльності. Як правило, ними закінчуються стадії судочинства (постанова про закриття кримінального провадження, обвинувальний акт, вирок та ін.). В них можуть вирішуватися і другорядні питання (наприклад, у вироку вирішується питання про речові докази). Допоміжні акти, хоча і не є підсумковими, але також є дуже важливими, оскільки вони забезпечують законне і обґрунтоване прийняття основного рішення, дають можливість учасникам процесу здійснювати свої права, тощо. Вони завжди передують прийняттю основного рішення і можуть бути як початковими (протокол усної заяви про кримінальне правопорушення), так і проміжними, які приймаються під час кримінального провадження (протокол допиту, протокол огляду, постанова про призначення експертизи та ін.);

2) за імперативністю складання (обов’язкові та факультативні). Обов’язкові – це ті з них, які завжди складаються з додержанням безумовної вимоги законодавця у будь-якому кримінальному провадженні чи у певній категорії кримінальних проваджень. Факультативні – це документи, які складаються не в усіх кримінальних провадженнях;

3) за місцем складання (ті, що складаються в службових приміщеннях органів досудового розслідування, прокуратури, суду та ті, що складаються поза їх межами).

ВИСНОВКИ З П’ЯТОГО ПИТАННЯ:

У результаті дослідження п’ятого питання ми можемо дійти таких висновків:

1. Процесуальний акт – поняття складне, яке включає в себе не тільки певні дії суб’єктів кримінального провадження, що виконуються ними в процесі здійснення своїх повноважень, а й кримінально-процесуальні документи, що складаються при цьому. Кримінально-процесуальні документи – це письмові документи, складені на підставі кримінально-процесуального закону уповноваженим на те суб’єктом у зв’язку із виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, у якому зафіксована інформація про хід і результати кримінально-процесуальної діяльності.

2. Основними видами кримінально-процесуальних документів є: постанова, протокол, ухвала, вирок, обвинувальний акт.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

У результаті дослідження теми ми можемо дійти таких висновків:

1. Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях:

- кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність);

- кримінальний процес як галузь права (кримінально-процесуальне право);

- кримінальний процес як галузь науки;

- кримінальний процес як навчальна дисципліна.

2. Кримінальний процес (кримінальне судочинство) – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

3. Завданнями кримінального процесу є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

4. Стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Система стадій кримінального процесу:

9) досудове розслідування;

10) підготовче провадження;

11) судовий розгляд;

12) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);

13) виконання судових рішень;

14) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);

15) провадження у Верховному Суді України;

16) провадження за нововиявленими обставинами.

5. Кримінально-процесуальна форма – це визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень. Кримінально-процесуальна форма є уніфікованою, а у деяких випадках, встановлених законом, диференційованою.

6. Функції кримінального процесу (кримінально-процесуальні функції) – це визначені законом основні напрями кримінально-процесуальної діяльності. Основними кримінально-процесуальними функціями є: 1) функція обвинувачення; 2) функція захисту; 3) функція вирішення кримінального провадження по суті (правосуддя).

7. Кримінально-процесуальні правовідносини – це врегульовані кримінальним процесуальним законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження. Специфічною особливістю кримінально-процесуальних правовідносин є участь у них представника держави, наділеного владними повноваженнями. Без владного начала в кримінально-процесуальних правовідносинах неможливий розвиток кримінального судочинства, виконання завдань, що стоять перед ним.

8. Кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального судочинства, виконання його завдань. Систему кримінально-процесуальних гарантій становлять: 1) кримінально-процесуальна форма; 2) принципи кримінального процесу; 3) процесуальний статус учасників кримінального процесу; 4) можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 5) прокурорський нагляд; 6) судовий контроль; 7) відомчий контроль; 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження; 9) юридична відповідальність учасників кримінального процесу та інші.

9. Процесуальний акт – поняття складне, яке включає в себе не тільки певні дії суб'єктів кримінального провадження, що виконуються ними в процесі здійснення своїх повноважень, а й кримінально-процесуальні документи, що складаються при цьому. Кримінально-процесуальні документи – це письмові документи, складені на підставі кримінально-процесуального закону уповноваженим на те суб'єктом у зв'язку із виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, у якому зафіксована інформація про хід і результати кримінально-процесуальної діяльності.

Основними видами кримінально-процесуальних документів є: постанова, протокол, ухвала, вирок, обвинувальний акт.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси кримінального процесу, його загальну структуру, предмет.

При підготовці теми, курсантам та слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття, зміст і завдання кримінального процесу, його місце і значення у фаховому становленні фахівців-юристів для органів внутрішніх справ в умовах перебудови вищої освіти в країні.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 2. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ЗАКОН

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, сутність і значення кримінального процесуального права 50
2. Джерела кримінального процесуального права……...54
3. Поняття, структура і види кримінальних процесуальних норм…….64
4. Чинність кримінального процесуального закону у просторі, часі та щодо осіб……58

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.

Віденська конвенція про дипломатичні відносини від 18 квіт. 1961 р. [Електронний ресурс] : ратифікована Президією Верховної Ради УРСР 21 берез. 1964 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_048

Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.

Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 лист. 1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квіт. 1961 р. // Кримінально-процесуальний кодекс з постатейними матеріалами / за ред. В. П. Шибіко. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — С. 155—166.

Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квіт. 1963 р. (глава 2) // Там само. — С. 175—184.

Про громадянство України : Закон України від 18 січ. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Електронний ресурс] : Закон України від 22 верес. 2011 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17

Про визнання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. — Режим доступу : http: // www.rada.gov.ua

Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29 черв. 2004 р. — Режим доступу : http: // www.rada.gov.ua

Рішення у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію у часі законів і інших нормативно-правових актів) : рішення Конституційного Суду України від 09 лют. 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 7.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності) : рішення Конституційного Суду України від 26 черв. 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 17.

Кримінально – процесуальний кодекс України : наук. – практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — [5-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Юрисконсульт, КНТ, 2008. — 896 с.

Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 10 черв. 1993 р. // Голос України. — 1993. — 26 червня. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постан. Пленуму Верховного Суду України від 1 лист. 1996 р. № 9 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К., 2011. — С. 163—169.

Белоносов В. Критерии допустимости аналогии в уголовном процессе / В. Белоносов // Государство и право. — 2001. — № 7. — С. 65—69.

Бринцев В. Д. Роль і значення правотворчості у формуванні єдиного правового поля Європи / В. Д. Бринцев // Вісник Конституцыйного Суду України. — 2009. — № 2. — С. 80—91.

Великий Д. Аналогия и расширенное толкование в уголовно-процессуальном праве / Д. Великий // Уголовное право. — 2005. — № 3. — С. 73—76.

Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Ветрова Г. Н. ; отв. ред. А. М. Ларин. — М. : Наука, 1987. — 211 с.

Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України : [монографія] / Волкотруб С. Г. — Х. : Консул, 2005. — 144 с.

Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения / Божьев В. П. — М. : Юрид. лит., 1975. — 176 с.

Громов Н. А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России / Н. А.Громов, С. А. Полунин. — М. : Городец, 1998. — 152 с.

Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України / Дроздов О. М. — Х. : Вапнярчук Н. М., 2008. — 208 с.

Капліна О. Поширювальне тлумачення і аналогія кримінально-процесуального закону: проблеми розмежування / О. КаплІна // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2004. — Вип. 4. — С. 152—162.

Капліна О. Буквальне тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. Капліна // Вісник Академії правових наук України. — Харків, 2005. — Вип. 1. — С. 150—161.

Капліна О. В. Право застосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : [монографія] / Капліна О. В. — Х. : Право, 2008. — 296 с.

Кримінальний процес : [підруч.] / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — 608 с.

Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / за ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : Одіссей, 2009. — 816 с.

Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : [монографія] / Лобойко Л. М. — Дніпропертровськ : Дніпропетр. державний університет внутрішніх справ, 2006. — 352 с.

Маляренко В.Т., Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / В. Т. Маляренко, Є. Г. Коваленко. — [2-е вид., перероб. і допов.]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 712 с.

Мельников Ю. И. О гипотезе, диспозиции и санкции процессуальной нормы / Ю. И. Мельников // Проблемы социалистической законности. — Х., 1986. — Вип. 17. — С. 7—11.

Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини : структура і система / Погорецький М. А. — Х. : Арсіс, 2002. — 160 с.

Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Пархоменко Н. М. — К. : Юрид. думка, 2008. — 336 с.

Практика Європейського суду з прав людини : загальнотеоретичні дослідження / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.] ; Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України. — Львів : Край, 2009. — Вип. 21. — 152 с. — (Серія І : Дослідження та реферати).

Рожнова В. В. Застосування аналогії у кримінальному процесі / В. В. Рожнова // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2005. — Вип. 30. — С. 55—60.

Савонюк Р. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Савонюк // Право України. — 2004. — № 2. — С. 99—101.

Тертишник В. Концептуальна модель КПК України і проблеми реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя / В. Тертишник // Право України. — 2003. — № 11. — С. 89—94.

Трагнюк Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства в міжнародних документах / Р. Трагнюк // Право України. — 2002. — № 8. — С. 26—32.

Уголовный процесс : [учеб.] / под ред. В. П. Божьева. — [4-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Спарк, 2004. — 671 с.

Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2007. — 349 с.

Філатов В. М. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. М. Філатов, С. А. Солодкий // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 7. — С. 32—38.

Францифоров Ю. В. Действие механизма уголовно-процессуального регулирования в уголовном процессе / Ю. В. Францифоров // Российский следователь. — 2004. — № 2. — С. 8—10.

Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / Элькинд П. С. — М. : Юрид. лит., 1967. — 192 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття і зміст кримінального процесуального закону та кримінальних процесуальних норм, визначити та схарактеризувати функції в кримінальному процесі; з'ясувати чинність кримінального процесуального закону в просторі, часі і щодо кола осіб та процесуальну форму.

ВСТУП

Конституція України є Основним законом нашої держави. Останнім часом Верховна Рада України прийняла багато нових законів з різних галузей права.

Норми Кримінального процесуального кодексу України займають особливе місце в інформаційно-правовому просторі, оскільки є своєрідними каналами зв'язку між кримінальним правом та правозастосовною практикою.

З метою забезпечення найбільш ефективної боротьби зі злочинністю і створення для громадян гарантій від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності передбачається відповідний порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду, що регулюється кримінальним процесуальним правом.

Так, Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч.1 ст. 8 Конституції України). У рішенні Конституційного Суду України від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001 зазначається, що верховенство права − це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу і правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути пронизані передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Слід пам'ятати, що змістом кримінального процесуального закону є кримінально-процесуальні норми, які встановлюються державою (приймаються органом законодавчої влади – Верховною Радою України), є загальними і обов'язковими правилами поведінки для всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується в основному добровільними діями учасників процесу, а у необхідних випадках засобами державного примусу і загрозою юридичної відповідальності.

Окрім цього, лише кримінальний процесуальний закон є джерелом кримінального процесуального права, а джерела – сукупність кримінально-процесуальних норм, закріплених у законі.

Зовнішньою документальною формою кримінального процесуального законодавства є нормативні акти (Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а також деякі інші акти, прийняті вищим органом державної влади). Але треба мати на увазі, що кримінально-процесуальні норми можуть складати частину змісту так званих комплексних актів, у яких регламентуються положення кримінально-процесуального порядку і положення, віднесені до інших галузей права (Конституція України, Закони «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», тощо).

1. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне процесуальне право **–** це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду із розкриття кримінальних правопорушень, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Кримінальне процесуальне право – це сукупність закріплених Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законами правових норм, що регулюють порядок діяльності органів розслідування, прокуратури та суду під час кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів).

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, бо має:

- свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, які складаються під час розслідування кримінального провадження, в судовому розгляді, а також при виконанні вироку, перевірці його законності та обґрунтованості);

- свій, специфічний, метод правового регулювання (специфічний спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини).

Кримінальне процесуальне право здійснює свій регулятивний вплив через систему кримінально-процесуальних відносин, учасники котрих діють у межах наданих їм прав і покладених на них обов'язків. Кримінально-процесуальні відносини, які є предметом правового регулювання та мають юридичний і фактичний зміст.

Юридичним змістом цих відносин є зафіксовані у нормах кримінального процесуального права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників.

Фактичний зміст процесуальних відносин – це реально здійснювані їх учасниками дії, спрямовані на реалізацію своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що визначаються інтересами у кримінальному провадженні (публічними чи приватними).

Метод кримінального процесуального права – це категорія права, завдяки якій здійснюється юридичний вплив держави на суб'єктів правовідносин, що виникають, розвиваються і припиняються у кримінальному провадженні, а також їх взаємодія один з одним.

Більшість кримінально-процесуальних відносин врегульовано із застосуванням імперативного методу правового регулювання (методу влади і підкорення), що має примусовий характер. Відносини сторін правовідносин при цьому будуються «по вертикалі» (слідчий – обвинувачений). Метод використовують за схемою «обов'язок + відповідальність».

Останнім часом для врегулювання кримінально-процесуальних відносин все ширше (особливо після «малої» судової реформи 2001 р.) застосовують диспозитивний метод правового регулювання. У його межах суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин має повну свободу у розпорядженні своїми процесуальними, а іноді й матеріальними, правами. Відносини сторін будуються «по горизонталі» (потерпілий – підозрюваний (обвинувачений), у межах дії норми права, викладеної в ст. 468 КПК України). При застосуванні цього методу відносини регулюються за схемою «право + гарантія».

Деякі кримінально-процесуальні відносини врегулювати з допомогою цих двох методів неможливо, зокрема тристоронні правовідносини. Наприклад, слідчий (прокурор) для того, аби вирішити питання про арешт майна, повинен звернутися до арбітра – слідчого судді (ст.ст. 171, 172, 173 КПК України). Тут слідчий за погодженням з прокурором (прокурор) діє щодо підозрюваного (обвинуваченого, особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння) не прямо, а немов би по дузі. Цей метод дістав у літературі назву змагального (судового).

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну, скажімо, від загальнодозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «дозволено все, що не заборонено»).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання і систему кримінального процесу, порядок відносин суду, органів прокуратури, слідства між собою та з громадянами, що беруть участь у процесі, а також порядок і форму провадження процесуальних дій.

Для правильного розуміння соціальної сутності кримінально-процесуальної діяльності в правовій державі основним є визнання принципу зв'язаності держави правами й свободами людини і громадянина на конституційному рівні. Визнання невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, усвідомлення приналежності їх людині за самою її природою і відображення цього факту суспільною свідомістю створює передумови для дотримання державою, її органами, посадовими та службовими особами прав і свобод людини та зв'язаності їх цими правами і свободами.

Фундаментальним для розуміння сутності правової зв'язаності держави правами та свободами людини і громадянина є положення ч. 1 ст. 3 Конституції України, згідно з яким «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Ідея людини не набуває виразу виключно нормативної державної ідеології, як це було характерним для періоду дії радянських конституцій, а переводиться у площину реальних конституційно-правових відносин, перетворюється на нормативну базову основу легітимації влади і конституційно-правового обґрунтування обов'язків держави перед людиною. Згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України права і свободи людини, їх гарантії «визначають зміст і спрямованість діяльності держави», і держава «відповідає перед людиною за свою діяльність». Ідея гідності людини знаходить своє відображення і в інших статтях Конституції, зокрема у ст. 21, яка проголошує вільність людей і їх рівність у гідності та правах, ст. 28, яка визнає за кожною людиною право на повагу до її гідності, ст. 68, за якою кожен зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Ці положення визначають захист честі та гідності людини, її прав на рівні суб'єктивних прав, у тому числі і судом (ч. 1 ст. 55 Конституції України).

Значення кримінального процесуального права, його позитивна роль у житті суспільства визначаються передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок розслідування та судового розгляду, забезпечуючи умови для успішної боротьби зі злочинністю, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови для виконання завдань кримінального судочинства. Кримінальне процесуальне право встановлює правила, дотримання яких необхідно для достовірного з'ясування обставин кожної справи, встановлення по ній істини, для справедливого здійснення правосуддя.

Ця галузь права передбачає процесуальні гарантії прав особи, у тому числі конституційного права громадян на судовий захист, на особисту свободу, недоторканність особи, житла, охорону особистого життя громадян, таємницю листування, телефонних переговорів і телеграфних повідомлень, а також права оскарження дій посадових осіб. Важливе місце в системі цих гарантій посідає забезпечення права обвинуваченого на захист.

Регулюючи кримінально-процесуальну діяльність, кримінальне процесуальне право надає їй правового характеру, лежить в основі

підтримання режиму законності в боротьбі зі злочинністю, створює передумови справедливого кримінального провадження. Конституція України підняла до конституційних норм ряд найважливіших положень кримінального процесуального права, що означає визнання його високої соціальної цінності.

Зараз для визначення самостійного характеру будь-якої галузі права використовуються також й інші юридичні ознаки. Поняттям «режим галузевого правового регулювання» охоплюється поряд з особливим методом та способом також і специфіка системи принципів галузі й інші властивості типу правового регулювання. Кримінально-процесуальне право є фундаментальною (профілюючою) галуззю права (з огляду на те, що містить вихідний правовий матеріал, який потім так чи інакше використовується при формуванні правових режимів інших галузей права та вичерпно концентрує генеральні юридичні режими, галузеві методи правового регулювання). Кримінальне процесуальне право, його норми взаємозв'язані з усіма іншими галузями вітчизняного права, а також з галузями зарубіжних правових систем, норми яких в обов'язковому або факультативному порядку звичайно реалізуються в кримінальному судочинстві держави.

Фундаментальність кримінального процесуального права зобов'язує щоразу при реалізації його норм з'ясовувати, які конкретно норми і які галузі права необхідно одночасно реалізовувати. У разі розбіжності правил галузевих режимів регулювання фундаментальність кримінального процесуального права за загальним правилом вказує на пріоритетний характер процесуальних норм перед іншими (за рідкими винятками, прямо передбаченими Конституцією).

Право покликане слугувати задоволенню інтересів громадян, їх об’єднань, держави і суспільства в цілому. В цьому полягає його цінність, що виявляється в таких вимірах:

- соціальна цінність цієї галузі права полягає в тому, що вона втілює інтереси громадян у вільному від кримінальних правопорушень суспільному середовищі;
- інструментальна цінність кримінального процесуального права – один із проявів його загальносоціальної цінності – полягає в тому, що воно є регулятором суспільних відносин, що виникають у зв’язку із вчиненням кримінального правопорушення; інструментом розв’язання кримінально-правових конфліктів у державі.

Як самостійна галузь права України, кримінальне процесуальне право має специфічні предмет та метод правового регулювання. Однак, як елемент системи права України, воно тісно пов’язане з іншими галузями права та галузями знань. Найтіснішим є зв’язок кримінального процесуального права із загальною теорією права, конституційним правом, кримінальним правом, криміналістикою, оперативно-розшуковою діяльністю.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже*, кримінальне процесуальне право* – це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів

досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду із розкриття кримінальних правопорушень, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

2. ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кримінально-процесуальна діяльність та відносини регулюються нормами права, які виражені, закріплені в кримінальному процесуальному законі. Кримінальне процесуальне право України - писане й кодифіковане. Єдиним джерелом кримінального процесуального права є закон.

Кримінальний процесуальний закон - це сукупність процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і спрямовані на забезпечення виконання завдань кримінального судочинства.

Джерелами кримінального процесуального права України є форми закріплення кримінально-процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практиці Європейського суду з прав людини.

Весь комплекс кримінально-процесуальних відносин регулюється системою джерел кримінального процесуального права. У свою чергу, система джерел кримінального процесуального права є єдиною, цілісною, доцільно та ієрархічно організованою, структурно упорядкованою і цілеспрямованою, органічно відмежованою сукупністю чинних правових актів. Вказані правові акти справляють унікальний регулятивний вплив гуманітарного спрямування на кримінально-процесуальні відносини.

Основним джерелом кримінального процесуального права України є закон. Отже, кримінально-процесуальна діяльність та відносини регулюються нормами права, які виражені, закріплені в кримінальному процесуальному законі. Згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань, основи організації та діяльності адвокатури визначаються виключно законами України.

Норми кримінального процесуального права (кримінальні процесуальні норми) визначають завдання, принципи, правила здійснення кримінального судочинства, права і обов'язки посадових осіб і державних органів, що його здійснюють, а також фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності або на яких вона поширюється. Детально регулюючи всю діяльність по розслідуванню кримінальних

правопорушень, викриттю винних і притягненню їх до відповідальності, кримінальні процесуальні норми створюють кримінально-процесуальний порядок, дотримання якого є необхідним для успішного виконання завдань кримінального судочинства і проведення в життя принципу соціальної справедливості у сфері боротьби зі злочинністю.

Кримінальний процесуальний закон створює умови для правильного застосування кримінального та інших законів. Якщо кримінальний закон встановлює підстави, межі і види кримінальної відповідальності, то кримінальний процесуальний закон визначає порядок, правила, процедуру притягнення до кримінальної відповідальності, форми державної діяльності по розслідуванню кримінальних правопорушень і здійсненню правосуддя. При цьому від ефективності процесуально-правового регулювання і найсуворішого дотримання всіх процесуальних норм залежить правильність застосування кримінального закону. Успіх боротьби зі злочинністю за допомогою кримінально-правових засобів може бути досягнутий шляхом застосування кримінально-процесуальних норм.

Кримінальний процесуальний закон наділяє державні органи і суд владними повноваженнями, необхідними для боротьби зі злочинністю, одночасно зобов'язуючи їх швидко, повно і неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Кримінальний процесуальний закон передбачає правові передумови, щоб висновки досудового розслідування і суду про обставини справи завжди відповідали дійсності.

Норми кримінального процесуального закону створюють процесуальні гарантії найважливіших прав і свобод громадян, визначених Конституцією України, та інших прав і інтересів, що охороняються законом.

Кримінальні процесуальні норми регулюють процесуальні засоби попередження злочинів, створюють правові передумови відшкодування шкоди, що заподіюється злочинами, а також забезпечення виховного впливу кримінально-процесуальної діяльності. Стаття 6 Конституції України встановлює, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України, а ст. 19 Конституції України особливо підкреслює, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. З цих конституційних положень випливає, що джерелами кримінального процесуального права України є Конституція нашої держави, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України згідно зі ст. 9 Конституції України, та закони України.

Найвищу юридичну силу і пряму дію на території України має Конституція України (ст. 8). Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати.

Виходячи з нормативного змісту принципу верховенства права конституційні права та свободи людини і громадянина, у тому числі й у сфері кримінально-процесуальної діяльності, є безпосередньо діючими. Зокрема, вони визначають цілі і зміст кримінального процесуального закону, зміст і спрямованість діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі: коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй. Згідно з п. 3 цієї ж постанови суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9).

Серед міжнародно-правових актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, можуть бути виділені окремі групи:

а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального процесу та вимоги, що пред'являються до кримінально-процесуальних механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві. Зокрема, Верховною Радою України ратифіковані: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин; Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування;

б) міжнародні конвенції, що спрямовані на співробітництво держав учасниць цих договорів на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер. Серед таких конвенцій слід назвати Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом, Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму, Європейську конвенцію про кіберзлочинність, Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією.

в) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ, ратифіковані Верховною Радою: Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною і Канадою про взаємну правову допомогу у кримінальних справах тощо.

г) міжнародні договори, відносно яких Україна виступає правонаступником: Договір між СРСР і Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах; Договір між СРСР і Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між СРСР і Алжирською Народною Демократичною Республікою про взаємне надання правової допомоги; Договір між СРСР і Республікою Кіпр про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах. У цих двосторонніх договорах визначається порядок надання правової допомоги у кримінальних справах – провадження слідчих дій, порядок видачі осіб, що вчинили злочин, та інші питання, пов'язані з провадженням у кримінальній справі.

На сучасному етапі розвитку кримінального судочинства збільшується питома вага міжвідомчих міжнародних договорів, укладених Генеральною прокуратурою, МВС, Міністерством юстиції з відповідними міністерствами та відомствами інших країн, а отже, й посилюється їх роль у сфері боротьби

зі злочинністю. Наведені акти мають підзаконний характер, оскільки укладаються, як правило, на виконання міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою та в межах компетенції, визначеної законами.

Зауважимо, що ефективність норм міжнародних договорів визначається якісним рівнем їх відображення в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Залежно від характеру і рівня систематизації кримінальних процесуальних норм серед законів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, важливе місце займають кодифікований акт (КПК), інші кодекси, що містять кримінально-процесуальні положення (наприклад, Кримінальний кодекс України, Митний кодекс України та ін.).

КПК затверджений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, підписаний Президентом України та оприлюднений 14 травня 2012 року, котрий вступить в силу через шість місяців містить дві частини – Загальну і Особливу. Загальну частину становлять розділ перший: «Загальні положення» та розділ другий «Заходи забезпечення кримінального провадження». До першого розділу входять: глава 1 «Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії»; глава 2 «Засади кримінального провадження»; глава 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»; глава 4 «Докази і доказування»; глава 5 «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення»; глава 6 «Повідомлення»; глава 7 «Процесуальні строки»; глава 8. «Процесуальні витрати»; глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». Другий розділ складається з глави 10 «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування»; глави 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід»; глави 12 «Накладення грошового стягнення»; глави 13 «Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом»; глави 14 «Відсторонення від посади»; глави 15 «Тимчасовий доступ до речей і документів»; глави 16 «Тимчасове вилучення майна»; глави 17 «Арешт майна»; глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи».

Ці глави містять правила, що мають значення для всіх органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, а також для інших учасників процесу у всіх стадіях кримінального провадження. Тому вони систематизовані в Загальній частині Кодексу.

Інші розділи, починаючи з третього і по дев’яту включно, становлять Особливу частину Кодексу. Всі вони присвячені кримінальному провадженню в різних стадіях процесу. Тут містяться положення, що регламентують діяльність відповідних правоохоронних та судових органів у відповідних стадіях процесу і при провадженні тих або інших слідчих, прокурорських і судових дій, порядок вирішення питань, які виникають при провадженні у справі, права і повноваження відповідних органів і посадових осіб, а також права і обов'язки всіх осіб, які беруть участь у справі, та ін.

Особливу частину Кодексу становлять такі розділи: III. Досудове розслідування; IV. Судове провадження у першій інстанції; V. Судове провадження з перегляду судових рішень; VI. Особливі порядки кримінального провадження; VII. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження; VIII. Виконання судових рішень; IX. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження.

Статті КПК мають свою назву, що полегшує вивчення Кодексу і користування його нормами. Більшість статей складається з декількох частин, що виділяються абзацами, або включає в себе декілька пунктів, що мають цифрове або літерне позначення. У кожній статті, її частині або пункті сформульована правова норма, яка складається, як правило, з гіпотези, диспозиції і санкції. Диспозиція кримінальної процесуальної норми буває простою, описовою, відсилочною та бланкетною. Особливістю санкції кримінальної процесуальної норми, як вже зазначалося, є те, що вона може бути сформульована в інших нормах, у тому числі і в тих, що містяться в інших розділах, главах і статтях Кодексу.

До чинного кримінального процесуального законодавства України належать, зокрема, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатуру», «Про судову експертизу», «Про банки і банківську діяльність», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України» та ін.

Згідно зі ст. 152 Конституції України до джерел кримінального процесуального права слід віднести і рішення Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині закони та інші правові акти, на підставі яких або у встановленому кримінально-процесуальному порядку органи досудового слідства, прокурор або суд повинні розслідувати та вирішити дану кримінальну справу. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Важливим для кримінального судочинства є рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 у справі про гарантії депутатської недоторканності. У цьому рішенні зазначається, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата України до кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст. 46 «Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання» розділу II «Європейський суд з прав людини» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держави, які ратифікують цю Конвенцію, зобов'язані «виконувати остаточне рішення Суду у будь-якій справі, в якій вони є сторонами». У розвиток наведених положень міжнародного акта у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року зобов'язано

суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Природа рішень Європейського суду з прав людини обумовлена певними факторами: а) правові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; б) у рішеннях дається тлумачення Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї; в) самі рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них міститься рішення з конкретної справи.

Вплив рішень Європейського суду з прав людини на кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовну практику, правосвідомість, науку виявляється в їх функціях. При цьому поряд із загальними функціями джерела кримінального процесуального права рішення Європейського суду з прав людини виконують ряд своїх специфічних функцій: тлумачну, формування досвіду застосування Конвенції та Протоколів до неї щодо захисту прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства, удосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, удосконалення правосуддя у кримінальних справах, інформаційну, взаємодії з наукою кримінального процесу та розвитку правової доктрини.

Для реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні необхідно, щоб текст рішень, причому не тільки стосовно України, але також і щодо інших країн – учасниць Конвенції, були перекладені українською мовою та офіційно опубліковані.

Для правильного з'ясування значення кримінальних процесуальних норм мають постанови Пленуму Верховного Суду України, в яких роз'яснюється зміст окремих кримінальних процесуальних норм і порядок застосування тих або інших положень КПК. Практика застосування кримінального процесуального законодавства повинна враховувати правові положення постанов Пленуму Верховного Суду України, в яких тлумачаться кримінальні процесуальні норми.

Отже, Постанови Пленуму Верховного Суду України є актами судового тлумачення законів стосовно судової практики і в цьому зв'язку мають важливе значення для правильного розуміння суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності сутності нормативних положень, які містяться в законі, для підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду для правильного здійснення досудового розслідування та судового провадження. Наприклад, у постанові Пленуму Верховного Суду «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, *дізнання* і досудового слідства» від 28 березня 2008 року № 2 дається визначення понять «житло» та «інше володіння особи».

Роль вказаних постанов полягає у з'ясуванні і подоланні прогалин у регулюванні кримінально-процесуальних відносин, усуненні суперечностей

кримінально-процесуальних норм та їх приписів, конкретизації оціночних понять, вдосконаленні вимог кримінального процесуального закону, що фактично призводить до встановлення та зміни норм кримінального процесуального права, з'ясуванні доцільності кримінально-процесуальних норм, встановленні типології процесуальних ситуацій. Постанови Пленуму Верховного Суду України спрямовані на забезпечення однакової судової практики у кримінальному провадженні та правильного застосування кримінального процесуального законодавства і пріоритетної реалізації в судовому правозастосуванні принципів кримінального процесу.

Керівні роз'яснення Верховного Суду України базуються на основі ґрунтовного вивчення практики всіх ланок судової системи, аналізу судової статистики, а нижчестоящі суди при вирішенні кримінального провадження завжди беруть їх до уваги. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, щодо якого далося роз'яснення.

Винесення Постанови Пленуму Верховного Суду України обумовлено вимогою Закону України «Про судоустрій України» (ст. 45). Але, згідно із прийнятим 7 липня 2010 року Законом України від «Про судоустрій і статус суддів» Пленум вищого спеціалізованого суду уповноважений давати роз’яснення рекомендаційного характеру за результатами узагальнення судової практики з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції (п.6 ч.2 ст.36).

Певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти Генерального прокурора України, СБУ, МВС України, Державної податкової адміністрації України, які містять організаційно-процесуальні норми. Перелічені акти обов'язкові для виконання на території України, спрямовані на організацію кримінально-процесуальної діяльності; встановлюють механізм організації виконання норм кримінального процесуального закону; визначають та деталізують порядок і послідовність виконання загальних приписів закону і не можуть звужувати зміст і обсяг прав і свобод учасників кримінального процесу. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики (п. 4).

Отже, керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, а також накази, інструкції та вказівки Генерального прокурора та міністра внутрішніх справ України не є джерелами кримінального процесуального права України, оскільки вони містять не нові норми права, вони лише тлумачать, роз'яснюють судам та органам розслідування і прокурорам правильне застосування вже чинних правових норм, сформульованих вищими органами державної влади в законах. Цими нормами й керуються органи досудового розслідування, прокуратури й суду під час кримінального провадження.

Тлумачення – важливий елемент процесу застосування будь-якої правової норми. За допомогою тлумачення можна визначити дійсний смисл норми права та її справжнє місце в системі права, її силу, межі дії, смислові зв'язки з іншими нормами, чи є відповідність між нею і встановленими фактичними обставинами тощо. Результатом тлумачення повинно бути нове значення норми, що обумовлює повну визначеність смислу норми кримінального процесуального права. Тлумачення забезпечує ефективність нормативної регламентації кримінально-процесуальних відносин.

Отже, під тлумаченням норм кримінального процесуального права слід розуміти розумовий процес з'ясування відповідними суб'єктами змісту норм права, а також діяльність суб'єктів кримінального процесу по роз'ясненню таких норм з метою забезпечення правильного і однакового застосування правових норм, усунення або подолання їх недоліків.

Тлумачення: а) є базисною складовою, на основі якої починається, розвивається і завершується правозастосовний процес; б) не обмежується лише рамками правозастосування, а передує йому і супроводжує відповідну діяльність після її закінчення (набрання підсумковим рішенням законної сили, звернення його до виконання).

Розрізняють тлумачення-з'ясування смислу норми права правозастосувачем; тлумачення-роз'яснення (пояснення) правової норми, що дається тими або іншими державними органами і окремими особами поза правозастосовним процесом; тлумачення з метою з'ясування співвідношення між змістом правової норми та її текстуальним вираженням, або тлумачення за обсягом.

Тлумачення-роз'яснення може бути офіційним (нормативним, у тому числі автентичним і казуальним) і неофіційним, тобто позбавленим обов'язкової юридичної сили (доктринальним, професійним і т. п.).

Офіційне тлумачення є засобом розвитку механізму кримінально-процесуального регулювання. Участь офіційного тлумачення в розвитку механізму кримінально-процесуального регулювання обумовлена його здатністю виявляти потреби в удосконаленні кримінального процесуального законодавства, розробляти правоположення, які є матеріалом для створення, зміни норм права, формувати принципи, концептуальні основи та напрями реформування кримінального судочинства. Акти офіційного тлумачення кримінальних процесуальних норм приймаються уповноваженими суб'єктами, містять роз'яснення кримінальних процесуальних норм, мають

обов'язковий характер, правові позиції і правоположення, які містяться в цих актах, забезпечені заходами державного впливу.

Тлумачення за обсягом поділяється на види: буквальне, обмежувальне або поширювальне. Суддя, слідчий суддя, слідчий, прокурор у ході правозастосування здійснюють тлумачення – з'ясування змісту кримінальної процесуальної норми. Виникає лише питання про те, чи повинен правозастосовник обмежуватися буквальним (адекватним) тлумаченням, або він може вийти за межі букви закону, тобто вдатися до обмежувального або поширювального тлумачення? Уявляється, що поширювальне або обмежувальне тлумачення є винятком з правила, яке виражає співвідношення буквального тексту з дійсним смислом кримінальної процесуальної норми. Адже в ході таких видів тлумачення не «розширюється» або «обмежується» обсяг (дійсний зміст) норм. При розширювальному або обмежувальному тлумаченні завдання полягає в тому, щоб розкрити дійсний зміст існуючої кримінальної процесуальної норми, не виходячи за межі буквального тексту і не відступаючи від нього принципово. Так, наприклад, не допускається поширювальне тлумачення норм, що регламентують підстави застосування заходів процесуального примусу та обмежувальне тлумачення конституційних прав і свобод учасників кримінального судочинства.

Усунення суперечностей між буквою і духом закону – компетенція законодавця або уповноваженого на те органу. Поширювальне або обмежувальне тлумачення – в першу чергу сфера офіційного тлумачення. І лише в такій якості його результати можуть використовуватися в правозастосовному процесі.

Ці суперечності вирішуються за правилами, вказаними в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Важливо мати на увазі, що: а) суперечності між загальною нормою і окремою (конкретною) вирішуються на користь більш загальної норми; б) суперечності між загальними, звичайними правилами і спеціальними (винятковими) підлягають вирішенню на користь виняткових норм.

Слід також пам'ятати, що кримінально-процесуальні відносини, які виникають на практиці, настільки різноманітні і непередбачувані, що кримінальний процесуальний закон, в певних випадках, не в змозі запропонувати перспективне регулювання всіх відносин, які реально виникають, передбачити відповіді на породжувані практикою запитання. Тому, застосування кримінального процесуального закону за аналогією є можливим.

Застосування кримінального процесуального закону за аналогією – це застосування під час кримінального провадження закону, що регулює схожі (аналогічні) відносини. Аналогія – це подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями; застосування до випадку, непередбаченого законом, норми права, що передбачає інші схожі випадки, а також вирішення будь-якої справи на основі загальних засад законодавства і загальної

політики держави. Отже, ті аспекти кримінально-процесуальної діяльності, що не врегульовані законодавцем, регулюються за аналогією іншими нормами кримінального процесуального закону. Наприклад, постановленню вироку передує нарада суддів під керівництвом головуючого. Ніхто із суддів не має права утримуватися від голосування. Головуючий голосує останнім. Суддя, який залишився в меншості, має право викласти письмово свою окрему думку, яка додається до справи, але оголошенню не підлягає. Водночас детально не врегульовано дії суддів при винесенні ухвали в нарадчій кімнаті. Тому зазначені норми щодо винесення вироку за аналогією мають застосовуватись і при винесенні судом ухвали в нарадчій кімнаті.

Для того, щоб застосування кримінального процесуального закону за аналогією не призвело до порушення засади законності, слід додержуватися низки умов:

1) передбачений процесуальним законом випадок має бути подібним до того, до якого закон застосовується за аналогією;
2) застосування закону за аналогією в жодному разі не може обмежувати процесуальні права суб'єктів, які беруть участь у справі, або покладати на них не передбачені законом обов'язки;
3) не допускати вчинення органами досудового розслідування, прокуратурою і судом процесуальних дій, що не передбачені нормами кримінального процесуального закону.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, юридичною базою для кримінального процесуального законодавства є Конституція України. Найважливішим законодавчим актом, який у систематизованому вигляді містить майже всі норми кримінального процесуального права і детально регламентує весь порядок кримінального провадження, є Кримінальний процесуальний кодекс України.

3. ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА І ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, власне поняття та види. Загальні положення щодо норм права, які розглядаються у межах навчальної дисципліни «Теорія держави і права», характерні і для норм кримінального процесуального права. Однак, оскільки вони регламентують специфічні суспільні відносини, то слід зважати й на їх особливості.

Кримінальні процесуальні норми – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується, в основному, добровільними діями учасників процесу, а у необхідних випадках – засобами державного примусу і загрозою юридичної відповідальності.

Кримінальні процесуальні норми - початкова, визначальна ланка в механізмі кримінально-процесуального регулювання. У них безпосередньо виявляється воля держави щодо необхідного порядку розслідування і

вирішення кримінального провадження, визначаються процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження, порядок провадження слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій, застосування заходів процесуального примусу тощо. Водночас, якщо для багатьох суб'єктів кримінального провадження засвоєння кримінальних процесуальних норм є правом, то для компетентних органів держави і відповідних посадовців, діяльність яких здійснюється у формі застосування таких норм, це – державний обов'язок.

Ознаки кримінальної процесуальної норми:

1) це загальновизнане правило поведінки, що формулюється державою та має загальнообов'язковий характер (положення норм права повинні сприйматися як безумовна вказівка до дій, що виходить з державних структур, і не підлягають обговоренню або оцінці з приводу їх доцільності чи раціональності);

2) це формально визначене правило поведінки (в нормі закріплюються права й обов'язки суб'єктів кримінального провадження, а також санкції за порушення встановлених норм; приписи норм повинні виконуватися в тому обсязі, в якому вони формально закріплені);

3) це правило поведінки загального характеру (правило поведінки адресовано не конкретній особі, а поширюється на всіх, хто стає суб'єктом відносин, що регламентується нормою права);

4) це правило поведінки, що набуває характеру нормативності у чітко встановленому порядку (норма стає такою тоді, коли вона видається вповноваженим на те органом у межах його компетенції і в межах встановленої процедури, тобто з додержанням порядку розроблення, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміни та відміни дії і змісту норм);

5) це правило, дотримання якого забезпечується державою (держава створює реальні умови і засоби, що сприяють безперешкодному дотриманню правил поведінки, а також створюються засоби заохочення, переконання, примусу і санкцій за невиконання вимог).

Як і всі правові норми, кримінальні процесуальні норми мають визначену структуру, вони складаються з гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли і при яких умовах (обставинах) необхідно керуватися даною правовою нормою (визначає умову при наявності якої дана норма повинна застосовуватись).

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних відносин, які регулюються даною правовою нормою, і яка поведінка передбачається або дозволяється даною правовою нормою (містить сам припис правило поведінки).

Санкція вказує на те, які негативні наслідки тягне за собою невиконання передумов (умов) даної правової норми (передбачає несприятливі для суб'єкта наслідки, які наступають при невиконанні норм).

Наприклад, в ч. 3 ст. 373 КПК України міститься кримінальну процесуальну норму такого змісту: «Обвинувальний вирок не може

ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення ».

Цю норму можна викласти таким чином: якщо суд при винесенні вироку обговорює питання щодо винності або невинності обвинуваченого (гіпотеза), то в обвинувальний вирок суд не може вкладати припущення і може постановити такий вирок лише тоді, коли даними судового процесу доказана вина обвинуваченого (диспозиція). Санкція вказана в ст. 409 КПК України (підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є, наприклад, неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження.

До їх числа належать: визнання недійсними результатів процесуальних дій, здійснених з порушенням процесуальних правил; застосування заходів процесуального примусу до осіб, що порушують процесуальні обов'язки (запобіжні заходи, приводи, видалення із залу судового засідання тощо) та ін.

Особливістю норм кримінального процесуального права є те, що їх санкції нерідко містяться в інших статтях або ж формуються стосовно до кількох або до багатьох однорідних норм.

Таким чином, о*собливості структури норм кримінального процесуального права полягають у наступному:*

1) у них не завжди чітко в межах однієї статті закону сформульовано гіпотезу, диспозицію і санкцію; часто ці елементи норм розосереджено в межах кількох статей;

2) оскільки вони є формою реалізації норм кримінального права, то останні завжди ніби "присутні" в гіпотезі процесуальної норми;

3) гіпотеза кримінальної процесуальної норми, як правило, містить підстави до провадження процесуальної дії або прийняття процесуального рішення;

4) диспозиції – власне правилі поведінки – найчастіше відображаються процедурні (здійснювані в певній послідовності) елементи діяльності, тому диспозиції не можуть бути відсильними до норм матеріальних галузей права;

5) санкції не завжди чітко формулюються в нормі кримінального процесуального права; найчастіше вони містяться в нормах інших галузей права. Санкції, закріплені в нормі кримінального процесуального права, є кримінально-процесуальними. Санкції, що передбачають відповідальність за порушення приписів норм процесуального права, але містяться в нормах інших галузей права, називають санкціями норм кримінального процесуального права;

6) санкції норм кримінального процесуального права встановлюють відповідальність за порушення не тільки приписів, сформульованих у їх диспозиції, а й тих, що викладено у гіпотезі.

Норми кримінального процесуального права поділяються на окремі види:

- *норми, що уповноважують*, наділяють суб'єктів кримінально-

процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм повноваження на деякі юридичні дії, тобто носять дозвільний характер (наприклад, ч. 3 ст. 71 КПК України надає право сторонам кримінального провадження під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги; ч. 3 ст. 89 КПК України надає право сторонам кримінального провадження, потерпілому під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими; ч. 2 ст. 95 КПК України надає право підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду). Варто звернути увагу, що скористатися наданим правом чи ні, вирішують самі учасники кримінального провадження. Тому норми, що уповноважують, на відміну від зобов'язуючих, імперативних, мають диспозитивний характер.

- *норми, що зобов'язують* - які передбачають у визначених умовах конкретний вид поведінки і диктують діяти відповідним чином (наприклад, в ч. 1 ст. 202 КПК України зазначається: «У разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов’язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно»; в ч. 5 цієї ж статті вказується: «у випадку закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою»; ч. 2 ст. 206 КПК України закріплює обов’язок слідчого судді в разі отримання ним з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи).

- *норми, що забороняють* - зобов'язують учасників кримінального процесу утримуватися від вчинення певних дій (наприклад, в ч. 2 ст. 255 КПК України забороняється використання відомостей, речей та документів, які отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб; в ч. 2 ст. 275 КПК України забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

За порушення приписів, які містяться в зобов’язуючих і забороняючих

нормах, до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності можуть бути застосовані *санкції*:

- процесуальні (привід через ОВС свідка, який не з'явився без поважних причин за викликом слідчого; скасування рішення чи постанови слідчого; видалення підсудного з залу судового засідання);
- дисциплінарні (догана, звільнення з роботи);
- адміністративні (ст. 67 КПК України: за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення);
- кримінально-правові (ст. 67 КПК України: за відмову давати показання про відомі обставини в справі – за ст. 385 КК України)

Для успішного виконання завдань кримінального судочинства, підвищення його ефективності, зміцнення законності, посилення охорони прав і свобод громадян вирішальне значення має точна реалізація як усієї системи кримінальних процесуальних норм, так і кожної з них окремо.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, кримінальні процесуальні норми поділяються на такі, що зобов'язують (імперативні), уповноважують і забороняють.

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк - до закінчення такого строку.

4. ЧИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ПРОСТОРІ, ЧАСІ ТА ЩОДО ОСІБ

Кримінальний процесуальний закон, як і будь-який закон, має свої правила дії в просторі, часі та за колом осіб. Вони викладені в ст.ст. 4, 5, 6 КПК України.

Кримінальний процесуальний кодекс у ст. 4 закріплює територіальну засаду визначення дії кримінального процесуального закону *у просторі,* відповідно до якого кримінальне провадження на території України здійснюються за нормами КПК незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Згідно зі ст. *1* Закону України «Про державний кордон України», територією України є суша, води, надра, повітряний простір, що обмежені лінією та вертикальною поверхнею, яка проходить по цій лінії, і є державним кордоном України.

Державною територією є земна поверхня, територіальні й внутрішні води та повітряний простір над ними, які перебувають під суверенітетом певної держави і на яких здійснюється державна влада. У структурі державної території України виділяються: 1) суша, море, ріки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі й над територіальними водами (територіальним морем); 2) військові кораблі, приписані до портів на

території України, які перебувають під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах іншої держави або портах іншої держави; 3) невійськові кораблі, які перебувають під прапором України у відкритому морі; 4) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі або на аеродромі іншої держави; 5) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають поза її кордонами у відкритому повітряному просторі. Військові кораблі та військові повітряні судна на території іноземної держави користуються правом екстериторіальності, під яким розуміється повне виключення з-під юрисдикції держави об'єкта або особи (вважається, що вони не покинули територію своєї держави, національність якої мають).

На підставі Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ст.ст. 22-23) приміщення дипломатичних і консульських установ користуються недоторканністю (консульські установи – за винятком випадків пожежі або іншого стихійного лиха), тобто на території даних установ не можуть бути примусово застосовані норми процесуального права приймаючої держави.

На іноземні судна і пасажирів, що перебувають на їхньому борті, і членів екіпажів під час перебування даних судів у територіальних водах і портах України поширюється кримінальний процесуальний закон України, за винятком випадків, передбачених міжнародними договорами України з державами прапора судна.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ч. 2 ст. 4 КПК України).

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення кримінального процесуального кодексу України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Однак слід зазначити, що на прохання компетентного органу іноземної держави, від якої надійшло доручення, може застосовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо воно не суперечить законодавству України (ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові

відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 року). При цьому, залежно від стадії кримінального судочинства, питання про можливість застосування процесуального законодавства іншої держави вирішують Генеральний прокурор України або Верховний Суд України.

Не вважається територією України територія, на якій розташовані дипломатичні представництва інших держав в Україні, військові судна, що приписані до портів на території інших держав і плавають під їх прапорами, що перебувають у територіальних водах чи портах України, а також військові повітряні судна інших держав, приписані до аеропортів на їх території під *їх розпізнавальним знаком, що перебувають у повітряному просторі чи на аеродромі України. На цих територіях правила провадження у кримінальних справах, встановлені КПК України, не діють, але можуть застосовуватись за згодою уповноважених представників відповідних держав.*

Дія у часі. Конституційний Суд України в рішенні в справі про конституційне звернення Національного банку України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.99 р. вказав, що дію нормативно-правового акта в часі слід розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом законної сили і припиняється із втратою ним законної сили, тобто застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого ці події настали або мали місце.

В ч. 1. ст. 5 КПК України вказується, що процесуальна дія виконується, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями даного Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Чинність кримінального процесуального закону в часі полягає в тому, що органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя і суддя (суд) застосовують процесуальні норми, що діють на момент кримінального провадження. Це означає, що коли під час досудового розслідування чи судового провадження кримінальний процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після набрання останнім чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те чи інше процесуальне право суб'єкта кримінального провадження в справах, які вже перебувають у провадженні органів досудового розслідування, прокурора чи суду, це право зберігається за ним до закінчення кримінального провадження. Отже, кримінальний процесуальний закон певною мірою має зворотну силу.

Однак нова кримінальна процесуальна норма не може обмежувати обсяг прав і свобод особи, яка до набрання цією нормою законної сили була залучена до кримінального процесу і користувалася даними правами і свободами, оскільки згідно з ч. 3 ст. 22 Конституції України при прийнятті

нових законів або внесенні змін у чинні закони не допускається звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод.

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, якщо інше не вказано в законі або нормативно-правовому акті. Конституція України в ч. 2 ст. 58 передбачає зворотну дію нормативно-правового акта в часі, тобто можливість його застосування до подій і дій, що мали місце до набрання чинності тільки у випадках, коли він пом'якшує або скасовує юридичну відповідальність особи.

Частина 5 *статті* 94 *Конституції України визначає, що будь-який закон України набирає чинності через десять днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Таким чином, вихідною точкою для визначення дати набрання чинності кримінальним процесуальним законом, під яким слід розуміти Кримінальний процесуальний кодекс і всі ті зміни і доповнення, що були або можуть бути внесені до нього у майбутньому, є день його офіційного оприлюднення і опублікування.*

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк – до закінчення такого строку.

Кримінальна процесуальна норма втрачає чинність із моменту: а) її скасування або зміни нормативно-правовим актом рівного або вищого за юридичною силою, б) набрання чинності новою нормою, що регламентує ті ж правовідносини, в) закінчення строку (припинення дії умови), на який дана норма була прийнята, г) від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність законів та інших нормативно-правових актів або їхніх окремих частин (ч. 2 ст. 152 Конституції).

Дія кримінального процесуального закону щодо осіб означає, що під час кримінального провадження на території України норми КПК застосовуються у справах про злочини:

1) *громадян України;*
2) *осіб без громадянства;*
3) *іноземців, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичним імунітетом.*

Громадянином України є особа, яка отримала громадянство України (громадянство – правовий зв'язок між фізичною особою і певною державою, що знаходить свій прояв у їхніх взаємних правах і обов'язках) у порядку, передбаченому законами України і міжнародними договорами; іноземцем – особа, яка не має громадянства України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особою без громадянства – особа, яку жодна з держав відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. Документами, що підтверджують громадянство України, є: а) паспорт громадянина України (паспорти колишнього СРСР із позначкою про приналежність особи до громадянства України втратили чинність із 01.09.2002 р.); б) свідоцтво про приналежність до громадянства України (для осіб віком до 16 років); в) паспорт громадянина України для виїзду за

кордон; г) тимчасове посвідчення громадянина України; д) проїзний документ дитини; є) дипломатичний паспорт; ж) службовий паспорт; з) посвідчення особи моряка; і) посвідчення члена екіпажа; й) посвідчення особи на повернення в Україну (ст.ст. 1, 5 Закону України «Про громадянство України» № 2235 від 18.01.2001 р.). Слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 20 Закону України «Про громадянство України» «громадянин України, ...щодо якого оформляється втрата громадянства, до набрання чинності рішенням про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України».

На підставі ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути виданий іншій державі.

Визначення за особою статусу іноземного громадянина пов'язане зі встановленням двох ознак:

а) відсутності в особи громадянства України;

б) приналежності особи до громадянства іншої держави (держав).

Приналежність особи до громадянства іноземної держави встановлюється наявністю закордонного паспорта або документа, що його замінює. Іноземні громадяни (за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності) мають національні паспорти або посвідки на проживання встановленого зразка, які реєструються в органах внутрішніх справ або інших установ (у які прибув громадянин через кордон). Відповідно до листа МВС України № 729 від 20.10.99 р., іноземні громадяни тимчасово (без дипломатичного статусу) перебувають в Україні за своїми національними паспортами з відповідною українською візою на право в'їзду і перебування в Україні. Національні паспорти цих іноземних громадян, у т.ч. тих, які працюють в Україні, мають бути зареєстровані протягом трьох днів в органах внутрішніх справ на термін дії української візи. Іноземці, які вчаться в навчальних установах України, реєструються на термін дії угоди на навчання в конкретному навчальному закладі. Термін дії української візи при цьому не враховується. Іноземні громадяни, які тимчасово перебувають в Україні і в'їжджають безвізово, відповідно до міжурядових угод, повинні зареєструвати свої національні паспорти протягом трьох днів в органах внутрішніх справ.

Особи без громадянства проживають в Україні на підставі українських документів – посвідки на проживання в Україні для осіб без громадянства з позначкою про реєстрацію. Особи без громадянства, які тимчасово в'їхали в Україну із країн їхнього постійного проживання, повинні зареєструвати в органах внутрішніх справ свої документи, видані державами їхнього постійного проживання на термін дії в'їзної української візи. Особи цієї категорії, які в'їхали в Україну на навчання, реєструють свої документи в органах внутрішніх справ на термін дії угоди на навчання.

На підставі ч. 1 ст. 10 КК особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, в разі вчинення ними злочину за межами України не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності або суду. Разом з тим, зазначене обмеження не встановлене

щодо видачі для відбування покарання осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні.

Біженці проживають в Україні на підставі посвідчень біженця, виданих міграційними службами Державного комітету у справах національностей і міграції України. Ці особи повинні зареєструватися в органах внутрішніх справ на термін дії посвідчення біженця.

Коло осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, визначене Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18.04.61 р. (ратифікованою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21.03.64 р.) і Положенням про дипломатичні представництва і консульські установи іноземних держав в Україні, затвердженим Указом Президента України від 10.06.97 р.

Належність до осіб, що користуються дипломатичною недоторканністю, підтверджується документами, що видаються Міністерством закордонних справ України (дипломатичними (консульськими) картками і дипломатичними паспортами, службові картки).

Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, не можуть бути затриманими або заарештованими.

Відповідно до ч. 4 ст. 65 КПК України, не можуть без їхньої згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом зазначених осіб зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання. Особи, які користуються правом дипломатичної недоторканності, мають право відмовитися від підпису будь-якого процесуального документа.

Заяви іноземних громадян, які користуються правом дипломатичної недоторканності, про вчинені щодо них або інших осіб злочини, не є згодою на їхній допит або виконання інших слідчих дій з їхньою участю. Виконання таких дій можливе лише в тому разі, якщо про згоду взяти участь зазначено в заяві.

Можливість участі таких осіб у процесуальних діях з'ясовується через Міністерство закордонних справ України, для чого необхідно в письмовій формі звернутися в консульське управління МЗС України.

Дипломатична недоторканність може бути:

• повна - *обумовлює непідсудність в кримінальному провадженні судам України щодо будь-яких дій, незалежно від того, вчинені вони особою при виконанні її офіційних функцій чи в інших випадках, наприклад у побутових відносинах;*

• обмежена - *при ній непідсудність поширюється виключно на дії, вчинені певною службовою особою під час виконання своїх офіційних функцій.*

Однак, слід зауважити, що в ч. 2 ст. 6 КПК України зазначається: «кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами цього Кодексу лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави

(міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України».

До осіб, на яких розповсюджується повна або обмежена дипломатична недоторканність, належать:

- Генеральний Секретар ООН, його помічники та інші посадові особи ООН, а також члени їхніх сімей;

- представники іноземних держав, члени парламентських делегацій, а також па підставі взаємності співробітники делегацій іноземних держав, які приїздять в Україну чи проїжджають через її територію транзитом для участі в міжнародних переговорах, міжнародних конференціях та нарадах або з іншими офіційними дорученнями, члени сімей цих осіб, які їх супроводжують, якщо вони не є громадянами України;

- дипломатичні агенти – посол, посланник, повірений у справах;

- члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, які мають дипломатичний ранг: радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі та треті секретарі, заступники торгових представників, помічники аташе і члени сімей зазначених осіб, якщо вони не є громадянами України;

- дипломатичні кур'єри при виконанні своїх обов'язків;

- дипломатичні агенти, які акредитовані в іншій державі і транзитом проїжджають через територію України; члени їхніх сімей, які супроводжують зазначених осіб або слідують окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою державу;

- дипломатичні агенти, які є громадянами України або постійно в ній проживають,- лише щодо офіційних дій, вчинених ними при виконанні своїх функцій;

- адміністративно-технічний персонал дипломатичних представництв і члени його сімей;

- консульські посадові особи консульської установи, яким доручено виконання консульських функцій.

При з'ясуванні обсягу дипломатичного імунітету консульських посадових осіб і консульських службовців, співробітників адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, а також членів сімей цих осіб необхідно звертатись і до конкретних угод між Україною та відповідними державами про заснування дипломатичного чи консульського представництва. Цими угодами зазначеним особам на підставі взаємності може надаватися більший обсяг імунітету, ніж це передбачається загальними міжнародно-правовими актами.

Також, слід зауважити, що іноземці й особи без громадянства, які перебувають на території України, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не визначено в окремих законах. Відповідно до ст. 19 Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» законодавством України іноземцям гарантується недоторканність особи, житла,

невтручання в особисте життя, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, повага їхньої гідності нарівні з громадянами України. У силу ст. 29 зазначеного Закону іноземці, які вчинили злочини, несуть відповідальність на загальних підставах.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, чинність кримінального процесуального закону в *часі полягає в тому, що слідчі органи, прокурор, слідчий суддя і суддя (суд) застосовують процесуальні норми, що діють на момент кримінального провадження. Це означає, що коли під час розслідування чи розгляду справи в суді кримінальний процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після набрання останнім чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те чи інше процесуальне право суб'єкта кримінального провадження в справах, які вже перебувають у провадженні слідчих органів чи суду, це право зберігається за ним до закінчення провадження в даній справі. Таким чином, кримінальний процесуальний закон певною мірою має зворотну силу.*

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

Для узагальнення матеріалу необхідно нагадати основні положення лекції, які відображають ключові моменти теми.

Отже, перш за все слід сказати, що *кримінальне процесуальне право* – це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду із розкриття кримінальних правопорушень, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Юридичною базою для кримінального процесуального законодавства є Конституція України. Найважливішим законодавчим актом, який у систематизованому вигляді містить майже всі норми кримінального процесуального права і детально регламентує весь порядок кримінального провадження, є Кримінальний процесуальний кодекс України.

Кримінальні процесуальні норми поділяються на такі, що зобов'язують (імперативні), уповноважують і забороняють.

Норми кримінального процесуального закону діють до їхнього скасування чи заміни новими нормами, а якщо норму було прийнято на певний строк - до закінчення такого строку.

Чинність кримінального процесуального закону в часі полягає в тому, що слідчі органи, прокурор, слідчий суддя і суддя (суд) застосовують процесуальні норми, що діють на момент кримінального провадження. Це означає, що коли під час розслідування чи розгляду справи в суді кримінальний процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, то після набрання останнім чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те чи інше процесуальне право суб'єкта кримінального провадження в справах, які вже перебувають у провадженні слідчих органів чи суду, це право зберігається за ним до закінчення провадження в даній справі. Отже, кримінальний процесуальний закон певною мірою має зворотну силу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання сутності кримінального процесу, кримінально-процесуального права і кримінально-процесуального законодавства, які є необхідні курсантам (слухачам) для розмежування ними уявлень про кримінальний процес від інших галузей права та правильного засвоєння подальших тем цієї дисципліни..

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити такі як поняття кримінально-процесуального закону і кримінально-процесуального права, кримінально-процесуальних норми.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 3. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
(2 години)
ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження…80
2. Конституційні засади кримінального провадження……...83
3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика…113

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.

Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 17 січ. 2012 р. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 17 січня 2012 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини [Електронний ресурс] : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

Конвенція про захист прав і основних свобод людини [Електронний ресурс]. : станом на 27 трав. 2009 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Звід принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню або арешту в будь-якій формі : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 р. // Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ : [монографія]. — Дніпропетровськ, 2002.

Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. — 456 с.

Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім’ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : [монографія] / Р. В. Бараннік, В. П. Шибіко. — К. : КНТ, 2008. — 212 с.

Бартащук Л. П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до честі і гідності у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Л. П. Бартащук. — К., 2011. — 24 с.

Галаган О. І. Захист прав і свобод суб’єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : [навч. посіб.] / О. І. Галаган, В. А. Савченко. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. — 200 с.

Гриненко С. О. Реалізація принципу безпосередності у досудових стадіях кримінального процесу України : [монографія] / Гриненко С. О. — Х. : Оберіг, 2008. — 224 с.

Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В.О. Гринюк. — К., 2004. — 20 с.

Зінченко І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / І.Л.Зінченко. — Х., 2010. — 20 с.

Колодій А. М. Принципи права України / Колодій А. М. ; НАВСУ. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.

Крижанівській В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльн0-правове дослідження) : [монографія] / Крижанівський В. В. — К. : Обрії, 2009. — 164 с.

Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — [6-те вид., переробл. та допов.]. — К. : Юрисконсульт ; ЮСТІНІАН, 2010. — 896 с.

Кримінальний процес : [підруч.] / за ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — 608 с.

Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : [монографія] / Лобойко Л. М. ; Юрид. акад. — Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2004. — 215 с.

Маляренко В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 7. — С. 3—13.

Маркуш М. А. Принцип змагальності у кримінальному процесі України : [монорафія] / Маркуш М. А. — Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. — 208 с.

Мірошніченко Т. М. Принципи кримінального процесу / Т. М. Мірошніченко // Правова держава Україна : проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. та наук. повідомлень республіканської наук.-практ. конф. — Х., 1995. — С. 16—19.

Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук України. — Х., 1997. — № 2 (9). — С. 100—112.

Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [монографія] / Навроцька В. В. — Львів : ЛДУВС, 2010. — 440 с.

Попелюшко В. О. До питання про зміст та правовий механізм забезпечення та реалізації права обвинуваченого на захист / В. О. Попелюшко // Адвокат. — 2002. — № 1. — С. 18—21.

Рогальська В.В. Змагальність у досудовому провадженні (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів ОВС) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Рогальська. — Дніпропетровськ, 2012. — 20 с.

Тертишник В. М. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. М. Тертишник // Юрид. вісник України. — 2001. — 1—7 лютого (№ 5).

Трагнюк Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах / Р. Трагнюк // Право України. — 2002. — № 8. — С. 26—32.

Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] /Удалова Л.Д. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2007. — 352 с.

Чурікова І. В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого : [навч. посіб.] / Чурікова І. В. ; за заг. ред. П. П. Підюкова. — К. : Калинівська друкарня, 2011. — 144 с.

Чурікова І. В. Порушення прав та законних інтересів громадян на досудовому слідстві як наслідок недотримання порядку та умов проведення слідчих дій / І. В. Чурікова // Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Донецьк, 24 лист. 2006 р.) / М-во внутр. справ України, Донец. юрид. ін-т, Луган. держ. ун-т внутр. справ. — Донецьк, 2006. — С. 248—250.

Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : [монографія] / Яновська О. Г. — К. : Прецедент, 2011. — 303 с. — Бібліогр. : с. 258—303.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття, значення й систему принципів кримінального процесу, схарактеризувати конституційні та галузеві принципи, що знайшли своє відображення в кримінальному процесі.

ВСТУП

При вивченні цієї теми потрібно мати на увазі, що вона є однією з основних тем з курсу кримінального процесу. Складнощі у засвоєні питань теми у курсантів можуть виникнути через великий обсяг правової інформації, що зумовлено дискусійними поглядами науковців на природу засад кримінального судочинства, визначення їх поняття і системи, в яку відповідно до Кримінального процесуального кодексу від 13 квітня 2012 року віднесено двадцять дві засади.

Виходячи з того, що в КПК не визначено чіткого поняття «засад (принципів) кримінального процесу», по даному питанню існують три основні точки зору науковців:

1.Принципи (засади) кримінального процесу – це такі основоположні засади, які закріплено в законі (М.Л. Якуб, Михеєнко М.М. та ін.)

2.Принципи (засади) кримінального судочинства – це керівні ідеї та відправні начала, які закріплені в законі, а також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але випливають з них (П.І. Репешко та ін.).

3.Принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення (В.М. Савицький, В.Т. Томін та інш.)

Пануючою в теорії вважається перша з наведених точок зору, згідно з якою до засад (принципів) слід відносити лише положення, які закріплені в правових нормах.

Слід уяснити, що засади (принципи) виражають домінуючі в державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення кримінального судочинства, тобто положення, які визначають головні, найважливіші моменти устрою й діяльності суб'єктів кримінального судочинства. Порушення будь-якої з засад означає незаконність рішення в справі та обов'язково тягне за собою його скасування.

Курсанти повинні чітко уяснити та вміти розкривати зміст кожної з засад, пояснити її роль і значення в загальній системі демократичних засад кримінального судочинства.

Треба пам'ятати, що за обсягом змісту і сферою дії засади кримінального процесу іноді значно розрізняються, але відмінність ця швидше суто кількісна, а не якісна. Тому засади не можна поділяти на основні й неосновні, головні і другорядні. Тільки реалізація всіх засад в їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії може привести до виконання завдань кримінального судочинства.

1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засади кримінально-процесуального права – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що відбивають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність організації і діяльності компетентних державних органів щодо досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

Ознаки засад кримінально-процесуального права:

1)вони втілені у формі правових норм. Не можна вважати принципами ті наукові та політичні ідеї, що не дістали відображення у нормах права;

2)норми-принципи є не вивідними, а навпаки – із них виводяться всі інші норми кримінально-процесуального права (які перебувають «під нормами-принципами»);

3)вони є найзагальнішими, фундаментальними правовими положеннями;

4)на їх основі побудована і діє вся кримінально-процесуальна система (ця ознака принципів характеризує процес із середини);

5)вони характеризують кримінальний процес у цілому – ззовні;

6)норми-принципи діють на всіх або на більшості стадій кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – судовому розгляді кримінальної справи;

7)порушення одного принципу, як правило, призводить до порушення інших принципів і тим самим до порушення законності при провадженні у кримінальній справі;

8)недотримання хоча б одного принципу спричиняє скасування прийнятих у справі рішень та інші негативні наслідки.

Кожна ознака і всі вони в цілому підкреслюють загальність положень, що є засадами кримінально-процесуального права. Однак у літературі триває полеміка вчених щодо наявності або відсутності специфічних загальних правових положень (засад), притаманних для окремих стадій.

Значення засад кримінально-процесуального права полягає в тому, що вони є:

1)гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі;

2)гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальній справі;

3)вихідними положеннями для тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм;

4)засобом, завдяки якому досягається упорядкованість у розв'язанні питань, щодо яких є прогалини в праві, та у випадках застосування кримінально-процесуального права за аналогією;

5)підґрунтям для вирішення всіх суперечностей, що виникають під час провадження у кримінальній справі.

У КПК України 1960 року немає глави "Принципи кримінального судочинства", яка б чітко визначила поняття та закріпила статус кримінально-процесуальних принципів, їх кількість. У новому КПК України міститься глава 2 "Засади кримінального провадження", де в ст. 7 перераховуються усі принципи кримінального процесу.

Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться:

1) верховенство права;

2) законність;

3) рівність перед законом і судом;

4) повага до людської гідності;

5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;

6) недоторканність житла чи іншого володіння особи;

7) таємниця спілкування;

8) невтручання у приватне життя;

9) недоторканність права власності;

10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;

11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;

12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;

13) забезпечення права на захист;

14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;

15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості ;

16) безпосередність дослідження показань, речей і документів;

17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності;

18) публічність;

19) диспозитивність;

20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;

21) розумність строків;

22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Але не дивлячись на це, в ст.7 передбачено, що засади кримінального провадження, передбачені главою 2, не є вичерпними.

Іноді до засад кримінально-процесуального права відносять і такі положення, як економічність, ПЛАН ЛЕКЦІЇування, ефективність, науковість, гуманізм, справедливість, толерантність тощо. На нашу думку, їх не можна вважати засадами процесуального права, бо вони притаманні для всіх видів людської діяльності, в тому числі й тієї, що її не врегульовано нормами права.

Усі засади кримінального процесу тісно пов'язані між собою, взаємно обумовлюють один одного, а тому утворюють систему. В свою чергу, в цій системі можна виокремити засади, що мають однакові ознаки. В процесуальній літературі залежно від певних ознак засади кримінально-процесуального права поділяють на кілька груп.

За юридичною силою джерела, в якому їх закріплено:

- конституційні – в Конституції України (головним чином у розділі 2 та в ст. 129);
- спеціальні (інші) – в інших законах, передусім, у КПК. Поділ засад процесу на конституційні та спеціальні зовсім не означає, що одні із них (конституційні) є головними, а інші (спеціальні) – другорядними. Всі вони мають у кримінальному процесі однакові юридичну силу і значення.

Залежно від поширеності на функціональні частини кримінально-процесуальної діяльності розрізняють засади:

- обвинувачення (переслідування);
- захисту;
- правосудця (вирішення справи).

Залежно від поширеності на галузі права засади поділяють на:

- загальноправові, тобто ті, що діють у всіх галузях права (наприклад, засада законності), але виявляються з певними особливостями в кримінально-процесуальному праві;
- міжгалузеві – діють у кількох галузях права (наприклад, засада змагальності) і також по-особливому – в кримінально-процесуальному праві;
- галузеві – діють лише в межах кримінального процесу (наприклад, засада розумності строків).

Залежно від організаційної побудови кримінального процесу засади поділяють на:

- суто організаційні (наприклад, призначення слідчих і прокурорів, централізація та єдиноначальність у системі органів прокуратури, виборність і призначення суддів тощо)

- організаційно-функціональні (наприклад, засада одноособовості і колегіальності, нагляду вищестоящих суддів за судовою діяльністю нижчестоящих)

- функціональні, суто кримінально-процесуальні (наприклад, засада презумпції невинуватості, змагальності тощо).

Засади кримінального процесу, як зазначав М. С. Строгович, це кримінально-процесуальні норми загального та визначального характеру, вони конкретизуються та деталізуються в нормах права, що стосуються тільки кримінального процесу.

Тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства. Можливість застосування кожної засади має бути так урегульовано в законі, щоб жодна засада не заперечувала інший. Необхідно забезпечити розумний компроміс між окремими засадами, і цим шляхом завжди йшов і йтиме законодавець. Все це зумовлює необхідність передбачити в законі розумні винятки майже з кожної засади кримінального процесу (крім засад законності та презумпції невинуватості). Але це мають бути саме винятки, які не перекреслюють саму засаду, інакше вони перетворяться на загальне правило, на протилежну конкуруючу засаду.

ВИСНОВКИ ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Побудова правової держави в Україні висуває на передній ПЛАН ЛЕКЦІЇ завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону у всіх сферах державного та громадського життя. У галузях чинного законодавства засади кримінального провадження повинні чітко нормативно закріпленні, оскільки вони є однією із гарантій кримінального процесу, за допомогою яких і забезпечуються захист прав і законних інтересів людей.

Всі засади кримінального провадження пов'язані між собою, постійно взаємодіють, але це не означає, що одні з них «підкоряються» іншим, оскільки є засади, котрі є лише гарантіями здійснення інших засад, а є такі, котрі випливають з інших засад. Тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку може сприяти виконанню завдань кримінального судочинства.

2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засада верховенства права - це кримінально-процесуальне положення, яке полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Дана засада закріплена в ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу.

Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст. 17 Закону України від 23.02.2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону.

Законотворчий процес і практика правозастосування показують, що реалізація принципу верховенства права на сьогодні стикається з рядом проблем. Насамперед, поширеним явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Часто застосовуються закони, які жодним чином не вписуються в концепцію природного права, відірвані від природних прав і свобод людини, порушують їх. Як і за радянських часів, громадяни часто не можуть реалізувати свої права лише через відсутність позитивного закріплення відповідних прав у законах та підзаконних актах або ж через відсутність механізмів реалізації тих прав, які задекларовані у законах.

Принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки порушується, сама роль судів в системі стримувань і противаг залишає бажати кращого – фінансова, політична та інша залежність судів і суддів від інших гілок влади не дозволяє судовій гілці забезпечувати баланс повноважень. Парламент і уряд, особливо останнім часом, перебирають на себе функції і повноваження, не передбачені Конституцією.

Конституція і закони часто тлумачаться не системно, у зв'язку з іншими положеннями, а суто буквально. Прикметним є й те, що буквальне тлумачення останнім часом набуло поширення і в практиці Конституційного Суду України – органу, який відіграє ключову роль у забезпеченні принципу поділу влади.

Утвердженню принципу верховенства права не сприяє і відсутність належних інституційних механізмів його забезпечення. На відміну від багатьох інших європейських країн, громадяни в Україні не мають права безпосереднього звернення до Конституційного Суду із скаргою на закони, які звужують їх конституційні права або суперечать Конституції.

Принцип законності в кримінальному провадженні – це вимога точного і неухильного застосування законів органами досудового розслідування, прокуратури, суду, дотримання (виконання) всіма іншими суб'єктами кримінального провадження, державними і недержавними установами й

організаціями, посадовими особами, громадянами приписів Конституції України, законів і відповідних нормативних актів.

Зміст засади кримінального провадження полягає, в тому, що:

1. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

2. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

3. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

4. У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

5. Кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

6. У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, встановлені ч. 1 ст. 7 КПК.

Законність – це засада, сфера діяльності якої надзвичайно широка. Вона стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності і процесуальних відносин, пронизує всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичній реалізації.

Органи розслідування, прокуратуру, суд не потрібно розглядати лише як органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю, оскільки такий підхід перетворює ці органи на сугубо репресивні. Головне їх завдання полягає у забезпеченні режиму законності, суворого виконання законів і підзаконних актів, у захисті прав громадян.

Здебільшого засада законності заявляє про себе у загальному, повсякденному кримінальному провадженні. Рух кримінального провадження із однієї процесуальної стадії в іншу може здійснюватися лише на підставі закону і в суворо визначеній послідовності. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів щодо усунення їх.

У правовій державі діє засада верховенства закону; органи влади створюються і функціонують па підставі закону. Законність – це правовий,

режим точного та неухильного додержання законів при здійсненні правозастосовної діяльності. Законність – одна з гарантій встановлення істини у справі та забезпечення захисту прав та свобод людини. Засада законності полягає в єдиному порядку кримінального провадження у всіх кримінальних справах, неухильному виконанні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону.

Хоч засада законності є загальноправовою, у кримінально-процесуальному праві вона має свій специфічний зміст і цілком правомірно розглядається як засада кримінального провадження. Засада законності в кримінальному провадженні має свою специфіку. По-перше, кримінальний процес, як діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, докладніше регламентований законом, ніж будь-яка інша державна діяльність, без чого неможливе розкриття злочинів, викриття винних та їх справедливе покарання. По-друге, в кримінальному процесі на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд покладено обов'язки з розслідування та вирішення кримінальних справ, для чого ці органи наділяються владними повноваженнями та правом застосування примусових заходів у випадках та порядку, прямо передбачених у законі. По-третє, на органи досудового розслідування, прокуратури та суду покладено обов'язок з роз'яснення та забезпечення прав та законних інтересів усіх громадян, які беруть участь у судочинстві, а також із правильного здійснення ними своїх процесуальних обов'язків, що передбачено законом.

Засада законності вимагає виконання всіх інших засад кримінального провадження загального характеру, але вона цим не обмежується, а потребує також застосування та виконання всіх норм кримінального та кримінально-процесуального закону, що застосовуються в кримінальному судочинстві, а також у необхідних випадках виконання норм інших галузей права.

Кримінально-процесуальне законодавство, враховуючи можливі порушення законності, прав громадян при кримінальному провадженні і розгляду їх в судах, передбачає, наприклад, такі правові інститути, як оскарження прийнятих рішень, скасування в передбаченому законом порядку постанов, ухвал, вироків, що приймаються по справі, що і є гарантіями реалізації принципу законності.

Отже, постійне підвищення ролі і значення засади законності та її зміцнення є об'єктивною закономірністю розвитку кримінального провадження.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження.

Засада мови, якою здійснюється провадження, є виявом високої поваги до людини, її прав і свобод. Вона повністю відповідає правовій державі. Але крім цієї політико-етичної норми, вона має значення підґрунтя для додержання інших засад судочинства, оскільки забезпечує рівність громадян перед законом і судом, право на захист, належну реалізацію суб'єктами кримінального провадження своїх прав і виконання ними процесуальних обов'язків, що загалом сприяє встановленню істини в справі. Слід зазначити,

що таким чином забезпечується більш ефективне здійснення виховної функції судочинства.

Закріплена у ст. 29 КПК України засада відповідає Конституції України (ст. 10), міжнародним документам, до яких у встановленому порядку приєдналася Україна, зокрема Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14) та Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (ст. 6), а також Закону України «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження, ґрунтується на таких положеннях:

- кримінальне провадження в Україні провадиться державною українською мовою;
- сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою;
- особі повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення;
- слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому в разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК;
- судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача.

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею.

Службові особи державних органів і установ, зокрема суд, прокуратура, правоохоронні органи, повинні володіти українською мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Інакше вони не мають права виконувати свої службові обов'язки, у нашому випадку - здійснювати правосуддя. До таких осіб слід віднести суддю, слідчого суддю, секретаря судового засідання, прокурора і слідчого.

Відповідно до ст. 3, 18 Закону «Про мови в Українській РСР», судочинство в Україні здійснюється українською мовою. Проте у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони,

селища, сільські населені пункти та їх сукупність) можуть використовуватися поряд з українською і їхні національні мови. У разі коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють у належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, судочинство здійснюється мовою, прийнятною для населення даної місцевості.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

Юридична допомога громадянам і організаціям у зв'язку із судочинством надається українською мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. У статті 1 Загальної декларації прав людини проголошено, що всі люди народжуються вільними й є рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один щодо одного в дусі братерства. Кожна людина має всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2).

Згідно зі статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, всі особи є рівними передсудами і трибуналами. Це - основоположні міжнародні правові норми з питань рівності прав людини, на які орієнтуються всі правові держави світу.

Конституція України закріплює основні засади правового статусу людини і громадянина в Україні, тобто ті провідні ідеї, що покладені в основу змісту й умов реалізації прав та обов'язків людини і громадянина в нашій державі. Передусім це стосується частин 1, 2 ст. 24 Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Крім того, ч. 2 ст. 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини. Відповідно до цієї засади не допускається не тільки відчуження прав і свобод, якими людина володіє, а й обмеження їхнього змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо. Дані положення повною мірою поширюються і на передбачені кримінально-процесуальним законом права суб'єктів кримінального провадження.

У загальному розумінні рівність перед законом означає обов'язок всіх додержуватися приписів закону, а також те, що юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян. Закріплення

рівності перед законом як засади здійснення правосуддя в кримінальних справах означає, що жодна обставина не може стати підставою для надання будь-яких привілеїв або запровадження будь-яких обмежень, що суперечать приписам кримінально-процесуального закону щодо прав і обов'язків всіх суб'єктів провадження.

Питання рівності громадян перед законом і судом врегульовано статтями 10 КПК України. Зокрема, відповідно до ст. 10 не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбаченому КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Таким чином, Конституція та КПК передбачають рівність громадян перед законом, рівність їх перед судом, а також рівність прав у судочинстві.

Перелік наведених у ст. 10 КПК України обставин, що не можуть бути підставою для порушення рівності громадян перед законом і судом, не є вичерпним, оскільки в статті є посилання на «інші ознаки», тобто на будь-які інші, крім тих, що перелічені. Таким чином, жодна обставина не може бути законною підставою для порушення рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом.

Пленум Верховного Суду України в постанові від 1.10.1996р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснив, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання прав на дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав (п.10).

Рівність громадян перед законом і рівність їх перед судом - це положення, які невід'ємно пов'язані одне з одним. Проте вони мають самостійний зміст. Рівність громадян перед законом треба розглядати як наявність однакових матеріальних і процесуальних законів, які не створюють їм переваг чи обмежень залежно від тих обставин, які передбачені ст. 24 Конституції. Рівність громадян перед законом також означає, що при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ до всіх застосовується одне й те саме кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, ніхто не має при цьому ніяких переваг і обмежень у правах. Рівність перед законом передбачає рівну, однакову юридичну відповідальність громадян перед законом за його порушення. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину повинна бути невідворотною для кожного, вона не може залежати від заслуг особи, її соціального статусу чи інших якостей. Кваліфікація діяння за статтями КК України також не може залежати від кольору шкіри, переконань, майнового стану та інших обставин, передбачених ст. 24 Конституції.

Необхідно зазначити, що рівність суб'єктів кримінального провадження перед законом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність слід розуміти як рівність прав однопорядкових суб'єктів, передбачених гл.3 КПК України та положеннями низки інших законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру»). Таким чином, наприклад, всі обвинувачені мають однакові між собою права, але ці права не збігаються з правами цивільного позивача або захисника.

Порушення вимоги рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом по суті є порушенням прав суб'єктів провадження і є підставою для притягнення винних у цьому до юридичної відповідальності.

Засада забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканність означає, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК.

Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, повинен бути негайно звільнений. Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого законом, тягне за собою відповідальність, установлену законом (ст. 12 КПК).

Право на свободу і особисту недоторканність є одним із основних прав особи, яке гарантується як міжнародно-правовими актами про права людини, так і Конституцією України, Кримінально-процесуальним кодексом.

Відповідно до ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у таких випадках, як:

- законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом;
- законний арешт або затримання людини за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

- законний арешт або затримання людини, здійснені з метою забезпечення її присутності перед компетентним правовим органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину або якщо обґрунтовано визнається за необхідне запобігти вчиненню нею злочину або її зникненню після її вчинення;

- затримання неповнолітньої людини на підставі законного розпорядження з метою виховного нагляду або законне затримання неповнолітньої людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним правовим органом;

- законне затримання людини для запобігання поширенню інфекційних захворювань, людей психічно хворих, алкоголіків, наркоманів чи бродяг;

- законний арешт або затримання людини, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, або людини, стосовно якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

Аналогічні вимоги встановлені ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і більш детально висвітлені у Зводі принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі.

Конституція України значною мірою демократизувала сам процес вжиття заходів, що обмежують особисту недоторканність особи. Так, аналізуючи зміст статті 29 Конституції, можна виділити такі змістовні характеристики цієї засади:

- кожна людини постійно користується свободою й особистою недоторканністю в межах її правомірної поведінки;

- арешт будь-якої людини на території України та тримання її під вартою можливі тільки за наявності судового рішення, яке повинно бути винесено на підставах та в порядку, встановлених законом;

- тримання особи під вартою (затримання та арешт) здійснюються як тимчасовий захід за наявності чітко визначених законом умов;

- кожному заарештованому чи затриманому мають бути невідкладно повідомлені мотиви арешту чи затримання, роз'яснені права та надана можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника;

- про затримання чи арешт негайно інформуються родичі затриманого чи арештованого, а у разі заявлення ним усної або письмової вимоги - захисник, а також адміністрація за місцем роботи чи навчання;

- кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання;

- кожен незаконно затриманий чи заарештований має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди.

Відповідно до ст. 207 КПК, ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених законом. Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-кого:

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, або
2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (службовою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:
1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ст. 208 КПК).

Захист життя і здоров'я затриманого чи заарештованого забезпечується особливими правилами утримання арештованих, організації їх харчування, медичного обслуговування тощо, передбаченими Законом України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 року.

Позбавлення волі як міра кримінального покарання може призначатися лише за вироком суду.

Зазначимо, що прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або тримається під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком. Крім того, згідно із законом, завідомо незаконні арешт, затримання або привід, а також винесення суддями завідомо неправосудних вироку, ухвали чи постанови тягнуть кримінальну відповідальність.

Слід враховувати зміст понять «недоторканність особи» та «право недоторканності особи». Недоторканність особи (або особиста недоторканність) - це фізичний стан особи, який може бути порушений діями різних суб'єктів. Порушення недоторканності особи (особистої недоторканності) може бути як правомірним (наприклад, позбавлення волі за вироком суду), так і неправомірним (наприклад, безпідставний арешт). Таким чином, поняття недоторканності особи (особистої недоторканності)

установлює межу, котру інші суб'єкти правомірно можуть перейти лише у випадках, прямо передбачених законом.

Право недоторканності особи - це право особи на державний захист від дійсно незаконних або незаконних, на її думку, посягань на недоторканність з боку будь-яких суб'єктів. Праву недоторканності особи кореспондує обов'язок усіх інших суб'єктів стримуватися від таких посягань та обов'язок держави захищати особу від них. На відміну від особистої недоторканності (недоторканності особи), право недоторканності особи, тобто право особи на державний захист, на законних підставах обмежити неможливо і будь-яка спроба зробити це завжди буде неправомірною.

Отже, всі правові акти, що встановлюють будь-які обмеження особистої свободи (наприклад, вирок суду про позбавлення волі за вчинений злочин), чи дії, в результаті яких обмежується особиста свобода (наприклад, арешт підозрюваного у вчиненні злочину), є обмежуванням недоторканності особи (особистої недоторканності). Тому можна говорити про те, що право недоторканності особи є своєрідною гарантією захисту особи від неправомірних посягань на її недоторканність.

Законодавство України встановлює додаткові гарантії недоторканності певних осіб, до яких, передусім, віднесено Президента України. Недоторканність особи Президента України як глави держави встановлена ч. 1 ст. 105 Конституції України. Відповідно до цього конституційного положення особа, яка на законних підставах виконує повноваження Президента України, може бути взята під варту або проти неї може бути почато досудове розслідування лише після того, як вона буде усунена з поста в порядку імпічменту. Усунення Президента з поста можливе в порядку імпічменту, тобто на підставі обвинувачення Президента у вчиненні ним державної зради або іншого злочину, сформульованого у прийнятому за спеціальною процедурою рішенні Верховної Ради України. Процедура імпічменту починається у разі, якщо відповідне звинувачення стосовно Президента підтримується не менш як 226 народними депутатами (конституційною більшістю). Після цього Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до якої входять депутати, а також обов'язково - спеціальний прокурор та спеціальні слідчі. Результати роботи комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради, під час якого за наявності підстав може бути ухвалене рішення про звинувачення Президента України.

Рішення набуває чинності, якщо воно прийняте принаймні двома третинами конституційного складу Верховної Ради (не менше як 300-ми народними депутатами). Після прийняття такого рішення справа передається до Конституційного Суду України, який розглядає її з погляду додержання передбаченої Конституцією України процедури розслідування та розгляду справи на попередніх етапах. Якщо Конституційний Суд не знайде порушень, справа передається до Верховного Суду України, а він дає висновок про те, чи мають діяння, в яких обвинувачується Президент, ознаки державної зради або іншого злочину. Якщо висновок має стверджувальний характер, то лише після цього Верховна Рада дістає право прийняти рішення

про усунення Президента з його поста. Таке рішення набуває чинності, якщо за нього проголосувало не менше як три чверті конституційного складу Верховної Ради (338 народних депутатів).

Відповідно до Конституції України без згоди Верховної Ради України не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (взяті під варту) народні депутати України (ч. 3 ст. 80 Конституції України); затримані чи заарештовані судді до винесення обвинувального вироку суду, у тому числі судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 126, ст. 149 Конституції України).

Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи полягає у тому, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК (ст. 13 КПК). Право на недоторканність житла покликане забезпечувати свободу особи від незаконних вторгнень у сферу її особистого життя і гарантується особі незалежно від того, є вона громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства. Недоторканність житла передбачає недопустимість проникнення будь-яких суб'єктів до житла без згоди осіб, які в ньому проживають.

Відповідно до ст. 233 КПК « Проникнення до житла чи іншого володіння особи», ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше, як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, передбачених КПК : слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 254 КПК.

Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі

чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

При цьому недоторканність житла поширюється не лише па місце постійного проживання особи, а й на місця її тимчасового мешкання в готелях, санаторіях, будинках відпочинку тощо. Вчинення дій, спрямованих на проникнення до житла особи, яка в ньому проживає, чи до іншого її володіння (гараж, господарські будівлі тощо), або незаконне проведення огляду чи обшуку житла чи вказаних будівель, незаконне виселення або вчинення інших дій, що порушують недоторканність житла особи, є злочином, передбаченим ст. 162 КК України.

Водночас ст. 13 КПК України встановлює, що за наявності законної підстави можна увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому. Єдиною законною підставою для цього, відповідно до ч. 2 ст. 30 Конституції України, є вмотивоване рішення суду.

Стаття 30 Конституції України у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, допускає можливість іншого, встановленого законом, порядку проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. На цих підставах ч. 3 ст. 233 КПК України дозволяє у вказаних випадках проведення обшуку житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. На цих же конституційних засадах ґрунтуються положення п. 15 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», що надають право працівникам міліції входити безперешкодно у будь-який час доби до житла чи іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених для неї судом обмежень. Підстави для того, щоб увійти в чуже житло, у тому числі проти волі осіб, які в ньому проживають, передбачаються також Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та деякими іншими законами.

Аналіз норм Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також справ, розглянутих Європейським Судом з прав людини дає підстави стверджувати, що з точки зору міжнародно-правових актів законними можна вважати обмеження права на недоторканність житла, якщо: 1) вони мають правову основу; 2) їхні цілі є пропорційними (відповідними) шкоді, яка ними заподіюється; 3) діють тимчасово; 4) під час їх застосування не допускається будь-яка дискримінація; 5) є підконтрольними суду; 6) не застосовуються до кола абсолютно недоторканних прав і свобод; 7) про їх введення інформується світове співтовариство: 8) паралельно з ними існує механізм поновлення незаконно порушених прав та свобод; 9) передбачена в законі можливість їх оскарження.

Аналіз цих вимог у порівнянні з нормами національного законодавства свідчить про те, що національні норми України в цілому відповідають міжнародним.

Засада поваги до людської гідності. Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим та іншим дослідам.

Дана засада кримінального провадження регламентується ст. 11 КПК. Зміст її полягає в тому, що:

1. Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

2. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

3. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж саме статі (ч. 5 ст. 236 КПК). Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду (ч.2,4 ст. 241КПК).

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ст. 240 КПК).

Засада невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК). В ст. 32 Конституції України закріплено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Відповідно до Рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 року, інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов’язані з особою та членами її сім’ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень.

Така інформація про особу є конфіденційною. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків передбачених законом.

Під час проведення обшуку слідчий не повинен розголошувати особисті сторони життя обшукуваного та інших осіб, які стали відомі йому під час проведення зазначеної слідчої дії.

Проте охорона особистого і сімейного життя громадян не поширюється на ті його прояви, які суперечать інтересам інших громадян, держави і суспільства або порушують їх. Критерієм втручання є негативний з позиції суспільства зміст особистого життя, його невідповідність громадським і державним інтересам, його антисуспільний характер. Суд може втручатися у сферу особистого і сімейного життя у разі виникнення потреби захищати права і законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави.

Засада таємниці спілкування є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство положень статей 31 Конституції України, а також узгоджується із ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає:

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань па його честь і репутацію.
2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Особисте життя громадян – це інтимні сторони їх життя, зокрема сімейного, спосіб улаштування житла, ведення домашнього господарства, використання вільного часу, переконання, інтереси, уподобання, звички тощо.

Зміст цієї засади полягає в тому, що:

1. Під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування.

2. Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення, у випадах, передбачених КПК, з метою виявити та

запобігти тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановити його обставини, особу, яка вчинила злочин, якщо іншими способами неможливо досягти цієї мети.

3. Інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального судочинства.

Будь-який громадянин вправі спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї, вимагати вилучення будь-якої зібраної про нього незаконним шляхом інформації, а також має право на відшкодування матеріального і морального збитку, заподіяного збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації. Обов'язок доказування достовірності поширеної інформації покладається па того, хто її поширює. Якщо останній не докаже її достовірності - має відповідати за моральну шкоду. Як доказ не можуть використовуватися незаконно отримані матеріали.

Працівники пошти, телеграфу, телефонної служби зобов'язані додержувати таємниці листування і розмов. Будь-які довідки про поштові і телеграфні відправлення, а також про телефонні повідомлення можуть видаватися підприємствами зв'язку лише відправнику, адресату, особі, яка брала участь у телефонній розмові, абоненту телефонної мережі або їх законним представникам.

В КПК передбачений параграф 2 «Втручання у приватне спілкування» глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», де в ст. 258 зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, за винятком випадків проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, передбачених ст. 250 КПК.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування в порядку, передбаченому ст. 248-250 КПК, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання.

У разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у втручанні в приватне спілкування нове клопотання може бути подане прокурором, слідчим лише з новими відомостями.

Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є:

1) аудіо-, відеоконтроль особи;

2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції;

3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;

4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист. Відповідно до загальноприйнятих норм особа хоч би що вона не вчинила, має вважатися невинною доти, доки органи правосуддя у встановленому законом порядку не доведуть її вини. Із природного права на захист від протиправних посягань, а також із презумпції невинуватості і випливає право людини на захист від обвинувачення у вчиненні злочину. Це право закріплено в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини.

В Україні право на захист є конституційною засадою, яка повинна суворо виконуватися на всіх стадіях кримінального процесу як важлива гарантія встановлення істини і винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Стаття 63 Конституції України передбачає, що підозрюваний чи обвинувачений мають право на захист. Засуджений користується усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Майже кожна стаття Конституції, що закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина, передбачає можливість реалізації права на захист.

Але слід підкреслити, що право на захист не є правом будь-яким чином уникнути відповідальності за вчинений злочин. Ні Конституція, ні норми КПК не дають права захищати незаконні інтереси і застосовувати незаконні засоби захисту. Як правильно зазначає М.М. Михеєнко, забезпечення підозрюваному і обвинуваченому права на захист полягає в тому, що закон: 1) наділяє їх як суб'єктів кримінального провадження такою сукупністю процесуальних прав, використання якої дозволяє їм особисто захищатися від підозріння чи обвинувачення у вчиненні злочину, обстоювати свої законні інтереси (це можна назвати особистим захистом); 2) надає згаданим особам право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає участь захисника в справі обов'язковою (це можна назвати професійним захистом); 3) покладає на слідчого, прокурора і суд обов'язок роз'яснити підозрюваному і обвинуваченому їх процесуальні права (ч. 2 ст. 20 КПК України) і забезпечити їм можливість здійснення цих прав і захисту від підозріння й обвинувачення, а також охорону їх особистих і майнових прав; це можна назвати службовим, або офіційним, захистом.

Право зазначених суб'єктів кримінального провадження на захист передбачає як право захищатися від підозріння чи обвинувачення, так і право на захист своїх особистих і майнових інтересів.

Право особи на захист належить до тих прав людини, які особливо ретельно охороняються відповідними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи, адже Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод містить норму про те, що кожний, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має право захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд. Якщо така особа не має достатніх коштів для оплати правової

допомоги захисника, вона може одержати її безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя (п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції). Слід нагадати, що, відповідно до ст. 9 Конституції України, Конвенція є частиною національного законодавства України і, отже, норма Конвенції має застосовуватись як норма прямої дії. Більше того, у разі колізії застосовуватиметься саме норма Конвенції.

Важливе значення для здійснення прав на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту, і не звичайне побачення, а конфіденційне. Суть конфіденційності полягає у тому, що підозрюваному чи обвинуваченому перед першим допитом має бути надана можливість зустрітися із захисником віч-на-віч за умови, що їх бачать, але не чують. Остання обставина є найважливішою ознакою реалізації цього права. Від правильної її реалізації багато в чому залежить весь подальший перебіг розслідування і судового розгляду справи.

Підкреслюючи особливу важливість першого побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником, Пленум Верховного Суду в постанові «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захисту кримінальному судочинстві» від 24 жовтня 2003 р. № 8 (п. 6) вказав, що суди повинні враховувати, що підозрюваний і обвинувачений, поряд з іншими правами, мають право на побачення із захисником до першого допиту, і під час розгляду справ перевіряти, чи було роз’яснено їм таке право і чи не були вони обмежені в цьому. Пленум застеріг, що у разі, коли слідчий порушили зазначені вимоги закону і за наявності заяви підозрюваного, обвинуваченого на побачення із захисником допитали його без участі останнього, суд не може використовувати ці показання на підтвердження вини підсудного у вчиненні злочину.

Отже, порушення права обвинуваченого на захист є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону і в усякому разі його допущення вирок (постанову) суду належить скасувати.

Гарантування підозрюваному і обвинуваченому права на захист полягає в тому що ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що:

1. Підозрюваний, обвинувачений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, а також користуватися правовою допомогою захисника.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

3. У випадках, передбачених КПК або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

4. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого.

Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. За радянських часів терміна «презумпція невинуватості» не було в законі. В ті часи в літературі існувала думка, що засада презумпції невинуватості не властива нашій системі права.

Лише в 60-х роках XX ст., розвиваючи ідеї про необхідність додержання прав і законних інтересів учасників судового розгляду, М.С. Строгович сформулював положення про те, що винною можна визнати лише особу, вину якої достовірно доказано, у противному разі особа вважається невинуватою.

Зокрема, автор уперше в науці кримінального процесу встановив межі практичного застосування засади презумпції невинуватості.

Початок традиції визнання презумпції невинуватості одним з найважливіших прав людини заклала Декларація прав людини та громадянина, прийнята Національними зборами Франції 26 серпня 1789 р., ст. 9 якої проголошує: «Оскільки кожен є невинним, доки не буде встановлено інше, то в разі затримання особи надмірна суворість, не викликана необхідністю з метою забезпечення його затримання, повинна суворо каратися законом».

Згодом ця засада була законодавчо закріплена в Статуті кримінального судочинства Російської імперії 20 листопада 1864 р. у вигляді системи логічних норм. Прогресивне положення Статуту скасувало правило, згідно з яким обвинувачений зобов'язаний самостійно доводити свою невинуватість.

Цю традицію було продовжено в міжнародно-правових документах, присвячених правам людини та громадянина. У статті 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту». У статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом».

У цих самих документах - як найважливіші права людини - проголошені свобода від самообвинувачення та свавільного арешту, а також від жорстокого, нелюдського ставлення. Зокрема, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини зазначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (ст. 14); нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою; кожен, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, має право на розгляд його справи в суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і

розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним (ст. 9); нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ст. 7). У статті 15 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради У РСР від 26 січня 1987 р., зазначається: «Кожна держава-сторона забезпечує невикористання будь-якої заяви, що, як встановлено, була зроблена під час катування, як доказу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої у здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено».

Стаття 17 КПК України за своєю сутністю є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство закріпленої у ч. 1 ст. 62 Конституції України презумпції невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Юридичний зміст цієї засади полягає у такому:

• ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні злочину або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;

• обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення - на потерпілого чи його представника;

• заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;

• обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

• усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

• недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому слідстві і постановлення виправдувального вироку в стадії судового розгляду;

• факт притягнення особи до участі у справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості;

• до остаточного вирішення кримінальної справи й офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Для визнання особи винною у вчиненні злочину і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно:

- щоб обвинувальний вирок суду щодо такої особи набув законної сили;

- щоб суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку;

- щоб справа була з категорії справ, які входять до юрисдикції суду, що її розглянув;

- щоб справа у суді розглядалася за встановленою кримінально-процесуальним законодавством процедурою.

Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами полягає насамперед у тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим, крім випадків, передбачених законом.

Практично невідомі нормативні акти держав, які містили б норму про те, що всі судові засідання відбуваються таємно, закрито. Жодна держава не заінтересована у потаємних судових засіданнях, оскільки кримінальне судочинство має на меті не лише покарати злочинця за вчинений злочин та виправити і перевиховати його, а й запобігти вчиненню злочинів іншими особами.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами Конституцією віднесено до основних засад судочинства (п. 7 ч. 3 ст. 129), при цьому термін «гласність судового процесу» вживається як синонім терміна «відкритий розгляд справи». Статтею 27 КПК «Гласність і відкритість судового провадження» передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків установлених законом.

Кримінальне провадження у судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;

2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;

4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;

5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники судового провадження.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслювання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Слухання справ у закритому засіданні суду допускається лише у випадках, встановлених законом, з додержанням при цьому всіх правил судочинства. Отже, закон розглядає засаду гласності як правило, а закритий судовий розгляд – як виняток з цього правила і лише у випадках, передбачених законом.

В Україні кожний громадянин, який досяг 16 років, має право бути присутнім у залі судового засідання, в якому розглядається кримінальна справа. Перебіг судового розгляду та його результати можуть висвітлюватись у засобах масової інформації або іншим способом доводитися до населення. Це, так звана, зовнішня гласність. Але навіть коли справа слухається в закритому судовому засіданні, ця засада зовсім не виключається, оскільки діє, так звана, внутрішня гласність - присутність у судовому засіданні прокурора, потерпілого, обвинуваченого, захисника та інших учасників судового розгляду, а також свідків, експерта, спеціаліста, перекладача. Крім того, вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно, їх зміст може бути доведено до відома населення і засобами масової інформації. Однак вироки у справах, які слухалися в закритих судових засіданнях, не повинні містити відомості, що стали підставою для проведення закритого судового розгляду.

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування правосвідомості населення, довіри до правосуддя, забезпечує виховний вилив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації. Гласність є своєрідним громадським контролем за діяльністю суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, що,

безумовно, підвищує у них почуття відповідальності за перебіг і результати процесу, позитивно впливає на етику взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, і посередньо, але досить відкрито сприяє підвищенню професійної кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів завдяки кращому баченню у таких умовах своїх помилок і похибок, а також позитивних актів діяльності.

Гласність судового розгляду є загальним правилом для всіх судів, крім випадків, передбачених законом, коли судовий розгляд має бути або може бути закритим. Проте особи молодші за 16 років до залу суду не допускаються взагалі. Для таких осіб робиться виняток, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками у справі.

Судове засідання обов'язково має бути закритим, якщо йдеться про охорону державної таємниці.

Основним мотивом проведення судового розгляду у закритому засіданні в справах про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку, є підвищена вразливість, навіюваність підлітків. У зв'язку з цим існує досить великий ризик негативного впливу на них присутніх в залі судового засідання та їх поведінки, що може зашкодити одержанню від неповнолітніх повних і правдивих показань.

Закритий розгляд справ про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи обумовлюється інтересами охорони суспільної моралі, інтересами потерпілого, усуненням негативного впливу присутніх, яких цікавлять не правовідносини у сфері охорони статевої свободи і недоторканності, а зовнішні вияви злочинів. Загалом такий розгляд створює умови для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи.

Конституція України в ст. 32 проголошує, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Досудове розслідування і судовий розгляд належать до таких випадків. Проте законодавець максимально можливо обмежує це втручання, запровадивши таємницю слідства та закритий розгляд справи. Отже, необхідність розгляду в суді інтимних сторін життя осіб, які беруть участь у справі, може стати підставою для рішення суду про закритий розгляд справи.

Законодавець цілком логічно надав можливість суду провадити закритий розгляд справи у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Після повернення обвинуваченого до залу судового засідання суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями, які надавалися під час його відсутності, і вислухати його пояснення з приводу цих показань. Як виняток суд може звільнити потерпілих і свідків, взятих під захист, від обов'язку з'являтися у судове засідання за наявності письмового підтвердження показань, наданих ними раніше (ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.).

Гласність судового розгляду забезпечується офіційним записом судового засідання – технічним записом (ч. 5 ст. 27 КПК України) та передбаченим ст. 129 Конституції України повним фіксуванням судового

процесу технічними засобами на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права передбачає: «Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним,- за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній... справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого...» (ч. 1 ст. 14).

Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Засада змагальності сторін – це правове положення, згідно з яким двом рівноправним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінальної справи перед незалежним арбітром – судом, який не може здійснювати інших функцій, окрім функції правосуддя (Стаття 7 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 24 і п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 22 КПК). Європейський суд з прав людини розглядає змагальність як «одну із рис більш широкої концепції справедливого судочинства у кримінальних справах» (рішення від 26 травня 1988 року у справі «Екбатані проти Швеції»).

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення, захисту (а також примикаючі до них функції підтримання цивільного позову та заперечення проти нього) чітко розмежовані між собою, відокремлені від функції вирішення кримінальної справи і виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами для відстоювання своїх інтересів (обвинувач, захисник). Суд при цьому займає керівне становище у процесі, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для всебічного, повного і об’єктивного дослідження обставин кримінальної справи і вирішує її по суті.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Засада розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи означає, що ні обвинувачення, ні захист не можуть брати на себе будь-якої за змістом чи формою частки суддівської функції розгляду справи, а суд, у свою чергу, в жодному разі не може брати на себе функцію обвинувачення або захисту. Водночас передбачається, що між

обвинуваченням і захистом відбувається у процесі професійний спір, а тому жодна із сторін не може покладати на себе функцій іншої.

Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав і законних інтересів засобами.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу.

Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником.

Захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником.

Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Змагальність кримінального процесу, таким чином, характеризується наявністю таких рис: 1) чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи; 2) право суб'єктів відстоювати свої інтереси шляхом змагання між собою; 3) рівність процесуально-правових можливостей сторін обвинувачення і захисту; 4) особлива роль суду у процесі як незалежного і неупередженого суб'єкта. Суд не може перебирати на себе ні функцію захисту, ні функцію обвинувачення, так само як і жодна зі сторін не може виконувати функції суду.

Засада змагальності проявляється у всіх стадіях кримінального процесу. Окремі її елементи мають місце і на стадії досудового розслідування справи, наприклад, у випадках обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого, прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту і обвинувачення.

Засада диспозитивності – це конституційно-правове положення, згідно з яким суб’єктам кримінального процесу надано та забезпечено можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід та результати кримінально-процесуальної діяльності (п.4 ч.3 ст. 129; ч.1 ст.63 Конституції України, ст. 26 КПК).

Дія цієї засади забезпечується наступними положеннями:

1. Сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК.

2. Відмова прокурора від підтримання обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження за винятком випадків, передбачених КПК.

3. Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК.

4. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Засада права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Зміст даної засади закріплений в ст. 24 КПК України:

1. Кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

2. Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому цим Кодексом, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Відповідно до глави 26 КПК « Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування», в ст. 303 КПК зазначено, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення,не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у не здійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк – заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, підозрюваним;

3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, підозрюваним;

5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання;

8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК – підозрюваним.

Інші скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст. 314 – 316 КПК.

Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність, передбачені п. 5, 6 ч. 1 ст. 303 КПК.

Відповідно до ст. 309 КПК під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:

1) відмову у наданні дозволу на затримання;

2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;

3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;

4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;

5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;

6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;

7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;

8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;

9) арешт майна або відмову у ньому;

10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливостей здійснювати свою діяльність;

11) відсторонення від посади або відмову у ньому.

Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку.

Засада доступу до правосуддя та обов’язковість судових рішень. Статтею 21 КПК України закріплено засаду доступу до правосуддя, зміст якого полягає в тому, що:

1. Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

2. Вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

3. Кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у передбаченому КПК.

4. Якщо інше не передбачене КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту у випадку, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

В ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справ упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунуто проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Конституція України (ст. 124) проголошує, що рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими на всій території України.

Рішення - найважливіший акт здійснення правосуддя. Обов'язковість рішень суду підкреслює авторитет судової влади і сприяє утворенню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Судові рішення інших держав є обов'язковими до виконання на території України за умов визначених законом України, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 13 Закону України "Про судоустрій і статус суддів").

Засада свободи від самовикриття та право свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Теж положення закріплено в ст. 18, 224 КПК України. Зміст даної засади полягає в тому, що:

1.Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Також в ч. 8 ст. 224 КПК зазначено, що особа під час допиту має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Засада недоторканості права власності. Стаття 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і

в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Зміст даної засади полягає в тому, що:

1. Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК.

2. На підставах та в порядку, передбаченому КПК, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ст. 16, 167-169 КПК).

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна.

3) у випадках, передбачених ч.5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК.

Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення (ст. 19 КПК).

В ст. 61 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Зміст даної засади полягає в тому, що:

1. Ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили.

2. Кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що по тому ж самому обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Загальноправові принципи, що діють у кримінального процесуальному праві, закріплено в Конституції України та міжнародно-правових документах. Положення цих принципів обов'язково відображаються (іноді — дублюються) в кримінальному процесуальному законі. Конституційні принципи по суті є "фундаментальними основами кримінально-процесуального права".

3. СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Засада публічності закріплена в ст. 25 КПК України та передбачає, що прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засада публічності кримінального процесу проявляється:

як вимога закону до державних органів, що уповноважені здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави (ex officio);

як вимога закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави, незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій і громадських організацій, окремих громадян;

заінтересовані громадяни та організації мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та законних інтересів, що охороняються законом, а останні зобов'язані вжити заходи щодо захисту їхніх прав та законних інтересів.

Зміст засади публічності визначають такі правові положення:

обов'язки:

органів, які ведуть кримінальний процес, в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила;

цих органів встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань сторін провадження;

органів, які ведуть процес, здійснити процесуальну діяльність протягом певного строку;

державних органів, що ведуть процес, за наявності відповідних підстав надати певний статус тим чи іншим його учасникам;

слідчого, прокурора і слідчого суддю щодо забезпечення прав всіх учасників кримінального процесу;

заборони:

на здійснення слідчим, прокурором і слідчим суддею провадження у випадках, якщо у них з'являються інші, окрім інтересів справи (загальносуспільних), інтереси;

домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Закон передбачає і деякі винятки із засади публічності – справи приватного обвинувачення. Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, статті яких перераховані в ст. 477 КПК України.

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів передбачає, що суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в

суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні. Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведене виїзне судове засідання. При ухваленні судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК, лише навівши мотиви такого рішення. Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил ст. 225 КПК, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування. З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому ст. 225 КПК, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду.

Суд та інші учасники судового розгляду дотримуються усної форми спілкування під час усього судового засідання. В усній формі вони сприймають всі докази, які досліджуються в суді. Обвинувачений, свідки, потерпілі, експерти дають показання усно.

Засада розумних строків полягає в тому, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч.1 ст. 28 КПК).

Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрите.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, спеціальні засади кримінального провадження є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин ; синхронізують всю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; служать основою й вихідними положеннями для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів і норм права, розвитку процесуальної форми, подальшого реформування кримінального процесуального законодавства.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

Побудова правової держави в Україні висуває на передній ПЛАН ЛЕКЦІЇ завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону у всіх сферах державного та громадського життя. У галузях чинного законодавства засади кримінального провадження повинні чітко нормативно закріпленні, оскільки вони є однією із гарантій кримінального процесу, за допомогою яких і забезпечуються захист прав і законних інтересів людей.

Тому питання про систему засад кримінального провадження є, на нашу думку, одним з найважливіших і найскладніших. Початковим моментом при цьому є поняття засад кримінального провадження. У науці ще й досі не вироблено єдиного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Причиною, як ми вважаємо, слугує той факт, що поняття засад кримінального провадження більшість авторів формулює як вихідні

посилання щодо конкретної теми власного наукового дослідження, на підставі чого й виникає система їхніх подальших висновків стосовно організації та діяльності органів правосуддя, правил поведінки суб'єктів кримінального провадження.

Засади кримінального провадження, які є загальними правовими положеннями, розкриваються через зміст кримінально-процесуальних норм, що регулюють конкретні права та обов'язки суб'єктів кримінального процесу.

На нашу думку, основу каркасу класифікації засад кримінального провадження становлять, безумовно, конституційні засади. Загалом, конституційні засади можна розглядати як закріплені в Конституції України основні правові ідеї, які визначають побудову всього кримінального процесу, його сутність, характер та демократизм. Вони складають базу, фундамент усього кримінального процесу.

До засад кримінального провадження належать:

1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов’язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості ; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 7 КПК України засади кримінального провадження, передбачені цією главою, не є вичерпними.

Всі засади кримінального провадження пов'язані між собою, постійно взаємодіють, але це не означає, що одні з них «підкоряються» іншим, оскільки є засади, котрі є лише гарантіями здійснення інших засад, а є такі, котрі випливають з інших засад. Тільки реалізація всіх засад у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку може сприяти виконанню завдань кримінального судочинства.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття та значення принципів кримінального процесу, їх законодавче регулювання. З давніх часів принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі - правової), вимоги якого поширювалися на всі явища,

що належали до цієї системи. Принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо).

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття та значення засад кримінального провадження. Класифікація засад кримінального провадження. Система засад кримінального судочинства і правові гарантії їх реалізації.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 4. СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття і класифікація суб'єктів кримінального процесу……122
2. Суд, слідчий суддя, присяжний як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності……125
3. Сторона обвинувачення……128
4. Сторона захисту……..133
5. Потерпілий та його представник у кримінальному процесі. Їх процесуальний статус…… .140
6. Інші учасники кримінального провадження……144
7. Відводи суб'єктів кримінального провадження……151

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України [Електронний ресурс] : прийнята 26 черв. 1998 р. — Режим доступу : http:// search. ligazakon. ua //_doc 2.usf / link 1 / TO12341.html

Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : прийнятий 5 квіт. 2001 р.; станом на 23 верес. 2010 року. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про інформацію : Закон України від 2 жовт 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. // Голос України. — 1997. — 18 липня.

Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41—42, № 43, № 44—45. — Ст. 529.

Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича про офіційне тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : рішення Конституційного Суду України від 16 лист. 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 47. — Ст. 1375.

Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30 верес. 2009 р. // Офіційний вісник України. — 2009. —№ 79. — Ст. 2694.

Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса / Альперт С. А. — Х. : НЮАУ, 1997. — 60 с.

Бегма А. П. Прокурор як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / А. П. Бегма. — К., 2011. — 20 с.

Булейко О. Л. Участь понятих у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / О. Л. Булейко. — К., 2009. — 16 с.

Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Давиденко С. В. — Х. : Фінн, 2008. — 296 с.

Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : наук.-практ. комент. / Зейкан Я. П. — К. : КНТ, 2007. — 600 с.

Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури : [навч.-метод. посіб.] / Каркач П. М. — Х. : Право, 2007. — 208 с.

Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка — [6-те вид., перероб. та допов.]. — К. : Юрисконсульт ; Юстініан, 2010. — 896 с.

Кримінальний процес : підруч. / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мирошниченко, Д. В. Філін, С. В. Давиденко, В. І. Маринів, В. М. Іщенко, С. Б. Фомін, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило] ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. — Х. : Право, 2010. — 606 с.

Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Корчева Т. В. — Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. — 200 с.

Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / П. В. Кучевський. — К., 2011. — 16 с.

Михайлів С. В. Адвокат – представник потерпілого у крим. поцесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / С. В. Михайлів. — К., 2011. — 18 с.

Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Либідь, 1999. — 536 с.

Мовчан Г. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому провадженні та в суді першої інстанції : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Г. В. Мовчан. — Х., 2010. — 20 с.

Письменний Д. П. Слідчий органу досудового розслідування : проблеми правової регламентації в проекті Кримінального процесуального кодексу України / Д. П. Письменний // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14 жовт. 2011 р.). — Х., 2011. — С. 182—186.

Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. — 352 с.

Удалова Л. Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, О. В. Рибалка. — К. : КНТ, 2012. — 160 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття суб'єктів кримінального процесу, визначити їх класифікацію та з'ясувати процесуальну характеристику окремих суб'єктів кримінального процесу.

ВСТУП

Щодня доводиться вступати у різного роду суспільні відносини і при цьому ми часто навіть не звертаємо уваги на те, які права і обов'язки ми маємо, тому що такі міжлюдські стосунки нам звичні.

Участь же осіб в кримінально-процесуальному провадженні вимагає чіткого знання прав та обов'язків кожного суб'єкта (учасника) цих відносин. Адже саме в ході кримінального процесу вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності – суттєвого обмеження її прав та свобод.

Серед завдань кримінального судочинства ст. 2 КПК першими визначає захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Формулювання у Кодексі цих завдань є уточненням щодо спеціальних суб'єктів – учасників кримінального судочинства – норми ч. 2 ст. 3 Конституції України, яка визначає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це означає, що кримінальне судочинство покликане гарантувати всім його учасникам створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації їхніх законних прав та інтересів, у тому числі і їхніх спеціальних прав як учасників кримінального судочинства.

З огляду на вище викладене дана тема має важливе значення в підготовці курсантів. Вони повинні чітко знати хто має залучатися до участі в кримінальному судочинстві й які права і обов'язки при цьому особа матиме. Все це спрямовано на досягнення законності та правопорядку в нашій державі, захисту головної її цінності – прав та законних інтересів людини.

1. ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року, чітко не визначає поняття і не подає класифікацію суб'єктів кримінального провадження, тому їх називають по-різному:

1) особи, які беруть участь у процесуальній дії – статті 104, 107 КПК;

2) учасники кримінального провадження – статті 27, 113, 237 КПК та ін.;

3) учасники судового провадження – статті 34, 107, 317, 347 КПК та ін.;

4)сторони кримінального провадження – статті 22, 26, 68, 69, 71 КПК та ін.;

5) фізичні особи 36, 39 КПК.

Згідно пункту 19 ст. 3 КПК сторонами кримінального провадження – з боку обвинувачення є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник; з боку захисту є підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Пункт 25 згаданої статті вказує, що учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Згідно пункту 26 ст. 3 КПК то учасниками судового провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження.

До прийняття Кримінального процесуального кодексу України, у теорії кримінального процесу осіб, які брали участь у кримінальному судочинстві, іменували «учасники кримінального процесу», «учасники кримінального судочинства», «суб'єкти кримінально-процесуального права» тощо. Проте більшість науковців осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, називають суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Суб'єкти кримінального процесу – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Усі особи, які вступають в процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії кримінального процесу, в котрій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є

суб'єктами кримінального процесу. В кримінально-процесуальні відносини різні особи втягуються по-різному. Перші – в силу необхідності захищати свої права і законні інтереси (потерпілий, цивільний позивач тощо); другі – в силу своїх посадових обов'язків (слідчий, прокурор, суддя тощо); треті – за дорученням чи угодою (представник цивільного позивача, захисник тощо); четверті – притягаються до участі в процесі у примусовому порядку (підозрюваний, обвинувачений, підсудний).

Усі суб'єкти процесу характеризуються тим, що вони:

а) беруть участь у проваджені на підставах і у порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у проваджені;

б) мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації);

в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;

г) вступають у процесуальні правовідносини;

д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників.

Усі без винятку суб'єкти кримінального процесу зобов'язані дотримуватись чинного законодавства, поважати честь і гідність інших учасників процесу й мають право на забезпечення-особистої безпеки.

За характером виконуваних функцій, завдань і свого процесуального статусу вони поділялись на чотири групи.

1. *Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес* і залучають до його сфери всіх інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності (суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання).

2. *Особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному процесі.* Вони можуть здійснювати функцію приватного обвинувачення або функцію захисту від підозри, обвинувачення і захисту інших законних інтересів: потерпілий, цивільний позивач та їх представники; підозрюваний; особа, щодо якої вирішується питання про відмову в порушенні або про закриття кримінальної справи з нереабілітуючих обставин; особа, щодо якої орган дізнання без порушення кримінальної справи встановлює у порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів обставини вчинення нею злочину; обвинувачений (підсудний, засуджений, виправданий), його законний представник; захисник; цивільний відповідач і його представник; особа, яка вчинила діяння у стані неосудності або захворіла на душевну хворобу після вчинення злочину, щодо якої розслідується справа і вирішується питання про застосування примусового заходу медичного характеру.

3. *Представники громадських організацій і трудових колективі:* громадський обвинувач і громадський захисник, а також всі інші представники громадськості, спеціально уповноважені для участі в судовому розгляді справи; представники органів, які відають виконанням покарання.

4. *Особи які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі:* заявник про злочин; особа, яка дає пояснення органу дізнання, слідчому, прокурору, судді; свідок; експерт, керівник експертної установи; спеціаліст; перекладач; особа, яка розуміє знаки німого або глухого; поняті; поручителі; заставодавці; педагог; лікар, батьки або інші законні представники неповнолітнього свідка, разом з якими впізнаваний пред'являється для впізнання; особи, які беруть участь у відтворенні обстановки й обставин події; обшукуваний, освідуваний; особа, у якої беруть зразки для експертного дослідження; особи, що займають приміщення, в якому провадяться обшук, виїмка, огляд або опис майна; особи, присутні при провадженні обшуку або виїмки; особа, котрій передано на зберігання майно, на яке накладено арешт; секретар судового засідання.

В юридичній літературі (Удалова Л.Д.) пропонувалась така класифікація суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності:

1. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес: суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання.

2. Особи, котрі захищають свої права або представлені інтереси у кримінальному процесі: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

3. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятий, секретар судового засідання та ін.

На наш погляд, відповідно до глави 3 Кримінального процесуального кодексу, яка має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» найбільш доцільною є така класифікація суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності:

1. Суд.

2. Сторона обвинувачення: прокурор; органи досудового розслідування; керівник органу досудового розслідування; слідчий; оперативні підрозділи.

3. Сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений та їх законні представники; виправданий; засуджений; захисник.

4. Потерпілий і його представник.

5. Інші учасники кримінального провадження (заявник; цивільний позивач і відповідач та їх представники; свідок; перекладач; експерт; спеціаліст; секретар судового засідання; судовий розпорядок.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, суб'єкти кримінального процесу – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Усі особи, які вступають в процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії кримінального процесу, в котрій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є суб'єктами кримінального процесу.

2. СУД, СЛІДЧИЙ СУДДЯ, ПРИСЯЖНИЙ ЯК СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Суд – це єдиний державний орган, на який покладена функція правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють професійні судді й, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

У кримінальному судочинстві суд – це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному процесі. Коли суд здійснює правосуддя, він реалізує суддівську дискрецію, або суддівський розсуд. Суддівський розсуд – це передбачена юридичними нормами правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у процесуальній формі та встановлених кримінально-процесуальним законодавством межах, повинна бути мотивованою та полягає у виборі варіантів вирішення у кримінальному судочинстві правових питань, що виникають.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних.

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних

службовців, здійснюється колегіально судом у складі п’яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження визначається згідно автоматизованої системи документообігу суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному, касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

З метою виконання завдань, які стоять перед судами щодо реалізації третьої – судової влади у державі, їх наділено широкими повноваженнями. Під час судового розгляду кримінальної справи по суті, діють всі принципи кримінального процесу. Отже, суди мають, на підставі закону, всі необхідні й достатні процесуальні та матеріально-правові засоби для правильного та неупередженого розгляду і вирішення кримінальної справи. Ніякі інші органи й посадові особи не наділено такими можливостями, як суд та суддя.

Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку розгляду клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду

Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Усі питання, пов’язані з судовим розглядом, окрім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно.

Розгляд кримінального провадження судом присяжних можливе, коли за законом передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі обвинуваченого, якщо під час підготовчого судового засідання про це ним заявлене клопотання.

Присяжний має право:

- брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;
- робити нотатки під час судового засідання;
- з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;
- просити головуючого роз’яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Присяжний зобов’язаний:

- правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;
- додержуватись порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого;
- не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду;
- не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;
- не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням.
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, положення щодо здійснення правосуддя виключно судами закріплено на конституційному рівні (ст. 124 Конституції України) і деталізовано у процесуальному законодавстві та Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Правосуддя як функція судової влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом. У кримінальному провадженні правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, присяжні в рамках відповідних судових процедур.

3. СТОРОНА ОБВИНУВАЧЕННЯ

Прокурор – це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Згідно ст. 121 Конституції України прокурор виконує у кримінальному процесі дві функції: функцію підтримання державного обвинуваченого і функцію нагляду за дотриманням законів органами розслідування.

Як прокурори у кримінальному процесі можуть виступати особи, перераховані у п. 15 ст. 3 КПК, а саме: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники, помічники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники, заступники прокурорів, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах повноважень, визначених цим Кодексом;

Прокурор, здійснюючи свої повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

– починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

– мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

– доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

– доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії;

– доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

– призначати ревізії та перевірки;

– скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

– ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

– приймати процесуальні рішення під час кримінального провадження, в тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;

– погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

– повідомляти особі про підозру;

– пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК;

– затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

– звертатись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

– підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;

– погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням;

– доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

– перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

– доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

– оскаржувати судові рішення;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори своєю мотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування. Також мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

На подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами мають право, незалежно від їх участі в судовому провадженні, службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники.

Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники мають право доповнити, змінити або відмовитися від апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, внесених ними або прокурорами нижчого рівня.

У судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня.

Прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

Уданому випадку, прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати у зв’язку із його відводом, тяжкої хвороби, звільнення із органів прокуратури або з іншої поважної причини,

що унеможливлює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Слідчий – посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий, здійснюючи свої повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Відповідно до чинного законодавства органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

– органів внутрішніх справ;

– органів безпеки;

– органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

– органів державного бюро розслідувань.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Повноваження слідчого:

– починати досудове розслідування;

– проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;

– доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

– призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

– звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

– повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;

– за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

– приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які

надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Як виняток, якщо прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Керівник органу досудового розслідування – це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування. Він організовує досудове розслідування.

Повноваження керівника органу досудового розслідування:

– визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

– відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого у зв'язку із його відводом або у разі неефективного досудового розслідування;

– ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

– вживати заходів до усунення порушень вимог законодавства, у випадку їх допущення слідчим;

– погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення;

– здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які даються у письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Оперативні підрозділи – здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. До оперативних підрозділів належать

органи внутрішніх справ, органи безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органи Державної пенітенціарної служби України, органи Державної прикордонної служби України, органи Державної митної служби України

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, прокурор – це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Слідчий – посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні.

Керівник органу досудового розслідування – це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування

Оперативні підрозділи – здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора.

4. СТОРОНА ЗАХИСТУ

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому статтею 291 цього Кодексу.

Підозрюваний, обвинувачений має право:

1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення;

3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за

рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями статті 213 КПК;

8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 цього Кодексу, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачений має право:

1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

2) збирати і подавати суду докази;

3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

4) виступати в судових дебатах;

5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов‘язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

6) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;

2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його *законний представник*.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і

піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у частині другій цієї статті.

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому статтею 53 КПК.

Одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених статтею 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного,

обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у випадках, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу).

Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

1) коли є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні;

2) незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;

3) умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог цього Кодексу тощо;

4) коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд

зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках:

1) коли відповідно до вимог статті 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;

2) коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

3) коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов’язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;

2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред’явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Договір із захисником має право укласти особа, передбачена в частині першій статті 45 КПК, а також інші особи, які діють в її інтересах, за її клопотанням або за її наступною згодою.

Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного.

В інших випадках обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні:

1) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

2) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

3) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад;

4) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту;

5) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

6) щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому статтею 49 КПК, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Запросити захисника до участі у окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника.

Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті ж самі права і обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження.

Захисник як до процесуальної дії, так і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його.

Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії.

Відмова від захисника не приймається у випадку, коли його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому статтею 49 цього Кодексу, для здійснення захисту за призначенням.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, до сторони кримінального провадження з боку захисту належать: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

5. ПОТЕРПІЛИЙ ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ. ЇХ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливлює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливлював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Положення цієї частини не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення).

Протягом кримінального провадження потерпілий має право:

1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом;

2) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування;

3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;

4) заявляти відводи та клопотання;

5) за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;

6) давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;

7) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому цим Кодексом;

8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг;

9) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;

10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;

11) знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому цим Кодексом, в тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу, а також знайомитися з матеріалами

кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження;

12) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

13) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК;

14) користуватися іншими правами, передбачені КПК.

Під час досудового розслідування потерпілий має право:

1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим;

2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;

3) подавати докази на підтвердження своєї заяви;

4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право:

1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;

2) брати участь в судовому провадженні;

3) брати участь у безпосередній перевірці доказів;

4) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;

5) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

6) знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді;

7) оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому цим Кодексом.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про

примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Обов'язки потерпілого:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а у випадку неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти *представник* – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 КПК, - якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю – якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її *законний представник*.

ВИСНОВКИ З ПЯТОГО ПИТАННЯ:

Отже, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти *представник* – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

6. ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Заявником – є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Заявник має право:

1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;

2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи;

3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому цим Кодексом, пред‘явила цивільний позов.

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених цим Кодексом для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом.

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених цим Кодексом для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути:

- особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником;

- керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 КПК, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю - якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє.

Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується *законний представник*.

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Не можуть бути допитані як свідки:

1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

7) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом осіб, зазначених у абзаці першому цієї частини, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання.

Права свідка:

1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

2) користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 цього Кодексу;

3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями статті 65 цього Кодексу не підлягають розголошенню;

4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;

6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;

7) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;

8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

9) заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених КПК, свідок несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, установлену законом.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження, потерпілого або які раніше були ревізорами в цьому ж кримінальному провадженні.

Експерт має право:

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи;

3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання;

5) ставити питання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для давання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України "Про судову експертизу".

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності - роз'яснити його;

2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов’язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв’язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, передбачену законом.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань;

3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного *перекладача* (сурдоперекладача).

Перекладач має право:

1) ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу;

2) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

3) одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

4) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

2) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом;

3) здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;

4) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчий суддя чи суд пересвідчуються в особі і компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки,

За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе відповідальність, передбачену законом.

Секретар судового засідання:

– здійснює судові виклики і повідомлення;

– перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головуючому;

– забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами;

– веде журнал судового засідання;

– оформляє матеріали кримінального провадження в суді;

– виконує інші доручення головуючого в судовому засіданні.

До участі в кримінальному провадженні головуючим у судовому засіданні може залучатися *судовий розпорядник*.

Судовий розпорядник:

1) забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального провадження;

2) оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду із неї;

3) стежить за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

4) приймає від учасників кримінального провадження та передає документи і матеріали суду під час судового засідання;

5) виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги свідка, експерта;

6) виконує інші розпорядження головуючого, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, передбачених цією статтею, є обов'язковими для всіх осіб, присутніх у залі судового засідання.

У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

Поняті. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Отже, до інших учасників кримінального провадження належать: заявник, експерт, спеціаліст, цивільним позивачем, поняті, судовий розпорядник, перекладач, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, свідок – які сприяють кримінальному провадженнню за допомогою виконання завдань, покладенних на них законом.

7. ВІДВОДИ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Слідчий суддя, суддя або присяжний не може брати участь у кримінальному провадженні:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;
- якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;
- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості;
- у випадку порушення встановленого частиною третьою статті 35 КПК порядку визначення слідчого судді чи судді для розгляду справи.

У складі суду, що здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду першої інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в

судах першої і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і апеляційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій та при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами.

Прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні:

– якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

– якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

– якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Попередня участь прокурора у цьому ж кримінальному провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, у провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України як прокурора не є підставою для його відводу.

Захисником, представником не має права бути особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач.

Особа не має права брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як захисник або представник також у випадках:

1) коли вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги;

2) зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом;

3) коли вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду.

Спеціаліст, перекладач, експерт, секретар судового засідання не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими частиною першою статті 77 КПК, з тим

обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу.

Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Заява про відвід. За наявності підстав, передбачених статтями 75 – 79 КПК, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник, представник, експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід.

За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, коли підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду.

Відвід повинен бути вмотивованим.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судове провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 цього Кодексу. У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду.

Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження – суд, який його здійснює.

При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судове провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) одного чи кількох суддів із складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається

колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів із заміною останніх іншими суддями або іншим складом суддів.

Слідчий суддя, суддя (судді), на розгляд яких передається кримінальне провадження або справа, визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, то вирішується питання про передання кримінального провадження до іншого суду в порядку, передбаченому цим Кодексом.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий – керівником органу досудового розслідування або інший прокурор – керівником органу прокуратури.

У разі задоволення відводу експерта, спеціаліста або перекладача до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом.

У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження - не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому статтею 49 КПК.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Поняття і класифікація учасників кримінального процесу, коло суб’єктів кримінально-процесуальної діяльності в КПК не визначено, тому в теоретичній літературі щодо цього поняття і класифікації учасників процесу є різні погляди.

У теорії кримінального процесу осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, іменують «учасники кримінального процесу», «учасники кримінального судочинства», «суб’єкти кримінально-процесуального права» тощо. Проте більшість науковців осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, називають суб’єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Таким чином, суб’єкти кримінального процесу – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов’язки.

Особливістю кримінального процесу являється те, що кримінально процесуальні права та обов’язки виникають саме з моменту залучення особи до участі у кримінальному процесі, на відміну від багатьох інших галузей права, тому поняття «суб’єкти» кримінального процесу повністю співпадає з

поняттям «учасники». Але слід вживати термін «суб'єкти кримінального процесу», оскільки у кримінально-процесуальні відносини різні особи втягуються по-різному. Перші – в силу необхідності захищати свої права і законні інтереси (потерпілий, цивільний позивач тощо); другі – в силу своїх посадових обов'язків (слідчий, прокурор, суддя тощо); треті – за дорученням чи угодою (представник цивільного позивача, захисник тощо); четверті – притягаються до участі в процесі у примусовому порядку (підозрюваний, обвинувачений, підсудний).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття суб'єктів кримінального процесу, їх класифікації та процесуальної характеристики окремих суб'єктів кримінального процесу.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття суб'єктів кримінального процесу, їх місце і роль у кримінальному судочинстві. Сторони та інші учасники кримінального провадження. Класифікація суб'єктів у теорії кримінального процесу.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 5. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, сутність та значення кримінально-процесуального доказування……161
2. Предмет і суб'єкти кримінально-процесуального доказування.. 165
3. Процес доказування у кримінальному судочинстві……...181
4. Докази у кримінальному процесі, їх ознаки та класифікація……190
5. Процесуальні джерела доказів та їх види……193

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Кримінально-процесуальний кодекс України : наук. – практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — [5-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Юрисконсульт, КНТ, 2008. — 896 с.

Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) : затв. наказом МВС України від 27серп. 2010 р. № 401.

Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ed20010118

Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лист. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12

Про виконання судами України законодавства і постанов Пленумів Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постан. Пленуму Верховного Суду № 5 від 29 черв. 1990 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальних справах / за заг. ред.. В. Т. Маляренка. — К., 2005. — С. 40—45.

Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постан. Пленуму Верхов. Суду України від 29.06.1990 р. № 5 (зі змінами, внес. постановами від 04.06.1993 р. № 3 та від 03.12.1997 р. № 12) // Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972-2002. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. — Офіц. вид — К., 2003. — С. 497—506.

Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / Белкин А. Р. — М. : Норма, 2007. — 528 с.

Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : [підруч.] / Коваленко Є. Г. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 632 с.

Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : [монографія] / А. П. Запотоцький, Д. О. Савицький. — К. : Бізнес Медіа Консалтінг, 2011. — 220 с.

Савонюк Р. Ю. Доказування в досудовому слідстві : [навч. посіб.] / Савонюк Р. Ю. ; за ред. доктора юрид. наук, академіка АПрН України О. М. Бандурки. — Сімферополь : ДОЛЯ, 2004. — 184 с.

Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / Стахівський С. М. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2006. — 272 с.

Стахівський С. М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : Вибрані твори (Світлій пам'яті С. М. Стахівського присвячується) / Стахівський С. М. — К. : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. — 276 с.

Строгович М. С. Избранные труды : в 3 т. / Строгович М. С. — М. : Наука, 1990— . — Т. 3 : Теория судебных доказательств. — 1991. — 300 с.

Тертышник В. М. Теория доказательств / В. М. Тертышник, С. В. Слинько. — Х. : Арсис, 1998. — 256 с.

Удалова Л. Д. Практикум з кримінального процесу : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Шпотаківська О. В. — К. : КНТ, 2010. — 360 с.

Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / Шейфер С. А. — М. : Норма, 2010. — 240 с.

Гмирко В. Легальне визначення загального поняття доказів / В. Гмирко // Право України. — 2003. — № 11. — С. 101—106.

Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [наук.-практ. посіб.] / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. — К. : КНТ, 2006. — 272 с.

Зеленецкий, В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : [монография] / Зеленецкий В. С. — Х. : Вост.-регион. центр гуманитар.-образоват. инициатив, 2004. — 108 с.

Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / Михеенко М. М. — К. : Вища шк., 1984. — 134 с.

Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / Нор В. Т. — Львів : Вища шк., 1978. — 111 с.

Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі / Погорецький М. А. — Х. : Арсіс, 2007. — 576 с.

Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [навч.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. — К. : Атіка, 2009. — 64 с.

Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. — [2-е изд., доп.]. — М. : Юрид. лит, 1973. — 736 с.

Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / Шейфер С. А. — М. : Норма, 2009. — 240 с.

Грошевий Ю. М. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Ю. М. Грошевий, С. Б. Фомін. — Х. : Право, 2010. — 112 с.

Варфоломеева, Т. В. Производные вещественные доказательства / Варфоломеева Т. В. — М. : Юрид. лит., 1980. — 48 с.

Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України / Волкотруб С. Г. — Х. : Консум, 2005. — 144 с.

Грошевий Ю. М. Судовий контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності : [монографія] / Ю. М. Грошевий, С. В. Єськов. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. — 128 с.

Погорецький М. А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі / М. А. Погорецький // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 2. — С. 36—39.

Стахівський, С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі : [навч. посіб.] / Стахівський С. М. — К. : Олан, 2001. — 95 с.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина,2005. — 456 с.

Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / Тертишник. — К. : А.С.К., 2003. — 1120 с.

Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : [підруч.]. — К. : Кондор, 2005. — 152 с.

Костін М. І. Доказування і сучасна модель кримінального судочинства / М. І. Костін // Економіка, фінанси, право. — 2003. — № 4. — С. 36—39.

Астапенко О. Допустимість доказів при їх оцінці у ході кримінально-процесуального доказування / О. Астапенко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 10. — С. 144—146.

Бугаков О. Співвідношення оперативно-розшукових матеріалів і доказів у кримінальному процесі / О. Булгаков // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — №7. — С. 120—124.

Куценко О. Правила перевірки допустимості доказів у кримінальному судочинстві / О. Куценко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 81—84.

Степанов О. Належність як один із критеріїв оцінки доказів / О. Степанов // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5. — С. 110—112.

Сівочек С. Аналіз поняття доказу в кримінальному процесі України / С. Сівочек // Право України. — 2001. — № 9. — С. 77—79.

Стахівський С. Оцінка доказів та їх процесуальних джерел у кримінальному процесі / С. Стахівський // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 6. — С. 135—138.

Чорноус Ю. Місце та значення слідчих дій у процесі доказування по кримінальній справі / Ю. Чорноус // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 4. — С. 117—121.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття, сутність й завдання кримінально-процесуального доказування, з'ясувати предмет і межі доказування, схарактеризувати джерела доказів.

ВСТУП

Завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Для успішного вирішення завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд зобов' язані встановити, чи мала місце подія кримінального правопорушення, яке саме кримінальне правопорушення було вчинено, хто винуватий у його вчиненні, та інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов' язок розслідування і розгляду справи, завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд при здійсненні відповідно розслідування або судового провадження повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих свідчень вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили.

В основі процесу пізнання у кримінальному провадженні лежать загальні гносеологічні, соціальні, психологічні закономірності, притаманні процесу пізнання у будь-якій соціальній сфері згідно із законами матеріалістичної теорії відображення. Метою кримінально-процесуального пізнання є одержання знання про факти, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

У кримінально-процесуальній теорії норми кримінально-процесуального права, що регламентують цілі, порядок, засоби, способи, межі та зміст діяльності по доказуванню обставин, достовірне встановлення яких необхідне для правильного вирішення провадження, іменуються

доказовим правом. Наука, що вивчає принципи доказування та механізми їх реалізації, сукупність і структуру доказування та доказів, розробляє рекомендації з формування доказів і використання їх у кримінальному судочинстві, іменується теорією доказів. У теорії доказів кримінально-процесуальне доказування визначається як різновид соціального пізнання (безпосереднього та опосередкованого), предметом якого є подія минулого – вчинене кримінальне правопорушення. Це така діяльність, що здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом в особливій процесуальній формі. Суб'єкт доказування, який встановлює через докази обставини у кримінальному провадженні, переходить від сприйняття окремих фактів, інформації про них під час проведення процесуальних дій (чуттєво-практичний аспект пізнання) до логічного осмислення сприйнятого (гносеологічний аспект пізнання).

За природою кримінально-процесуальне доказування є пізнавальною діяльністю, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером являє собою складноструктуровану діяльність і має розглядатися: 1) як встановлення та дослідження обставин справи, що входять до предмета доказування (ст.91 КПК), тобто діяльність відповідних державних органів і учасників процесу по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів, з одного боку; 2) як логічне формулювання та обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях по кримінальному провадженню – з другого боку. Таким чином, кримінально-процесуальне доказування – це діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді і суду по збиранню (формуванню), перевірці й оцінці доказів, а також висуненню ними на підставі необхідної та достатньої сукупності доказів певних правових тез із відповідним обґрунтуванням у процесуальних рішеннях по кримінальному провадженню.

Специфіка пізнавальної діяльності в кримінальному процесі, що відбувається у формі доказування, виявляється в тому, що вона має дві сторони: пізнавальну та посвідчуючу. Остання означає, що фактичні дані, пізнані та одержані уповноваженими особами у ході кримінального провадження, повинні бути зафіксовані у такій передбаченій законом процесуальній формі, яка гарантує їх достовірність, а також дозволяє будь-якому суб'єкту кримінально-процесуальної діяльності користуватися ними у незмінному (цілісному) вигляді незалежно від часу та місця їх формування.

Доказування – це єдиний та нерозривний процес, елементи якого тісно переплітаються один з одним. Здійснюється воно на різних етапах із притаманними для кожного з них процесуальними особливостями.

При здійсненні досудового розслідування, де метою доказування є встановлення всіх обставин, зазначених у ст. 91 КПК, прокурор зобов'язаний згідно ст.283 КПК у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

1) закрити кримінальне провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

У стадіях судового провадження вже є чітко сформульована обвинувальна теза, тобто аргументоване твердження, викладене в обвинувальному акті, про обвинувачення особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення.. Суд є органом правосуддя, який в умовах змагального судочинства має на підставі внутрішнього переконання, керуючись законом і правосвідомістю, постановити рішення. Зберігаючи об'єктивність і безсторонність, він створює сторонам необхідні умови для всебічного і повного дослідження справи, а також сам з'ясовує в ході дослідження доказів питання, які в нього виникають.

1. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Згідно ч. 2 ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Як об'єктивна істина в цілому, так і окремі факти, обставини справи встановлюються слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування має найбільшу питому вагу в усій діяльності сторін кримінального провадження, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає чільне місце в кримінально-процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (її ще називають ученням про докази). У кінцевому підсумку в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу.

Розглядаючи зміст кримінально-процесуального доказування більшість авторів виділяють два його види: доказування як дослідження фактичних обставин справи і доказування як логічне і процесуальне доведення визначеної тези, ствердження висновків по справі.

Кримінально-процесуальне доказування як дослідження – це поєднання практичних дій і мислення учасників кримінально-процесуальної діяльності. Його елементами є збирання, перевірка та оцінка доказів і їх джерел. На практиці ці елементи взаємопов'язані, тісно та нерозривно переплітаються. Їх виділяють з єдиного процесу доказування в наукових, педагогічних, нормотворчих та практичних цілях.

Щодо другого виду доказування в кримінальному процесі, то його найважливішими елементами є формулювання певної тези та наведення аргументів для її обґрунтування.

Кримінально-процесуальне доказування відрізняється від логічного доказування: воно не зводиться тільки до логічних операцій, а складається, в основному, із практичної діяльності щодо встановлення обставин вчиненого правопорушення. Особливістю встановлення істини у кримінальному провадженні є те, що правопорушення для сторони доказування – подія минулого, і тому доказування являє собою відновлення обставин його вчинення за інформацією, що залишилась у свідомості людей та на матеріальних об'єктах.

Отже доказування в кримінальному процесі полягає у збиранні доказів, їх закріпленні, перевірці, відповідній оцінці та отриманні обґрунтованих висновків в кримінальному провадженні..

Доказування в кримінальному судочинстві як різновид процесу пізнання є діяльністю розумовою, що протікає відповідно до законів логіки, у визначених логічних формах. Але разом з тим це є і практична діяльність, що суворо регламентується процесуальним законом.

Кримінально-процесуальне доказування регулюється нормами КПК, які в своїй сукупності називаються доказовим правом.

Отже, можна виділити два види кримінально-процесуального доказування. По-перше, доказування можна розглядати як власне дослідження обставин провадження. По-друге, доказування, як логічний процес. В цьому розумінні кримінально-процесуальне доказування наближається до доказування в логіці. Однак в цілому ототожнювати їх не можна. Адже кримінально-процесуальне доказування – це, крім логічних операцій, ще й збирання фактичних даних. В теорії кримінального процесу поняття доказування науковці трактують його по-різному. Зокрема, на думку Л.М. Лобойка кримінально-процесуальне доказування – це здійснювана в правових і логічних формах частина кримінально-процесуальної діяльності, що полягає у висуванні можливих версій щодо системи юридично значущих обставин, у збиранні, перевірці та оцінці доказів за цими версіями, а також в обґрунтуванні достовірного висновку про доведеність вини особи та його подальше обстоювання у судових стадіях процесу.

Л.Д. Удалова вважає, що доказування в кримінальному процесі – це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність із збирання, перевірки та оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування.

Є.Г. Коваленко визначає процес доказування як формування, перевірка та оцінка доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного і справедливого рішення.

Як бачимо, зазначені вище науковці включають в процес доказування збирання, перевірку та оцінку доказів.

На думку М.Костіна поняття доказування можна визначити таким чином. Це діяльність, основу якої складають логічно-аналітичні операції з перевірки й оцінки сформованих доказів з метою встановлення підстав для

кримінальної відповідальності і застосування покарання, захисту невинних осіб від необґрунтованого засудження, шляхом використання доказів для обґрунтування і мотивування відповідних процесуальних рішень.

Діяльність із доказування вини особи здійснюється на виконання обов'язку, який дістав назву “тягар доказування”. Досить велика група науковців під обов'язком доказування вбачає обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді і суду повно, всебічно і об'єктивно встановити шляхом збору, перевірки і оцінки доказів усі обставини, необхідні для правильного вирішення кримінального провадження, в тому числі встановлення яких забезпечує законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, інших учасників процесу. Однак є й інший погляд на обов'язок доказування, який полягає в обов'язку доведення винності особи у вчиненні кримінального правопорушення.. У той же час існує у теорії кримінального процесу і думка, що обов'язок доказування може переходити на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та захисника.

Ми вважаємо, що обов'язок доказування має покладатися саме на сторону обвинувачення і ні в якому разі не на обвинуваченого чи підсудного. Протилежна точка зору суперечить принципам кримінального процесу і кримінальному законодавству взагалі.

Суперечливим у вітчизняній юридичній літературі є питання щодо мети доказування, здійснюваного у кримінальному процесі.

Традиційною є концепція, згідно з якою метою доказування є об'єктивна істина. Однак останнім часом ця концепція дещо похитнулася у зв'язку з появою концепції практичної достовірності, за якою метою доказування визнають достовірність знань, що дає можливість прийняти обґрунтоване рішення у кримінальному провадженні..

Противники об'єктивної істини стверджують, що:

- її сучасні прибічники обстоюють ідеологію інквізиційного кримінального процесу. З об'єктивною істиною тісно пов'язаний постулат про те, що жодне правопорушення не повинно залишатися нерозкритим, а винний – непокараним.

- вимога щодо встановлення об'єктивної істини є красивою на папері, але такою, що рідко реалізується на практиці.

Певна річ, концепція об'єктивної істини є вразливою як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Теоретична вразливість цієї концепції полягає в тому, що вона дійсно виправдовує інквізиційну конструкцію процесу. Адже остання вимагає встановлення істини будь-якою ціною.

У практичному плані концепція об'єктивної істини є вразливою через те, що вона оперує абстрактними схемами, тоді як під час кримінального провадження треба керуватися прагматичними міркуваннями.

Істину визначають як відповідність знань дійсності. Однак досліджувана дійсність вже в минулому. Тому матеріальні та ідеальні сліди є лише фрагментами дійсності, які скласти докупи вдається не завжди. Окрім того необхідно, щоб знання про дійсність були об'єктивними.

Про об'єктивну істину в кримінальному процесі можна вести мову як про пізнавальний ідеал, якого треба прагнути, але не завжди досягають. Нормативно визначити мету доказування неможливо. Врегулювати можна тільки шлях до її досягнення, яким є процедура доказування. Істина – відповідність нашого знання об'єктивній дійсності, а достовірність – це не тільки істинність, а й обґрунтованість цього знання. Будь-яка вірогідність істинна, але не будь-яка істина вірогідна. Інтуїтивна здогадка, гіпотеза, версія можуть бути істинні, але лише після їх обґрунтування, підтвердження певними доказами вони стають вірогідним знанням. Істина – це відповідність нашого знання дійсності, а обґрунтованість – відповідність його певним фактичним даним, які можуть бути як істинні, так і помилкові. Саме неспівпадання понять „істина" та „вірогідність" обумовило надання доказуванню у кримінальному процесі виразного пересвідчувального характеру. В цій сфері діяльності істину не можна вважати досягнутою, доки вона необґрунтована.

Адже в процесі доказування всі рішення по кримінальному провадженні повинні бути обґрунтованими, інакше висновок може бути далеким від об'єктивного. Тому метою доказування має бути не лише істина, а саме достовірність отриманих доказів.

Водночас кримінально-процесуальне доказування не є науковим в тому розумінні, що воно:

1) не ставить за мету пізнання закономірностей розвитку природи і суспільства (пізнавальну діяльність спрямовано на з'ясування обставин конкретного діяння);

2) не може тривати нескінченно, воно обмежене процесуальними строками;

3) здійснюється спеціальними суб'єктами за допомогою специфічних засобів, у визначеній кримінально-процесуальним законом формі.

Однак кримінально-процесуальне доказування має багато спільного з науковим пізнанням, передусім з історичним, бо досліджуються події минулого.

За своєю гносеологічною сутністю кримінально-процесуальне доказування є різновидом пізнання людиною дійсності. Тому в ньому застосовуються з урахуванням специфіки всі закони і категорії сучасної гносеології.

Доказування в кримінальному судочинстві як різновид процесу пізнання є діяльністю розумовою, що протікає відповідно до законів логіки, у певних логічних формах. Але разом з тим це і практична діяльність, суворо регламентована процесуальним законом. Обов'язок доказування обставин, передбачених ст.91 КПК, за винятком випадків, передбачених частиною другої ст.92 КПК України покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках – на потерпілого. У ч.2 ст.92 КПК України зазначено, що обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає.

Уявлення про чуттєво-практичний рівень доказування як про початок останнього впритул підводить до визначення місця збирання доказів у структурі доказування.

У відповідності зі ст.93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому КПК.

Значення кримінально-процесуального доказування:

- правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів всіх учасників кримінального процесу;
- всі питання, які виникають під час кримінально-процесуального провадження можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у ході доказування обставин;
- участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації принципів кримінального процесу;
- докази є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні..

Таким чином, що стосується значення кримінально-процесуального доказування, то його не можливо перебільшити. Адже, говорячи про процес доказування у кримінальному провадженні, ми говоримо, насамперед, про те, що вирішується доля людини. І від того, наскільки правильно буде зібрано і оцінено весь доказовий матеріал, залежить правильність, законність судового рішення у кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, кримінальне процесуальне доказування — це практична діяльність уповноважених законом субєктів, що вібуваєтьсґ в особливій процесуальній формі, шляхом збирання, перевірки та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

2. ПРЕДМЕТ І СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Предмет доказування (ст. 91 КПК України) – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, які потрібно встановити по кожному кримінальному провадженню і які мають правове значення для правильного його вирішення по суті.

У відповідності із ст. 91 КПК України у кримінальному проваджені підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, повинні бути встановлені насамперед ті, що стосуються події кримінального правопорушення (п.1 ст.91 КПК). Термін «подія правопорушення» є невдалим . Можна подумати, що треба встановити всі елементи складу правопорушення. Насправді ж тут слід з'ясувати об'єкт і такі ознаки об'єктивної сторони правопорушення, як: чи мали місце дія чи бездіяльність, передбачені законом про кримінальні правопорушення, і якщо мали , то час, місце, спосіб і обстановку, умови, за яких вони були вчинені. Наслідки правопорушення і причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю мають встановлюватися при доказуванні виду (фізична, моральна, матеріальна) і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат (п.3 ст.91 КПК). Як позитив, слід відмітити, що в п.2 ст.91 нового КПК зазначено,що підлягають доказуванню не лише винність обвинуваченого і мотиви злочину (як зазначено в п.2 ст. 64 чинного КПК), а й передбачено необхідність установлення винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення, що фактично говорить про встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

При доказуванні обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого (п.4 ст.91 КПК), необхідно встановити всі обставини, які пом'якшують, обтяжують чи виключають його кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження.

Перелік обставин (предмет доказування) є загальним, оскільки: по-перше, перераховані обставини підлягають доказуванню як на етапі розслідування, так і на етапі судового провадження; по-друге, названі обставини є основою не тільки обвинувального акту, але й вироку; по-третє, ці обставини підлягають доказуванню у кожному провадженні. Загальний предмет доказування при розслідуванні та прийнятті рішення у кримінальному провадженні по суті конкретизується та доповнюється обставинами, які слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд мають встановити відповідно до змісту диспозиції статті Закону про кримінальні правопорушення, за якою було розпочато кримінальне провадження.

Обставини, що входять до предмета доказування і в кінцевому підсумку повинні бути встановлені по кожному кримінальному провадженні в результатті кримінально-процесуального доказування, можна назвати шуканими, або головними фактами. Проте, при здійсненні кримінального

провадження встановленню підлягають так звані допоміжні факти (обставини), які не мають значення для доказування наяввності чи відсутності події кримінального правопорушення, винності чи невинності певної особи тощо, але мають допоміжне, забезпечувальне значення для встановлення обставин, які входять до предмета доказування у кримінальному провадженні, для застосування заходів процесуального примусу, зупинення або закриття кримінального провадження.

При здійсненні кримінального провадження можуть бути встановлені і так звані супутні факти (обставини): вчинення особою, щодо якої не здійснюється кримінальне провадження дисциплінарного, адміністративного чи кримінального правопорушення; порушення прав громадян та інші порушення закону, допущені при здійсненні кримінального провадження. Встановлення таких фактів дає підстави направити матеріали провадження до відповідних органів, посадових осіб для застосування заходів дисциплінарного впливу, адміністративного стягнення, розпочати кримінальне провадження.

Встановлення під час кримінально-процесуального доказування всього кола обставин, фактів – шуканих, допоміжних і супутних – охоплюється поняттям «обсяг дослідження», яке теж вживається в юридичній літературі.

Суб’єкти доказування.У відповідністю з ч.1 ст.93 КПК збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом. Кримінальний процесуальний кодекс передбачає наявність двох сторін при здійсненні доказування у кримінальному провадженні: сторони обвинувачення і сторони захисту.

Стороною обвинувачення є прокурор. У відповідності до ст.36 КПК прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх

проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК;

5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

6) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

7) скасовувати незаконні та необгрунтовані постанови слідчих;

8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

11) повідомляти особі про підозру;

12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК та законом;

13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

14) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

15) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК;

16) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому **КПК**;

17) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

18) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня

документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необгрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

19) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

20) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому **КПК**;

21) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Участь прокурора в суді є обов'язковою, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Право на подання апеляційної, касаційної скарг, заяв про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами мають також незалежно від їх участі в судовому провадженні службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники.

Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники мають право доповнити, змінити або відмовитися від апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, внесеної ними або прокурорами нижчого рівня.

У судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня.

Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори своєю мотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування.

Стороною обвинувачення виступають також органи досудового розслідування. Так, у відповідності до ст.38 КПК органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

1) органів внутрішніх справ;

2) органів безпеки;

3) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

4) органів державного бюро розслідувань.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Стороною обвинувачення виступає також керівник органу досудового розслідування. Так, згідно ч.1 ст.39 КПК керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування.

У відповідності із ч.2 названої статті керівник органу досудового розслідування уповноважений:

1) визначати слідчого (слідчих), який буде здійснювати досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначити старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

2) відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначити іншого слідчого у випадку наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування;

3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

4) вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим;

5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом;

6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;

7) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом.

Стороною обвинувачення виступає також слідчий органу досудового розслідування. Згідно ч.1 ст.40 КПК слідчий органу досудового розслідування несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій.

У відповідності із ч.2 ст.40 КПК слідчий уповноважений:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом;

2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом;

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

4) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукові) дії;

6) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;

7) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

8) приймати процесуальні рішення у передбачених цим Кримінальним процесуальним кодексом випадках, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст.284 Кримінального процесуального кодексу;

9) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом.

Згідно ч.3 ст.40 КПК у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

Згідно ч.5 ст.40 КПК слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Оперативні підрозділи також можливо віднести до сторони обвинувачення, адже згідно ч.1 ст.41 КПК оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. А у відповідності із ч.2 ст.41 КПК під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого.

Стороною захисту виступають підозрюваний і обвинувачений. Так, згідно ч.1 ст.42 КПК підозрюваним є:

1) особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276 – 279 КПК, повідомлено про підозру або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Згідно ч.2 ст.42 КПК обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 Кримінального процесуального кодексу.

В ч.3 ст.42 КПК перераховані права підозрюваного і обвинуваченого. Так, підозрюваний, обвинувачений має право:

1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом, а також отримати їх роз'яснення;

3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

7) у разі затримання – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями статті 213 Кримінального процесуального кодексу;

8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог Кримінального процесуального кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердились;

18) користуватись рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

В ч.4 ст.42 зазначені додаткові права обвинуваченого. Так, обвинувачений також має право:

1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

2) збирати і подавати суду докази;

3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

4) виступати в судових дебатах;

5) знайомитися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому повинні надати уповноважені працівники суду, і подавати свої зауваження;

6) оскаржувати в установленому Кримінальним процесуальним кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Стороною захисту є також виправданий і засуджений. Так, згідно ч.1 ст.43 КПК виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Згідно ч.2 ст.43 КПК засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

В ч.3 ст.43 КПК зазначено, що виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 Кримінального процесуального кодексу, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Стороною захисту виступає також законний представник підозрюваного, обвинуваченого. Так, згідно з ч.1 ст.44 КПК якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана в

встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник.

В ч.2 ст.44 КПК зазначено, що як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Що стосується ролі законного представника в процесі доказування, то згідно ч.5 ст.44 КПК законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Стороною захисту виступає також захисник. Згідно ч.1 ст.45 КПК захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

У відповідності з ч.4 ст.46 КПК захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених статтею 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

У відповідності з ч.5 ст.46 КПК захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту - такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Суб’єктом доказування у кримінальному судочинстві виступає також потерпілий. Згідно ч.1 ст.55 КПК потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

В ч.3 ст.55 КПК зазначено, що потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Як суб’єкт доказування потерпілий наділений певними правами. Так, у відповідності з ч.1 ст.56 КПК протягом кримінального провадження потерпілий має право:

1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені КПК;

2) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування;

3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;

4) заявляти відводи та клопотання;

5) за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;

6) давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;

7) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК;

8) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг;

9) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;

10) на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;

11) знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому КПК, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження;

12) застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

13) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК;

14) користуватися іншими правами, передбаченими КПК.

Згідно ч.2 ст.56 КПК під час досудового розслідування потерпілий має право:

1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим;

2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;

3) подавати докази на підтвердження своєї заяви;

4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

У відповідністю з ч.3 ст.56 КПК під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право:

1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;

2) брати участь у судовому провадженні;

3) брати участь у безпосередній перевірці доказів;

4) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;

5) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

6) знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді;

7) оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК.

Згідно ч.4 ст.56 КПК на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Субєктом доказування у кримінальному судочинстві виступає також представник потерпілого. Так, згідно ч.1 ст.58 КПК представником потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. У відповідності з ч.2 ст.58 КПК представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником в кримінальному провадженні. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику (ч.4 ст.58 КПК).

Суб’єктом доказування є також законний представник потерпілого. Так, згідно ч.1 ст.59 КПК якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено

дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.

Що стосується питань участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні, то у відповідності з ч.2 ст.59 КПК питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст.44 Кримінального процесуального кодексу.

Згідно ст.92 КПК обов'язок доказування обставин, передбачених ст.91 Кримінального процесуального кодексу, за винятком випадків, передбачених частиною другої цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках, - на потерпілого.

Що ж стосується обов'язку доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, у відповідності із ч.2 ст.92 КПК, покладається на сторону, що їх подає.

У відповідності із ч.2 ст.9 КПК Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

У відповідності із ст.22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Принцип змагальності проявляється в процесі доказування також в тому, що під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу.

Захист в ході кримінального провадження здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником.

При цьому суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Реалізація сторонами обов'язку доказування являє собою спростування припущення про невинуватість особи, а тому теоретично та практично пов'язано зі змістом принципу презумпції невинуватості. Під презумпцією невинуватості розуміють вимогу, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений або підсудний вважається невинуватим, доки його винуватість у вчиненні злочину не буде доведена у порядку, передбаченому законом, і встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної

сили. Презумпція невинуватості отримала свій безпосередній вираз у Конституції України (ст.62). Вона випливає також з конституційної вимоги забезпечення доведеності вини (п.3 ст.129) і ряду норм КПК, у тому числі ч.1 ст.17, у відповідності з якою особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Як уже вище зазначалось, обов’язок доказування лежить на стороні обвинувачення. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи.

Крім того, згідно названого принципу, підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, отриманих незаконним шляхом. А це в свою чергу означає, що обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється лише за умови, коли в ході судового розгляду вина обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення доведена. Отже, тільки повна доведеність обвинувачення є підставою для постановлення обвинувального вироку і призначення покарання. Коли ж вина обвинуваченого не доведена, то має бути постановлений виправдувальний вирок, за яким особа визнається невинуватою. У разі ж виникнення сумнівів щодо доведеності вини особи, суд у відповідності із ч.4 ст.17 КПК усі такі сумніви повинен тлумачити на користь такої особи.

В ч.5 ст.17 КПК зазначено, що поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою.

Тому при здійсненні кримінального провадження треба вживати заходів для перевірки таких обставин, що вказують на можливу невинуватість підозрюваного чи обвинуваченого. Із презумпції невинуватості випливає і вимога, щоб у ході досудового розслідування і при підготовчому провадженні обвинувачення було обґрунтоване наявними у провадженні доказами.

Презумпція невинуватості звернена до сторін, які здійснюють діяльність у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд в силу вимог закону зобов' язані виходити з припущення про невинуватість підозрюваного або обвинуваченого, поки на підставі зібраних доказів вони не дійдуть достовірного висновку про його винуватість і не сформулюють цей висновок у відповідному підсумковому процесуальному рішенні – обвинувальному акті чи вироку. Докази, що становлять сукупність як підґрунтя для притягнення особи до кримінальної відповідальності, можуть одержуватися лише з дотриманням кримінально-процесуальної процедури, тобто обвинувачення не може будуватися на недопустимих доказах (ч.1 ст.87 КПК). Так, у відповідності з названою статтею

недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Недоведена винуватість обвинуваченого юридично прирівнюється до доведеної невинуватості. Всі сумніви щодо доведеності вини, якщо вичерпані можливості їх усунення, а також сумніви в тлумаченні закону вирішуються на користь підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Виходячи з конституційного положення про те, що «ніхто не зобов' язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» (ст.62), КПК встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили(ч.1 ст.17 КПК). А згідно ч.1 ст.92 КПК обов'язок доказування обставин, передбачених ст.91 Кримінального процесуального кодексу, за винятком випадків, передбачених частиною другої цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках – на потерпілого.

Виходячи із принципу публічності (ст.25 КПК) прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Виступаючи стороною обвинувачення названі суб’єкти при здійсненні доказування у кримінальному провадженні виступають стороною обвинувачення. А у відповідності із ч.2 ст.93 КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Саме тому всі учасники кримінального процесу, які представляють сторону захисту (підозрюваний, обвинувачений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, виправданий, засуджений) не зобов'язані спростовувати обвинувачення. Вони мають право брати участь у доказуванні у відповідності із ч.3 ст. 93 КПК. Так, сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих

(розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 Кримінального процесуального кодексу. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Установлений КПК обов'язок захисника (ст.47) використовувати засоби захисту, передбачені Криимінальним процесуальним кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого не означає, що він має доводити невинуватість через обов'язкове подання доказів. Захисник може обмежитися обґрунтованим твердженням, що обвинувач не встановив обставини предмета доказування (ст.91 КПК). Активність або пасивність захисника в процесі доказування – питання тактики та його професійної підготовки, хоча чинне законодавство і закріплює низку прав (ст.46 КПК), реалізуючи які захисник може брати активну участь у доказуванні. Так, згідно ч.4 ст.46 КПК захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст.50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

В ч.5 ст.46 КПК зазначено, захисник має право бути присутнім під час допиту та інших процесуальних дій, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, предмет доказування (ст. 91 КПК України) – це сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, які потрібно встановити по кожному кримінальному провадженню і які мають правове значення для правильного його вирішення по суті.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає наявність двох сторін при здійсненні доказування у кримінальному провадженні: сторони обвинувачення і сторони захисту.

3. ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У відповідності з ч.2 ст.91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Доказування являє собою процесуальну діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді і суду по оперуванню доказами. Ця діяльність, як зазначалося, складається з ряду етапів або елементів. Розглянемо тепер кожний з елементів.

Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 Кримінального процесуального кодексу. У відповідності з названою статтею, таке клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься мотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання.

Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

У відповідності із ст.223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. До

слідчих (розшукових) дій, згідно Кримінального процесуального кодексу, слід віднести: допит (статті 224-226 КПК України); пред'явлення особи для впізнання (ст.228); пред'явлення речей для впізнання (ст.229); впізнання трупа(ст.230); обшук (ст.234); огляд (ст.237). огляд трупа (ст.238); слідчий експеримент (ст.240); освідування особи(ст.241); проведення експертизи (ст.242).

До числа негласних слідчих (розшукових) дій слід віднести: аудіо-, відеоконтроль особи(ст.260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка кореспонденції(ст.262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж(ст.263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст.264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи(ст.267); спостереження за особою, річчю або місцем(ст.269); контроль за вчиненням злочину(ст.271).

Під час збирання доказів відбувається їх формування, що включає провадження і процесуальне оформлення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій слідчого, прокурора, слідчого судді, суду по виявленню, вилученню та процесуальній фіксації (закріпленню) доказової інформації у встановленому законом порядку.

Найважливішими структурними елементами збирання доказів є пошук і вилучення доказової інформації. ЇЇ пошук може здійснюватись як у процесуальній, так і в непроцесуальній формі. Прикладом пошуку носіїв доказової інформації у непроцесуальній формі є використання при розслідуванні орієнтуючої інформації. У вирішенні цього завдання особливе місце належить оперативно-розшуковій діяльності. Без закріплення доказу процес його формування не може вважатися завершеним, бо інформація, отримана сторонами кримінального провадження у вигляді матеріального та ідеального образів, може бути використана в доказуванні лише після перетворення її на форму, доступну для сприйняття всіма учасниками кримінального провадження. Необхідним структурним елементом збирання доказів є також правозабезпечуючі операції. Це наділені правовою формою дії, через які слідчий, прокурор,слідчий суддя і суд забезпечують можливість реалізації прав, наданих кримінально-процесуальним законом особам, які беруть участь у збиранні доказів.

Отже, під збиранням доказів у кримінальному процесі слід розуміти елемент доказування, змістом якого є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошукових, пізнавальних, посвідчуючих і правозабезпечуючих дій з метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження..

Серед способів збирання доказів слідчі (розшукові) дії мають найбільшу питому вагу. Процедуру провадження слідчих (розшукових) дій чітко врегульовано КПК. Обов'язковим є складання протоколу, у якому закріплюється перебіг і результати провадження. Слідчі (розшукові) дії — це спрямовані на формування доказів дії, що вчиняються лише уповноваженим стороною і включають сукупність прийомів пошуку, пізнання та посвідчення

фактичних даних із дотриманням прав учасників кримінального провадження при їх здійсненні.

Окрім процедури провадження слідчих і судових дій та призначення експертизи відзначимо лаконічність правового регулювання розглядуваних способів збирання доказів, але необхідно застерегти проти спроб трактувати їх як непроцесуальні. Оскільки вони закріплені в кримінально-процесуальному законі, їх процесуальна природа не може викликати сумнівів: це процесуальні дії, спрямовані на отримання доказової інформації.

Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Перевірка доказів проводиться шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, також шляхом проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій з метою пошуку нових доказів, підтвердження, або, навпаки, спростування доказів, вже раніше зібраних. Крім того, перевірка доказів проводиться з метою з’ясування питання про їх достовірність. Під перевіркою доказів як елементом доказування слід розуміти дослідження їх властивостей та ознак. Під властивостями доказової інформації розуміємо зовнішній прояв сутності (тобто цілей, зв'язків існування та можливостей бути використаним за призначенням), що сформувалася під впливом події злочину. Ознаки доказу, з одного боку, характеризують його зміст на предмет достовірності, з другого боку, на предмет наявності доброякісної процесуальної форми. Основними способами перевірки є: 1) аналіз змісту кожного доказу окремо; б) співставлення з іншими доказами та джерелами їх походження; 3) провадження повторних або нових слідчих дій; 4) провадження оперативно-розшукових заходів та ін.

Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка полягає в тому, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення; висувають необхідні слідчі (судові) версії, вирішують, чи підтверджуються вони, встановлюють, чи є підстави для прийняття процесуальних рішень і проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, доходять висновку про доведеність або недоведеність окремих обставин справи й кримінального правопорушення в цілому із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях. Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування, у тому числі під час збирання і перевірки доказів, і визначає формування висновків про доказаність (чи недоказаність) обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні.

Для кримінального процесу України характерним є те, що закон наперед не визначає сили і значення доказів. Навпаки, сила, значення та достовірність того чи іншого доказу визначаються щоразу слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом. Так, висновок експерта не є обов'язковим для слідчого, прокурора, слідчим судді та суду, оскільки, якщо до того є відповідні підстави, вони мають право не погодитися з висновками експерта. Так, визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї вини не може розглядатися як доказ, що має особливе значення.

Основні положення оцінки доказів єдині для всіх етапів кримінального провадження і передбачені в ч.1 ст.94 КПК: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення». Згідно ч.2 ст.94 КПК жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Внутрішнє переконання – це тверда впевненість, яка склалася при провадженні у справі слідчого, прокурора, слідчого судді, суду щодо правильності оцінки всіх наявних у провадженні відомостей і доказів і всіх встановлених у справі фактів; і що правильним є отриманий висновок у всіх питаннях, які виникли під час розслідування та вирішення справи по суті. Це не є інтуїція, не є просте почуття. Внутрішнє переконання — це вивідне знання, що характеризується вірою в його надійність та готовністю діяти відповідно до нього. З однієї сторони, воно суб'єктивне, тому що є переконанням конкретного суб'єкта кримінального судочинства як людським почуттям; з другої ж сторони, воно об'єктивне, тобто має об'єктивну основу. Такою основою є докази, що мають місце в провадженні. Внутрішнє переконання в оцінці доказів необхідно розглядати в двох аспектах: як метод оцінки доказів і як результат такої оцінки. Як метод оцінки доказів внутрішнє переконання гарантується незв'язаністю, слідчого, прокурора, слідчого судді та суду оцінкою доказів, що дана іншим органом на будь-якому етапі стадії процесу; відсутністю правил щодо переваги одного виду доказів перед іншими. Внутрішнє переконання як результат оцінки доказів означає переконання слідчого, прокурора, слідчого судді та суду в достовірності доказів і правильності висновків, до яких вони прийшли в ході кримінально-процесуального доказування. Але, враховуючи змагальну конструкцію сучасного кримінального процесу України, можна говорити про деяку специфіку формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування за наявності обставин, з якими кримінально-процесуальний закон пов'язує обов'язковість врахування процесуальної позиції сторін при прийнятті рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом.

Питанням належності та допустимості доказів як елементам доказування було присвячено чимало робіт вченими в області кримінально-процесуальної науки і практичних працівників органів розслідування і суду,

оскільки інститути належності і допустимості доказів завжди пов'язані з гарантіями прав і свобод особи. У п.19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено, що «...згідно зі ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами».

Актуальність розгляду питань належності і допустимості доказів у кримінальному процесі визначається не тільки тим, що ці питання цілком не вивчені, але й тим, що у зв'язку з поставленим в Концепції судової реформи завданням переходу від репресивного до охоронного типу судочинства, а також новими змінами в законодавстві, проблема належності і допустимості доказів набула якісно нового змісту.

Під належністю доказів слід розуміти можливість використання їх для встановлення у кримінальному провадженні фактичних даних (відомостей про факти), а також обставин, що підлягають доказуванню в силу існуючого між ними кримінально-процесуального взаємозв'язку.

Вимога належності доказів складається з двох критеріїв: 1) значення для провадження обставин, встановлюваних конкретними доказами, і 2) значення цих доказів для встановлення саме таких обставин. У даному випадку ця вимога нормативно закріплена в ст. 84 КПК, відповідно до якої доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Це загальне положення правової норми, що формулює одну з найважливіших властивостей процесуальних доказів, одержує конкретизацію в нормативному врегулюванні їх окремих видів, а також в закріпленні процесуальних прав і обов'язків сторін кримінального провадження, що беруть участь у доказуванні.

Отже, головним для визнання доказу у провадженні має вирішення питання про те, чи належать обставини і факти, для встановлення яких він використовується, до кола тих, котрі мають істотне значення для правильного вирішення кримінального провадження і, тим самим, підлягають доказуванню. Якщо належать, значить відповідають вимозі належності, а якщо не належать, то такій вимозі не відповідають і тому доказуванню не підлягають. При цьому для визнання доказу у провадженні не має значення, чи входять обставини і фактичні дані, ними встановлені, у коло тих компонентів предмета доказування, що безпосередньо передбачено

ст. 91 КПК України, чи сформульовані вони в інших статтях КПК або відносяться до числа так званих «проміжних» фактичних даних і обставин, на підставі яких можуть бути встановлені компоненти предмета доказування, оскільки всі вони в кінцевому підсумку складають предмет доказування1.

З розглянутих елементів (властивостей) доказування поняття «допустимості доказу» у процесуальній і криміналістичній літературі розглянуте недостатньо, тому це питання не випадково протягом двох останніх століть знаходиться у центрі уваги вчених і практичних працівників, що займаються кримінальними провадженнями.

Допустимість – це властивість доказу, що характеризує його з погляду законності джерела фактичних даних (відомостей, інформації), а також способів одержання і форм закріплення фактичних даних, що містяться в такому джерелі, у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом, тобто уповноваженими на це особою або органом у результаті проведення ними слідчої дії при строгому дотриманні кримінально-процесуального закону, що визначає форми даної слідчої дії.

Як властивості доказу допустимість містить у собі чотири критерії (елементи, аспекти):

1) належний суб'єкт, правомочний проводити процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів;

2) належне джерело фактичних даних (відомостей, інформації), що складають зміст доказу;

3) належна процесуальна дія, застосована для одержання доказів;

4) належний порядок проведення процесуальної дії (судової або слідчої), яка використовується як засіб одержання доказів1.

З огляду на те, що будь-яка діяльність людини містить у собі суб'єкт діяльності, сам процес діяльності та його результат, то, природно, і стосовно кримінального судочинства основними об'єктами перевірки у викладених нижче правилах визначено: ознаки належного суб'єкта, ознаки належної процесуальної діяльності; ознаки належного закріплення результатів процесуальної діяльності.

Оскільки для встановлення умов належної перевірки необхідно визначити не тільки її об'єкти, але і процедуру самої перевірки, запропоновану нижче систему правил складають правила, що визначають допустимість доказів, а також правила, що визначають процедуру розгляду питання про допустимість доказів.

До першої групи правил (що визначають допустимість доказів) відносяться:

перше правило – про належного суб'єкта – доказ повинен бути отриманий належним суб'єктом;

друге правило – про належне джерело – доказ повинен бути отриманий із належного джерела;

третє правило – про належну процедуру – доказ повинен бути отриманий з додержанням належної правової процедури;

четверте правило – доказ не повинен бути отриманий на підставі неприпустимого доказу;

п’яте правило – доказ повинен містити дані, походження яких відомо і які можуть бути перевірені;

шосте правило – доказову силу доказу, що перевіряється, не повинна перевищувати небезпека несправедливого упередження.

Таким чином, допустимість доказу є одним із критерії оцінки доказів. Цікаво, що новий КПК наряду з роз’ясненням допустимості доказу містить і роз’яснення недопустимості доказу.

Так, згідно ч.1 ст.86 КПК, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом. В ст.87 КПК України дано визначення поняття недопустимості доказів саме через те, що вони отримані внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини.

Так, згідно ч.1 ст.87 КПК України **недопустимими** є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

В законі визначені наслідки визнання доказу недопустимим. Так, в ч.2 ст.86 КПК вказано, що недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення.

Важливим є питання про визнання діянь істотного порушення прав і основоположних свобод людини. Так, у відповідності з ч.2 ст. 87 КПК України, суд зобов’язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;

3) порушення права особи на захист;

4) отримання показань від особи, яка не була повідомлена про своє право не давати показання;

5) порушення права на перехресний допит;

6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

У відповідності із ч.3 ст.87 КПК докази, передбачені названою статтею повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, коли вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Слід звернути увагу ще на один аспект, пов'язаний з визнанням доказів недопустимими. Йдеться про недопустимість доказів, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого. Так, в ч.1 ст.88 КПК вказано, що докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, йдеться про докази, що характеризують особу підозрюваного чи обвинуваченого або ж стосуються вчинення підозрюваним чи обвинуваченим інших правопорушень, що самі по собі не є предметом саме цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого. Зрозуміло, що вони можуть бути предметом іншого кримінального провадження і там будуть визнані допустимими.

Проте, законодавець, вказуючи про недопустимість доказів в названих ситуаціях, все ж таки залишає можливість визнати їх допустимими. Так, у відповідності із ч.2 ст.88 КПК докази та відомості, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого можуть бути визнані допустимими, якщо:

1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими;

2) вони надаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом, або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив відповідне кримінальне правопорушення;

3) їх надає сам підозрюваний, обвинувачений;

4) підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

Крім того, законодавець визначає ще одну категорію доказів, які можуть бути визнані допустимими. Такими є докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого. Вони є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого (ч.3 ст.88 КПК).

Питання допустимості доказів вирішує суд під час їх оцінки в нарадчій кімнаті при постановленні судового рішення (ч.1 ст.89 КПК).

Суд вирішує питання і про визнання доказу недопустимим у випадку встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду. Так, у відповідності із ч.2 ст.89 КПК у випадку встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу

або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате.

При цьому слід звернути увагу і на право сторін кримінального провадження, а також потерпілого під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими. Таке право їм надано у відповідності із ч.3 ст.89 КПК.

Врегульовуючи далі питання допустимості доказів, законодавець звертає увагу на значення рішень інших судів у цих питаннях. Так, у відповідності з ст.90 КПК рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Україною, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Як властивість доказу допустимість містить у собі чотири критерії:

1) належний суб'єкт, правомочний проводити процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів;

2) належне джерело фактичних даних (відомостей, інформації), що складають зміст доказу;.

3) належна процесуальна дія, застосована для одержання доказів;

4) належний порядок проведення процесуальної дії, яка використовується як засіб одержання доказів.

В теорії кримінального процесу під належністю доказів розуміється можливість використання їх для встановлення у кримінальній справі фактичних даних (відомостей про факти), також обставин, що підлягають доказуванню в силу існуючого між ними кримінально-процесуального взаємозв'язку;

Згідно ст.85 КПК України належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Вимога належності доказів складається з двох критеріїв:

1) значення для справи обставин, встановлюваних конкретними доказами;

2) значення цих доказів для встановлення саме таких обставин.

Достовірність доказів означає, що вони правильно, адекватно відображають матеріальні і нематеріальні сліди.

Докази вважаються достатніми тоді, коли в своїй сукупності дають можливість установити всі передбачені законом обставини справи на тому рівні знання про них, який необхідний для прийняття правильного рішення при провадженні у справі.

Принцип всебічної, повної та об'єктивної оцінки доказів зобов'язує слідство і суд додержуватися максимальної об'єктивності, не допускаючи

жодної упередженості та тенденційності. Об’єктивність в кримінальному процесі є завданням здійснення правосуддя і зміцнення законності, важливою умовою пізнання істини і необхідною гарантією охорони інтересів громадян. Принцип об’єктивності при здійсненні правосуддя вимагає, щоб кожен, хто вчинив злочин, зазнав справедливої кари і жоден безневинний не був притягнений до кримінальної відповідальності.

Виходячи з цього, жодна людина не може бути визнана винною і засудженою, допоки її вину не встановлять на основі беззаперечних доказів по справі.

Оцінка джерела доказів з точки зору повноти відомостей, які в ньому містяться, здійснюється шляхом зіставлення відомостей, що відносяться до однієї і тієї ж обставини, із відповідним змістом аналогічного джерела доказів.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, доказування являє собою сплав практичних дій і мислення, фізичної і розумової діяльності відповідних суб’єктів кримінального провадження і його елементами є: збирання, перевірка та оцінка доказів.

4. ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ, ЇХ ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Встановлення фактів об'єктивної дійсності в кримінальному процесі здійснюється головним чином опосередкованим шляхом, тобто через використання відповідних доказів. Разом з тим іноді можливе і безпосереднє пізнання щоразу слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом деяких фактів. Ідеться про факти, які й після того, як вчинено кримінальне правопорушення, продовжують існувати у незмінному вигляді чи змінилися, але не втратили все ж важливих для них якостей. Таке безпосереднє пізнання сторонами кримінального провадження може відбуватися у рамках кримінального процесу при виконанні певних процесуальних дій, а саме огляду, освідування, обшуку, пред'явлення для впізнання, Таким чином, у кримінальному судочинстві докази мають суттєве значення, саме тому закон детально визначає як поняття доказів, так і весь процес їх використання у кримінальному провадженні.

Згідно ст.84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Поняття доказів структуровано і як елементи включає в себе будь-які фактичні дані, що мають значення у кримінальному провадженні (зміст); процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінального провадження) та носій відомостей (зовнішній вираз). Усі зазначені елементи перебувають у взаємозв'язку та у своїй єдності утворюють поняття доказів.

Під «фактичними даними» слід розуміти не самі факти, а відомості (інформацію) про них. Факти — це події, явища дійсності, які не можна приєднати до справи. Через те при доказуванні по кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя суд та інші особи, які беруть участь у процесі, оперують відомостями про події та явища дійсності, що утворюють зміст показань допитаних осіб, документів та інших видів доказів. Навіть при безпосередньому сприйнятті слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом обставин події злочину у ході провадження слідчих (розшукових) дій (огляд, освідування тощо) вони оперують як доказами не цими фактами, а тільки відомостями (інформацією) про них, зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих (розшукових) дій. Використана законодавцем юридична конструкція на визначення доказу «фактичні дані» має тлумачитися обмежено і означати, що лише інформація, що перевіряється (тобто потенційно спростовна), може утворювати його зміст.

Безпосереднім джерелом утворення слідів кримінального правопорушення, в загальному розумінні, є суспільно небезпечний вплив правопорушника, поведінка якого проявляється у формі дії або бездії. Формування доказів у процесуальному розумінні відбувається у перебігу здійснення діяльності слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом та закінчується тієї миті, коли отримані відомості закріплюються та/або залучаються до матеріалів кримінального провадження одним із передбачених законом способів. Процесуальна форма існування фактичних даних у кримінальному провадженні за класифікаційними видами доказів закріплена у ч.2 ст.84 КПК України. Це є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Під носієм відомостей слід вважати те, що може бути засобом відображення, фіксації, виразником чого-небудь. У кримінальному процесі носієм слідів події кримінального правопорушення виступають предмети, що можуть бути засобом сприйняття, фіксації та збереження доказової інформації. Стосовно показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого носіями фактичних даних є слова, речення, складні мовні конструкції. Носіями речових доказів є матеріальні об'єкти, що перебувають у твердому, сипкому або газоподібному стані. Поява нових видів інформації зумовлює специфіку їх збереження та передачі через носії, вироблені з урахуванням останніх досягнень теорії інформатики та документалістики. Від надійності носіїв фактичних даних залежить якість сприйняття, збереження та відтворення інформації про кримінальне правопорушення у знаковій формі, що зумовило необхідність визначення науково-технічних вимог, які забезпечать бездоганне існування конкретного виду інформації на певному носії. Ці вимоги повинні враховувати слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд при отриманні й оцінці нових видів інформації, тобто якісний їх зміст з точки зору повноти сприйняття безпосередньо пов'язаний з науково-технічними можливостями носія. Такими вимогами є: 1) можливість тотожнього сприйняття інформації про кримінальне правопорушення носієм;

2) збереження цієї інформації без пошкоджень і перекручень; 3) можливість адекватного відтворення інформації про кримінальне правопорушення із носія.

Процесуальна форма доказу покликана забезпечити надійність кримінально-процесуального доказування. Щодо кримінально-процесуальних доказів, то для кожного виду чинним законодавством передбачено порядок його формування та збереження. Послідовність процесуальних дій та прийняття рішень по «входженню» до матеріалів кримінального провадження фактичних даних надають їм процесуальної форми конкретного виду доказів. Вказаний перелік видів доказів у ч.2 ст.84 КПК України є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Загальновизнаним є поділ доказів стосовно предмета обвинувачення на обвинувальні та виправдувальні; за джерелом формування — на первинні та похідні; залежно від відношення до предмета доказування — на прямі та непрямі; за механізмом їх формування — на особисті та речові. Частина 2 ст.84 КПК України містить класифікацію доказів за їх процесуальною формою.

Підставою для відмежовування первинних від похідних доказів є наявність проміжного носія доказової інформації одного і того ж виду. Так, похідними доказами є копії документів, виготовлені на місці події відбитки слідів та ін. Принцип безпосередності кримінального процесу зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого судді та суд користуватися первинниминими доказами, оскільки зміна носія доказової інформації може мати своїми наслідками перекручення (незбереження у первісному вигляді) відомостей про подію кримінального правопорушення. Це, однак, не означає, що у кримінальному процесі відкидаються похідні докази. Коли використати первинний доказ з тих чи інших причин неможливо, то похідний доказ у таких випадках може замінити собою первинний.

Докази поділяються на обвинувальні та виправдувальні щодо того обвинувачення, яке становить предмет розслідування та розгляду в певному кримінальному провадженні. Обвинувальними є докази, що обґрунтовують, підтверджують обвинувачення, тобто встановлюють наявність кримінального правопорушення і вчинення його підозрюваним чи обвинуваченим, а також обставини, які обтяжують його відповідальність. До виправдувальних доказів належать ті докази, що спростовують або пом'якшують обвинувачення, — заперечують наявність події кримінального правопорушення та винуватість обвинуваченого, а також встановлюють обставини, що пом'якшують його відповідальність.

Можливість безпосередньо чи опосередковано встановлювати обставини, що входять до предмета доказування, надає фактичним даним значення прямого чи непрямого доказу. Непрямі докази на відміну від прямих дозволяють встановити проміжні факти, на підставі яких встановлюються різні елементи головного факту. Головний факт — це поняття збірне. Воно включає такі елементи предмета доказування, як подія кримінального правопорушення та вчинення його обвинуваченим. Залежно

від того, які обставини встановлює той чи інший доказ, він може бути прямим в одному випадку і непрямим у другому.

Процедура формування кожного окремого доказу дозволяє класифікувати їх на показання свідка, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, документи.

Такі класифікації дають широку можливість для всебічного аналізу, визначення ролі та значення доказів, вибору оптимальних тактичних і методичних прийомів їх збирання, перевірки, дають змогу враховувати особливості кожного виду доказів при їх оцінці та обґрунтуванні процесуальних рішень.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

5. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ ТА ЇХ ВИДИ

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду.

Свідок, експерт, потерпілий (за виключенням потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення) зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому суді, суду в установленому КПК порядку.

Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст.225 КПК. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Особа надає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Висновок або думка особи, яка надає показання, можуть визнаватися судом доказом, лише якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст.101 КПК.

Якщо особа, яка надає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях у розумінні ст.101 КПК України, а суд не визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому частиною другою статті 89 КПК України, інша сторона має право допитати особу згідно з правилами допиту експерта.

Сторони, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

Згідно ст.96 КПК України, з метою зясування достовірності показань свідка сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка.

Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка.

Свідок зобов'язаний відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань.

Згідно ч.4 ст.96 КПК свідок може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями. В зв’язку з цим виникає ряд питань. Так, відповідно до ст.84 КПК показання, як і речові докази, документи, висновки експертів, є процесуальними джерелами доказів. При цьому і речові докази, і документи, і висновки експертів підлягають дослідженню в судовому засіданні. Водночас ч.4 ст.95 обумовлено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст.225 Кримінального процесуального кодексу. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Виникає питання: Який сенс у допиті свідка з приводу попередніх показань, які не узгоджуються з його показаннями в суді (ч.4 ст.96 КПК)? Адже в будь-якому випадку суд не має права на них посилатись й обгрунтовувати ними своє рішення. А якщо суд не може обгрунтовувати свої висновки й судові рішення показаннями, наданими слідчому та прокуророві й посилатися на них, то ким і яким чином буде дана оцінка цим свідченням як завідомо неправдивим (ст.67 КПК)?

Новим Кримінальним процесуальним кодексом (ст.97) передбачено можливість отримання показань з чужих слів. Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

При прийнятті цього рішення суд зобов'язаний враховувати:

1) значення пояснень і показань, у випадку їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей;

2) інші докази щодо питань, передбачених пунктом 1 цієї частини, які подавалися або можуть бути подані;

3) обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності;

4) переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень;

5) складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані;

6) співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання;

7) можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.

Суд має право визнати неможливим допит особи, якщо вона:

1) відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу;

2) відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання;

3) не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку;

4) перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами.

Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана.

Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини другої ст.97 КПК.

У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони надаються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Згідно ст.98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об’єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.

В ч.2 ст.98 КПК зазначено, що документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій ст.98 КПК.

Згідно зі ст.99 КПК України документом як джерелом доказівє спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

В ч.2 названої статті зазначено, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою ст.99 КПК, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа - його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, коли він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони.

Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, компіляції, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду - зобов'язані надати документи у повному обсязі.

Сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку.

Порядок зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них передбачений ст.100 КПК України.

Так, речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених статтями 160 - 166, 170 -174 КПК України.

Речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності - його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірені копії.

У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених частиною шостою цієї статті, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

1) повертаються законному власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності - за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності - за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу

предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля

У випадках, передбачених цією частиною, речові докази фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описуються. У разі необхідності може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження.

У випадках, передбачених пунктами 2 - 4 частини шостої ст.100 КПК України, слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається з відповідним клопотанням до слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, або до суду під час судового провадження, яке розглядається згідно зі статтями 171 - 173 КПК.

Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених цією статтею, здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Питання про долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі докази і документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили. При цьому:

1) гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, конфіскуються;

2) гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення, конфіскуються;

3) майно, яке вилучене з обігу, передається відповідним установам або знищується;

4) майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання;

5) гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінально-протиправних діянь, повертаються законним володільцям, а в разі невстановлення їх - передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

6) гроші, цінності та інше майно, набуте в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них передаються в дохід держави;

7) документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

У відповідності зі ст.101 КПК України джерелом доказів є також висновок експерта. Висновок експерта - це докладний опис проведених

експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані або можуть бути визнані судом недопустимими.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

У разі якщо згоди між експертами не було досягнуто, складається декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими, під відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Згідно з вимогами ст..102 КПК України, у висновку експерта повинно бути зазначено:

1) коли, де, ким (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;

2) місце і час проведення експертизи;

3) хто був присутній при проведенні експертизи;

4) перелік питань, що були поставлені експертові;

5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;

6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;

7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Отже, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

В теорії і практиці кримінального процесу тема доказування є однією із найважливіших. Це пояснюється тим, що під час кримінального судочинства розглядаються справи, які вирішують долю людини. І від того, наскільки точно, повно буде досліджено всі матеріали кримінального провадження, від того, чи буде додержано вимог закону, залежатиме правильність рішення суду. Це має дуже важливе значення, оскільки основним завданням кримінального судочинства є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

На всіх стадіях розвитку юриспруденції доказам та доказуванню приділялася значна роль. Дана проблема досліджувалася минулими і сучасними вітчизняними та зарубіжними процесуалістами. Однак сучасний Кримінальний процесуальний кодекс України має чималу кількість прогалин. Зокрема у ньому не міститься визначення джерел доказів, що призвело до того, що в кримінально-процесуальній літературі немає взагалі згоди з приводу того, що вважати доказом, а що його джерелом і чи є взагалі різниця між цими двома поняттями. Крім того практика показує, що органи, які здійснюють кримінальне провадження не завжди дотримуються вимог законності при виконанні своїх обов'язків.

Основна мета лекції полягає в з'ясуванні сутності процесу доказування та основних проблем у цій сфері, розгляд основних понять процесу доказування з різних точок зору, а завданням є аналіз тих чи інших позицій та виведення на їх основі найбільш об'єктивного і якомога ближчого до істини положення з приводу різних питань, що стосуються доказів та доказування в кримінальному процесі.

В лекції піднімалось важливе питання щодо процесу доказування на різних етапах кримінального провадження. Звернуто увагу на сукупність елементів, що складають зміст процесу доказування, визначення значення кримінально-процесуального доказування, характеристику особливостей процесу доказування на різних етапах кримінального провадження, сукупність фактів та обставин об'єктивної дійсності, з'ясування яких є метою і завданням кримінального судочинства, а також характеристику джерел доказів, закріплених в Кримінальному процесуальному кодексі України. Проте, матеріали лекції є лише основою для окреслених питань і проблем, що підлягають вивченню з метою оволодіння знаннями щодо доказів і доказування у кримінальному судочинстві.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття, сутність й завдання кримінального процесуального доказування, предмет і межі доказування, джерела доказів.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття, сутність і значення кримінально-процесуального доказування. Доказове право. Елементи кримінально-процесуального доказування. Предмет, межі і суб’єкти доказування у кримінальному провадженні. Обов’язок доказування у кримінальному процесі. Особливості доказування в окремих стадіях кримінального провадження..

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 6. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття та види шкоди, яка підлягає відшкодуванню у кримінальному провадженні……205
2. Поняття, значення, предмет та підстави цивільного позову про відшкодування майнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням……216
3. Відшкодування майнової (моральної) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів та суду. 233

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. (із змін. та допов.) // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про затвердження Порядку обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання [Електронний ресурс] : постан. Кабінету Міністрів України № 545. від 16 лип. 1993 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/545-93-%D0%BF

Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 27 берез. 1992 р. № 6. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1077.829.0

Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна : постан. Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1989 р. № 3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — С. 74—81.

Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постан. Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — С. 147—154.

Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат : постан. Пленуму Верховного Суду України від 7 лип. 1995 р. № 11 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. — С. 155—158.

Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 07 лют. 2003 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1. — Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/469B271E648F6E15C2256CDA0034E73F?OpenDocument

Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — [3-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Юрисконсульт, КНТ, 2006. — 890 с.

Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. — [3-е изд., исправ. и доп.]. — Х. : Одиссей, 2009. — 1007 с.

Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процес се (Досудебные стадии) : [учеб. пособ.] / Александров С. А. — Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976. — 124 с.

Альперт С. А. Защита в советском уголовном процессе прав и законных интересов лиц, понесших имущественный ущерб от преступления [текст лекцій] / Альперт С. А. — Х. : Харьк. Юрид. ин-т, 1984. — 36 с.

Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда (отдельные вопросы) / Белякова А. М. — М. : МГУ, 1972. — 100 с.

Білоконєв В. Застосування законодавства про порядок відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями правоохоронних органів : процесуальні проблеми / В. Білоконєв // Право України. — 1996. — № 6. — С. 27—31.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2009. — 1736 с.

Власов А. А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации / Власов А. А. — М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2000. — 217 с.

Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О.П. Кучинська. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 189 с.

Донцов С. Е. Возмещение вреда по советскому законодательству / С. Е. Донцов, В. В. Глянцев. — М. : Юрид. лит., 1990. — 272 с.

Дубець Р. І. Цивільний позов у кримінальному процесі як спосіб утвердження і забезпечення конституційних прав людини / Р. І. Дубець // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2002. — Вип. 16. — С. 336—342.

Малеин Н. С. О моральном вреде / Н. С. Малеин // Государство и право. — 1993. — № 3. — С. 32—39.

Муравин А. В. Уголовный процесс : [учеб. пособ.] / Муравин А. В. — Х. : Бурун Книга, 2008. — 240 с.

Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : [учеб. пособ.] / Нагаев В. В. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 333 с.

Новицький І. В. Цивільний позов в кримінальній справі / І. В. Новицький // Право України. — 2003. — № 1. — С. 127—130.

Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / Нор В. Т. — К. : Выща школа, 1989. — 276 с.

Понарин В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / Понарин В. Я. — Воронеж : Воронеж. ун-т, 1994. — 189 с.

Потеружа И. И. Потерпевший в уголовном процессе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / И. И. Потеружа. — Минск, 1960.

Прасковьин Д. А. Обеспечение гражданского иска : правовая природа и система средств : [учеб. пособ.] / Прасковьин Д. А. — М. : Приор-издат, 2006. — 112 с.

Рыженков А. Я. О возмещении ущерба на предварительном следствии : [лекция] / А. Я. Рыженков, П. М. Филиппов. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. — 28 с.

Скрипченко Б. В. Вред как основание признания потерпевшим / Б. В. Скрипченко // Потерпевший от преступления. — Владивосток, 1974. — С. 175—182.

Кузнецова Н. В. Проблемы компенсации морального вреда в уголовном процессе / Кузнецова Н. В. — Ижевск, 1999. — 158 с.

Чельцов М. А. Гражданский иск в уголовном процессе / Чельцов М. А. — М. : НКЮ СССР, 1945. — 22 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття та види шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів чи суду та процесуальний порядок її відшкодування.

Вступ

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) визначило новий етап розбудови демократичної, соціальної правової держави. Головним обов’язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Отже, вся діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення прав і свобод своїх громадян, поваги до особи та як найширшого визнання загальнолюдських цінностей. Особливої уваги такий обов’язок держави набуває у випадку найнебезпечнішого порушення прав особи в державі – вчинення кримінального правопорушення, а також в разі прийняття незаконних рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів чи суду.

У КПК України закріплено інститут відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушення чи незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Під час дослідженні вищезазначеного інституту слід зосередити увагу лише на найбільш

актуальних питаннях, які мають першочергове значення для теорії та практики кримінального судочинства.

Визначенно поняття та види шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів чи суду. Поняття та значення її відшкодування дозволяє дієво й ефективно забезпечити реалізацію конкретних форм відшкодування шкоди як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні.

Завдання кримінального судочинства полягають не лише у призначенні покарання особі, котра вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, зокрема, пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, що потерпіли від вчинення кримінального правопорушення.

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ШКОДИ, ЯКА ПІДЛЯГАЄ ВІДШКОДУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У КПК України в главі 9 закріплено інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов. Так, у статях 127 та 130 визначено два види шкоди, які підлягають відшкодуванню (компенсації), а саме: відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому та відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів або суду. *Слід звернути відразу увагу на застосовану законодавцем термінологію «відшкодування»* та «компенсація». За етимологічним значенням «відшкодування» – це те, що повертається за зроблену шкоду, витрати, а «компенсація» – це відшкодування, зрівноваження, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат. Компенсація від лат. Compesatio – відшкодування).

Перш ніж розглянути види шкоди, які підлягають відшкодуванню, їх забезпечення, порядок відновлення прав потерпілого (а також відповідно підозрюваного, обвинуваченого) *порушених внаслідок* вчинення кримінального правопорушення (чи незаконних рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів чи суду), слід з’ясувати зміст поняття шкоди, яке не має єдиного визначення в законодавстві.

Так, за кримінальним кодексом переважна більшість злочинів завдає різноманітної за характером та розміром шкоди різним суб’єктам: державним підприємствам, установам, організаціям, комерційним структурам, окремим громадянам. Метою ж кримінального судочинства, серед іншого, має бути захист того, хто потерпів від злочину або від незаконних рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів чи суду. На жаль, не зважаючи на неодноразові зауваження науковців серед завдань кримінального судочинства, як в КПК 1960 року так і в КПК 2012 року (ст. 2), не міститься вказівка на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронних органів, суду. Водночас, про важливість цього інституту та велике значення цього

інституту в кримінальному процесі свідчить ряд положень КПК, а саме: статті 36, 42, 55, 61, 62, 63, 127, 128, 129, 130, 148, 152, 291, 326, 348, 368, 374 тощо, які передбачають право заявлення цивільного позову в кримінальній справі; обов'язок осіб, наділених владними повноваженнями у кримінальному процесі, за наявності достатніх даних про те, що злочином завдано шкоди, вжити заходів до забезпечення такого позову; обов'язок прокурора пред'явити та підтримати цивільний позов про відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян, котрі за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права; право підозрюваного, обвинуваченого вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердились і т. ін.

У кримінальному процесі наслідком кримінального порушення прав, свобод і законних інтересів об'єкта, формою негативних змін у його суспільних відносинах, що охороняються законом, є завдання шкоди – моральної, фізичної або майнової, що є підставою для визнання особи потерпілим (ч. 1 ст. 55 КПК).

Слід, також зазначити, що наступним суттєвим недоліком КПК є відсутність визначення поняття шкоди та її різновидів. Цей недолік поки, що заповнюється в юридичній літературі.

Отже, шкода, як справедливо зазначає Скрипченко Б. В. – це об'єктивна категорія, що заснована на праві і моралі та представляє собою ті зміни, які настали у майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення злочину. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілим, має об'єктивний характер і тому вона відноситься до об'єктивної сторони складу злочину. Її об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, будучи заподіяна певній особі, існує незалежно від чиєїсь думки, в тому числі і думки цієї особи.

Розглянемо кожний з видів шкоди дещо детальніше.

Моральна шкода як наслідок вчинення кримінального правопорушення чи незаконного рішення, дії (бездіяльності) правоохоронного чи судового органу має немайновий характер і виражається, відповідно до ст. 23 Цивільного Кодексу (далі – ЦК) України, у фізичних і душевних стражданнях, приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Можливість і підстави компенсації моральної шкоди, завданої внаслідок порушення прав особи, закріплені у вказаній статті, а також 1167, 1168 ЦК. На жаль, ці положення не знайшли свого відображення в нормах КПК. Оперуючи цим поняттям жодна з його статей не закріплює його визначення та порядок застосування механізму відшкодування.

Важливим питанням залишається необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законі поняття моральної шкоди. Саме від цього на практиці нерідко залежить правильність вирішення таких важливих питань, як визнання особи потерпілим, встановлення права на заявлення позову про відшкодування моральної шкоди, а в деяких випадках – повне встановлення обставин предмета доказування, а відповідно і правильна кваліфікація діяння. Неправильне розуміння поняття моральної шкоди в кримінальному процесі може призвести до необґрунтованого звуження чи розширення кола потерпілих від кримінального правопорушення або осіб, котрим така шкода завдана незаконним рішенням, дією або бездіяльністю правоохоронних органів чи суду. У свою чергу, рішення про визнання особи потерпілим (особою, шкода якій завдана незаконним рішенням, дією або бездіяльністю правоохоронних органів чи суду) залежить від того, яким саме кримінальним правопорушенням (відповідно, незаконним рішенням, дією або бездіяльністю) завдана моральна шкода.

Отже, можливість відшкодування поки що регламентовано насамперед чинним цивільним законодавством України. Так, ст. 23 ЦК України передбачає, що моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов’язана з розміром цього відшкодування останньої.

При цьому ст. 23 ЦК України визначає різновиди моральної шкоди досить широко – вона може полягати: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім’їчи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв’язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Слід зазначити, що в деяких нормативних актах тією чи іншою мірою згадується про моральну шкоду (Закони України “Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів” , “Про туризм”, “Про об’єкти підвищеної небезпеки”, “Про телебачення і радіомовлення” , “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” та ін.

Судовою практикою зокрема, також сформулювано поняття моральної шкоди. Так, згідно п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності.

Але ж ЦК України – поки що єдиний закон, який містить її визначення. Визнати цивільно-правове регламентування універсальним для інших галузей права, в тому числі кримінально-процесуально те, що воно сформульовано стосовно цивільно-правових відносин. Але для більш повного врахування специфіки предметів регламентування інших галузей права, зокрема, кримінального процесуального, цей інститут має бути чітко визначений в його норм.

Вищезазначені поняття "моральної шкоди", сформульовані в законодавстві, матеріалах судової практики та в теорії кримінального процесу дають також підстави для висновку про те, що з огляду на різноманітність фактів, якими може бути заподіяна моральна шкода, різного індивідуального сприйняття таких фактів та їх наслідків потерпілими (особами, котрим завдана така шкода незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю)), навести вичерпний перелік відповідних діянь неможливо. Тому універсальним чинником, який має стати визначальним у формулюванні поняття моральної шкоди, на наш погляд, є шкідливий для психіки людини, суспільного статусу особи характер діяння і наслідків, до яких воно призвело в кожному конкретному випадку.

На наш погляд, задля уникнення можливості тлумачення понять "моральна шкода", "душевні страждання", "фізичні страждання" в залежності від ситуації, поняття моральної шкоди в кримінальному процесі може бути сформульовано таким чином: ***моральна шкода*** – це психічні страждання особи, приниження її честі, гідності, а також ділової репутації, заподіяні кримінальним правопорушенням, що порушує її особисті майнові і немайнові права, а також нематеріальні блага та неправомірними рішеннями, діями (бездіяльність) правоохоронних чи судових органів.

Під психічними стражданнями як емоційно-вольовими переживаннями людини варто розуміти пережиті нею почуття приниження, роздратування, пригніченості, гніву, сорому, розпачу, неповноцінності, стану психологічного дискомфорту тощо. Ці почуття можуть бути викликані протиправним посяганням як на саму особу, так і на її близьких родичів.

Під особистими немайновими правами і нематеріальними благами, порушення, позбавлення чи приниження яких може завдати особі моральної шкоди, варто розуміти належні громадянину блага від народження чи права в силу закону, що нерозривно пов'язані з його особистістю.

При цьому, слід враховувати, що до благ, які належать людині від народження, відносяться життя, здоров'я, честь, свобода, недоторканність особи, а до прав громадянина – права, що передбачені законодавством держави (право на недоторканність житла чи іншого володіння; право на недоторканність власності; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень; право на користування своїм іменем; право авторства й інші особисті немайнові права, передбачені законодавством про інтелектуальну власність; право на свободу пересування і вибір місця проживання; право на одержання достовірної інформації та ін.).

Фізична шкода як вид шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, представляє собою сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти (тілесні ушкодження, розлад здоров'я, біль). Безумовно, фізична шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я).

У разі завдання фізичної шкоди, людина зазнає й шкоди моральної. Моральні страждання в такому випадку, як правило, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо та ін.

І фізична, і моральна шкода тісно між собою пов'язані. Після нанесення вони по суті є непоправними і практично не можуть бути відшкодовані. Неможливо відшкодувати (визначити еквівалент) втрати здоров'я, неможливо відшкодувати почуття страху, відчуття болю.

Тому відшкодування фізичної та моральної шкоди припускає можливість їх компенсації. При цьому поряд з цим має відбуватися відшкодування витрат, які пов'язані з нанесенням фізичної чи моральної шкоди (вартість ліків, медичних послуг, реабілітаційних заходів тощо).

У відповідності з нормами Особливої частини КК України наслідки злочинного діяння можуть відображатися у тій чи іншій сфері фізичного стану людини, зокрема у вигляді заподіяння смерті, шкоди здоров'ю (тяжкої, середньої чи легкої тяжкості тілесних ушкодження), фізичного болю. Такі зміни відбуваються, наприклад, внаслідок вбивства (ст.ст. 115-119 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), нанесення тілесних ушкоджень (статті 121-125, 128 КК України), побоїв і мордування (ст. 126 КК

України), катування (ст. 127 КК України) та ін. Крім того, з точки зору порушеного вчиненням злочину блага людини та характеру наслідків такого порушення, до злочинів, які завдають шкоди здоров'ю, слід віднести і ті злочини, що спричиняють розлад здоров'я, який сам по собі не є тілесними ушкодженнями. Наприклад, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною, що спричинило тривалий розлад здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 142 КК України), експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку дитини (ч. 2 ст. 150 КК України) тощо.

Фізична шкода як шкода, що завдається в матеріальній сфері, може бути об'єктивно оцінена, через що в певних випадках вона впливає на юридичну кваліфікацію діяння. Саме тому встановлення виду і ступеню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є обов'язком посадової особи, що здійснює кримінальне провадження (п. 3 ст. 91 КПК України). При цьому, як зазначають М.І. Гошовський та О.П. Кучинська, закон, де йдеться про шкоду, завдану злочином, не деталізує, чи це шкода на момент злочину, чи на подальший період. Тому факт заподіяння шкоди має встановлюватись у процесі незалежно від моменту вчинення злочину та бути підставою для визнання особи потерпілим. Важливо, аби був причинний зв'язок між діянням та шкодою, що настала.

Фізична шкода, на відміну від моральної, може бути встановлена за узагальненими критеріями, без ретельного і всебічного вивчення обставин заподіяння шкоди, особистості заподіювача шкоди й особи, яка зазнала страждань. Так, черепно-мозкова травма, завдана в результаті дорожньо-транспортної пригоди, має однаковий ступінь тяжкості незалежно від даних про особу потерпілого. Водночас, застосувавши максимально індивідуальний підхід до оцінки моральних страждань потерпілих (враховуючи неможливість продовжувати активне громадське життя, порушення звичайних життєвих зв'язків, втрату роботи чи заробітку тощо), можна дійти висновку про різний ступінь завдання моральної шкоди кожному з них.

Питання про відшкодування фізичної шкоди як такої на практиці інколи майже не розглядається, оскільки сама можливість відновлення порушеного здоров'я є досить сумнівною (наприклад, при втраті органу чи настанні інших невиліковних хворобливих станів людини).

В інших випадках, коли одужання потерпілого є можливим, відшкодування завданої злочином фізичної шкоди переходить у площину відновлення порушених майнових прав потерпілого в формі відшкодування витрат на лікування. Разом з тим, слід зазначити, що останніми роками у літературі обговорюється можливість відшкодування винним фізичної шкоди потерпілому засобами трансплантології (Стеценко С.Г., Кожин І.В., Кривощеков М.В.).

Враховуючи вищевикладене, поняття фізичної шкоди може бути сформульовано таким чином: ***фізична шкода*** – це фізичні страждання людини, фізичний біль, функціональний розлад організму, інші відхилення

від звичайного стану здоров'я, а також смерть, спричинені людині в наслідок кримінального правопорушення, що посягає на немайнові або майнові права громадянина, та внаслідок рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронного або судового органу.

Майнова шкода завдана кримінальним правопорушення чи незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) правоохоронного або судових органів є найбільш поширеним негативним наслідком як вчинення злочину (кримінального правопорушення) так і прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності). Крадіжки, грабежі, розбої, вимагання, знищення або пошкодження майна та деякі інші злочини кримінального права, а також незаконне накладення арешту на майно, незаконне відсторонення від роботи (посади), незаконна конфіскація майна завдають особі майнової шкоди, котра полягає в позбавленні її належних їй цінностей, грошей, майна, матеріальних благ.

У юридичній літературі майнова шкода визначається як сукупність негативних змін у майновій сфері фізичної чи юридичної особи, що об'єктивно відбулися внаслідок вчинення злочину, і розглядаються, як правило, тільки як втрата, привласнення, знищення або пошкодження майна. Майнова шкода відрізняється від інших видів шкоди (фізичної та моральної) можливістю її точного встановлення та вираження в грошовому еквіваленті. Разом з тим, як зазначає О.І. Зорін, майнова шкода виникає не лише в результаті посягання на відносини власності, а й при посяганні на особу. Зокрема, коли було вчинене злочинне посягання на здоров'я, суб'єктом вимог виступає сам постраждалий, який втрачає заробіток у зв'язку з хворобою, здійснює витрати на лікування, додаткове харчування, протезування, сторонній догляд.

Аналогічно вирішує це питання і слідчо-судова практика, визнаючи правомірним заявлення в кримінальному процесі позовних вимог про відшкодування шкоди, завданої злочинами проти життя та здоров'я особи. Так, у п. 2 Постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" Пленум Верховного Суду України зазначає, що у справах про злочини даного виду суди зобов'язані вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди, а у п. 29 цієї ж постанови зобов'язує суди керуватися цивільним законодавством, вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо).

Загальновизнаним є розуміння майнової шкоди як втрати, погіршення чи зниження цінності майна, витрат, необхідних для відновлення, придбання втраченого майна (пряма чи позитивна шкода). Якщо розглядати майнову шкоду у грошовому еквіваленті, то до неї включають вартість втрачених речей і витрат, здійснених потерпілим для поновлення втраченого майна. Виділяють також і ту шкоду, що виникає як супутня під час вчинення

злочину (наприклад, особа з метою крадіжки здійснює проникнення до квартири, при цьому ламає двері, замки, розбиває вікна тощо). При цьому, кримінально-правове значення має тільки позитивна майнова шкода, а саме її грошове вираження – вартість втраченого майна.

Однією з проблем, що є предметом дискусії у сфері відшкодування майнової шкоди, є питання про можливість відшкодування в кримінальному процесі неодержаних доходів – упущеної вигоди, котра означає неодержання потерпілим (особою, якій завдано шкоду незаконними рішеннями чи діями (бездіяльністю) правоохоронного або судового органу) тих майнових благ, які він міг би отримати, якби не було вчинено щодо нього кримінального правопорушення або незаконних рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронними органами або судом. При цьому висловлюються протилежні позиції – від заперечення такої можливості (Васькін В.В., Владимиров В.О., Гурєєв П.П., Ляпунов Ю.І., Мазалов А.Г.) до позитивного вирішення питання про включення неодержаних доходів в обсяг майнової шкоди, що підлягає відшкодуванню (Клименко Я.О., Кригер Г.О., Нор В.Т.).

Так, на думку П.П. Гурєєва, під збитками в разі заподіяння шкоди слід розуміти тільки позитивну шкоду в майні, тобто зменшення наявного майна потерпілого. Тому потерпілий, який зазнав матеріальної шкоди від злочину, має право на стягнення з обвинуваченого чи з осіб, що несуть матеріальну відповідальність за його дії, тільки позитивної шкоди в майні та не має права на стягнення втраченої вигоди. Аналогічну позицію висловлюють і інші автори, зазначаючи, що втрачену вигоду і неодержані доходи складно підраховувати і практично неможливо відшкодувати в порядку кримінального судочинства через відсутність причинно-наслідкового зв'язку з фактом злочину. На думку В.О. Владимирова та Ю.І. Ляпунова, упущена вигода – це такі доходи, що передбачаються, тобто ті, які в момент вчинення злочину ще не перебувають у фактичному володінні власника, у зв'язку з чим їх майнові титули (майно, гроші) не можуть бути винним ані вилучені, ні привласнені, ні передані третім особам. Тому включення до структури майнової шкоди упущеної вигоди вони вважають фікцією про можливість злочинного впливу на цінності, що реально ще не існують.

Висновки цих науковців є беззаперечними з кримінально-правової точки зору, оскільки упущена вигода не повинна включатись до розміру майнової шкоди, що враховується під час кваліфікації злочину. Водночас, не можна позбавляти особу права вимагати відшкодування неодержаних нею доходів. І оскільки проблема упущеної вигоди виникла внаслідок вчинення кримінального правопорушення (незаконних рішень чи дій (бездіяльності) правоохоронних органів або суду), на наш погляд, з метою забезпечення відшкодування шкоди, слід визнати можливим і необхідним розгляд у кримінальному провадженні вимог потерпілого (особи, якій завдано шкоду незаконними рішеннями чи діями (бездіяльністю) правоохоронним або судовим органом) про стягнення неодержаних доходів, оскільки вони є засобом відновлення майнової сфери особи. Звичайно, встановлення та розрахунок неодержаних доходів може представляти певну складність, однак

її можна подолати через залучення до цього процесу відповідних спеціалістів, призначення бухгалтерських і економічних експертиз. Крім того, складність розрахунків не повинна бути підставою для позбавлення вказаних осіб права на повне і швидке відновлення їх порушених майнових прав.

Прихильники більш широкого розуміння змісту майнової шкоди, що має бути відшкодована в кримінальному процесі, вважають, що підлягає відшкодуванню не тільки пряма шкода, завдана злочином, а й неодержані доходи, оскільки це випливає з самої суті застосування цивільно-правової відповідальності в кримінальному процесі. Зокрема, В.Т. Нор зауважує, що основний правоохоронний цивільно-правовий принцип повної вартісної компенсації (у натурі чи в грошовому еквіваленті), який реалізується у передбачених цивільним законом випадках, зберігає свою силу і для випадків завдання матеріальної шкоди різними деліктами та її відшкодування. При цьому відшкодування шкоди в натурі (надання натомість втраченої чи пошкодженої речі того ж роду та якості, її ремонт тощо) не є перешкодою до відшкодування, крім того, і завданих збитків у вигляді неодержаних доходів, які постраждала особа одержала б, якби не був вчинений злочин.

Дійсно, згідно ч. 1 ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. А відповідно до ч. 3 ст. 22 ЦК України збитки (якими цивільний закон вважає втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Отже, за винятком встановлених законом або договором випадків, завдана деліктом, у тому числі і кримінальним, майнова шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Згідно п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 "Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди" при визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної майну, незалежно від форм власності, судам належить виходити з положень ст. 453 ЦК, статей 48, 51, 52, 54, 56, 57 Закону України "Про власність". Зокрема, слід враховувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі, застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. Коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб виправити пошкоджену річ, усунути інші

негативні наслідки неправомірних дій заподіювача шкоди. Як при відшкодуванні в натурі, так і при відшкодуванні заподіяних збитків грішми потерпілому на його вимогу відшкодовуються неодержані доходи у зв'язку з заподіянням шкоди майну.

Аналіз цих та інших поглядів на зміст майнової шкоди загалом, і в кримінальному процесі зокрема, а також позицій Верховного Суду України з цього питання дозволяє говорити про необхідність однакового (універсального) розуміння майнової шкоди, її змісту та обсягу відшкодування незалежно від того, яким деліктом вона спричинена – цивільним або кримінальним.

За іншого підходу втрачається ефективність спільного розгляду цивільного позову і кримінальної справи, що передбачений ст. 128 КПК України, і встановлений задля сприяння повноті, всебічності та об'єктивності дослідження обставин справи, а також повному та швидкому відшкодуванню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Важко було б зрозуміти логіку законодавця, якби він під час встановлення майнової відповідальності за шкоду, завдану деліктом, у тому числі і крайнім його проявом – кримінальним правопорушенням, ставив правопорушника у більш вигідне становище, – зобов'язував його відшкодовувати тільки ту частину завданої шкоди, яку складає позитивна шкода в майні, порівняно з такою ж відповідальністю в договірних зобов'язаннях, де невиконання або неналежне його виконання тягне відшкодування як позитивної шкоди, так і неодержаних доходів.

Інші складові майнової шкоди стосуються витрат потерпілого у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення, серед яких основне місце займають втрати, витрати, що виникають в результаті кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. До них належать: витрати у зв'язку з лікуванням (витрати самого потерпілого) – придбання ліків, витрати на протезування тощо; різниця між виплатами за лікарняним і заробітною платою; витрати на поховання; витрати пов'язані з доглядом за особами, які внаслідок вчинення злочину стали інвалідами; витрати на придбання спеціальних засобів пересування тощо. Частину цих витрат бере на себе держава (пенсії по втраті годувальника, виплати у зв'язку з каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, втратою працездатності, придбання спеціальних засобів пересування для окремих категорій громадян та ін.), що не виключає можливості їх подальшого стягнення з винного в порядку цивільного судочинства.

При цьому Пленум Верховного Суду України у п. 29 постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" зазначив, що вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо), суди повинні керуватися відповідним цивільним законодавством і виходити з роз'яснень із цих питань, які

містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” та від 31 березня 1995 р. № 4 “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” з наступними змінами.

За цивільним позовом у кримінальній справі чи з ініціативи суду з засудженого можуть бути стягнуті також кошти, витрачені закладом охорони здоров’я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину. Відповідальність за відшкодування таких витрат згідно п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 “Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат” може покладатися на засуджених при заподіянні шкоди як умисними, так і необережними діями. Такі витрати не підлягають стягненню лише при вчиненні злочинів у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого, або при перевищенні меж необхідної оборони.

Отже, враховуючи те, що діяльність по відновленню порушених майнових прав особи є, по суті, цивільно-правовою, до поняття майнової шкоди, завданої вченням злочину, повинні включатись й інші (крім безпосереднього обмеження матеріального блага) складові. Це: 1) безпосереднє обмеження матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна, накладення арешту на майно тощо); 2) неодержані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати потерпілим працездатності чи його зменшення, позбавлення заробітку внаслідок відсторонення його від роботи (посади) тощо); 3) витрати, що викликані завданням шкоди здоров’ю потерпілого (витрати на лікування, протезування, сторонній догляд тощо); 4) витрати на поховання; 5) втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку; 6) витрати закладу охорони здоров’я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину.

Таким чином, поняття майнової шкоди в кримінальному процесі може бути сформульовано таким чином: ***майнова шкода*** – це наслідки кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння чи незаконного рішення, дії чи бездіяльності правоохоронного або судового органу, що мають вартісну форму та полягають у безпосередньому обмеженні матеріального блага особи (викрадення, пошкодження, знищення майна), у позбавленні її можливості одержати заплановані доходи (позбавлення заробітку внаслідок втрати працездатності чи його зменшення тощо) а також у понесенні особою будь-яких додаткових майнових витрат (на лікування, протезування, сторонній догляд, поховання; втрата особами, що перебували на утриманні померлого, його заробітку).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, у Кримінально процесуальному кодексі визначено два види шкоди, які підлягають відшкодуванню (компенсації), а саме: відшкодування

(компенсація) шкоди потерпілому та відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів або суду.

2. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, ПРЕДМЕТ ТА ПІДСТАВИ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ (МОРАЛЬНОЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Завдання кримінального процесу полягають не тільки у призначенні покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, в тому числі пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, які постраждали від нього. Одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, є цивільний позов.

Встановлена законом можливість розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні зумовлює наявність єдиного юридичного факту, –притягнення особи до кримінальної та цивільно-правової відповідальності у випадках, коли вчиненим нею кримінальним правопорушенням завдано майнової чи моральної шкоди.

Цивільний позов порівняно з іншими непозовними формами відшкодування шкоди, як слушно зазначається в юридичній літературі, має певні переваги, оскільки його розгляд і вирішення в кримінальному процесі здійснюється при активній участі зацікавлених сторін, що в свою чергу, сприяє більш глибокому дослідженню всіх обставин справи, які стосуються виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням і правильному вирішенню питання про її відшкодування.

Тому саме цивільному позову законодавець відводить головну роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, і на відміну від інших форм детально регламентує діяльність, пов'язану з пред'явленням, забезпеченням і вирішенням цивільного позову в кримінальному судочинстві.

Позов про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути пред'явлений також і в порядку цивільного судочинства, проте одночасний розгляд судом кримінального провадження й цивільного позову має низку суттєвих гарантій, спрямованих на посилення захисту прав громадян та законних інтересів юридичних осіб, що зазнали шкоди від кримінального правопорушення, й більш швидке та повне її відшкодування. Зокрема: більш повно і всебічно розглядаються обставини справи, адже згідно зі ст. 91 КПК вид та розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди є однією з обставин, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні; обов'язок доказування зазначених обставин, а також виявлення осіб, які несуть відповідальність за заподіяння шкоди, покладається на органи досудового розслідування та прокурора, які наділені відповідними повноваженнями та в розпорядженні яких є відповідні сили і засоби для здійснення цього;

потерпілий від кримінального правопорушення звільняється від необхідності двічі брати участь у судовому розгляді, і, відповідно, підлягати додатковим хвилюванням, викликаними дослідженням обставин скоєного кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння; свідки, перекладачі, експерти та інші особи звільняються від повторного виклику до суду; неявка цивільного відповідача чи його представника до судового засідання не може бути підставою для відкладення розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні; більшою мірою забезпечується виховне і попереджувальне значення кримінального судочинства, що сприяє найбільш ефективному впливу як на самого суб'єкта кримінального правопорушення, попереджуючи можливість скоєння ним повторних злочинів, так і на інших осіб, сприяючи їх вихованню в дусі неухильного дотримання законів тощо; заощаджуються час і кошти завдяки усуненню дублювання в роботі судів, яке було б неминучим при окремому розгляді цивільного позову і кримінального провадження з одного і того ж факту вчиненого кримінального правопорушення. Саме в цьому полягає значення цивільного позову у кримінальному судочинстві.

КПК не містить визначення поняття цивільного позову в кримінальному процесі. Ця проблема була об'єктом неодноразового обговорення на сторінках юридичної літератури. На нашу думку, важливість законодавчого врегулювання має рацію, цивільний позов можна було б визначити в КПК як вимогу фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, її представника, законного представника (на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними), прокурора (у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, а також громадян, які за станом здоров'я та інших поважних причин не можуть захистити свої права) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння про відшкодування цієї шкоди, заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження, і таку, що вирішується судом у його рамках.

Це визначення, як нам здається, є найбільш повним і відображає всі основні ознаки зазначеного поняття, а саме:

- матеріально-правову сторону позову (вимога про **відшкодування** заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням шкоди);

- процесуальну сторону позову (звернення за захистом порушеного права);

- осіб, які вправі пред'явити позов (яким заподіяно шкоду, тобто потерпілого, його представник, законного представника, прокурора в її інтересах держави) (ст.ст. 61, 62, 64, 128 КПК);

- відповідачів за позовом (підозрюваного, обвинуваченого чи фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння) (ст. 62 КПК);

- кому може бути заявлено позов (органам, які здійснюють кримінальне провадження);

- ким і в якому порядку розглядається і вирішується позов (судом разом з кримінальним провадженням).

Цивільний позов у кримінальному провадженні має два елементи: *предмет та підстави.*

Згідно з концепцією, що набула найбільшого поширення в науці цивільного процесу, предметом цивільного позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка випливає із спірного правовідношення. Звідси ***предметом цивільного позову в кримінальному процесі*** слід визнати *матеріально-правову вимогу* позивача до підозрюваного, обвинуваченого чи фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (цивільного відповідача) про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Цю вимогу вправі заявити особа, якій заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду. Ця особа має бути визнана в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем (ст.ст. 55, 61, 127, 128 КПК). Відповідно до ст. 33 Закону України «Про прокуратуру» та ч. 3 ст. 128 КПК цивільний позов може пред'являтися прокурором з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права. Прокурор ініціює та підтримує в суді питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та вживає заходів для підтвердження її розміру у встановленому порядку. На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками (ч 2 ст. 128 КПК).

За загальними правилами, цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являється до підозрюваного, обвинуваченого, оскільки він несе відповідальність за заподіяну ним майнову, фізичну, моральну шкоду або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст.ст. 62, 128 КПК).

Цивільними відповідачами у кримінальному провадженні можуть бути фізичні *(батьки, усиновителі,* піклувальники, опікуни) або юридичні особи,

які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

За шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг ***14-річного*** віку, відповідальність несуть батьки (усиновителі), опікун або навчальний, виховний, лікувальний заклад, під наглядом яких перебував неповнолітній у момент заподіяння шкоди. Неповнолітній у віці від 14 до 18 років за заподіяну ним шкоду несе матеріальну відповідальність на загальних підставах. За відсутності у нього майна або заробітку, достатніх для відшкодування збитків, такий обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників за умови наявності вини у їх поведінці, що сприяла виникненню шкоди (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). Якщо шкоду заподіяно спільними діями неповнолітніх, у яких різні батьки, самі неповнолітні несуть солідарну відповідальність, а їхні батьки або піклувальники відповідають перед потерпілими за принципом дольової відповідальності. При заподіянні шкоди неповнолітнім як цивільних відповідачів слід притягувати обох батьків. Співучасники несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, вчинення якого охоплювалося їхнім загальним наміром. Якщо матеріальна шкода завдана підсудним спільно *з* іншою особою, справу, відносно якої виділено в окреме провадження, суд покладає обов'язок щодо відшкодування шкоди в повному розмірі на підсудного.

Відповідно до ст. 1187 ЦК України за шкоду, заподіяну особою під час управління джерелом підвищеної небезпеки, відповідальність несе власник даного джерела (тобто особа, якій дане джерело підвищеної небезпеки належить на праві власності або на праві володіння, наприклад, довіреності або оренди)

Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні (ч.6 ст. 128 КПК). Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК).

Матеріально-правова вимога, яка є предметом цивільного позову про відшкодування майнової або моральної шкоди, випливає з визначених законом юридичних фактів, на основі яких позивач пред'являє свої позовні вимоги. Якщо немає юридичного факту, який обумовлює виникнення матеріально-правового відношення, то цивільний позов у кримінальному провадженні не може бути заявлений і розглянутий судом. ***Звідси, підставами позову є юридичні факти,*** з яких позивач виводить свої вимоги і з наявністю яких закон пов'язує виникнення правовідносин між позивачем і підозрюваним, обвинуваченим (відповідачем). Отже, ці два елементи і складають зміст цивільного позову. Саме ці два елементи зумовлюють межі і направлення провадження за цивільним позовом у кримінальному процесі.

Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, є: а) скоєння кримінального правопорушення (або іншого суспільно-небезпечного діяння); б) наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (або іншим суспільно небезпечним діянням); в) наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і завданою шкодою.

Вимога про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, може бути пред'явлена як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства.

Основними умовами пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі є подання позовної заяви; процесуальна правоздатність позивача; підвідомчість позову суду; відсутність винесеного судом рішення за тією ж підставою та предметом позову.

В ч. 4 ст. 128 КПК, зазначається, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов повинен містити інформацію, передбачену ст. 119 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування матеріальної (моральної) шкоди має бути зазначено: в чому полягає ця шкода, якими злочинними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. Відповідно до ст. 479 КПК відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Відшкодування матеріальної шкоди за цивільним позовом у кримінальному провадженні повинно полягати у відновленні колишнього стану речей або відшкодуванні збитків, тобто реального збитку. Згідно зі ст. 1166 ЦК України шкода, заподіяна особі або майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, що заподіяла шкоду. Стаття 1167 ЦК зобов'язує відшкодовувати моральну шкоду в грошовій або іншій матеріальній формі. Стаття 1192 ЦК зобов'язує відповідальну за шкоду особу відшкодувати заподіяні збитки в натурі або у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Розмір відшкодування моральної шкоди визначається залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди, суд має виходити із засад

розумності, виваженості та справедливості і повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

Слід зазначити, що в ст. 91 КПК не передбачено відшкодування коштів, витрачених закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення як окрему обставину, яка підлягає доказуванню в кримінальному провадженні. Але вказана обставина підлягає обов'язковому з'ясуванню і вирішенню під час доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ст. 91 КПК).

Порядок обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та порядок зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 545 від 16 липня 1993 р. Роз'яснення з цього приводу також надаються в постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 11 «Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат» Сума коштів, що підлягає відшкодуванню, визначається закладом охорони здоров'я, в якому перебував на лікуванні потерпілий, з урахуванням кількості ліжко-днів, проведених ним у стаціонарі, та щоденної вартості його лікування. Кількість ліжко-днів визначається на основі медичної картки стаціонарного хворого або інших документів, які підтверджують дату госпіталізації і дату виписки хворого із стаціонару лікувальної установи. Термін і обґрунтованість перебування потерпілого від кримінального правопорушення на стаціонарному лікуванні визначаються на підставі даних лікувального закладу. До матеріалів провадження має бути приєднана довідка-розрахунок бухгалтерії цього закладу із записом про вартість одного ліжко-дня та про загальну суму фактичних витрат на лікування потерпілого. Відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення можливе лише тоді, коли є причинний зв'язок між злочинними діями чи бездіяльністю винної особи та перебуванням потерпілого на такому лікування. У разі сумніву в обґрунтованості перебування потерпілого на стаціонарному лікуванні або в терміні лікування, потрібно призначати відповідну експертизу.

У кримінальному судочинстві відшкодування витрат на стаціонарне лікування потерпілого може покладатися тільки на особу, вина якої у **вчиненні** злочину встановлена обвинувальним вироком суду (у тому числі без призначення покарання, із звільненням від покарання, з умовним засудженням).

При заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого неповнолітнім, у тому числі при вчиненні ним злочину в групі, питання відшкодування коштів, витрачених на лікування потерпілого, вирішується згідно зі ст.ст. 1178 -1182 ЦК України та роз'ясненнями, що містяться у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»

Витрати на стаціонарне лікування потерпілого внаслідок дій особи, яка вчинила їх у стані неосудності, не стягуються.

Доказування цивільного позову, який був заявлений у кримінальному провадженні, відбувається за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування виду та розміру шкоди, яку було завдано кримінальним правопорушенням, покладається на орган, який провадить розслідування в кримінальному провадженні.

Варто зазначити, що підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (п. 1, 2 ст. 128 КПК).

Відповідно до ст. 129 КПК, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові. Якщо ж обвинуваченого виправдовують за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених частиною першою статті 326 КПК, суд залишає позов без розгляду.

Цивільний позов в кримінальному провадженні у випадках та в порядку, передбачених законом, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України (п. 3 ст. 127 КПК).

Встановивши, що кримінальним правопорушенням завдана майнова шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від кримінального правопорушення, орган, що здійснює досудове розслідування, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову.

Забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні і можливої конфіскації майна здійснюється шляхом накладення арешту на майно (п. 7 ч. 2 ст. 128 КПК). Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, результати інтелектуальної, творчої діяльності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб (ч. 3 ст. 170 КПК).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей. Крім того, у випадку задоволення цивільного

позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Як зазначається в ст. 171 КПК з клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено: 1) підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання.

У клопотанні цивільного позивача, слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Якщо особа, що подала клопотання про арешт майна, не доведе необхідність такого арешту, слідчий суддя, суд відмовляють у його задоволенні. У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Завдання кримінального процесу полягають не тільки у призначенні покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, але й в усуненні його наслідків, в тому числі пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, які постраждали від нього. Одним із ефективних засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, є цивільний позов.

3. ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ (МОРАЛЬНОЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ

Однією з важливих гарантій конституційних прав громадян на життя і здоров'я та їх права власності є положення ст. 56 Конституції, згідно з яким кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

У розвиток цих конституційних положень статтею 125 КПК встановлено, що у кримінальному провадженні підлягає відшкодуванню, окрім, вже розглянутої нами майнової (моральної) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням ще один вид майнової (моральної) шкоди, яка завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

За чинним законодавством, шкода, що спричинена незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду відшкодовується за нормами: Цивільного кодексу України; Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України; Порядку виконання Державним казначейством України рішень суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури, а також судів, затвердженого Державним казначейством України; Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди», «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та ін.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України, ст.1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями правоохоронних органів, суду» від 1 грудня 1994 року (з подальшими змінами) підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинові внаслідок :

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

3) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

У зазначених випадках, завдана шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Якщо громадянинові завдано шкоду внаслідок вище перерахованих випадків йому відшкодовується: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був

громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), майно конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода.

Право на відшкодування шкоди виникає у таких випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про повернення справи на новий судовий розгляд) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримання.

Заяву про оскарження постанови про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури, на вибір громадянина може бути подано до суду за місцем його проживання або за місцезнаходженням відповідного органу, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

Згідно ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, за чинним законодавством, шкода, що спричинена незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду відшкодовується за нормами: Цивільного кодексу України; Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України; Порядку виконання Державним казначейством України рішень суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури, а також судів,

затвердженого Державним казначейством України; Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ про відшкодування шкоди», «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» та ін.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, передбачає можливість забезпечення шляхом цивільного позову вимогу заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження, фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, її представника, законного представника (на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними), прокурора (у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, а також громадян, які за станом здоров'я та інших поважних причин не можуть захистити свої права) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння про відшкодування цієї шкоди, що вирішується судом разом у рамках кримінального провадження.

Відшкодуванню також підлягають майнова (моральна) шкода, завдана незаконними рішеннями чи діями (бездіяльністю) органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Визначений КПК порядок відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні передбачає забезпечення гарантій Конституції України (ст. 56) право громадян на життя, здоров'я, власність, їх надійного захисту від протиправних посягань та відшкодування (компенсацію) заподіяних ними збитків.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття інституту відшкодування шкоди, його забезпечення та реалізації форм відшкодування шкоди на стадії досудового розслідування.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття шкоди завданої кримінальним правопорушенням. Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому. Поняття і значення цивільного позову у кримінальному провадженні. Переваги спільного розгляду цивільного позову і матеріалів кримінального провадження. Форма і зміст позовної заяви. Підстави і порядок пред'явлення цивільного позову.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до

інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 7. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ І ВИТРАТИ
(2години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття процесуальних строків та їх значення у кримінальному процесі……..231
2. Класифікація строків у кримінальному процесі……237
3. Порядок обчислення процесуальних строків…….238
4. Поняття і види процесуальних витрат……240

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 2 черв. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 51. — Ст. 577. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3674-17

Про судовий збір [Електронний ресурс] : Закон України від 8 лип. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 14. — Ст. 87. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3674-17

Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів [Електронний ресурс] : затв. постан. Кабінету Міністрів України № 710 від 01 лип. 1996 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF

Про затвердження Порядку обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання [Електронний ресурс] : постан. Кабінету Міністрів України від 16 лип. 1993 р. № 545. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/545-93-%D0%BF

Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави [Електронний ресурс] : постан. Кабінету Міністрів України від 14 трав. 1999

р. № 821. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/821-99-%D0%BF

Про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла від злочину, та судових витрат : постан. Пленуму Верховного Суду України від 07 лип. 1995 р. № 11 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — С. 155—158.

Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ : постан. Пленуму Верховного Суду України від 01 квіт. 1994 р. № 3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В.В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л.Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — С. 144—146.

Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/

Гуляев А. П. Процессуальные сроки в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования / Гуляев А. П. — М. : Юрид. лит., 1976. — 114 с.

Заїка С. О. Щодо порядку обчислення строків у кримінальному процесі / С. О. Заїка // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 1. — С. 41—44.

Заїка С. Щодо класифікації кримінально-процесуальних строків / С. Заїка // Підприємництво, госп-во і право. — 2007. — № 10. — С. 154—156.

Карпов Н. С. Види судових витрат у кримінальному процесі та порядок їх відшкодування / Н. С. Карпов, Ю. В. Терещенко // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС : зб. наук. праць. — Кіровоград, 2010. — № 2. — С. 49—58.

Мацьків Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Г. Я. Мацьків. — К., 2008. — 16 с.

Кругликов Л. Судебные издержки в уголовном деле / Л. Кругликов // Сов. юстиция. — 1975. — № 4. — С. 8.

Маляренко В. Т. Щодо строків кримінального процесу / В. Т. Маляренко // Право України. — 2000. — № 1. — С. 16—23.

Мацьків Г. Кримінально-процесуальні строки як гарантії прав і законних інтересів учасників процесу / Г. Мацьків // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 10. — С. 147—150.

Михайленко О. Р. Строки та інші часові параметри в кримінальному процесі України : [навч. посіб.] / Михайленко О. Р. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 40 с.

Михайленко О. Сутність та проблемність часових параметрів у кримінальному процесі / О. Михайленко // Вісник Національної академії прокуратури України. — К., 2008. — № 2. — С. 58—64.

Нор В. Т. Судові витрати у кримінальному процесі України : [монографія] / В. Т. Нор, А. А. Павлишин ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — К. : Атіка, 2003. — 176 с. — Бібліогр.: с. 160—171.

Перепадя О. Про відшкодування судових витрат у кримінальному процесі (порівняльний аналіз законодавства України і ФРН) / О. Перепадя // Право України. — 2001. — № 1. — С. 100—104.

Павлишин А. А. Судові витрати у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Павлишин Андрій Андрійович. — Львів, 2002. — 209 с.

Томин В. Г. Процессуальные документы, сроки и судебные ограничения в уголовно-процессуальном судопроизводстве : [лекция] / Томин В. Т., Якупов Р. Х., Лунин В. А.; МВД СССР. Омск. ВШ. — Омск : Омск. ВШ МВД СССР, 1973. — 50 с.

Фомін С. Б. Кримінально-процесуальні строки – важлива передумова досягнення справедливого правосуддя / С. Б. Фомін // Проблеми законності : [респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій]. — Х., 2002. — Вип. 55. — С. 167—173.

Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві : поняття, класифікація та функціональне призначення : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Фомін Сергій Борисович. — Х., 2003. — 207 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про правову природу строків в кримінальному процесі, визначити загальні правила їх обчислення та порядок продовження, з’ясувати сутність судових витрат, їх види й зміст.

Вступ

Справедливість кримінального процесу, забезпечення прав людини неможливі без дотримання встановлених законом строків. Вони дисциплінують учасників кримінального провадження, роблять процес динамічним і прогнозованим. Без наявності строків на ту чи іншу кримінальну процесуальну дію або без їх дотримання в кримінальному судочинстві виникнуть свавілля і хаос, масові порушення прав і свобод людини. Продовжують мати місце випадки закінчення розслідування понад встановлені законом строки. Так, у 2011 році слідчими підрозділами ОВС України закінчено 2645 кримінальних справи понад встановлені законом строки (2010 р. – 3088). Передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні строки мають надзвичайне значення в контексті захисту особи від обвинувачення.

Саме у зв'язку з цим міжнародно-правові акти з прав людини акцентують на дану обставину особливу увагу міжнародного співтовариства. У п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) передбачено: «кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов’язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і

безстороннім судом, створеним відповідно до закону». Тією ж статтею (п.3в) встановлено, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право «мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту».

Стандарти здійснення судочинства і зокрема, визначення та дотримання строків у кримінальному процесі містяться і в інших міжнародно-правових документах, насамперед тих, що стосуються порядку провадження кримінального судочинства, у яких регламентації та дотриманню процесуальних строків приділено значну увагу: Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (1985 р.), Основних принципах щодо ролі юристів (1990 р.) тощо.

Питання відшкодування процесуальних витрат є сьогодні в Україні актуальним з огляду на різні фактори: матеріальне становище населення, стан забезпечення діяльності правоохоронних органів та ін.

Процесуальні витрати виникають у результаті здійснення кримінального провадження, а не в результаті злочину. До процесуальних належать витрати на правову допомогу; витрати, пов`язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрати, пов`язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрати, пов`язані із зберіганням і пересиланням речей і документів. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства відповідні витрати компенсуються або за рахунок Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України, або за рахунок обвинуваченого, потерпілого, захисника та інших учасників кримінального провадження.

1. ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Для успішного виконання завдань кримінального провадження велике значення приділяється фактору часу. Не випадково кримінальне процесуальне законодавство обмежує низку процесуальних дій і прийняття великої кількості процесуальних рішень визначеними строками. У зв'язку з тим, що процесуальне законодавство в основному оперує імперативними нормами, в процесуальних кодексах, в тому числі й в Кримінальному процесуальному кодексі України, встановлюється велика кількість юридичних обов'язків, а звідси, – й строків їх виконання. Адже загальновизнано, що найбільш результативним способом забезпечення своєчасності дій учасників кримінального провадження і суду є встановлення жорстких строків процесуальної діяльності. Зрозуміло, що як самі суб'єкти кримінально-процесуальних правовідносин, так і суспільство в цілому зацікавлені в тому, щоб права та обов'язки, що складають зміст цих правовідносин, здійснювалися не тільки належним чином, а й своєчасно у встановлені строки.

Для забезпечення швидкого та повного розслідування і судового розгляду у кримінальному процесуальному законодавстві існує інституція процесуальних строків. Збирання, перевірка та закріплення доказів вимагає жорстких меж і обмежень: не можна допустити, щоб процес доказування продовжувався надмірно довго. Встановити істину у кримінальному провадженні в кожному конкретному випадку з урахуванням його складності можливо у визначені строки.

У кримінальному процесі здійснення ряду процесуальних дій обмежено встановленими законом процесуальними строками, які допомагають забезпечити учасникам кримінальної процесуальної діяльності здійснення їх прав та законних інтересів. Необхідно зазначити, що інститут процесуальних строків "пронизує" весь кримінальний процес.

Відповідно до КПК України засадою кримінального провадження є розумні строки, тобто кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки. Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини, вирішуючи, чи виконано вимогу щодо розумного строку, бере до уваги такі фактори, як складність справи, підхід властей до її розгляду, особливі обставини, що можуть, виправдати продовження процесу її розгляду. Разом з тим, в одній із справ, Європейський суд з прав людини відхилив аргументи стосовно того, що брак персоналу та загальні адміністративні проблеми є достатнім виправданням недотримання критерію розумного строку. Він не визначив час або період, який вважається необхідним і справедливим часом для розгляду справи у суді, оскільки це залежить від її складності, від діяльності та поведінки всіх учасників кримінального провадження. Критерій розумного строку – поняття суб`єктивне і залежить не тільки від складності кримінального провадження та поведінки його учасників, а й від способу здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, передбачених чинним КПК України.

Судочинство має бути справедливим. Вимога справедливості й чесності стосується всієї процедури, в тому числі й часу, потрібного для розгляду матеріалів кримінального провадження (кримінальної справи). На мові міжнародних документів розумний строк кримінальної процесуальної дії – це той строк, який забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, інтересів правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) і засудженому реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення.

В багатьох країнах світу кримінально-процесуальний закон не завжди детально регламентує строки виконання слідчим, суддею, прокурором кожної процесуальної дії, зазначаючи, що вони повинні виконуватися в розумні строки. Таким чином, закон розраховує на високоморальність і високу порядність суб'єктів судочинства, не спонукає їх до бюрократизму і формальності.

Згідно із ст. 28 КПК України проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження –

суд. Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи повинно бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрите.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК України.

Таким чином, зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, однією с яких є розумні строки, а чинний КПК створює всі умови для їх дотримання.

Правове поняття строків у кримінальному процесі визачається тією роллю, яку вони виконують в регулюванні процесуальної діяльності учасників процесу. Кожна норма процесуального закону є певною процесуальною гарантією. В кримінально-процесуальній науці під процесуальними гарантіями розуміють передбачені кримінальним процесуальним законодавством засоби забезпечення досягнення завдань кримінального провадження і охорони прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у ньому.

Процесуальні строки в кримінальному процесі є різновидом правових засобів, спрямованих на забезпечення правильного здійснення по кожному кримінальному провадженню визначених законом завдань, тобто різновидом процесуальних гарантій. Цей висновок має принципове значення для правильного розумінння і застосування кожної норми закону, яка містить вимогу про додержання визначеного строку.

Встановлені в законі строки, як і інші процесуальні гарантії маютъ багатосторонній характер і залежно від того, в якому аспекті їх розглядати можуть бути відесені до того чи іншого виду гарантій. Наприклад, строки, спрямовані на забезпечення швидкості вирішення кримінального провадження можна розглядати як гарантії прав та законних інтересів обвинуваченого, потерпілого та інших учасників процесу. Строки оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого у встановлені законом строки також спрямоване на забезпечення не тільки законних прав та інтересів заінтересованої особи, а й на додержання у кримінальному провадженні основних засад кримінального провадження: законності, рівності перед законом і судом; заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, тощо.

Процесуальний строк обов'язково пов'язаний з якою-небудь процесуальною дією або сукупністю дій (іноді утримання від них). Це пояснюється тим, що строки в кримінальному процесі застосовуються не інакше як засіб регулювання процесуальних відносин, що складаються з

окремих дій (утримання від дій) осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. В більшості випадків вимога щодо додержання строків визначається одночасно з вимогою про здійснення дії. У кожному конкретному випадку важливо точно усвідомити, маємо ми справу зі строком виконання обов`язку чи зі строком здійснення права, оскільки їх недотримання спричиняє різні правові наслідки.

Закінчення строків реалізації права призводить до втрати можливості з боку носія цього права ним скористатися. Чим більш важливим є дане процесуальне право, тим важливішим є і значення строку. У разі пропуску такого строку з поважних причин він може бути поновлений у встановленому порядку з відновленням і втраченої у зв'язку із закінченням строку можливості реалізувати право.

Закінчення строку виконання обов'язку не спричиняє його припинення. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку. Пропуск строку виконання обов'язку, на відміну від пропуску строку реалізації права, спричиняє застосування до осіб, що пропустили строк, дисциплінарних стягнень, заходів забезпечення кримінального провадження.

Необхідно зазначити, що строками визначаються часові межі існування правовідносин у кримінальному процесі, в їх межах повинно відбутися здійснення прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження. Правові норми встановлюють не тільки "що" і "як" потрібно зробити, але і "в які строки". Отже, процесуальні строки, як правило, є обов'язковим елементом поведінки відповідного учасника кримінального провадження і виступають як один з показників правомірності юридичної діяльності учасників провадження.

Вивчення літератури з кримінального процесу свідчить про те, що до опрацювання визначення поняття строків зверталися багато вчених, і з розвитком науки кримінально-процесуального права дане поняття все більше розширювалося за рахунок включення до нього тих властивостей кримінально-процесуальних строків, якими не володіє категорія часу.

Отже, під процесуальним строком у найширшому значенні розуміється встановлений законом, підзаконним нормативним актом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінально-процесуальних відносин певних процесуальних дій (іноді утримання від них) або прийняття процесуальних рішень.

Статтею 113 КПК України визначено, що процесуальні строки – це встановлені законом, прокурором або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

У кримінальному процесі не всі процесуальні дії регламентовані за допомогою строків. Надмірне регулювання процесу строками перешкоджатиме здійсненню стороною обвинувачення і судом своїх функцій. Ці міркування обумовили раціональне використання в кримінальному процесі такого правового засобу, яким є процесуальний строк. Закон не обмежує тривалість часу провадження більшості слідчих дій

(обшуку, виїмки тощо), в деяких випадках передбачаються альтернативні строки (клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду) та строки умовні, тобто ті, які не є категоричними та можуть бути продовжені при визначених умовах у встановленому законом порядку (строки заходів забезпечення кримінального провадження, строки досудового розслідування).

У переважній більшості випадків у законі позначається початок і точна тривалість строку. При застосуванні норм, що встановлюють строки, у яких позначено лише початок, виникає необхідність точно визначити їх закінчення. Момент закінчення таких строків вираховується за спеціальними правилами, що іменуються правилами обчислення строків, які ми розгланемо згодом.

У кримінальному процесуальному праві є багато норм, які за своєю, спрямованістю і юридичною природою близькі до норм, що встановлюють строки. Йдеться про норми закону, що містять вимогу негайного здійснення тієї чи іншої дії, передбаченої законом. Вимога „негайності" є більш жорсткою, порівняно зі строком, умовою здійснення визначеної процесуальної дії. Наприклад, ухвала про арешт майна виконується слідчим, прокурором негайно (ст. 175 КПК), орган внутрішніх справ повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження (ст. 181 КПК) та ін. Такі вимоги закону і об`єднує із строками те, що вони обмежують часом здійснення ті чи інші процесуальні дії. Відмінністъ їх від строків полягає в тому, що вони встановлюють визначений період часу і потребуютъ мінімальної перерви в часі між різними процесуальними діями. Ця відмінність не перешкоджає розглядати вимоги негайного здійснення тих чи інших дій як однорідні процесуальні строки.

Не можна недооцінювати значення строків у кримінальному процесі. Будь-який строк, незалежно від способу його встановлення, призначення та тривалості, має велике значення. Перш за все, строки є найважливішим засобом, що слугує для стійкості права взагалі і впорядкуванню суспільних відносин, без якого практично неможливо уявити жодного нормативного акту, якою б юридичною силою він не був наділений. Встановлення в законі порядку обчислення, продовження і поновлення строків обумовлюється необхідністю досягнення завдань кримінального провадження та забезпечення законних інтересів і прав його учасників.

Встановлення в законі процесуальних строків полягає в тому, щоб термін кримінального провадження не був надмірним, а швидкість не перетворювалась би в невиправдану поспішність, щоб часові межі кримінального провадження дозволяли б всім її учасникам реалізувати свої повноваження, а органам, які безпосередньо провадять кримінальне провадження - вирішити покладені на них завдання.

Процесуальні строки є необхідним організаційним заходом, що забезпечує оперативність та ефективність розслідування, а також судового провадження. Організуюче значення встановлених законом строків визначається тим, що вони забезпечують достатній час та обумовлюють необхідні темпи вирішення завдань, які стоять перед органами та посадовими особами, що безпосередньо провадять досудове розслідування і судове провадження. Без наявності встановлених кримінальним процесуальним законом строків, без їх належного дотримання при здійсненні кримінального провадження виникатимуть безліч порушень прав та законних інтересів особи, які усунути і поновити дуже складно, а іноді неможливо.

Таким чином, важливо не тільки правильно, а й швидко розглянути матеріали кримінального провадження і своєчасно виконати прийняте рішення, а одним із засобів забезпечення достатньо швидкого провадження є встановлення процесуальних строків.

Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК України.

Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження.

Будь-які строки, що встановлюються прокурором або судом, мають бути такими, що дають достатньо часу для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, процесуальні строки – це встановлені законом, прокурором або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії.

У кримінальному процесі не всі процесуальні дії регламентовані за допомогою строків.

Процесуальні строки є необхідним організаційним заходом, що забезпечує оперативність та ефективність розслідування, а також судового провадження. Організуюче значення встановлених законом строків визначається тим, що вони забезпечують достатній час та обумовлюють необхідні темпи вирішення завдань, які стоять перед органами та посадовими особами, що безпосередньо провадять досудове розслідування і судове провадження. Без наявності встановлених кримінальним процесуальним законом строків, без їх належного дотримання при здійсненні кримінального провадження виникатимуть безліч порушень прав та законних інтересів особи, які усунути і поновити дуже складно, а іноді неможливо.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Правовий строк існує в багатьох своїх різновидах, характер яких залежить від мети встановлення строку, його функцій, порядку регулювання відносин, яких він стосується і на які він має вплив. У найбільш загальному вигляді відобразити сутнісні подібності та відмінності будь-яких правових строків між собою та систематизувати накопичені знання про них дозволяє класифікація. В основі вибору тієї чи іншої класифікації лежать спеціальні критерії (підстави), згідно з якими об'єкти, які вивчаються, розподіляються на однорідні класи явищ, що об'єднуються в одне ціле конкретними специфічними рисами.

Класифікація строків у кримінальному процесі:

-залежно від того, ким встановлюються ті чи інші строки (строки, передбачені в Конституції України, а також в міжнародних правових документах, ратифікованих Україною; строки, які встановлені КПК України та іншими підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють кримінальне провадження; строки, визначенні у рішеннях правозастосовувача);

-за належністю до регулювання провадження на окремих стадіях кримінального провадження (процесуальні строки, які регулюють правовідносини під час досудового провадження; в стадіях судового провадження; строки, дія яких розповсюджується одночасно на різні стадії кримінального провадження);

-залежно від способу виконання завдань кримінального судочинства (діловодні та процесуальні);

-в залежності від функціонального призначення строків у кримінальному процесі (строки, які гарантують права і законні інтереси учасників кримінального провадження; строки, які гарантують швидкість проведення кримінального провадження; строки, які гарантують здійснення прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням законів у кримінальному провадженні);

-в залежності від того, кому адресовані строки (строки, що стосуються діяльності державних органів, які здійснюють провадження; строки, щодо діяльності інших учасників провадження);

-за цілями, для яких встановлені строки; за характером їх дій і правовими наслідками, які настають у зв`язку із закінченням того чи іншого строку (строки здійснення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових та інших процесуальних дій; строки прийняття процесуальних рішень; строки застосування заходів забезпечення кримінального провадження; строки подання учасниками кримінально-процесуальної діяльності клопотань, скарг, заяв);

-за визначеністю строків (абсолютно визначені; відносно визначені; невизначені; альтернативні (загальні та виключні);

-за юридичним значенням (процесуальні строки, строки давності та строки примусової дії);

-за правовими наслідками закінчення строків у кримінальному провадженні (обмежуючі в часі дії, вчинення яких залежить від волі суб`єкта і які є його правом; обмежуючі в часі вчинення обов`язкових процесуальних дій; обмежуючі триваючі дії);

-відповідно до загальноприйнятого в теорії права поділу строків за юридичними наслідками (правовстановлюючі (правостворюючі); правозмінюючі та правоприпиняючі (правообмежуючі).

Такий розподіл встановленних кримінально-процесуальним законом строків, на нашу думку, найбільш точно відображає їх юридичну природу.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Правовий строк існує в багатьох своїх різновидах, характер яких залежить від мети встановлення строку, його функцій, порядку регулювання відносин, яких він стосується і на які він має вплив. У найбільш загальному вигляді відобразити сутнісні подібності та відмінності будь-яких правових строків між собою та систематизувати накопичені знання про них дозволяє класифікація. В основі вибору тієї чи іншої класифікації лежать спеціальні критерії (підстави), згідно з якими об'єкти, які вивчаються, розподіляються на однорідні класи явищ, що об'єднуються в одне ціле конкретними специфічними рисами.

3. ПОРЯДОК ОБЧИСЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Сьогодні органи і посадові особи, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження, працюють в умовах великого навантаження, у зв'язку з чим у практичній діяльності при розслідуванні та судовому провадженні виникає чимало питань, що стосуються порядку обчислення процесуальних строків.

Слід наголосити, що процесуальний строк обов'язково пов'язаний із вчиненням певної процесуальної дії або дій, тобто строки в кримінальному судочинстві є засобом регулювання процесуальних відносин між учасниками кримінального провадження. Тому в більшості випадків вимога про додержання строків формулюється одночасно з вимогою про вчинення певної процесуальної дії.

Питання обчислення і поновлення процесуальних строків спричиняють на практиці певні труднощі. Суворе дотримання строків у кримінальному провадженні неможливе без чіткого знання правил їх обчислення. Для правильного обчислення строку важливого значення набувають приписи правових норм, які стосуються визначення початкового моменту перебігу строку, обставин, що впливають на його перебіг і встановлення моменту його закінчення.

Приписи КПК України про строки регламентують тривалість строків, порядок їх обчислення та наслідки закінчення строків. У кримінальному процесуальному законодавстві України строки встановлюються, продовжуються й поновлюються.

Правила обчислення процесуальних строків передбачені ст. 115 КПК України.

Ці правила диференціюються залежно від величин, якими вони обчислюються. Такими розмірами відліку, як прямо зазначено в законі, є години, дні і місяці. Але, як відомо, тривалість процесуальних строків установлюється не лише зазначеними величинами, але і роками (ст. 289 ч.1; ст. 539 ч.6 КПК України). У зв'язку з цим при обчисленні строків необхідно строки у роках перекладати на місяці. Крім цього, законодавець використовує терміни «дні» і «доба» як синоніми, тобто доба за тривалістю дорівнює дню. Інші варіанти переведення процесуальних строків (годин у дні, дні у місяці) є неприпустимими.

Таким чином, строки, встановлені КПК України, обчислюються годинами, днями і місяцями.

Початок відліку (початок обчислення) процесуального строку визначається відповідно до правила «від дня до дня», а не «від моменту до моменту», згідно з яким при обчисленні строків не беруться до уваги той день і та година, від яких починається строк. При обчисленні строку годинами строк закінчується у відповідну хвилину останньої години. Наприклад, якщо затримання особи відбулося 1 травня о 14 годині 45 хвилин, то обчислюватися воно буде починаючи з 14 години того ж дня (строк затримання не може перевищувати 72 годин).

При обчисленні строку днями строк закінчується о двадцять четвертій годині останнього дня строку. Наприклад, якщо до слідчого надійшло клопотання сторони захисту о 9 годині 5 травня, обчислення триденного строку на його розгляд і прийняття рішення почнеться з 00 годин 6 травня.

При обчисленні строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. Наприклад, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців після її надходження. Так, якщо така заява надійшла 30 грудня, то строк її розгляду сплине 28 лютого.

При визначенні початку обчислення строку важливо точно знати момент, з якого починається його перебіг. Не викликає труднощів визначення його тоді, коли він прямо зазначений у законі. У тих випадках, коли початок перебігу строку не позначено, ним слід вважати момент учинення тієї процесуальної дії або настання події, що спричиняє виникнення відповідного процесуального обов'язку, для виконання якого і встановлюється даний строк.

При обчисленні строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу.

Якщо відповідну дію належить вчинити в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах.

Процесуальні дії мають виконуватися у встановлені цим Кодексом строки. Строк не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, - якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Процесуальні дії мають виконуватися у встановлені КПК України строки. Строк не вважається пропущеним, коли скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою, або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, коли скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду.

Поважні причини можна поділити на три групи: 1) причини об’єктивного характеру (наприклад, стихійне лихо); 2) причини суб’єктивного характеру (наприклад, відрядження, хвороба); 3) невиконання посадовою особою, яка веде процес, своїх обов’язків, що унеможливило або затруднило реалізацію у встановлений законом строк учасником процесу свого права (наприклад, невручення або несвоєчасне вручення копії рішення, яке може бути оскаржене). Але будь-яку із вказаних учасником процесу причину у клопотанні слід розглядати в кожному випадку, так як поважність причини – поняття оціночне.

Ухвала слідчого судді, суду про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК України. Подання клопотання заінтересованою особою про поновлення пропущеного строку не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропущенням строку.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, строки, встановлені КПК України, обчислюються годинами, днями і місяцями.

4. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ

Під процесуальними витратами розуміють витрати на забезпечення кримінального провадження, відшкодування яких покладається на певних його учасників та на державу.

Провадження у кримінальній справі потребує значних матеріальних витрат, більшу частину з яких держава бере на себе, іншу частину

відшкодовують певні учасники провадження.

При віднесені тих чи інших витрат до процесуальних варто виходити з правової сутності даного процесуального інституту. Стягнення процесуальних витрат – не є додатковим заходом покарання. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором чи цивільно-правовим зобов'язанням. Наприклад, шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. У кримінаьному провадженні витрати, що належать до процесуальних, стягуються не тільки без відома, а й часто навіть всупереч бажанню обвинуваченого, при стягненні суд керується кримінально-процесуальними нормами, а не цивільними (правовими чи процесуальними). У цьому, зокрема, виявляється характер кримінально-процесуальних відносин як одного з видів владних відносин.

Нарешті, слід враховувати і безпосередню причину їх виникнення: процесуальні витрати виникають у результаті здійснення кримінального провадження, а не в результаті провопорушення. Правопорушення ж є загальною причиною виникнення самого провадження, але не може розглядатися як безпосередня причина витрат. Розходження в підставах (безпосередніх причинах) виникнення витрат визначає відмінність процесуальних витрат від інших сум, що підлюгають стягненню з обвинуваченого (підозрюваного).

Процесуальні витрати – це юридичне поняття, межі якого встановлюються кримінально-процесуальним правом. Віднесення до них витрат, пов'язаних з кримінальним провадженням, але не передбачених статтями 118-123 КПК, недопустимо.

Стаття 118 КПК України передбачає, що процесуальні витрати складаються із:

1) витрат на правову допомогу;

2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;

3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;

4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Стаття 119 КПК Уаїни передбачає, що суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк.

Якщо оплату процесуальних витрат відстрочено або розстрочено до ухвалення судового рішення, витрати розподіляються відповідно до судового рішення.

У разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат чи звільнення від їх оплати повністю або частково відповідні витрати

компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Витрати на правову допомогу (ст. 120 КПК)

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законодавством.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження (ст. 121 КПК)

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, - це витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, він несе самостійно.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження захисника, несе підозрюваний, обвинувачений.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів (ст. 122 КПК)

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Витрати, пов'язані із участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача,

здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України.

Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять - пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів
(ст. 123 КПК України)

Витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Граничний розмір витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта.

Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, Верховний Суд України, не приймаючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судове рішення або ухвалить нове, він відповідно змінює розподіл процесуальних витрат.

Суд за клопотанням осіб має право визначити грошовий розмір процесуальних витрат, які повинні бути їм компенсовані. Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вироку суду або ухвалою.

Сторони кримінального провадження, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі мають право оскаржити судове рішення щодо процесуальних витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАНННЯ:

Отже, під процесуальними витратами розуміють витрати на забезпечення кримінального провадження, відшкодування яких покладається на певних його учасників та на державу.

Процесуальні витрати складаються із:

1) витрат на правову допомогу;

2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;

3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;

4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Для побудови демократичної і правової держави в Україні необхідно забезпечити неухильне дотримання Конституції України, законів та інших нормативних актів у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в правоохоронній діяльності. Неухильне дотримання законів забезпечить умови за яких неможливими будуть різні порушення прав і свобод людини і громадянина.

Процесуальні строки є важливими нормами яких необхідно дотримуватись, щоб не порушувати прав громадян. Для прокурорів, слідчих, суддів дотримання встановлених строків є особливо важливим елементом діяльності, оскільки їх порушення тягне за собою непоправні наслідки.

Законодавці при створені Кримінального процесуального кодексу України приділили особливу увагу процесуальним строкам, що забезпечить захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечить швидке, повне та неупереджене розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Отже, процесуальні строки в кримінальному провадженні є різновидом правових засобів спрямованих на забезпечення правильного здійснення його завдань, тобто є різновидом процесуальних гарантій.

Особливої уваги в наш час заслуговують і процесуальні витрати, тобто витрати на забезпечення кримінального провадження.

На нашу думку, необхідно створити нормативний акт який би повністю охоплював питання процесуальних витрат, тобто норми відшкодування витрат, які понесла держава під час кримінального провадження.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття процесуальних строків, порядок їх обчислення та поновлення.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: процесуальні строки і їх правова природа. Поняття, значення, види і правила обчислення процесуальних строків. Обов'язковість додержання процесуальних строків. Порушення процесуальних строків і їх наслідки. Порядок подовження, зупинення і відновлення процесуальних строків. Процесуальні витрати, їх поняття, види і значення.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 8. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1.Поняття та класифікація заходів забезпечення кримінального провадження. Загальні правила їх застосування……251
2. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування..255
3. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів……260
4. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів…….266
5. Інші заходи забезпечення кримінального провадження…….285

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. : зі змін. і доповн. станом на 29 лист. 2010 р. — К. : Правова єдність, 2010. — 197 с.

Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 360.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.

Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про відповідність Конституції України (конституційність) положень ст. 150 Кримінально-процесуального кодексу України щодо тяжкості злочину (справа про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу) : рішення Конституційного Суду України від 08 лип. 2003 р. // Вісник Конституційного. Суду України. — 2003. — № 3. — Ст. 34.

Рішення у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України “Про міліцію” (справа про строки адміністративного затримання) [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України від 11 жовт. 2011 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11

Рішення по справі «Свершов проти України» : рішення Європейського Суду з прав людини від 27 лист. 2008 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — № 39. — Ст. 1344.

Рішення по справі «Ткачов проти України» Рішення Європейського Суду з прав людини від 13 груд. 2007 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 31. — Ст. 1031.

Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства (зі змінами та доповненнями) : постан. Пленуму Верховного Суду України від 25 квіт. 2003 р. № 4 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 247—256.

Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з екстрадицією : постан. Пленуму Верховного Суду України від 08 жовт. 2004 р. № 16 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3 (37). — С. 6—10.

Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : постан. Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 8 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6 (40). — С. 20—24.

Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу : постан. Пленуму Верховного Суду України від 26 берез. 1999 р. № 6, зі змінами, внес. згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 06 черв. 2003 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 3. — С. 10—13.

Про дотримання встановлених законом строків досудового слідства та тримання обвинувачених під вартою : вказівка Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, ДПА України від 27 квіт. 2004 р. № 04/1−229.

Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину від 13.07.1976 р. // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1976. — № 29. — Ст. 426.

Баулін О. В. Затримання та взяття під варту в Україні : стан, проблеми удосконалення законодавства та практики його застосування : посіб. / [О. В. Баулін, О. В. Беца, М. І. Сірий та ін.]. — К. : Атіка, 2002. — 96 с.

Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі : [монографія] / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. — Одеса : [б. в.], 2009. — 112 с.

Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність»/ А. А. Благодир. — К., 2009. — 17 с.

Борисов В. І. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі : [монографія] / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило. — Х. : Сх.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2005. — С. 352.

Бортновська З. Реалізація права на свободу і особисту недоторканність в українському кримінальному процесі / З. Бортновська // Право України. — 2003. — № 10. — С. 104—107.

Буланова Н. В. Заключение под стражу при предварительном расследовании преступлений : [науч.-метод. пособ.] / Буланова Н. В. — М. : Юрлитинформ, 2005. — 256 с.

Ветрова Г. Н. Уголовно−процессуальная ответственность / Ветрова Г. Н. ; отв. ред. А. М. Ларин. — М. : Наука, 1987. — 112 с.

Галаган В. І. Застосування деяких заходів процесуального примусу у світлі додержання конституційних прав і свобод людини / В. І. Галаган // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 1. — С. 59—63.

Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : Фінн, 2009. — С. 130—187.

Данченко Т. Застава : історія розвитку та проблеми застосування / Т. Данченко // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 1. — С. 106—108.

Дубинский А. Я. Меры пресечения в советском уголовном процессе / А. Я. Дубинский, В. А. Сербулов. — К. : КВШ МВД СССР, 1980. — 52 с.

Дуванський О. Затримання особи та обрання їй запобіжного заходу у вигляді взяття під варту : у чинному КПК України та у його проекті / О. Дуванський // Право України. — 2005. — № 6. — С. 61—63.

Застосування запобіжних заходів, альтернативних взяттю під варту, у кримінальному судочинстві України : [посіб. викладача] / Н. М. Ахтирська, О. Ю. Костюченко, Д. В. Кухнюк, В. Д. Новіков. — К. : Конус-Ю, 2009. — 236 с.

Затримання та взяття під варту в процесі дізнання та досудового слідства в Україні / [Борисов В. І., Глинська Н. В., Зеленецький В. С., Шило О. Г.]. — Х. : Східно−регіональний центр гуманітарно−освітніх ініціатив, 2004. — 160 с.

Ільченко С. Роль суду на досудових стадіях провадження кримінальних справ в аспекті обмеження конституційного права особи на недоторканність житла й іншого володіння / С. Ільченко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 1. — С. 115—119.

Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность / Коврига З. Ф. — Воронеж : Воронеж. ун-т, 1984. — 191 с.

Маляренко В. Т. До питання про запобіжні заходи в кримінальному процесі / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 41—44.

Маляренко В. Т. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання і попереднього слідства / В. Т. Маляренко // Кримінальний процес України : Стан та перспективи розвитку : [навч. посіб.] : Вибрані наукові праці. — К. : Ін Юре, 2004. — С. 21.

Омельченко Г. Е. Применение следователями органов внутренних дел мер пресечения к несовершеннолетним / Омельченко Г. Е. — К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1988. — 92 с.

Петрухин И. Л. Судебная власть: контроль за расследованием преступлений / Петрухин И. Л. — М. : ТК Велби : Проспект, 2008. — 288 с.

Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальное принуждение и свобода личности / И. Л. Петрухин // Советское государство и право. — 1984. — № 4. — С. 77—84.

Пилипчук П. П. Обрання судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в стадії досудового розслідування кримінальної справи / П. П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 6. — С. 44—49.

Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. В. Рожнова. — К., 2003. — 18 с.

Рожнова В. В. Поміщення особи у медичний заклад : пропозиції до нового КПК України / В. В. Рожнова // Право і безпека. — Х., 2003. — № 4.

Рожнова В. В. Щодо поняття "затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину" // Право України. — 2001. — № 8. — С. 86—89.

Смоков С. М. Гарантії застосування заходів кримінально-процесуального примусу у кримінальному судочинстві України : [монографія] / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. — Одеса : Астропринт, 2012. — 152 с.

Тищенко О. І. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту: проблеми обрання та оскарження в досудовому провадженні по кримінальній справі : [монографія] / Тищенко О. І. — Х. : Фінн, 2008. — 176 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття й значення заходів забепечення кримінального провадження, схарактеризувати види запобіжних заходів, з'ясувати процесуальний порядок обрання, зміни й скасування запобіжного заходу.

ВСТУП

Завдання кримінального судочинства визначені в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, де вказано, що ними є "захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура". Тобто інтереси суспільства щодо протидії злочинності, відновлення

порушених злочином прав та понесення винними особами кримінальної відповідальності задовольняються за допомогою кримінального процесу.

Для забезпечення вказаних завдань законодавець покладає на суб'єктів кримінального провадження певні обов'язки та визначає їх права. При цьому держава розраховує на те, що суб'єкти кримінального провадження будуть активно брати участь у кримінальному судочинстві, сприяти досягненню його завдань, та добросовісно виконувати процесуальні обов'язки.

Втім, завдання кримінального судочинства не завжди співпадають з інтересами всіх сторін провадження, а тому суб'єкти провадження можуть перешкоджати досягненню визначених законом завдань шляхом невиконання процесуальних обов'язків чи зловживання наданими правами. А тому, для забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства, кримінально-процесуальне законодавство передбачає можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Розділ ІІ Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року визначає новий перелік заходів процесуального примусу, які іменуються "Заходами забезпечення кримінального провадження". В теорії кримінального процесу термін "заходи забезпечення кримінального провадження" практично не використовується. Проте, аналіз законодавчо визначеного переліку цих заходів та мета їх застосування дозволяє стверджувати, що поняття "заходи забезпечення кримінального провадження" та "заходи кримінально-процесуального примусу" є тотожними. Адже ці заходи дають можливість виявляти, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду. Серед заходів забезпечення кримінального провадження важливе місце займають запобіжні заходи.

Враховуючи те, що заходи забезпечення кримінального провадження обмежують права та свободи громадян (в тому числі і конституційні − недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів, свободу пересування тощо), закон піддає процедуру їх застосування детальній регламентації.

Зважаючи на вимоги кримінально-процесуальної форми, необхідність дотримання принципу законності, вивчення питань, що стосуються обрання, зміни та скасування заходів забезпечення кримінального провадження є запорукою успішної та ефективної роботи органів досудового розслідування, дотримання прав громадян та недопущення їх порушень.

Вивчення даної теми має важливе значення для успішного засвоєння всього кримінального процесу, адже заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися на усіх стадіях кримінального провадження та взаємопов'язані із такими темами кримінально-процесуального права як докази і доказування, провадження слідчих дій, оголошення особі про підозру тощо.

1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розділ ІІ Кримінального процесуального кодексу України визначає порядок обрання, зміни та скасування заходів забезпечення кримінального провадження.

Так як легальне визначення заходів забезпечення кримінального провадження відсутнє, тому слід звернутися до кримінально-процесуальної теорії, де відмічається, що серед кримінально-процесуальних заходів, які забезпечують реалізацію кримінально-процесуальних норм, особливе місце займають заходи кримінально-процесуального примусу, які є заходами впливу з боку державних органів або посадових осіб на поведінку суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, що направлений на забезпечення виконання процесуальних обов'язків, якщо вони не виконуються добровільно, або на попередження небажаних з точки зору права дій з метою забезпечення нормального руху кримінального судочинства.

Заходи забезпечення кримінального провадження (заходи кримінально-процесуального примусу) − це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

Заходи процесуального примусу відрізняються від інших заходів державного примусу та характеризуються певними специфічними ознаками:

1) вони мають процесуальний характер і регулюються кримінально-процесуальним законом, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми. Цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються при провадженні щодо кримінальних правопорушень;

2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом;

3) специфічна їх мета − забезпечити досягнення дієвості кримінально-процесуального провадження та вирішення завдань кримінального судочинства;

4) примусовий характер, який залежить не від порядку їх реалізації, а від самої законодавчої моделі, що передбачає можливість застосування примусу;

5) виключний характер − вони застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального судочинства досягнути неможливо;

6) специфічний суб'єкт застосування − процесуальний примус є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження.

В основі застосування заходів забезпечення кримінального провадження лежить наступне:

− застосування процесуального примусу може полягати у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу;

− застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язано з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод учасників процесу. Це може бути обмеження свободи, недоторканості житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків тощо. Обмеження майнового характеру − позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном;

− застосовується всупереч волі та бажанню суб'єктів та виключно на підставі закону.

Заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися до різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності − підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, а також інших осіб залежно від обставин кримінального провадження та поведінки його суб'єктів. Законодавець в нормах, які визначають порядок застосування кожного заходу забезпечення кримінального провадження, визначає коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані та порядок їх обрання, зміни чи скасування.

Відповідно до ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст. ст. 133−143 КПК);

2) накладення грошового стягнення (ст. ст. 144−147 КПК);

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. ст. 148−153 КПК);

4) відсторонення від посади (ст. ст. 154−158 КПК);

5) тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159−166 КПК);

6) тимчасове вилучення майна (ст. ст. 167−169 КПК);

7) арешт майна (ст. ст. 170−175 КПК);

8) затримання особи (ст. ст. 188− 192 КПК, ст. ст. 207−213);

9) запобіжні заходи (ст. ст. 177−187 КПК).

В теорії кримінального процесу заходи кримінально-процесуального примусу (заходи забезпечення кримінального провадження) класифікуються за різними критеріями. Варто відмітити, що склалося два підходи до вирішення питання щодо системи заходів кримінально-процесуального примусу. Одні вчені вважають, що до неї не повинні включатися слідчі дії, оскільки вони є засобами доказування. Інші наполягають на доцільності визнання за слідчими діями значення заходів кримінально-процесуального примусу.

Більш переконливою є позиція науковців, які вважають, що до заходів кримінально-процесуального примусу доцільно відносити слідчі дії, але

лише ті, при провадженні яких закон дозволяє застосування примусу. Зокрема, ст. 159 КПК, яка регламентує здійснення одного з засобів забезпечення кримінального провадження − тимчасовий доступ до речей і документів, визначає, що цей захід полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Класифікація заходів забезпечення кримінального провадження:

• за цілями застосування:

– заходи, що забезпечують участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов’язані з суттєвим обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету та особливий порядок застосування. Тому види запобіжних заходів, мету, підстави та порядок їх застосування ми розглянемо окремо в наступних питаннях цієї теми;

− заходи, що забезпечують отримання засобів доказування (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає у забезпеченні слідчому та суду можливість виявити, вилучити та дослідити докази;

− заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку в ході провадження в справі (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

− заходи по забезпеченню цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо);

• за часом дії:

– заходи, що тривають протягом певного часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна тощо);

– заходи, які є короткочасними (тимчасовий доступ до речей і документів; привід тощо);

• за підставами застосування:

– заходи, що застосовуються у зв’язку з невиконанням процесуальних обов’язків (привід, запобіжні заходи тощо);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуального правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна);

• за режимом обмеження прав і свобод людини:

– заходи, що пов’язані з ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи);

– заходи, які не пов’язані з ізоляцією особи (накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, особиста порука, застава тощо).

Варто також зауважити, що окрім заходів забезпечення кримінального провадження, які перераховані в ст. 131 КПК, під час кримінального провадження застосовуються й інші заходи процесуального примусу. Так, ст. 330 КПК передбачає, що при повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. В ст. 499 КПК врегульований порядок поміщення у приймальник-розподільник для дітей осіб, які скоїли суспільно небезпечне діяння у віці від одинадцяти років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Стаття 132 КПК визначає загальні положення, що є обов'язковими при застосуванні всіх заходів забезпечення кримінального провадження. В нормах, які регулюють порядок застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, ці положення можуть конкретизуватися залежно від особливостей того чи іншого заходу.

Так, за загальним правилом, юридичною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є *ухвала слідчого судді або суду*. Втім, у виняткових випадках, визначених у КПК, заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися і без ухвали слідчого судді, суду, Так, § 2 глави 18 передбачає можливість затримання особи без ухвали слідчого судді, суду; ст. 168 КПК дозволяє тимчасово вилучати майно під час здійснення затримання в порядку визначеному ст. ст. 207 та 208 КПК.

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подається сторонами кримінального провадження до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні надати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються.

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 132 КПК *не допускається* застосування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

а) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, ст. 299 КПК передбачає, що під час досудового розслідування кримінальних

проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою);

б) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

в) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, заходи забезпечення кримінального провадження (заходи кримінально-процесуального примусу) − це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

2. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, МЕТА І ПІДСТАВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Система запобіжних заходів, підстави та порядок їх застосування регулюються главою 18 розділу ІІ КПК України.

Запобіжні заходи – це частина заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого через певне обмеження їхніх особистих прав.

В окремих джерелах зустрічаються і більш ширші визначення запобіжних заходів. Наприклад, О.Г. Шило вважає, що запобіжні заходи − це різновид заходів кримінально-процесуального примусу попереджувального характеру, які застосовуються за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, уповноваженими на те органами та посадовими особами відносно підозрюваного, обвинуваченого, підсудного з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства і суду, перешкодити встановленню істини, продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень.

Запобіжні заходи є найбільш суворим видом кримінально-процесуального примусу і застосовуються для забезпечення успішного здійснення досудового провадження та судового розгляду кримінальних правопорушень.

Запобіжні заходи є різновидом превентивних заходів кримінально-процесуального примусу, що полягають у позбавленні волі або обмеженні свободи підозрюваного, обвинуваченого на певний період часу. Вони призначені для врегулювання правових відносин, що виникають у сфері кримінального судочинства, у всіх випадках, коли необхідно виключити для підозрюваного, обвинуваченого можливість переховатися від органів

досудового розслідування або суду чи іншим чином зашкодити встановленню істини.

За своєю юридичною природою запобіжні заходи застосовуються тоді, коли особа ще не визнана винною у скоєнні кримінального правопорушення, тобто згідно із презумпцією невинуватості вона є невинуватою. Тому застосування запобіжних заходів ні в якому разі не повинно розцінюватися як покарання, а є лише певними обмеженнями особи, яка підозрюється чи обвинувачується у скоєнні кримінального правопорушення.

Окрім ознак, притаманних усім заходам забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи мають ще й такі:

– їх може бути застосовано тільки до певних суб'єктів кримінального процесу: підозрюваного, обвинуваченого. На відміну від цього, заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися й щодо інших учасників кримінального судочинства (свідка, потерпілого, особи, у володінні якої знаходяться речі і документи щодо який винесено рішення про тимчасовий доступ до них);

– мають особистий (персональний) характер, бо обмежують особисті права конкретного підозрюваного чи обвинуваченого;

– характеризуються специфічними підставами та метою застосування, визначеними в ст.177 КПК;

– мають більший, порівняно з іншими заходами, ступінь примусу (пов'язані з обмеженням конституційних прав особи).

Система запобіжних заходів визначена в ст. 176 КПК України, а саме:

1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);

2) особиста порука (ст. 180 КПК);

3) застава (ст. 182 КПК);

4) домашній арешт (ст. 181 КПК);

5) затримання – тимчасовий запобіжний захід (ст.ст. 188−192, 207−213 КПК);

6) тримання під вартою (ст. 183 КПК).

В нормах Кримінального процесуального кодексу, які визначають особливі порядки кримінального провадження (розділ IV), визначені наступні запобіжні заходи:

- до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, − передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч.1 ст. 493 КПК);
- до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи:

− передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

− поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч.1 ст. 508 КПК).

Окрім цього, в розділі IX КПК, який визначає порядок Міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, зустрічається термін екстрадиційний арешт, що визначається як запобіжний захід у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (екстрадиції) – п.9 ст. 541 КПК.

Наявність системи запобіжних заходів забезпечує можливість ситуативного підходу до їх застосування в практиці кримінального провадження, що передбачає взяття до уваги не лише обставин провадження, а й суворості запобіжного заходу. Так, одні запобіжні заходи обмежують свободу обвинуваченого, створюють лише психологічні перешкоди ухилення від обов'язків (особисте зобов'язання, особиста порука), інші − частково або повністю позбавляють підозрюваного, обвинуваченого фізичної можливості ухилитися від слідства та суду (тримання під вартою).

Вказаний перелік запобіжних заходів у кожному конкретному випадку дозволяє індивідуалізувати його застосування враховуючи при цьому як інтереси правосуддя, так і недопущення невиправданих обмежень прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. При цьому, Кримінальний процесуальний кодекс в окремих нормах конкретизує умови застосування певних запобіжних заходів. Так, відповідно до ч.7 ст.194 КПК, до підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі − НМДГ), може бути застосовано запобіжний захід лише у вигляді застави або тримання під вартою.

Окрім цього, відповідно до ч.3 ст.176 КПК України слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених частиною не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам.

В ст. 183 КПК визначено, що тримання під вартою застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим в ст.177 КПК.

На відміну від КПК 1960 року, Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року в ч. 3 ст.176 законодавчо визначив, що найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою. Отже, за мірою зростання суворості запобіжні заходи розташовуються таким чином: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Метою застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі є (ч.1 ст. 177 КПК):

1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків;

2) запобігання спробам (звідси – запобіжні заходи):

− переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду;

− знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

− незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

− перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

− вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Запобіжні заходи можуть застосовуватися лише за наявності *підстав*, визначених в ч. 2 ст. 177 КПК, де передбачено, що підставою застосування запобіжного заходу є:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Обґрунтованість підозри має підтверджуватися зібраними достатніми даними, що вказують на наявність ознак кримінального правопорушення;

2) наявність *ризиків,* які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії визначені у ч.1 ст. 177 КПК, а саме:

- буде ухилятися:

− від органів досудового розслідування та (або) суду. Наприклад, підозрюваний, обвинувачений висловлював наміри виїхати за межі населеного пункту, оголошувався його розшук у цьому провадженні чи він одержав закордонний паспорт;

− від виконання покладених на нього процесуальних обов'язків;

- буде перешкоджати кримінальному провадженню шляхом:

− знищення, приховування, спотворення будь-якої речі чи документа, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

− незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні. Наприклад, схилятиме цих осіб до відмови давати показання чи буде погрожувати експерту, спеціалісту з тією ж метою;

- продовжуватиме протиправну діяльність шляхом:

− вчинення інших кримінальних правопорушень;

− продовження здійснення кримінального правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. Про це, наприклад, може свідчити те, що підозрюваний, обвинувачений раніше неодноразово засуджувався за вчинення кримінального правопорушення.

Труднощі практичного характеру при обранні запобіжного заходу полягають у тому, що доказування ризиків, за яких запобіжні заходи варто застосовувати, мають прогностичний характер, тобто спрямовані у майбутнє, а тому повинні спиратися на конкретні фактичні дані, які свідчать про обґрунтованість прийнятого рішення. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на необхідності обґрунтування підстав обрання

запобіжного заходу. Зокрема у Рішенні “Ткачов проти України” від 13 грудня 2007 року, вказано, що повторювання формальних підстав для взяття під варту, без будь-якої спроби продемонструвати, яким чином вони застосовуються відносно справи заявника, не може бути розцінено як “відповідні” та “достатні” підстави застосування запобіжного заходу.

Закон не зобов’язує обирати запобіжний захід кожному підозрюваному, обвинуваченому. Відповідно до вимог ч.2 ст. 177 КПК, якщо немає достатніх підстав для застосування запобіжного заходу, то слідчий, прокурор *не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу.*

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності вищенаведених ризиків, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі *обставини,* у тому числі:

− вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

− тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;

− вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;

− міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність в нього родини й утриманців;

− наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

− репутацію підозрюваного, обвинуваченого;

− майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;

− наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

− дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;

− наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення (ст.178 КПК).

Вказані обставини повинні ретельно аналізуватися при вирішенні питання про тримання під вартою чи при застосуванні запобіжних заходів щодо неповнолітніх, або осіб похилого віку, вагітних жінок, матерів, які мають малолітніх дітей чи одиноких матерів тощо.

У юридичній літературі запропоновано декілька *класифікацій запобіжних заходів*, які здійснюються за різними критеріями.

1) за видом примусу запобіжні заходи в літературі поділяють на:

− фізично-примусові запобіжні заходи − тримання під вартою, затримання, домашній арешт. Ці заходи фізично обмежують особисту свободу підозрюваного, обвинуваченого, ізолюючи його від суспільства. Характер правообмежень у даному випадку обумовлює необхідність встановлення строку дії цих заходів;

− психолого-примусові запобіжні заходи пов’язані із застосуванням щодо підозрюваного, обвинуваченого психічного впливу, який полягає у

покладенні на них певних обов'язків, пов’язаних із забезпеченням їх належної поведінки і можливості застосування більш суворих запобіжних заходів у випадку їх невиконання. До цієї групи належать усі інші запобіжні заходи.

2) залежно від форми досудового розслідування запобіжні заходи можна поділяти на:

− заходи, що застосовуються під час досудового розслідування злочинів (у формі досудового слідства) − можуть застосовуватися всі заходи забезпечення кримінального провадження;

− заходи, що застосовуються під час досудового розслідування кримінальних проступків (у формі дізнання) − не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою (ст. 299 КПК).

3) залежно від поширеності дії на тих суб’єктів, щодо яких може бути застосовано запобіжні заходи, вони поділяються на:

− загальні − ті що застосовуються до всіх суб’єктів кримінального провадження (особисте зобов’язання, застава, домашній арешт тощо);

− спеціальні − ті що застосовуються до спеціальних суб’єктів − неповнолітніх, обмежено осудних осіб (передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації виховної дитячої установи, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку обмежено осудних осіб).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, запобіжні заходи – це частина заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого через певне обмеження їхніх особистих прав.

Система запобіжних заходів визначена в ст. 176 КПК України, ними є:

1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);

2) особиста порука (ст. 180 КПК);

3) застава (ст. 182 КПК);

4) домашній арешт (ст. 181 КПК);

6) тримання під вартою (ст. 183 КПК);

7) затримання особи − тимчасовий запобіжний захід (ст. ст. 188−192, 207−213 КПК).

3. ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ, ЗМІНИ ТА СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Запобіжні заходи застосовуються:

− під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого погодженого з прокурором або за клопотанням прокурора;

− під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, і повинно містити:

− короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа;

− правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

− виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;

− посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК;

− виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;

− обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів;

− обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч.5 ст. 194 КПК.

Застосування запобіжного заходу до кожної особи потребує внесення окремого клопотання.

До клопотання мають бути додані:

− копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання;

− перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу;

− підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу.

Згідно з вимогами ч.2 ст.184 КПК копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу має надаватися підозрюваному, обвинуваченому *не пізніше ніж за 3 години* до початку розгляду клопотання.

Якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу стали відомі обставини, що виключають обґрунтовану підозру у вчиненні особою кримінального правопорушення, чи обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу, воно може бути відкликаним, зміненим або доповненим згідно з вимогами ст.185 КПК.

Порядок розгляду клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу.

Клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше 72 годин з моменту:

− фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого;

− надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі;

− подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання (ст.186 КПК).

Слідчий суддя, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі, призначає дату судового засідання і здійснює судовий виклик.

З метою забезпечення прибуття особи для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу ст. 187 КПК передбачає можливість здійснення наступних заходів:

− разом із клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий, прокурор може подавати і клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу;

− у разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою, або ухвалу про дозвіл на його затримання з метою приводу, якщо ухвала про привід не була виконана.

Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу відбувається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника (ч.1 ст. 193 КПК).

Слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний:

− роз'яснити його права (мати захисника; знати суть та підстави підозри або обвинувачення; знати підстави його затримання; відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення; давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою; досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду).

− вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

За клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого

зроблені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується, або у будь-якому іншому правопорушенні.

Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази *обставини, які свідчать про*:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор;

3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні (ч.1 ст. 194 КПК).

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд може прийняти *одне з таких чотирьох рішень:*

− постановляє ухвалу про *відмову в застосуванні запобіжного заходу*, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе вищенаведених трьох обставин (наявність обґрунтованої підозри у кримінального правопорушення; наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор; недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні);

− може *зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом,* якщо прокурор доведе, що наявна обґрунтована підозра у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, але не доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор чи недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні;

− *застосовує більш м'який запобіжний захід* ніж той, який зазначений у клопотанні, а також покладає на підозрюваного, обвинуваченого обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, якщо при розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу прокурор доведе наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор, але не доведе недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні;

− постановляє ухвалу про застосовування запобіжного заходу відповідно до поданого клопотання.

Кримінальний процесуальний кодекс визначає певні особливості щодо обрання запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою. Так, відповідно до ч.5 ст. 194 КПК, якщо під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою,

прокурор доведе обставини, передбачені ч.1 ст. 194 КПК, слідчий суддя, суд, зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька *обов'язків*, необхідність покладення яких була доведена прокурором, а саме:

1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;

4) утримуватися від спілкування із будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю.

Новим для кримінального процесу є можливість застосування електронних засобів контролю. Так, відповідно до вимог ст. 195 КПК застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії. При цьому не допускається застосування електронних засобів контролю, які суттєво порушують нормальний уклад життя особи, спричиняють значні незручності у їх носінні або можуть становити небезпеку для життя та здоров'я особи, яка його використовує.

Ухвала суду, слідчого судді щодо застосування запобіжного заходу підлягає негайному виконанню після її оголошення. Втім, ухвала слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, тримання під вартою або відмову в їх застосуванні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Запобіжний захід діє, доки в ньому не відпаде необхідність. Втім, законодавець в певних нормах визначає строк дії запобіжного заходу.

Так, строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати *шістдесяти днів* (ч.1 ст.197 КПК), а в разі його продовження − не більше 6 місяців (у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості) чи 12 місяців (у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів).

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати 2 місяців, у разі необхідності може бути продовжений в межах строку досудового розслідування, але не більше 6 місяців.

Строк дії покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків, визначених ч. 5 ст. 194 КПК, − не більше 2 місяців. По закінченні цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині зобов'язань припиняє свою дію і обов'язки скасовуються. Даний строк може бути продовжений за клопотанням прокурора (ч.6 ст. 194 КПК).

Зміна чи скасування запобіжного заходу.

Якщо в ході кримінального провадження змінюються підстави застосування запобіжного заходу, а також обставини, які враховуються при його обранні, він може бути скасований або замінений на інший запобіжний захід − більш або менш суворий.

Запобіжний захід може бути змінено, якщо:

– його обрано необґрунтовано чи незаконно, але є підстави для обрання іншого заходу;

– суттєво змінилися обставини, що їх було взято до уваги при обранні запобіжного заходу (наприклад, змінилася кваліфікація кримінального правопорушення, стан здоров'я обвинуваченого).

При чому, такі обставини можуть виникнути як після прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, так і могли існувати під час прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, але про які слідчий, прокурор на той час не знав і не міг знати.

Зміна запобіжного заходу здійснюється за результатами розгляду клопотання, з яким до слідчого судді, суду можуть звернутися:

− прокурор, слідчий за погодженням з прокурором − щодо зміни запобіжного заходу, в тому числі щодо скасування, зміни або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч.5 ст. 194 КПК, чи про зміну способу їх виконання (ст. 200 КПК);

− підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник − щодо зміни запобіжного заходу, в тому числі щодо скасування чи зміни додаткових обов'язків, передбачених ч.5 ст. 194 КПК та покладених на нього слідчим суддею, судом, чи про зміну способу їх виконання (ст.201 КПК).

Дане клопотання має бути розглянуте слідчим суддею, судом протягом 3 днів з моменту його одержання. Слідчий суддя, суд має право залишити без розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, яке подане раніше 30 днів з дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу, якщо у ньому не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею, судом.

Запобіжний захід негайно припиняє свою дію (вважається скасованим) після:

− закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу;

− ухвалення виправдувального вироку;

− закриття кримінального провадження (ст.203 КПК).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, запобіжні заходи застосовуються:

− під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого погодженого з прокурором або за клопотанням прокурора;

− під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК).

4. ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК) – це запобіжний захід, суть якого полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені ст.194 КПК, а саме:

− прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;

− не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

− повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;

− утримуватися від спілкування із будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

− не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;

− пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

− докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання;

− здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

− носити електронний засіб контролю.

Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати (далі − РМЗП) до 2 РМЗП.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор.

Особиста порука (ст. 180 КПК) – це запобіжний захід, суть якого полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язуються за необхідності

доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

Особиста порука ґрунтується на тому, що за поведінку підозрюваного, обвинуваченого відповідають інші особи − поручителі, які, як правило, мають особисті чи службові зв'язки з особою, за яку вони поручились, і морально можуть впливати на неї. На поручителя покладається обов'язок забезпечити не тільки явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу, а і виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків відповідно до ст.194 КПК, зокрема: утримуватися від спілкування із будь-якою особою, не відвідувати визначені місця, пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності, докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання тощо.

Умова застосування даного запобіжного заходу є складною за змістом і включає в себе такі фактори*:*

− поручителями можуть бути особи, що заслуговують на довіру − громадяни з високими моральними рисами, які є соціально адаптованими, сумлінно ставляться до праці та виконання громадських обов’язків, мають авторитет у колективі чи за місцем проживання, а також користуються повагою в підозрюваного, обвинуваченого та можуть завдяки цьому забезпечити його належну поведінку. Ці дані можуть бути встановлені шляхом витребування характеристик на поручителів, довідок тощо;

− кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. КПК не обмежує максимальну кількість поручителів, але визначає, що наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру (ч.2 ст.180 КПК);

− цей запобіжний захід може бути застосовано тільки за клопотанням або за згодою поручителів**.** Зокрема, у ч.2 ст. 202 КПК визначено, що у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов’язання.

Процесуальний порядок застосування особистої поруки:

1) громадяни, що виявили бажання бути поручителями, подають до слідчого, прокурора чи суду відповідну заяву;

2) слідчий чи прокурор звертаються до місцевого суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу особистої поруки;

3) слідчий суддя, суд має впевнитися в тому, що поручителі дійсно можуть позитивно впливати на поведінку підозрюваного, обвинуваченого, забезпечити його явку на першу про те вимогу чи виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків;

4) слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про застосування запобіжного заходу особистої поруки, де зазначаються конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого;

5) поручителю роз’яснюється:

а) у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа;

б) яке передбачене законом покарання за його вчинення;

в) обов'язки поручителя та що у разі їх невиконання на нього накладається грошове стягнення в розмірі:

− у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 3 років, або інше, більш м'яке покарання, – від 2 до 5 РМЗП;

− у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років, – від 5 до 10 РМЗП;

− у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, – від 10 до 20 РМЗП;

− у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років, – від 20 до 50 РМЗП.

г) право поручителя відмовитись від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність.

6) кожний поручитель дає письмове зобов’язання про те, що він ручається за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язується за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

Ухвала суду, слідчого судді щодо застосування запобіжного заходу особистої поруки підлягає негайному виконанню після її оголошення та оскарженню не підлягає (ст. 205 КПК).

Контроль за виконанням зобов'язань про особисту поруку здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор.

У випадку відмови поручителя від взятих на себе зобов'язань, він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший.

Домашній арешт (ст. 181 КПК) полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Суть домашнього арешту полягає в тому, що за наявності достатніх підстав для обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за рішенням слідчого судді, суду встановлюються обмеження, пов'язані зі свободою пересування поза межами житла цілодобово чи у визначений період часу.

Вибір виду обмеження визначається з врахуванням вагомості наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкості покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному

правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; віку та стану здоров'я, репутації, майнового стану, наявності судимостей у підозрюваного, обвинуваченого та інші обставини, які визначені в ст.178 КПК України.

Домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі (ч. 2 ст. 181 КПК). Під час досудового розслідування кримінальних проступків запобіжний захід у вигляді домашнього арешту не застосовується (ст. 299 КПК).

Домашній арешт застосовується за умови, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі. Юридична підстава застосування − ухвала слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

У випадку винесення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту в ухвалі слідчого судді, суду, окрім загальних вимог, визначених в ст. 196 КПК, зазначаються також:

− конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого;

− точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати;

− дата закінчення дії домашнього арешту (у межах строку, передбаченого ч.6 ст.181 КПК).

Строк тримання особи під домашнім арештом:

− не може перевищувати 2 місяців;

− може бути продовжений слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора. до 6 місяців (сукупний строк), в межах строку досудового розслідування.

По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід скасовується.

Порядок виконання ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання ОВС за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого. ОВС повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчого або суд, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження.

Працівники ОВС з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право:

− з'являтися в житло цієї особи;

− вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на особу зобов'язань;

− використовувати електронні засоби контролю (ч.5 ст.181 КПК).

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання у його роботу з метою ухилення від контролю, а рівно намагання вчинити зазначені дії є невиконанням обов'язків, покладених судом на підозрюваного, обвинуваченого при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ст. 195 КПК), що є підставою для застосування більш жорсткого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення в розмірі від 0,25 до 2 − РМЗП (ч.2 ст. 179 КПК).

У разі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до підозрюваного, обвинуваченого, який був затриманий, він негайно:

− доставляється до місця проживання і звільняється з-під варти (якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло цілодобово);

− звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання (якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло в певний період доби).

Відповідно до ст. 309 КПК ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні підлягають оскарженню під час досудового розслідування в апеляційному порядку.

В кримінальному процесі РФ аналогічний запобіжний захід запроваджено з 2001 року в ст. 107 КПК РФ. Втім, ці запобіжні заходи в РФ та Україні мають певні відмінності як в видах обмеження, так і правових наслідках. Зокрема, відповідно до ч.10 ст.109 КПК РФ, строк домашнього арешту зараховується в строк тримання під вартою. В КПК України даного положення немає.

Застава (ст. 182 КПК) – це запобіжний захід, суть якого полягає у внесенні коштів заставодавцем у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків.

Застава є одним з ефективних засобів, в основу якого покладено економічну заінтересованість у збереженні грошової суми та моральні зобов'язання підозрюваного, обвинуваченого перед іншими фізичними або юридичними особами, які виступили заставодавцями. За своїм змістом застава спрямована на досягнення конкретної мети – забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків. Але в окремих випадках можливе звернення судом суми застави і на виконання вироку в частині майнових стягнень.

Державний примус у процесі застосування застави породжується реальною загрозою втрати заставодавцем грошей у разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків. Свобода підозрюваного, обвинуваченого при застосуванні цього запобіжного заходу

обмежується шляхом загрози майнових втрат, оскільки внесені гроші можуть бути звернені в дохід держави (ст. 182 КПК).

Заставодавцем можуть бути:

− підозрюваний, обвинувачений;

− фізичні або юридичні особи.

При цьому, ч. 2 ст. 182 КПК визначає, що заставодавцем *не може бути* юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету АРК, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить державному, комунальному суб'єкту господарювання. У науковій літературі обґрунтовано звертається увага також на те, що заставодавець повинен заслуговувати на довіру (за аналогією з поручителем). Інакше заставодавцем може виступити співучасник чи організатор злочинної організації.

В п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1999 року № 6 "Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу" вказано, що якщо застава вноситься не підозрюваним чи обвинуваченим, а іншою особою, то повинні чітко фіксуватися дані про цю особу − прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, місце проживання чи перебування, а у випадках, коли заставодавцем є юридична особа − її найменування, місцезнаходження, необхідні банківські реквізити, а також дані про особу її представника і документ, яким підтверджуються його повноваження. В останньому випадку повинні долучатися документи про правомірність виділення підприємством, установою чи організацією відповідної суми для використання як застави.

На відміну від попередньої редакції положень КПК щодо застави, де було вказано, що предметом застави можуть бути як гроші, так й інші матеріальні цінності, будь-яке майно, що перебуває в цивільному обігу, в КПК 2012 року визначено, що предметом застави можуть бути лише кошти у грошовій одиниці України, які вносяться на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Не можуть бути також предметом застави кошти, на які накладено арешт.

Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених в ст. 177 КПК. Розмір застави повинен в достатній мірі гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього.

Розмір застави визначається у таких межах (ч.5 ст.182 КПК):

− щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, − від 5 до 20 РМЗП;

− щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від 20 до 80 РМЗП;

− щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від 80 до 300 РМЗП.

У виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує 80 чи 300 РМЗП відповідно.

Розмір застави не може бути меншим від розміру майнової шкоди, завданої злочином, або розміру, отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, обґрунтованих достатніми доказами. Слідчий суддя, суд, установивши, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину у співучасті і її роль у його вчиненні є незначною, може визначити щодо неї розмір застави без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або розміру, отриманого внаслідок вчинення злочину доходу.

Процесуальний порядок застосування застави:

− слідчий чи прокурор звертаються до місцевого суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді застави;

− постановлення ухвали слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу. Можливість застосування застави щодо особи, відносно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, передбачених частинами 3, 4 ст. 183 КПК. Зокрема, слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, обов'язків, передбачених КПК;

− при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставодавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, яке передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків. У випадку внесення застави згідно з ухвалою слідчого судді, суду щодо особи, стосовно якої раніше було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, передбачені вище роз'яснення здійснюються уповноваженою службовою особою місця ув'язнення;

− підозрюваний, обвинувачений, який не тримається під вартою, не пізніше 5 днів із дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави зобов'язаний внести кошти на відповідний рахунок або забезпечити їх внесення заставодавцем та надати документ, що це підтверджує, слідчому, прокурору, суду;

− з моменту обрання запобіжного заходу у вигляді застави щодо особи, яка не тримається під вартою, в тому числі до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді застави.

Певні особливості має застосування застави, якщо таке рішення прийнято як альтернатива триманню під вартою. Так, якщо рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави прийнято відповідно до ч. 3 та ч.4 ст. 183 КПК, підозрюваний, обвинувачений або заставодавець мають право у будь-який момент внести заставу у розмірі, визначеному в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому знаходиться підозрюваний, обвинувачений, негайно здійснює розпорядження про його звільнення з-під варти та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження – прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше 1 робочого дня (ч. 4 ст. 202 КПК).

Застава звертається в доход держави у таких випадках (ч. 8 ст. 182 КПК):

− у разі невиконання обов'язків заставодавцем;

− якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки;

− якщо підозрюваний, обвинувачений порушив інші, покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом, за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. У випадку звернення застави в дохід держави слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді застави у більшому розмірі або іншого запобіжного.

За загальним правилом застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Втім застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Але застава, внесена заставодавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою.

Невиконання у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує є підставою затримання особи відповідно до вимог ч.2 ст.208 КПК.

В юридичній літературі звертається увага на необхідності відрізняти підстави й умови застосування застави. Так, умовами застосування застави є:

1) можливість підозрюваного, обвинуваченого (третьої особи) внести заставу;

2) добровільна згода підозрюваного, обвинуваченого на вступ до процесу третьої особи як заставодавця;

3) ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що закон не передбачає будь-яких обмежень щодо застосування застави. За змістом ст. 182 КПК даний запобіжний захід може застосовуватись по відношенню до всіх категорій осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, незалежно від тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються.

Втім, ч.4 ст. 183 КПК передбачає, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні:

− щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

− щодо злочину, який спричинив загибель людини;

− щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею.

Тримання під вартою (ст. 183 КПК) є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим в ст. 177 КПК. Винятковість цього запобіжного заходу обумовлена тим, що відповідно до п. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року “тримання під вартою осіб, котрі чекають судового розгляду, не повинно бути загальним правилом”. Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, який суттєво обмежує конституційне право людини на свободу та особисту недоторканність. Будучи природним, воно має бути забезпечено підвищеним захистом у сфері кримінального судочинства, а тому й може бути обмежене лише при дотриманні загальноправових принципів, виходячи із критеріїв розумності та необхідності.

Суть запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальної установи.

Під спеціальними установами слід розуміти:

– слідчі ізолятори (СІЗО) Державної пенітенціарної служби;

– дисциплінарні ізолятори чи карцери установ виконання покарань (ст. 4 Закону України “Про попереднє ув’язнення”);

– гауптвахти Військової служби правопорядку в Збройних Силах України

– для осіб, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах і притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину (ст. ст. 14, 17 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Умови застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*:*

1) якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим в ст. 177 КПК;

2) застосовується лише щодо (ч. 2 ст. 183 КПК):

− особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 НМДГ, – виключно у випадках, коли прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує;

− раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років, − виключно у випадках, коли прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

− раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років, – виключно у випадках, коли прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину;

− раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років;

− раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 3 роки;

− особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, в порядку і на підставах, передбачених розділом IX КПК або міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу тримання під вартою є аналогічним як і щодо інших запобіжних заходів, окрім певних особливостей, а саме:

1) відповідно ст. 188 КПК прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Це клопотання може бути подане як одночасно з поданням

клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під варту, так і після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику;

2) під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою присутність підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою. Проте, слідчий суддя, суд може розглянути таке клопотання та обрати запобіжний захід тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що ця особа оголошена у міжнародний розшук;

3) новим, але беззаперечно прогресивним для кримінального процесу є положення, яке визначене в ч.3 ст.183 КПК, де вказано, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *зобов'язаний визначити розмір застави*, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, обов'язків, передбачених КПК.

Проте, слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні в таких випадках (ч. 4 ст. 183 КПК):

− щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

− щодо злочину, який спричинив загибель людини;

− щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею;

4) в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК.

Строки тримання під вартою.

Відповідно до ст. 197 КПК строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати *60 днів*.

Строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування, при цьому, сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування, не повинен перевищувати:

− *6 місяців* – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;

− *12 місяців* – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Строк тримання під вартою продовжується за клопотанням прокурора, слідчого за погодженням з прокурором не пізніше ніж за 5 днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою та подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове

розслідування (ч.1 ч.2 ст.199 КПК). Дане клопотання має бути розглянутим до закінчення строку дії попередньої ухвали.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що:

− ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою;

− існують обставини, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

При оцінці дотримання стандарту розумності строку тримання під вартою Європейський суд неодноразово підкреслював, що продовження строку його дії може мати місце лише в тих випадках, коли є підстави вважати, що звільнення особи реально порушить публічний порядок або якщо цей порядок перебуває під загрозою. Попереднє ув'язнення не повинно передбачати покарання у вигляді позбавлення волі і не може бути "формою очікування" обвинувального вироку (рішення по справі "Летельє проти Франції" від 26 червня 1991 року). Європейський суд також неодноразово відмічав, що "існує презумпція на користь звільнення", що "до вироку особа має вважатися невинуватою", і що "вона має бути звільнена до вироку, як тільки її тримання під вартою стає необґрунтованим".

Строк тримання під вартою *обчислюється* з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого – з моменту затримання. У строк тримання під вартою включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. У разі повторного взяття під варту особи в тому ж самому кримінальному провадженні строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше (ч.2 ст.197 КПК).

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини при визначенні тривалості тримання особи під вартою під час провадження за змістом п. 3 ст. 5 Конвенції враховується період, який розпочинається з дати затримання особи та закінчується у день ухвалення вироку судом першої інстанції (Рішення по справі «Белєвіцькій проти Росії» від 1 березня 2007 року). У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини у справі Харченко проти України вказував, на необхідність введене термінів сумарного утримання під вартою під час слідства, ознайомлення зі справою та суду.

Порядок звільнення особи з-під варти передбачений в ч.4 та ч.5 ст. 202 КПК, де визначено, що підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варти:

- після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- при постановленні слідчим суддею, судом ухвали про:

− відмову у продовженні строку тримання під вартою;

− скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

− зміну тримання під вартою на інший запобіжний захід;

- по закінченні строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою.

Підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він знаходиться, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою. Вирок або ухвала про звільнення особи, яка тримається під вартою підлягає виконанню негайно після їх надходження до місця досудового ув'язнення (ч. 3 ст. 20 Закону України "Про попереднє ув'язнення").

Стаття 206 КПК визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, де визначає, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави у встановленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК, суть якого полягає в поміщенні особи на короткий строк у спеціальне приміщення для тримання затриманих (ізолятор тимчасового тримання, гауптвахту).

Незважаючи на короткочасність затримання, за характером право обмежень воно є одним з найбільш суворих запобіжних заходів. Адже застосування затримання безпосередньо пов'язане з обмеженням права людини на свободу та особисту недоторканність. Тому не випадково процесуальні норми, що регламентують порядок і строки затримання включені до міжнародно-правових актів і Конституції України.

Кримінально-процесуальне затримання слід відрізняти від:

– доставлення особи до правоохоронного органу на строк до однієї години у порядку, передбаченому законодавством України про адміністративні правопорушення;

– затримання особи (до трьох годин) в адміністративному порядку.

Аналіз норм кримінального процесуального кодексу України дозволяє виділити *такі види затримання*:

1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. ст. 187−191 КПК);

2) затримання без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: законне затримання (ст. 207 КПК) та затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК).

Ці види затримання розрізняються за цільовим призначенням, суб'єктами їх здійснення, підставами та процесуальним порядком застосування.

1. Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. ст. 187−191 КПК).

Даний вид затримання відрізняється від інших видів затримання наступним:

− метою − здійснюється з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу. Тобто для забезпечення участі особи в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, коли для забезпечення об'єктивності такого розгляду необхідною умовою, є особиста присутність на судовому засіданні особи, щодо якої розглядається це питання;

− строком затримання – до 36 годин (ч.1 ст.191 КПК);

− юридичною підставою − затримання з метою приводу здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу.

Процесуальний порядок прийняття рішення про затримання. Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором звертається з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого яке може бути подане:

− одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під варту;

− після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику;

− після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю (ст.188 КПК).

Слідчий суддя, суд не має права відмовити в розгляді клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого навіть якщо існують підстави для затримання без ухвали суду про затримання з метою приводу.

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом *негайно* після одержання цього клопотання. Розгляд клопотання здійснюється в закритому судовому засіданні за участю прокурора. Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу складається з дотриманням вимог, визначених в ч.ч.1, 2 ст. 190 КПК.

Слідчий суддя, суд *відмовляє у наданні дозволу* на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу, якщо прокурор не доведе, що:

− зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого;

− є достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування;

− одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного заходу й зазначені у ст. 177 КПК.

Ухвала про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК. При цьому, ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає.

Слідчий суддя, суд за клопотанням прокурора має право вирішити питання про повторне затримання з метою приводу в порядку, передбаченому КПК. Причому, повторне звернення до суду з клопотанням про дозвіл на затримання однієї і тієї ж особи по тому самому кримінальному провадженню після винесення слідчим суддею, судом ухвали про відмову у задоволенні такого клопотання можливе лише при виникненні нових обставин, які підтверджують необхідність тримання особи під вартою.

Процесуальний порядок виконання ухвали слідчого судді, суду про затримання.

Службова особа, яка на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання, затримала особу, зобов'язана негайно вручити їй копію зазначеної ухвали.

Уповноважена службова особа (особа, якій законом надане право здійснювати затримання), яка затримала особу на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання або у якої під вартою тримається особа, щодо якої діє ухвала про дозвіл на затримання, негайно повідомляє про це слідчого, прокурора, зазначеного в ухвалі.

Якщо після затримання підозрюваного, обвинуваченого з'ясується, що він був затриманий на підставі ухвали про дозвіл на затримання, яка відкликана прокурором, підозрюваний, обвинувачений має бути негайно звільнений уповноваженою службовою особою, під вартою якої він тримається, якщо немає інших законних підстав для його подальшого затримання.

Певні особливості має затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків. Таке затримання службова особа здійснює тільки в присутності офіційних представників цього розвідувального органу.

Не пізніше *36 годин* з моменту затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду особа повинна:

− бути звільнена;

− або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу (ч.1 ст. 191 КПК).

Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 209 чітко визначив момент, з якого особа вважається затриманою − *з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою*. Варто відмітити, що в КПК 1960 року не було врегульовано питання щодо моменту, з якого необхідно обчислювати строк затримання. У зв'язку з цим виникали певні труднощі правозастосування. Дане питання було регламентовано в ст. 3 "Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину", де строк затримання обчислювався з моменту доставлення її в орган дізнання чи до слідчого.

Певні особливості має визначення місця затримання особи на транспорті, а саме:

− у разі затримання на транспорті, місцем затримання вважається територія району, на якій особа затримана;

− у разі затримання особи на громадському транспорті, незапланована зупинка якого неможлива без зайвих труднощів, місцем затримання вважається територія району, на якій розташована найближча попутна зупинка громадського транспорту;

− у разі затримання особи на авіаційному або морському транспорті під час здійснення рейсу за межі державного кордону України, місцем затримання вважається порт у межах державного кордону України, в якому почався цей рейс.

Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу *втрачає законну силу з моменту*:

1) приводу підозрюваного, обвинуваченого до суду;

2) закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній або закінчення шести місяців із дати постановлення ухвали, у якій не зазначено строку її дії;

3) відкликання ухвали прокурором.

Варто відмітити, що вищенаведений різновид затримання із запобіжного заходу фактично перетворюється на примусовий захід забезпечення явки підозрюваного чи обвинуваченого для розгляду подання.

2. Затримання без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення регулюється у таких нормах:

− законне затримання (ст. 207 КПК);

− затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК).

Так, ч.1 ст. 207 КПК визначає, що ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду. Втім, затримання може здійснюватися без ухвали слідчого судді уповноваженою на те службовою особою (ст. 208 КПК), та будь-якою особою (ст. 207 КПК) при наявності визначених в законі підстав. Зокрема, відповідно до ч.2 ст. 207 КПК кожен має право затримати будь-яку особу, крім осіб зазначених у ст. 482 КПК, за наявності таких підстав:

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;

2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

При цьому, кожен, хто не є уповноваженою службовою особою і затримав відповідну особу, зобов'язаний:

− негайно доставити її до уповноваженої службової особи;

− або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

А відповідно до ч.1 ст. 208 КПК, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину за таких *умов*:

− якщо затримана особа особу, підозрюється у вчиненні злочину за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі;

− якщо особа, підозрюється у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але при цьому підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

При затриманні уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч.7 ст. 223 і ст. 236 КПК.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК. Зокрема, в постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 8 “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві” зазначено, що згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції кожна особа, заарештована або затримана на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, має право постати перед суддею і бути вислуханою з питань, пов'язаних з її триманням під вартою. Тому суди повинні вимагати

від органів дізнання й досудового слідства, щоб це право роз'яснювалося підозрюваним під час їх затримання.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Науковці відмічають, що у практичному сенсі досить важливо, щоб вся інформація стосовно місця затримання та періоду часу, протягом якого продовжується позбавлення волі, заносилася до протоколу. Це має виняткове значення для забезпечення можливості оскарження законності та обґрунтованості затримання та зобов'язує органи, які здійснюють затримання, суворо дотримуватися вимог закону щодо його процедури, підстав, строків, порядку процесуального закріплення. Тому й міжнародні документи, які встановлюють стандарти поводження з в’язнями, вимагають деталізації всіх обставин затримання у відповідному протоколі. Зокрема, у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, міститься вимога стосовно необхідності занесення до протоколу всіх відомостей щодо причин затримання, його часу, відповідних посадових осіб правоохоронних органів, які здійснювали затримання, а також точні дані щодо місця тримання. Занесення до протоколу відомостей щодо осіб, які здійснювали затримання, має важливе значення й при судовому розгляді скарг з приводу незаконного поводження із затриманою особою.

Уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством.

Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування.

У разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати *72 годин* з моменту затримання.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше *60 годин* з моменту затримання повинна:

− бути звільнена;

− або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ст. 211 КПК).

Відповідно до вимог ст. 192 КПК прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про застосування запобіжного заходу до особи, яку затримано без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а якщо це неможливо − до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана.

У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. При цьому, відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана:

1) негайно зареєструвати затриманого;

2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки;

3) звільнити затриманого негайно, після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК;

4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України;

5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій;

6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

Відповідно до вимог ст. 213 КПК уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи, уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

У разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

Окрім цього, уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання вищевказаних вимог, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити ці дії самостійно.

КПК визначені особливості затримання окремих категорій осіб. Так, затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

В ст. 482 КПК визначено, що затримання судді, народного депутата України, або обрання стосовно них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

В ст. 202 КПК, яка визначає порядок звільнення особи з-під варти, передбачено, що:

− у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно;

− у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання;

− у разі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий негайно доставляється до місця проживання і звільняється з-під варти якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло цілодобово; або негайно звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання – якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло в певний період доби.

5. ІНШІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик. Відповідно до вимог ст. ст. 133-134 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя (під час досудового розслідування) чи суд (під час судового провадження) мають право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії.

Особа може бути викликана слідчим, прокурором якщо є:

− достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження;

− її участь у процесуальній дії є обов'язковою (ст. 133 КПК).

Процесуальний порядок здійснення виклику. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом:

− вручення повістки про виклик;

− надіслання повістки поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком;

− здійснення виклику по телефону або телеграмою.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Особливості виклику окремих категорій суб'єктів кримінального провадження полягає в наступному:

− якщо особа перебуває під вартою, то вона викликається через адміністрацію місця ув'язнення;

− повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику;

− повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику;

− повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду.

Строки отримання повістки про виклик чи повідомлення іншим шляхом (ч.8 ст. 135 КПК)*:*

− не пізніше ніж за *3 дні* до дня, коли особа зобов'язана прибути за викликом;

− якщо здійснення процесуальних дій не дозволяють здійснити виклик в 3-х денний строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом *якнайшвидше*, але в будь-якому разі з наданням їй звичайно необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Відповідно до ст. 136 КПК належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є:

− розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні;

− відеозапис вручення особі повістки;

− будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом;

− отримання листа-підтвердження про отримання електронного листа. Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти і повістка про виклик була надіслана на таку адресу.

У повістці про виклик повинно бути зазначено:

− прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, найменування суду, який здійснює виклик;

− адресу установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку;

− ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса;

− найменування (номер) кримінального провадження, в рамках якого здійснюється виклик;

− процесуальний статус, в якому перебуває викликана особа;

− час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи;

− процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа;

− наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, в тому числі можливість застосування приводу;

− передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик та обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення;

− підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

Якщо особа може не з'явитися на виклик, вона має повідомити слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю.

Поважні причини неприбуття особи на виклик визначені в ст. 138 КПК. Такими причинами є:

1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання;

2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;

3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);

4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо;

5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;

6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;

7) несвоєчасне одержання повістки про виклик;

8) інші обставини, які об'єктивно унеможливлюють з'явлення особи на виклик.

Якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, який був у встановленому КПК порядку викликаний та не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, до нього застосовуються такі заходи юридичної відповідальності:

1) накладається грошове стягнення у розмірі:

− від 0,25 до 0,5 РМЗП – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора;

− від 0,5 до 2 РМЗП – у разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

2) застосовується привід (ст.ст. 140−143);

3) за злісне ухилення від явки свідок, потерпілий несуть відповідальність, встановлену законом (ст. 185-4 КУпАП).

Привід (ст. 140 КПК) полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про його здійснення, до місця її виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час.

Привід може застосовуватися лише до підозрюваного, обвинуваченого, свідка. Привід свідка *не може бути застосований* до неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів першої і другої груп, осіб, які одноосібно виховують дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно із КПК не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч.4 ст. 140 КПК).

Привід застосовується якщо:

− особа була викликана у порядку, встановленому КПК України;

− наявне підтвердження отримання повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом;

− особа не з'явилася без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття.

Причини неявки мають бути встановлені до прийняття рішення про застосування приводу. Тобто, слідчий суддя чи суд мають впевнитися, що особа була викликана у визначеному законом порядку та не повідомила про наявність поважних причин її неприбуття за викликом.

Юридичною підставою здійснення приводу є ухвала слідчого судді, суду, яка виноситься за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження − також за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого.

Порядок виконання ухвали про здійснення приводу.

Копія ухвали про здійснення приводу, завірена печаткою суду, негайно надсилається органу, на який покладено її виконання. Виконання може бути доручене відповідним підрозділам ОВС, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства або органів державного бюро розслідувань.

Ухвала про здійснення приводу оголошується особі, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу.

Підозрюваний, обвинувачений чи свідок, щодо яких прийняте рішення про здійснення приводу, зобов'язана прибути до місця виклику в зазначений час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У випадку невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику з дотриманням вимог, передбачених ч.3 ст. 143 КПК. Зокрема, застосуванню заходів фізичного впливу повинно

передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу.

Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, протягом часу більшого, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, встановлену законом (наприклад, ст. 118 та 124 КК).

У разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Накладення грошового стягнення (ст. ст. 144−147 КПК). Грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків у випадках та розмірах, передбачених КПК. Так, ч.2 ст. 179 КПК передбачає можливість накладення грошового стягнення в разі невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язань, передбачених ст. 194 КПК; ч.5 ст. 180 КПК визначає, що у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення.

Грошове стягнення накладається: під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою, під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на особу розглядається слідчим суддею не пізніше 3 днів із дня його надходження до суду. Про час та місце розгляду клопотання повідомляється службова особа, яка його внесла, та особа, на яку може бути накладено грошове стягнення, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

Слідчий суддя, суд накладає на особу грошове стягнення, якщо встановить, що:

− особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок;

− відсутність поважних причин його невиконання.

Ухвала про накладення грошового стягнення може бути скасованою на підставі розгляду відповідного клопотання особи, на яку було накладено грошове стягнення, за умови, що особа не була присутня під час розгляду питання про накладення грошового стягнення (ст. 147 КПК).

Слідчий суддя, суд, визнавши доводи особи обґрунтованими, може:

− самостійно скасувати ухвалу про накладення грошового стягнення;

− призначити судове засідання для розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення.

За результатами клопотання про скасування грошового стягнення слідчий суддя, суд приймає одне з таких рішень:

− скасовує ухвалу про накладення на особу грошового стягнення, якщо буде встановлено, що стягнення накладено безпідставно;

− відмовляє у задоволенні клопотання.

Ухвала слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення оскарженню не підлягає.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст.ст. 148−153 КПК) − це захід забезпечення кримінального провадження який здійснюється шляхом вилучення слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою документів, які посвідчують користування спеціальним правом, та тимчасового обмеження підозрюваного у користуванні цим правом з метою припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Тобто, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що це необхідно для:

− припинення кримінального правопорушення;

− запобігання вчиненню іншого правопорушення;

− припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню;

− забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом:

− право керування транспортним засобом або судном;

− право полювання;

− право на здійснення підприємницької діяльності.

*Процесуальний порядок здійснення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом***.**

Особа, яка здійснила законне затримання, у передбаченому ст. 208 КПК порядку, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до уповноваженої службової особи (особи, якій законом надано право здійснювати тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом) передати їй тимчасово вилучені документи, які посвідчують користування спеціальним правом, якщо такі документи було вилучено. Факт передання тимчасово вилучених документів, які посвідчують користування спеціальним правом, засвідчується протоколом, складеним в порядку, передбаченому КПК.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час законного затримання та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол у порядку, визначеному КПК.

Після складення протоколу про тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа зобов'язана передати тимчасово вилучені документи на зберігання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором під час досудового розслідування звертаються до слідчого судді із клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

У випадку тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді із відповідним клопотанням не пізніше 2 днів з моменту тимчасового вилучення. Пропуск вказаного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів.

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом складається з дотриманням вимог, визначених ч.2 та ч.3 ст. 150 КПК.

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше 3 днів з дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, підозрюваного, його захисника (ч.1 ст.151 КПК).

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника.

При вирішенні питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя зобов'язаний врахувати такі обставини:

− правову підставу для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

− достатність доказів, які вказують на вчинення особою кримінального правопорушення;

− наслідки тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом для інших осіб.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя:

− відмовляє у задоволенні клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

− постановляє ухвалу про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом в якій зазначає мотиви застосування; перелік документів, які посвідчують користування спеціальним правом та які підлягають вилученню; строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та порядок виконання ухвали.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень.

Строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом під час досудового розслідування − не більше 2 місяців.

Цей строк може бути продовжений за рішенням слідчого судді, суду, прийнятого на підставі клопотання прокурора, якщо під час розгляду цього клопотання прокурор доведе, що:

− обставини, які стали підставою для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, продовжують існувати;

− сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було обмежено користування спеціальним правом, іншими способами протягом дії попередньої ухвали.

Відсторонення від посади (ст. 154 КПК) − захід забезпечення кримінального провадження, який може бути здійснений щодо службової особи, яка визнається такою кримінальним законодавством (у примітці до ст. 364 КК України).

Відсторонення від посади здійснюється з метою:

− припинення кримінального правопорушення;

− припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

Відсторонення від посади може бути здійснено:

− щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину;

– щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу − незалежно від тяжкості злочину.

Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження. Питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, вирішується Президентом України; відсторонення судді від посади здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Процесуальний порядок відсторонення від посади.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором звертається із клопотанням про відсторонення особи від посади до слідчого судді (під час досудового розслідування) або суду (під час судового провадження).

Із клопотанням про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, має право звертатися лише прокурор. Із клопотанням про відсторонення від посади судді має право звертатися Генеральний прокурор України до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором про відсторонення особи від посади розглядається слідчим суддею, судом не пізніше 3 днів з дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та підозрюваного чи обвинуваченого, його захисника.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд приймає одне з таких рішень:

− відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід є необхідним;

− постановляє ухвалу про відсторонення від посади.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню.

Строк відсторонення від посади − не більше 2 місяців. Продовження строку здійснюється за клопотанням прокурора.

Відсторонення від посади може бути скасовано за клопотанням прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого, якого було відсторонено від посади, коли в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба.

Тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК) полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Доступ заборонено до речей і документів, перелік яких наведений в ст. 161 КПК, а саме:

− листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги;

− об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією.

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. До охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать:

− інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

− відомості, які можуть становити лікарську таємницю;

− відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;

− конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю;

− відомості, які можуть становити банківську таємницю;

− особисте листування особи та інші записи особистого характеру;

− інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

− персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

− державна таємниця.

Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону (ч.6 статі 163 КПК).

Процесуальний порядок застосування.

З клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів до слідчого судді, суду мають право звернутися сторони кримінального провадження. Зокрема, зі сторони обвинувачення − слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий та його представник; зі сторони захисту – підозрюваний, обвинувачений, підсудний, їхні захисники та законні представники.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи. Клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення цих речей чи документів.

У повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилає особі, у володінні якої знаходяться речі і документи, зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику.

Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходять чини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи:

− перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

− самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;

− не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Слідчий суддя, суд в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до вказаних в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Зазначена в ухвалі слідчого судді, суду особа зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей і документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію.

Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити володільцю речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду.

На вимогу володільця особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, має бути залишено копію вилучених документів. Копії вилучених документів виготовляються з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця (за його згодою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів.

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукання та вилучення зазначених речей і документів (ст.166 КПК).

Тимчасове вилучення майна (ст.167 КПК) − фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасове вилучення майна застосовується при затримані особи у порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК. Якщо затримання було проведено не уповноваженою службовою особою, вона зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом. Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна.

3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч.6 ст.173 КПК.

Арешт майна (ст. ст. 170-174 КПК) − це тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно чи заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатись будь-яким чином таким майном та використовувати його за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК порядку (ч.1 ст. 170 КПК).

Арешт майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, суть якого полягає у тимчасовій забороні, адресованій власнику чи володільцю майна, відчужувати його, або розпоряджатися чи користуватися ним.

Арешт майно застосовується з метою забезпечення:

− виконання вироку в частині цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили (ч.2 ст.170 КПК);

− можливої конфіскації майна в справах про кримінальні правопорушення за які може бути застосовано додаткове покарання у вигляді конфіскації майна.

Арешт може бути накладено на:

1) нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права.

2) майно у вигляді речей, документів, грошей якщо вони відповідають критеріям, зазначеним у частині другій ст. 167 КПК а саме:

− підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

− надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

− є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

− набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Не підлягають конфіскації майна, а тому і не підлягають з цією метою арешту предмети першої необхідності, що використовуються особою і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України.

Арешт може бути накладено на майно: підозрюваного; обвинуваченого; осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

При чому, таке майно може перебувати як у вищевказаних осіб, так і в інших фізичних, або юридичних осіб.

Відповідно до вимог ст. 170 КПК арешт майна *полягає у* забороні відчужувати, розпоряджатися чи користуватися майном.

Відповідно до ч.4 та ч.5 ст. 170 КПК заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатись таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. При цьому не допускається заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

Фактичною підставою накладення арешту на майно є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання кримінальним правопорушенням матеріальної та/чи моральної шкоди, заявлення цивільного позову про її відшкодування або можливість заявлення такого позову та накладення майнових стягнень, конфіскації майна за вироком суду. Необхідність накладення арешту на майно зумовлюється обґрунтованою **підозрою вважати, що незастосування цього заходу зумовить труднощі чи неможливість виконання вироку в частині** забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову чи **перешкоджатиме встановленню істини** внаслідок того, що таке майно може бути приховане, відчужене чи пошкоджене.

Правовою підставою накладення арешту є ухвала слідчого судді, суду. Тобто рішення про арешту майна може приймати лише ці суб’єкти

кримінального провадження. Дане положення обумовлено вимогою ст. 41 Конституції України, яка передбачає виключно судовий порядок позбавлення права власності.

Процесуальний порядок здійснення арешту майна.

З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою – забезпечення цивільного позову, також цивільний позивач.

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше 2 днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника.

При цьому, клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна. Така необхідність може обумовлюватися наявністю обґрунтованої підозри вважати, що в разі повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна про наміри накласти арешт на їхнє майно, вони можуть його сховати, знищити, пошкодити тощо.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд приймають таке рішення:

− відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту. Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна.

− постановляє ухвалу, в якій зазначається: перелік майна, яке підлягає арешту, підстави застосування арешту майна, перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, заборону розпоряджатися або користуватися майном у разі її передбачення та вказівку на таке майно, порядок виконання ухвали.

Слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна та зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб.

Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше 72 годин із дня находження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено.

Арешт майна має бути скасованим повністю або частково, якщо:

− відпали підстави його застосування;

− арешт було накладено необґрунтовано.

Правовою підставою скасування арешту майна є:

− ухвала слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано;

− винесення прокурором постанови про закриття кримінального провадження;

− ухвалення судового рішення, яким закінчується судовий розгляд. Суд скасовує арешт майна, зокрема, у випадку виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, непризначення судом покарання у виді конфіскації майна, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Отже, до інших заходів забезпечення кримінального провадження налкжить:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст. ст. 133−143 КПК);

2) накладення грошового стягнення (ст. ст. 144−147 КПК);

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. ст. 148−153 КПК);

4) відсторонення від посади (ст. ст. 154−158 КПК);

5) тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159−166 КПК);

6) тимчасове вилучення майна (ст. ст. 167−169 КПК);

7) арешт майна (ст. ст. 170−175 КПК);

8) затримання особи (ст. ст. 188−192, 207−213 КПК).

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Розділ ІІ Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року визначає порядок обрання, зміни та скасування заходів забезпечення кримінального провадження.

Заходи забезпечення кримінального провадження (заходи кримінально-процесуального примусу) − це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження.

Відповідно до ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст. ст. 133−143 КПК);

2) накладення грошового стягнення (ст. ст. 144−147 КПК);

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. ст. 148−153 КПК);

4) відсторонення від посади (ст. ст. 154−158 КПК);

5) тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159−166 КПК);

6) тимчасове вилучення майна (ст. ст. 167−169 КПК);

7) арешт майна (ст. ст. 170−175 КПК);

8) затримання особи (ст. ст. 188−192, 207−213 КПК);

9) запобіжні заходи (ст. ст. 177−187 КПК).

Запобіжні заходи є частиною заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого через певне обмеження їхніх особистих прав.

Система запобіжних заходів визначена в ст. 176 КПК України, ними є:

1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);

2) особиста порука (ст. 180 КПК);

3) застава (ст. 182 КПК);

4) домашній арешт (ст. 181 КПК);

6) тримання під вартою (ст. 183 КПК);

7) затримання особи − тимчасовий запобіжний захід (ст. ст. 188−192, 207−213 КПК).

В нормах Кримінального процесуального кодексу, які визначають особливі порядки кримінального провадження (розділ IV), визначені наступні запобіжні заходи:

− щодо неповнолітніх − нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи (ч.1 ст. 493 КПК);

− щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, − передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку (ч.1 ст. 508 КПК).

Правообмежувальний характер заходів забезпечення кримінального провадження обумовлює необхідність встановлення системи гарантій, які забезпечують їх законне та обґрунтоване застосування. Адже, хоча кримінальне судочинство і покликане бути ефективним засобом захисту прав та свобод, в правозастосовчій практиці досить часто зустрічаються випадки зловживання суб’єктами кримінального судочинства процесуальними правами та повноваженнями, на що постійно звертається увага правозахисних організацій та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття заходів забезпечення кримінального провадження та їх види. Правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття заходів забезпечення кримінального провадження та їх види. Правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Поняття, підстави та мета застосування запобіжних заходів. Місце запобіжних заходів серед інших заходів процесуального примусу. Види запобіжних заходів.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 9. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття стадії досудового розслідування……303
2. Форми досудового розслідування: дізнання та досудове слідство.304
3. Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування……..307

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. ; зі змін. і доповн. — К. : Атіка, 2012. — 68 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України : наказ МВС України від 31 берез. 2008 р. № 160.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді : наказ МВС України від 07 верес. 2005 р. № 777.

Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 15 черв. 2011 р. № 336.

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Басиста І. В Прийняття і використання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : [монографія] / Басиста І. В. — Івано-Франківськ, 2011. — 532 с.

Городецька М. С Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : [монографія] / Городецька М. С. ; за ред. Л. М. Лобойка ; МВС України. ДД УВС. — Дніпропетровськ : Ліра –ЛТД, 2010. — 231 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило] ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — 328 с.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / за ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : Одіссей, 2009. — 816 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : Курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.

Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — К. : Либідь, 1999. — 532 с.

Строган А. Ю Клопотання як самостійний інститут кримінально-процесуального права: заявлення, розгляд та вирішення клопотань на досудовому слідстві : [монографія] / Строган А. Ю. — К. : Істина, 2009. — 455 с.

Удалова Л.Д Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. — 352 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про завдання та значення стадії досудового розслідування, з'ясувати форми та суб'єкти досудового розслідування, схарактеризувати основні положення досудового розслідування.

ВСТУП

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України). Проте законність, обґрунтованість і вмотивованість розгляду кримінального провадження в суді та його вирішення потребують великої і кваліфікованої підготовчої роботи. Тому за законом переважна більшість кримінальних проваджень повинна проходити стадію досудового розслідування.

Успішне виконання завдань стадії досудового розслідування залежить не тільки від професійної майстерності працівників органів розслідування та оперативних підрозділів, але й законодавчого врегулювання їх діяльності. В свою чергу швидке і якісно проведене розслідування є дійовим засобом у боротьбі зі злочинністю, втіленням в життя принципу невідворотності покарання за скоєне.

Адже тільки успішне завершення досудового розслідування є передумовою здійснення правосуддя, реалізації судом своїх виняткових повноважень щодо визнання особи винуватою чи невинуватою та можливості призначення їй покарання.

1. ПОНЯТТЯ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Називаючи розслідування «досудовим», законодавець тим самим вказує на його співвідношення з основною частиною судового розгляду - судовим слідством. Досудове розслідування передує провадженню в суді і покликане забезпечити його успішне проведення, однак його не можна розглядати тільки як стадію, провадження якої здійснюється до суду і для суду. Ця стадія має особливості, що свідчать про її самостійний характер, зокрема, вона:

1) має свої самостійні завдання, які випливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК);

2) чітко окреслені межі в системі кримінального процесу - з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до винесення рішення, яким завершується провадження розслідування (в ряді випадків кримінальне провадження отримує й своє вирішення по суті, коли провадження в ньому закривається при наявності до того законних підстав);

3) свій зміст та свою процесуальну форму;

4) характеризується колом суб'єктів, які беруть в ній участь;

5) характеризується колом специфічних рішень, що можуть бути прийняті після закінчення досудового розслідування: закриття кримінального провадження, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2. ФОРМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО

Досудове розслідування є основною формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження, яке здійснюється у формі дізнання та досудового слідства.

Дізнання – це одна з форм досудового розслідування, яка представляє собою врегульовану кримінально-процесуальним законодавством діяльність слідчого, співробітників інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, що полягає в провадженні досудового розслідування кримінальних проступків, з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК, окрім негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один з зазначених процесуальних документів:

1) проект рішення про закриття кримінального провадження;

2) проект клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК.

У разі необхідності прокурор має право самостійно оформити вищезазначені процесуальні документи.

Прокурор зобов'язаний до спливу тридцятиденного терміну після повідомлення особі про підозру здійснити одну з зазначених дій:

1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених цим Кодексом.

Встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорює встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, прокурор зобов'язаний впевнитися у добровільності згоди підозрюваного та потерпілого на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

До обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані:

1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права

апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

2) письмова заява потерпілого щодо згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

3) матеріали досудового розслідування, у тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості.

Досудове слідство є основною формою досудового розслідування, яка забезпечує максимальні гарантії встановлення істини та забезпечення прав учасників процесу.

Воно провадиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком проваджень щодо кримінальних проступків.

Таким чином, законодавець віддає перевагу в розслідуванні органам досудового слідства - слідчим, розслідування для яких - це основна форма діяльності.

Досудове слідство провадиться, слідчими органів внутрішніх справ, слідчими органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, слідчими органів безпеки. Згідно перехідних положень КПК до дня введення в дію положень частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 402 – 421, 423 – 435 (злочини проти встановленого порядку несення військової служби) Кримінального кодексу України, частини четвертої статті 216 КПК (слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої статті 9 Закону України "Про державну службу", особами, посади яких віднесено до 1–3 категорій посад, суддями та працівниками правоохоронних органів), повноваження щодо досудового розслідування передбачених ними кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органів прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначених КПК.

Після введення в дію положень частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 402 – 421, 423 – 435 Кримінального кодексу України), четвертої статті 216 КПК матеріали кримінальних проваджень, досудове розслідування яких здійснюється органами прокуратури, передаються слідчими органів прокуратури відповідним органам досудового розслідування з урахуванням підслідності, визначеної КПК.

Серед суб'єктів права на розслідування кримінальних правопорушень слід назвати також начальника слідчого відділу, який має право брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК), і прокурора, який має право брати участь у провадженні дізнання і досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадити окремі слідчі дії або брати в них участь.

Ніякі інші особи, в тому числі співробітники приватних розшукових бюро, детективних служб, правом розслідування кримінальних правопорушень не наділені.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, досудове розслідування є основною формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження, яке здійснюється у формі дізнання та досудового слідства.

3. ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Загальні положення досудового розслідування - це встановлені законом правила, що відображають найбільш характерні риси та особливості досудового розслідування, визначають найбільш суттєві вимоги, які пред'являються до порядку провадження процесуальних дій і прийняття рішень. В них містяться правові вимоги, які забезпечують виконання в цій стадії принципів і завдань кримінального процесу.

Початок провадження досудового розслідування

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, яке здійснюється негайно після завершення огляду. У випадку виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та розпочав розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

6. Слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє прокурора про початок розслідування, підставу початку розслідування та інші відомості, передбачені частиною п'ятою цієї статті.

7. У випадку, якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування.

Правила про підслідність

Підслідність кримінальних проваджень - це сукупність встановлених законом юридичних ознак кримінального провадження, відповідно до яких вона належить до відання певного органу досудового розслідування. Розрізняють наступні види підслідності:

- ***предметна (***родова) підслідність визначається категорією (предметом, родом) кримінального правопорушення. Вона залежить від ступеня і характеру суспільної небезпеки кримінального правопорушення, а також від особливостей його об'єкта (сфери суспільних відносин). Предметна ознака підслідності виражена в кваліфікації кримінального правопорушення за статтями Особливої частини КК України. Відповідно в законі для кожного органу досудового слідства визначені переліки кримінальних правопорушень, віднесених до їх компетенції;

- ***персональна або спеціальна*** - обумовлюється особливостями суб'єкта кримінального правопорушення, тобто пов'язана з особистістю підозрюваної особи, її посадовим чи службовим становищем, особливим правовим статусом в державі;

- ***за зв'язком кримінальних проваджень*** - застосовується тоді, коли розслідування одного кримінального правопорушення пов'язане з розслідуванням іншого (наприклад: якщо підчас розслідування кримінального правопорушення будуть встановлені злочини, передбачені ст.ст.209-1, 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК України (завідомо неправдиве показання,

розголошення даних досудового слідства та ін.), досудове розслідування провадиться тим органом, до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким почато досудове розслідування;

- ***територіальна підслідність*** - досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування.

1. У випадках необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

2. Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину.

3. У випадках необхідності матеріали досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень.

4. Матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

5. Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором.

6. Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскаржене.

Підстави для об'єднання кримінальних проваджень не зумовлюють їх розширювального тлумачення, у зв'язку з чим відомі практиці випадки об'єднання матеріалів досудового розслідування про різноманітні злочини з мотивів практичної доцільності з урахуванням обставин, прямо не вказаних у законі, слід вважати такими, що не відповідають вимогам закону і не

виключають визнання доказів, отриманих після об'єднання кримінальних проваджень, недопустимими.

При об'єднані кримінальних проваджень строк провадження по них визначається по тому провадженню, яке має найбільш тривалий строк досудового розслідування, що обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру. При цьому строк провадження по інших кримінальних провадженнях поглинається найбільш довшим строком і додатково не враховується. Однак положення вищевказаного правила не стосуються порядку обчислення строків тримання під вартою.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення відносяться не до всіх із них, прокурор вправі виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних (ч.3 ст.280 КПК).

Виділення кримінальних проваджень проводиться на підставі мотивованої постанови, в якій крім підстав виділення матеріалів, зазначаються які саме матеріали підлягають виділенню. Копія цієї постанови приєднується до кримінального провадження, з якого виділені дані матеріали.

В кримінальному провадженні, виділеному в окреме провадження, повинні міститись оригінали чи засвідчені прокурором, слідчим копії процесуальних документів, що мають значення для даного кримінального провадження. Якщо залучені до виділеного провадження документи належним чином засвідчені і мають відношення до діянь, що інкримінуються підозрюваному у даному кримінальному провадженні, проведення одних і тих же слідчих дій не потрібно.

Строки досудового розслідування.

Досудове розслідування повинно бути проведено у встановлені законом строки і своєчасно завершено. Виконання цієї вимоги є умовою: а) для успішного розкриття кримінального правопорушення, закріплення і використання доказів; б) створення необхідних передумов для розгляду кримінального провадження в суді; в) належного забезпечення обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального судочинства права на участь в судовому розгляді.

Досудове розслідування повинно бути закінчено:

1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

В цей строк включається час з моменту повідомлення особі про підозру, тобто появи в кримінальному провадженні процесуальної фігури підозрюваного до:

- направлення кримінального провадження прокурором з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру;

- закриття кримінального провадження;

- зупинення кримінального провадження в справі (тобто, в строк досудового розслідування не включається час, на протязі якого досудове розслідування було зупинено з підстав, передбачених у ст. 280 КПК, оскільки зупинення досудового розслідування одночасно означає і зупинення перебігу строку досудового розслідування до моменту відновлення кримінального провадження).

Строк досудового розслідування може бути продовжений в порядку, передбаченому параграфом 4 Глави 24 КПК. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати:

1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості;

3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст.219 КПК).

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки, передбачені ст.219 КПК.

При можливості завершити розслідування в більш короткий строк слідчий повинен використати таку можливість. В необхідних випадках строк досудового слідства може продовжуватися вказаними в законі прокурорами.

Якщо внаслідок складності провадження неможливо закінчити досудове розслідування кримінального проступку (дізнання) у строк, зазначений у пункті 1 частини першої статті 219 КПК, він може бути продовжений районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором.

Якщо досудове розслідування злочину (досудове слідство) неможливо закінчити у строк, зазначений у пункті 2 частини першої статті 219 КПК, він може бути продовжений в межах, встановлених частиною другою статті 219 КПК:

1) до трьох місяців – районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором;

2) до шести місяців – прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, міст Києва і Севастополя чи прирівняним до них прокурором або їх заступниками;

3) до дванадцяти місяців – Генеральним прокурором України чи його заступниками.

Строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців – внаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців – внаслідок виняткової складності провадження. (Ст. 294 КПК).

Продовження строку досудового розслідування кримінального правопорушення здійснюється за **клопотанням** слідчого або прокурора, що здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні цього досудового розслідування.

У клопотанні про продовження строку досудового розслідування зазначаються:

1) прізвище, ім'я, по батькові підозрюваного;

2) найменування (номер) кримінального провадження;

3) суть повідомленої підозри і правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, у вчиненні якого підозрюється особа;

4) посилання на докази, якими обґрунтовується підозра;

5) процесуальні дії, проведення або завершення яких потребує додаткового часу;

6) значення результатів цих процесуальних дій для судового розгляду;

7) строк, необхідний для проведення або завершення процесуальних дій;

8) обставини, що перешкоджали здійснити ці процесуальні дії раніше.

Копія клопотання вручається слідчим або прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні цього досудового розслідування, підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до дня подання клопотання прокурору, що уповноважений на розгляд питання про продовження строку досудового розслідування.

Підозрюваний, його захисник мають право до подання клопотання про продовження строку досудового розслідування подати слідчому або прокурору, який ініціює це питання, письмові заперечення, які обов'язково долучаються до клопотання і разом з ним подаються прокурору, уповноваженому на його розгляд.

Прокурор, що уповноважений розглядати питання продовження строку досудового розслідування, зобов'язаний розглянути клопотання не пізніше трьох днів з дня його отримання, але в будь-якому разі до спливу строку досудового розслідування.

Рішення прокурора про продовження строку досудового розслідування або про відмову у такому продовженні приймається у формі постанови.

При обчисленні строків досудового розслідування слід керуватися правилами ст.115 КПК, відповідно до якої строк досудового розслідування, оскільки він обчислюється місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку припадає на неробочий день, то останнім днем строку вважається наступний за ним робочий день, якщо ж припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця.

Розгляд клопотань під час досудового розслідування.

Клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з

моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав (ст.220 КПК).

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься мотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання.

Суд, прокурор, слідчий зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь у кримінальному провадженні, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав. Тобто, особа, яка провадить досудове розслідування, зобов'язана роз'яснити процесуальні права особам, які набули процесуального статусу потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представникам, підозрюваним, обвинуваченим, як відразу після ознайомлення з таким рішенням, так і при провадженні конкретних процесуальних чи слідчих дій.

Слідчий, прокурор, який провадить розслідування, зобов'язані розглянути в строк не більше 3 діб і задовольнити кожне клопотання учасника процесу про виконання будь-яких слідчих дій, якщо обставини, про встановлення яких вони просять, мають значення для справи або якщо необґрунтовано обмежуються їх права.

Клопотання можуть бути заявлені на будь-якому етапі провадження досудового розслідування, в тому числі при провадженні слідчих дій, ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача чи їх представників, обвинуваченого і його захисника з матеріалами кримінального провадження після закінчення досудового розслідування.

Письмові клопотання приєднуються до кримінального провадження, усні заносяться в протокол слідчої чи іншої процесуальної дії.

Слідчий не вправі залишити заявлене клопотання без належного реагування. Якщо обставини, про встановлення яких подане клопотання, мають значення для даного кримінального провадження і підлягають доказуванню та виявленню, клопотання повинно бути задоволено. У випадку повної або часткової відмови в задоволенні клопотання прокурор або слідчий зобов'язаний винести мотивовану постанову.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка його заявила. Постанова слідчого, про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання може бути оскаржена прокурору або до суду.

Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Слідчий, прокурор зобов’язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування.

Згідно зі ст. 222 КПК дані досудового розслідування за загальним правилом не можуть бути розголошені.

Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

У необхідних випадках слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з прийняттям в ньому участі, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом

Така заборона зумовлена тим, що передчасне розголошення даних розслідування може перешкодити встановленню істини в справі, зокрема призвести до знищення доказів співучасниками кримінального правопорушення або іншими зацікавленими в результатах кримінального провадження особами, створить умови для ухилення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення тощо. Крім того, передчасне і неконтрольоване розголошення даних досудового розслідування може завдати шкоди не тільки повному і об'єктивному дослідженню обставин кримінального провадження, але й законним інтересам потерпілого, свідка, інших учасників кримінального судочинства.

Тому для того, щоб не допустити небажану втрату відомостей про обставини досудового розслідування у кримінальному провадженні прокурор, слідчий у необхідних випадках попереджають будь-кого з учасників судочинства (свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих та інших осіб), незалежно від джерела чи способу отримання ними даних досудового розслідування і ступеня поінформованості, про обов'язок не розголошувати без їх дозволу даних досудового розслідування, які їм стали відомі. Винні в цьому несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Попередження про недопустимість розголошення і дозвіл на розголошення (якщо такий був) доцільно фіксувати в протоколі певної дії, результати якої слідчий забороняє розголошувати, або в окремому протоколі, або в іншому документі (наприклад, підписці). Це дисциплінуватиме учасників процесу та інших осіб і в майбутньому дасть змогу обґрунтовано вирішити питання про їх кримінальну відповідальність.

Дані досудового розслідування можуть бути оголошені лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають це можливим, якщо розголошення не протирічить інтересам досудового розслідування і не пов'язано з порушенням прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Розголошення даних про приватне життя учасників кримінального судочинства без їх згоди не допускається. Згода учасника кримінального судочинства на розголошення даних про його приватне життя повинна бути виражена в письмовій формі і міститися в матеріалах кримінального провадження.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами – основана на законах і відомчих нормативних актах їх спільна узгоджена діяльність (за метою, характером, місцем і часом), яка направлена на вирішення завдань кримінального судочинства, при керівній і організуючій ролі слідчого та чіткому розмежуванні компетенції.

Така взаємодія має теоретичні та правові підстави. Теоретичними підставами взаємодії є положення, які пояснюють її сенс і значення, їх усвідомлення слідчими і співробітниками оперативних підрозділів роблять взаємодію більш осмисленою та цілеспрямованою, сприяючи тим самим її законності й ефективності, дозволяють відповісти на питання: з якою метою здійснюється взаємодія?; чому вона можлива?; чим викликана її необхідність?

Такими підставами, на нашу думку, є:

а) спільність мети і завдань оперативних підрозділів та слідчого - лише об'єднуючи свої зусилля органи досудового слідства і оперативні підрозділи зможуть ефективно їх вирішити;

б) однакова юридична сила процесуальних актів працівників оперативних підрозділів та слідчого – протоколи слідчих дій, виконаних співробітниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, мають таке ж доказове значення як і протоколи складені слідчим.

Правовими ж підставами взаємодії є: приписи законів (КПК, Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ін.) та підзаконних нормативних актів, у тому числі актів обмеженого використання різного ступеня конфіденційності.

Взаємодія слідчого і оперативних підрозділів має різноманітний характер і здійснюється в певних правових формах. Виділяють процесуальні й організаційні (не процесуальні) форми взаємодії.

До процесуальних форм взаємодії, тобто таких, які регулюються кримінальним процесуальним законом відносяться:

1) доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст.ст. 40, 41 КПК).

2) надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих дій. Допомога оперативних підрозділів необхідна слідчому при провадженні таких слідчих дій, які потребують великого обсягу роботи або додаткових гарантій для осіб, котрі беруть у них участь. Це обшуки, огляди місця події, слідчий експеримент. Участь співробітника оперативного підрозділу відображається в протоколі слідчої дії.

До організаційних форм (не процесуальні форми) взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, тобто тих, які передбачені відомчими нормативними актами, відносяться:

1) погоджене планування спільних слідчих, розшукових і оперативно-розшукових заходів;

2) обмін взаємодіючих суб'єктів інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини і злочини, що готуються, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності (зокрема, використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо);

3) координація проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;

4) консультації;

5) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів;

6) спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи;

7) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту, що має в своєму розпорядженні оперативні підрозділи тощо. Однак, слід мати на увазі, що таке розмежування, як і будь-яке інше, умовне, тому що процесуальні форми взаємодії знаходять більш детальне регламентування у відомчих нормативних актах, а організаційні або оговорені, але недостатньо повно визначені та регламентовані законом, або випливають з його змісту.

В залежності від періоду часу, на протязі якого здійснюється взаємодія і від ступеня об'єднання спільних зусиль, можна виділити такі її види: а) разова; б) періодична; в) постійно діюча.

Координацію діяльності оперативних підрозділів і досудового слідства по розкриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень здійснюють керівники відомств у межах свого відомства, а прокурор – всіх органів досудового розслідування.

Складання процесуальних документів при провадженні досудового розслідування.

Вся діяльність органів досудового розслідування в кримінальному провадженні протікає в певній процесуальній формі, яка зобов'язує проводити процесуальні дії в необхідному порядку, з дотриманням встановлених умов і послідовності. Процесуальна форма зумовлює письмовий характер кримінального провадження, в тому числі й досудового розслідування. Складання передбачених законом процесуальних документів - необхідна умова успішного проведення досудового розслідування.

При з’ясуванні сутності й значення процесуальних документів у кримінальному процесі необхідно враховувати вимогу закону про те, що в сфері кримінального провадження весь хід і результати проведення кожної процесуальної дії або ухваленого рішення щодо кримінального провадження письмово закріплюються (відображаються, фіксуються) у певних актах – процесуальних документах. До числа процесуальних дій відносять всі слідчі, судові й інші дії, передбачені законодавством України.

Кримінально-процесуальним документом можна вважати письмовий документ, складений на підставі Кримінального процесуального закону уповноваженим на те суб’єктом у зв’язку з виконанням процесуальних дій або прийняттям рішень, у якому зафіксована інформація про хід і результати діяльності учасників кримінального процесу, зміст і форма рішення, прийнятого в кримінальному провадженні.

Процесуальний документ відіграє домінуючу роль у розвитку кримінального провадження, у здійсненні правосуддя, служить способом реалізації учасниками процесу своїх прав і законних інтересів, є однією з гарантій їхнього захисту у кримінальному провадженні.

Незалежно від повноти регламентації в Кримінальному процесуальному законі всі процесуальні документи повинні відповідати певним вимогам.

1. Законність складання. Будь-який процесуальний документ повинен відповідати вимогам закону як по найменуванню й формі, так і за змістом: він повинен складатися уповноваженою на те особою при наявності передбачених законом підстав і відповідно до встановлених правил. Якщо в законі закріплені обов’язкові реквізити документа, вони повинні бути повністю дотримані з посиланням на процесуальні норми, що передбачають складання такого документа.

2. **Обґрунтованість** як властивість процесуального документа означає, що висновки і рішення по ньому мають ґрунтуватись на сукупності фактів, на достатніх доказах, які б в обов'язковому порядку охоплювали всі істотні обставини кримінального провадження і відображали реальну дійсність.

Обґрунтованим може бути тільки рішення, яке не суперечить істині, яку можна практично перевірити. Проте слід розрізняти поняття "істинність" і "обґрунтованість", оскільки встановлення істини тісно пов'язано з певним процесом пізнання об'єктивної дійсності і має проміжний, відносний характер.

В ряді випадків закон вимагає, щоб прийняті акти були також вмотивованими.

3. **Вмотивованість** процесуального документу - це наявність в ньому не тільки опису діяння, події, обставин, а й посилання на докази, аналіз, відповідні пояснення.

Вмотивованість прийнятого рішення має сприяти законності та обґрунтованості процесуального акта, допомагати виявляти помилки в судженнях осіб, які приймають рішення, давати можливість підозрюваному, обвинуваченому й іншим особам зрозуміти доводи, які покладені в основу прийнятого рішення і належним чином захищати свої інтереси. Вмотивованість начебто окреслює, робить більш яскравими обґрунтованість і законність рішень, надає документам внутрішньої і зовнішньої переконаності, виключає сумніви, суб'єктивізм.

4. Об’єктивність і вірогідність. Процесуальний документ повинен відповідати за своїм змістом фактичним обставинам, встановленим у кримінальному провадженні, ґрунтуватися на достовірних даних, що мають

відношення кримінального провадження, а сформульовані в ньому висновки мають відповідати зібраним доказам і не суперечити один одному.

5. Логічність документа. Судження, що викладають у процесуальних документах, висновки, твердження повинні відповідати основним законам формальної логіки. Всі судження повинні бути доведеними, а висновки - вмотивованими й логічно збагаченими.

6. Юридична бездоганність та ясність. Процесуальний документ повинен бути виконаний юридично грамотно й бездоганно, кожен висновок або судження - відповідати чинному закону й ґрунтуватися на сучасному рівні правових знань.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, загальні положення досудового розслідування - це встановлені законом правила, що відображають найбільш характерні риси та особливості досудового розслідування, визначають найбільш суттєві вимоги, які пред'являються до порядку провадження процесуальних дій і прийняття рішень. В них містяться правові вимоги, які забезпечують виконання в цій стадії принципів і завдань кримінального процесу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, розглянувши питання нашої лекції, можна зробити наступні висновки.

Досудове розслідування, як і інші стадії кримінального процесу, має самостійний характер, що обумовлено як специфічними завданнями, що ставляться перед цією частиною кримінального провадження, так і певними особливостями процесуальної форми. Однією з основних особливостей цієї стадії є те, що провадження в ній може відбуватися в двох формах: у формі дізнання та у формі досудового слідства. Тому в курсі кримінального процесу відводиться значна увага вивченню теми “Загальні положення досудового розслідування”, під якими розуміють систему встановлених Кримінальним процесуальним законом правових положень, що визначають процесуальний порядок провадження досудового розслідування. Загальними умовами вони є тому, що містять вимоги, які регламентують для всіх органів досудового слідства, співробітників інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства порядок проведення досудового розслідування кримінальних проваджень, від якого не можна відступати.

Дізнання – це одна з форм досудового розслідування, яка представляє собою врегульовану кримінально-процесуальним законодавством діяльність слідчого, співробітників інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, яка виражається в провадженні досудового розслідування кримінальних проступків, з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Досудове слідство є основною формою досудового розслідування, яка забезпечує максимальні гарантії встановлення істини та забезпечення прав учасників процесу.

Воно провадиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком проваджень щодо кримінальних проступків.

В теорії кримінально-процесуального права загальними (основними) положеннями (умовами) досудового розслідування називають визначені законом на основі принципів кримінального процесу основні положення, правила, які віддзеркалюють характерні риси та особливості досудового розслідування як стадії і своїми вимогами спонукають суб'єктів досудового розслідування до швидкого, раціонального, всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин кримінального провадження, виконання завдань даної стадії й охорони в ній прав, свобод та законних інтересів громадян.

КПК України містить главу 19, якою передбачені основні положення досудового розслідування.

До загальних умов досудового розслідування, що містяться в нормах КПК, належать правила, що регулюють початок провадження досудового розслідування, підслідність кримінальних проваджень; строки досудового розслідування; об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування; розгляд клопотань під час досудового розслідування; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; недопустимість розголошення даних досудового розслідування; складання процесуальних документів при провадженні досудового розслідування.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання поняття, значення і завдання стадії досудового розслідування. Етапи досудового розслідування. Дізнання і досудове слідство, як форми досудового розслідування.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: поняття, значення і завдання стадії досудового розслідування, основні положеня досудового розслідування.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 10. ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
(2 години)
ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття і значення слідчих (розшукових) дій, умови та підстави їх проведення……..322
2. Класифікація слідчих (розшукових) дій та їх види……..328
3. Процесуальна характеристика окремих слідчих (розшукових) дій. 329

РЕКОМЕНДОВАНІ НОРМАТИВНІ АКТИ ТА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Кримінальний кодекс України: Чинне зак-во зі змінами та допов. на 18 січня 2011 р. / Україна. Закони. — К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. — 174 с.

Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / В. Т. Маляренко, В. Г. Гончаренко. — [6-е вид., перероб. і доповн.]. — К. : Юрисконсульт ; Юстініан, 2010. — 896 с.

Порядок отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації [Електронний ресурс] : затв. постан. Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2007 р. №1169. — Режим доступу : http://portal.rada.gov.ua.

Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 15 черв. 2011 року № 336 / Міністерство внутрішніх справ України. — К., 2011. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). — Назва з титул. екрану.

Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25 лют. 1994 р. (із змін. та доповн.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Войтович І. І. Процесуальні і тактичні особливості провадження невідкладних слідчих дій : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / І. І. Войтович. — Одеса, 2012. — 19 с.

Грошевий Ю. М. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна. — Х. : Право, 2010. — 608 с.

Літвінова І. Ф. Забезпечення недоторканості житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі : [монографія] / Літвінова І. Ф. — К. : О. С. Ліпкан, 2012. — 230 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [монографія] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 168 с.

Стахівський С. М. Слідчі дії як засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. — К. : Атіка, 2009. — 64 с.

Удалова Л. Д. Практикум з кримінального процесу : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Шпотаківська О. В. — К. : КНТ, 2010. — 360 с.

Узагальнення Верховного Суду України судової практики в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — 180 с.

Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : [монографія] / Чаплинський К. О. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 308 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття й сутність слідчих (розшукових) дій, визначити критерії для класифікації слідчих (розшукових) дій, повести загальну характеристику слідчих (розшукових) дій.

ВСТУП

Кримінальний процес як галузь права є похідним від кримінального (матеріального) права, бо його функціональним призначенням є забезпечення реалізації норм останнього. Основними категоріями кримінального права є злочин і кримінальна відповідальність за його вчинення. Питання про те, чи мав місце злочин, якщо мав, то хто його вчинив і як застосувати до суб'єкта злочину покарання, вирішуються в просторово-часових межах кримінального процесу.

Вирішення зазначених вище питань здійснюється в ході пізнавальної діяльності, яка в кримінальному процесі іменується доказуванням і реалізується за допомогою спеціальних пізнавальних засобів. Порядок застосування таких засобів регламентується нормами кримінально-процесуального права. Перелік пізнавальних засобів і порядок їх здійснення є особливими на різних стадіях кримінального процесу.

Під кримінально-процесуальною дією в кримінальному судочинстві треба розуміти дію, передбачену та детально врегульовану нормами кримінально-процесуального права, що провадиться виключно органами, які уповноважені законом на здійснення кримінально–процесуальної діяльності, і тільки в межах чинності кримінально–процесуального закону, визначеної законом компетенції та в часових межах кримінального процесу, результат якої має самостійне юридичне значення, котра спрямована на досягнення його мети та виконання завдань, факт, зміст і результати якої фіксуються у встановленому законом порядку.

Одним із різновидів кримінально-процесуальних дій, що мають пізнавальну спрямованість, і відносяться до основних засобів збирання і перевірки доказів є слідчі (розшукові) дії. Термін «слідча (розшукова) дія» є

найбільш вживаним в практиці діяльності органів досудового слідства та прокуратури, вони проводяться кожного дня посадовими особами зазначених органів.

1. ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, УМОВИ ТА ПІДСТАВИ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Для того, що сформулювати поняття слідчих (розшукових) дій, визначити зміст, умови та підстави їх проведення, дослідимо його історичний аспект.

У «Руській Правді» взагалі не було такого терміна. В цьому історичному нормативному акті вжито вислів «гоніння по сліду», який у всіх слов'янських країнах означав «переслідувати злочинця» з метою спіймати його, тобто – «йти за слідом», «збирати сліди злочину» тощо.

У Статуті кримінального судочинства 1864 року термін «слідчі дії» згадано вже багато разів у сенсі засобів виявлення та фіксування слідів злочину. Наприклад, у ст. 292 Статуту вказано: «Коли у випадках, визначених законом, виявиться необхідним допитати обвинувачених або свідків, або ж провести іншу слідчу дію поза дільницею, де виникло слідство, то виконання цих дій покладається на того слідчого, в дільниці якого вони повинні бути проведені» У згаданій статті Статуту йдеться не лише про допит обвинувачених та свідків, а й про «інші слідчі дії». (Статут крім допиту передбачав проведення ще таких слідчих дій, як огляд, освідування, обшук ст.ст. 105-107, 315-356; виїмка ст.ст. 110-111, 357-376, огляд і освідування через обізнаних людей ст.ст. 112, 325-335).

КПК УРСР 1927 р. (ст. 107) слідчі дії розумів інакше, це: пред'явлення для обвинувачення; допит обвинуваченого; оголошення обвинуваченому про закінчення попереднього слідства; складання обвинувального висновку. Таким чином законодавець в ті часи відносив поряд із пізнавальними також процесуальні дії, не пов'язані з виявленням або фіксацією доказів у справі.

КПК України 1960 року не вніс ясності у розуміння поняття слідчих дій. Через це вчені вкладають різний зміст у цей термін, так С.А. Шейфер зазначає, що слідчі дії – це дії, які, як правило, іменуються збиранням доказів; М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко вказують на те, що слідчі дії, як частина процесуальних дій, пов'язані із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі; Є.Г. Коваленко відзначає, що слідчими є процесуальні дії слідчого, спрямовані на виявлення, закріплення і перевірку доказів, змінюючи слово «фіксація» на «закріплення». Подібне визначення дається В.М. Тертишником, з тією відмінністю, що слідчі дії спрямовані не тільки на збирання і перевірку доказів, а й на їх дослідження. Нерідко зустрічається думка про те, що під слідчими діями слід розуміти будь які дії слідчого, регламентовані Кримінально-процесуальним законом.

Отже, основним змістом процесуальної діяльності є встановлення об'єктивної істини, а основним засобом отримання і перевірки доказів є слідчі дії.

Таким чином, ***слідчі дії*** - це регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально-процесуального провадження

уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів.

Іншими словами, слідчі дії - це процесуальні дії, здійснювані для одержання доказової інформації, збирання, дослідження та перевірки доказів. Вони мають пізнавальний характер та процесуально-правову природу.

Основу слідчих дій складають окремі методи пізнання - візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) одержаної доказової інформації чи висновків дослідження в відповідних процесуальних документах. Передбачуваний законом для певних випадків метод пізнання втілюється в практичній діяльності слідчого з провадження слідчої дії, а хід і результати пізнання відображаються в протоколі слідчої дії (процесуальному документі).

Норми права, які регламентують провадження слідчих дій, являють собою певну модель діяльності слідчого і несуть у собі конструктивні засади. Вони створюють правовий інститут - слідчу дію. Виступаючи як пізнавально-засвідчувальна дія, слідча дія одночасно є також і актом застосування права і в сипу цього являє собою певну систему правовідносин.

Інститут слідчої дії - це система правових приписів, що визначають: сферу й об'єкт слідчої дії, його мету і завдання; підстави проведення; коло учасників та їх правовий статус; механізм реалізації ними своїх прав і обов'язків; порядок здійснення і правила провадження пізнавально-засвідчувальних дій; способи і форми їх фіксації; гарантії захисту прав і свобод людини, заходи та межі примусу і відповідальності, які застосовуються у разі невиконання положень закону.

Кожна слідча дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а й виступає як акт правозастосовної діяльності Тому інститут слідчої дії має встановлювати певну систему гарантій як встановлення істини, так і забезпечення прав і свобод людини.

Система слідчих дій передбачає такі процесуальні форми здійснення пізнавальних дій, які включають у себе всі необхідні та допустимі методи пізнання і у своїй сукупності дають можливість встановлення об'єктивної істини.

Слідчі дії залежно від мети, яка ставиться перед ними, можуть бути такими, що спрямовані на збирання або перевірку доказів. Слід зазначити, що одна і та сама слідча дія за різних обставин справи, на різних етапах провадження розслідування може бути спрямованою як на збирання нових доказів, так і на перевірку вже зібраних. При проведенні слідчої дії особа, яка її проводить, зобов'язана беззаперечно додержуватись передбаченої законом процедури, забезпечувати захист прав і свобод людини, поважати її честь і гідність.

При провадженні слідчих дій необхідно забезпечити безпеку учасників процесу. У процесі слідчої дії слід вжити заходів щодо забезпечення

нерозголошення конфіденційної інформації, захисту сфери особистого життя людини.

Забороняються будь-які дії, що принижують честь і гідність особи, не передбачені законом засоби примусового характеру. Примусові заходи застосовуються тільки в разі крайньої необхідності і тільки в передбаченому законом порядку.

Згідно зі ст. 103 КПК України процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися у таких формах: 1) протокол; 2) носій інформації, на якому процесуальна дія зафіксована за допомогою технічних засобів; 3) журнал судового засідання.

Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на технічному носії інформації, який додається до нього.

Складання протоколу слідчої дії має на меті: забезпечити можливість переконатися в обґрунтованості та законності проведеної слідчої дії, отже правильно вирішити питання про допустимість отриманих при цьому доказів; закріпити знайдені дані шляхом фіксації їх самих, обставин їх знайдення та відомостей, які підтверджують достовірність доказів. Для цього у провадженні деяких слідчих дій беруть участь поняті, які засвідчують правильність записів у протоколі своїми підписами. Протокол слідчої дії дозволяє визначити достовірність отриманих доказів.

Відомо, що достовірність використаних у доказуванні доказових матеріалів безпосередньо пов’язана із встановленням об’єктивної істини. Власне кажучи, доказування і є встановленням істинності будь-яких положень за допомогою аргументів, посилань, істинність яких є встановленою. Тому використовувані слідчим фактичні дані можуть мати значення доказів лише тоді, коли визначена їх достовірність.

Це обумовлює необхідність ретельної фіксації у протоколах слідчих дій обставин знайдення тих або інших даних, визначає підвищені вимоги до складання протоколів.

Протокол складається з: 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; 2) описової частини, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи; 3) заключної частини, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх

ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – підписами понятих.

У КПК України законодавець вводить нове поняття – слідчі (розшукові) дії. Так, згідно зі ст. 223, *слідчі (розшукові) дії* є діями, спрямованими на отримання (збирання) показів, речей і документів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Закон передбачає проведення таких слідчих (розшукових) дій, як:

Допит (ст.ст. 225, 352, 353, 351, 226); пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230); огляд (ст.ст. 237, 238, 239); ексгумація трупа (ст. 239); обшук (ст. 234); слідчий експеримент (ст. 240); освідування особи (ст. 241); проведення експертизи (ст. 242).

Слідчі (розшукові) дії слід відрізняти від *негласних слідчих (розшукових) дій*, які хоча і є їх різновидом, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню.

Негласні слідчі (розшукові) дії, є різновидом слідчих (розшукових) дій, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню. Проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 КПК України).

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 КПК України). До них слід віднести: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267), установлення місцезнаходження

радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274) , моніторинг банківських рахунків (ст.269-1)

Правомірність проведення слідчих (розшукових) дій визначається такими умовами, які в літературі ще визначаються як *правила провадження слідчих (розшукових) дій.*

Слідчий, прокурор повинен вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, а також відповідальність, встановлена законом.

Проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

У разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю понятих та захисника незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка

стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

Відповідно до ч. 8 ст. 223 слідчі (розшукові) дії, не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК України, де зазначається, що у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

Усі слідчі (розшукові) дії проводяться за наявності *підстав***:**

Правова підстава – це сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають право слідчому, прокурору, суду проводити ту або іншу слідчу дію.

Фактична підстава – це наявність достатніх відомостей, що диктують слідчому, прокурору, суду необхідність виконання конкретних дій в інтересах встановлення істини у справі.

Мета проведення тієї чи іншої слідчої дії прямо передбачена в нормах КПК (наприклад: мета огляду – виявлення слідів злочину, з'ясування обстановки події). Сутність слідчих (розшукових) дій обумовлена їх *пізнавальною і нормативною* стороною.

Пізнавальна сторона слідчих (розшукових) дій представлена, зокрема, такими прийомами пізнання, що використовуються слідчим при їх провадженні, як спостереження, допит, опис.

Нормативна сторона слідчих (розшукових) дій полягає в детальній регламентації правил і умов їх проведення, що встановленні кримінально-процесуальним законодавством.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, слідчі дії - це регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів.

Мета проведення тієї чи іншої слідчої дії прямо передбачена в нормах КПК (наприклад: мета огляду – виявлення слідів злочину, з'ясування обстановки події). Сутність слідчих (розшукових) дій обумовлена їх *пізнавальною і нормативною* стороною.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЇХ ВИДИ

Слідчі (розшукові) дії можна класифікувати залежно від цілей, об'єктів, методів виконання, часу і правил провадження, а також деяких інших критеріїв. Класифікація за різними критеріями допомагає усвідомити внутрішню сутність слідчих (розшукових) дій, визначити їх місце серед інших подібних.

1) основні та додаткові.

Якщо після провадження слідчої (розшукової) дії не в повній мірі досягнута поставлена мета, проводиться додаткова слідча (розшукова) дія (наприклад: додатковий допит, після першого допиту свідка-очевидця, проводиться додатковий допит з метою з'ясування окремих обставин справи вчинення злочину).

2) первинні та повторні.

Повторні – це коли певна слідча (розшукова) дія проводиться знову у повному обсязі. Після першого допиту, огляду, обшуку тощо та сама дія проводиться ще раз в повному обсязі. Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза.

3) невідкладні (негайні, екстрені) та інші.

Невідкладність проведення слідчої (розшукові) дії може виникнути не тільки на початковому етапі розслідування, а й у ході подальшого його провадження. Наприклад, достатні підстави для проведення обшуку на квартирі знайомої підозрюваного виникли лише після допиту самого підозрюваного.

4) обов'язкові та необов'язкові.

Обов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатись прямою вказівкою в законі: обов'язкове призначення судово-медичної експертизи для з'ясування тяжкості тілесних ушкоджень; призначення судово-психіатричної експертизи для з'ясування психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого; допит підозрюваного після його затримання; допит обвинуваченого у справі, що передається з обвинувальним актом.

Крім того обов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатись вказівкою начальника слідчого відділу або прокурора. Необов'язковість слідчої (розшукової) дії, як правило, визначається межами доказування у конкретній кримінальній справі. Якщо одні і ті ж обставини вчинення злочину одночасно спостерігали на стадіоні численні громадяни, то не обов'язково їх усіх допитувати.

За своєю процесуальною формою слідчі (розшукові) дії можна поділити на ті які провадяться:

1) з дозволу (ухвали) слідчого судді або без нього

За ухвалою слідчого судді проводяться:

- огляд житла чи іншого володіння особи;
- обшук;
- примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи.

2) за постановою прокурора і без неї

За постановою прокурора проводяться:

- огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією;
- освідування особи.

4) за участю понятих і захисника і без них:

За участю понятих і захисника провадяться:

- обшук або огляд житла чи іншого володіння особи;
- обшук особи.

Також слідчі (розшукові) дії залежно від їх мети, можуть бути такими, що спрямовані на збирання або перевірку доказів.

Існує також поділ слідчих (розшукових) дій на *вербальні* (допити), *невербальні* (огляд, освідування) та *змішані* (пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, всі слідчі (розшукові) дії можна класифікувати залежно від цілей, об'єктів, методів виконання, часу і правил провадження, а також деяких інших критеріїв. Класифікація за різними критеріями допомагає усвідомити внутрішню сутність слідчих (розшукових) дій, визначити їх місце серед інших подібних.

3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Допит - це слідча дія, в процесі якої слідчий отримує від особи, яка володіє відомостями, що мають значення по кримінальній справі, словесну інформацію про обставини події злочину та інші факти, які мають значення для встановлення об'єктивної істини і забезпечення правильного застосування закону.

Допит - це процес отримання показань від осіб, які володіють відомостями, що мають значення по кримінальній справі.

Предмет допиту: 1) про обставини, які підлягають встановленню по даній справі; 2) про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ним.

Допит поділяється на окремі види залежно від процесуального статусу допитуваних учасників процесу і провадиться за певними правилами - загальними для всіх видів допиту та особливими для окремих видів допиту.

Допит свідка, потерпілого

На свідка та потерпілого розповсюджуються вимоги ст. 139 КПК України , яка визначає наслідки неприбуття на виклик. Так, якщо зазначені особи у разі виклику (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати - у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати - у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

За рішенням суду, прийнятим у порядку статей 136, 141 та 142 КПК України до свідка та потерпілого може бути застосовано привід. Окрім того, за злісне ухилення від явки свідок, потерпілий несе відповідальність, встановлену законом.

У свою чергу, привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про його здійснення, до місця її виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час (ст. 140 КПК України).

Після вільної розповіді свідок відповідає на запитання слідчого.

Запитання, вироблені практикою:

1) доповнюючі (про обставини, про які свідок забув розповісти);

2) уточнюючі (деталізація окремих фактів);

3) нагадуючі (щоб допомогти відновити в пам'яті забуті події і факти);

4) контрольні (перевірка правильності інформації).

Загальні умови допиту визначені у ст. 224 КПК України. Зокрема, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або у іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому - понад вісім годин на день.

Перед допитом слідчим має бути встановлена особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка - він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову дати показання і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілий - за дачу завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Окрім того, під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Також, за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання. Вона має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

КПК України не виокремлює як окрему слідчу дію – очну ставку, проте у ч. 9 ст. 224 КПК зазначається, що слідчий, прокурор має право провести

одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі - за дачу завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставленні запитання. Особи, які беруть учать у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Про допит свідка складається протокол з додержанням правил, зазначених у ст. 104 КПК України В протоколі допиту вказуються прізвище, ім'я та по батькові свідка, його вік, громадянство, національність, освіта, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, а також відомості про його стосунки з обвинуваченим і потерпілим; у протоколі зазначається, що свідкові роз'яснені його права, обов'язки і відповідальність за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань. Показання свідка та відповіді на поставлені йому запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно; свідкові, коли він про це просить, може бути надана можливість особисто написати свої показання в присутності слідчого, про що зазначається в протоколі; по закінченні допиту слідчий пред'являє свідкові протокол для прочитання. За проханням свідка протокол може бути йому прочитаний слідчим; свідок і особи, які були присутні при допиті, мають право просити про внесення доповнень і поправок у протокол. Ці доповнення і поправки заносяться слідчим до протоколу; протокол підписують свідок, слідчий і особи, що були присутні при допиті. Якщо протокол написаний на декількох сторінках, свідок підписує кожну сторінку окремо.

КПК України у ст. 225 передбачає допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Так, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи

потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями цієї статті може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання. При ухваленні судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку, передбаченому цією статтею, лише навівши мотиви такого рішення.

Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування. Також, з метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому цією статтею, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду.

Допит особи на її клопотання повинен відбуватися у присутності захисника.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи

Допит зазначеної категорії осіб проводиться за правилами, визначеними у ст. 226. в присутності законного представника, педагога або психолога.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надавати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань і за завідомо неправдиві показання.

До початку допиту малолітньому або неповнолітньому роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка,

потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням цієї малолітньої або неповнолітньої особи має право усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч. 5 ст. 226 КПК України).

Допит неповнолітнього потерпілого або свідка проводиться за можливістю невідкладно після події злочину у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні. За можливістю всі допити неповнолітнього потерпілого, свідка повинні проводитися однією і тією самою особою.

Слід зазначити, що при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога.

До початку слідчої (розшукової) дії педагогу, психологу або законному представнику роз'яснюються його право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи власні ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Слід також зазначити, що ст. 232 КПК України передбачає проведення допиту у режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Зокрема, допит осіб під час досудового розслідування може бути проведено у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;

2) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

3) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

4) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із ст. 225 КПК України – слідчим суддею, з власної ініціативи або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише мотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він

проти цього заперечує.

Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 232 КПК України).

Допит обвинуваченого

Процесуальний порядок допиту обвинуваченого визначено у ст. 351 КПК України.

Допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Якщо обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні».

У разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, допит одного з обвинувачених на підставі мотивованої ухвали суду може здійснюватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення в порядку, передбаченому ст. 336 КПК України.

У судовому засіданні обвинувачений має право користуватися нотатками або іншими матеріалами (ч. 4 ст. 351 КПК України).

Допит експерта

Глава 21 КПК України не містить самостійної статті, що стосується допиту експерта, проте передбачає таку слідчу дію в суді (ст. 356 Допит експерта в суді).

Так, за клопотанням сторони, потерпілого або з власної ініціативи суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Після цього головуючий повинен попередити експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, - сторона захисту. Після

цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями.

Окрім того, експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичної до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов до висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Суд також має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

Кожна сторона для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта. Експерт під час відповідей має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження.

Пред'явлення для впізнання особи

Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. (ч. 1 ст. 228 КПК України).

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

З метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання.

При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з цим Кодексом вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо.

За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

За такими ж правилами може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Пред'явлення трупа для впізнання

Процесуальний порядок пред'явлення трупа для впізнання як самостійної слідчої дії визначений у ст. 230 КПК України

Перед тим, як пред'явити труп особи для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати труп особи, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

Пред'явлення речей для впізнання

Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі.

Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети (ст. 229 КПК України).

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі.

У протоколі пред'явлення для впізнання (ст. 231 КПК України) докладно зазначаються ознаки, за якими особа впізнала особу, річ чи труп, або зазначається, за сукупністю яких саме ознак особа впізнала особу, річ чи труп.

У разі проведення впізнання згідно з правилами, передбаченими частинами у протоколі, крім загальних відомостей обов'язково зазначається, що впізнання проводилося в умовах, коли особа, яка пред'явлена для впізнання, не бачила і не чула особи, яка впізнає, а також вказуються всі обставини і умови проведення такого впізнання. У цьому випадку анкетні дані особи, яка впізнає, до протоколу не вносяться і не долучаються до матеріалів досудового розслідування.

Якщо проводилося фіксування ходу слідчої (розшукової) дії технічними засобами, до протоколу додаються фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису. У разі якщо впізнання проводилося в умовах, коли особа, яку пред'явили для впізнання, не бачила і не чула особи, яка впізнає, всі фотографії, матеріали відеозаписів, за якими може бути встановлена особа, яка впізнавала, зберігаються окремо від матеріалів досудового розслідування.

Слід зауважити, що КПК України (ст. 232) також передбачає проведення впізнання аналогічно до допиту, у режимі відеконференції під час досудового розслідування. Хід і результати впізнання, проведеного у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Огляд

Огляд – це слідча (розшукова) дія, в ході якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальній справі.

Огляд проводиться слідчим, прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України).

Огляд місця події

Зміст слідчої дії визначається об'єктом, на дослідження якого вона спрямована. Об'єкт дослідження визначає як характер пізнавальних операцій,

необхідних для досягнення мети слідчої дії, так і процесуальну форму їх здійснення. Під місцем події логічно розуміти територію, приміщення або будівлю, де відбулася подія, яку розслідують, або настав її результат.

Місце події як об'єкт огляду завжди являє собою складну та неповторну систему різноманітних за своїми якостями та характеристиками предметів та інших матеріальних утворень (територія підприємства, житлове помешкання, магазин, автомобільна магістраль, пасажирський вагон, лісовий масив тощо). Огляд повинен забезпечувати можливість виявлення та закріплення слідів злочину в межах обстановки будь-якого місця події, мати свого роду пізнавальну універсальність, включати прийоми та методи, що забезпечують всебічне дослідження будь-яких об'єктів матеріального світу.

Методика огляду. Основу огляду місця події становить метод спостереження, який виконує як пошукову, так і дослідницьку функції. Поряд з цим у ході огляду можуть бути застосовані методи виміру, порівняння, моделювання, а також інші техніко-криміналістичні методи. Дослідницький характер огляду місця події обумовлюється необхідністю отримання вже в початковий момент розслідування максимального обсягу інформації про подію, що розслідується; наявністю на місці події слідів, які не можуть бути вилучені та збережені; подальшим неухильним розвитком науково-технічних засобів та методів польової криміналістики, що надають можливість якісного оперативного аналізу матеріальних слідів на місці події.

У провадженні огляду місця події все більш рельєфно проглядається активне раціональне пізнання. В ході огляду слідчий аналізує та оцінює зібрані докази; складає уявна модель події злочину і, виходячи з неї, здійснює додаткові заходи з виявлення слідів, висуває версії про особу злочинця і вживає заходів до їх перевірки.

На підставі сказаного можна дати таке визначення.

Огляд місця події - це невідкладна слідча (розшукова) дія, спрямована на дослідження території (приміщення або споруди), де відбулася подія, що містить ознаки злочину, або настав о результат, зміст якої становить комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, що полягають у пошуку, виявленні, закрашенні, вилученні, дослідженні, перевірці та оцінці слідів злочину та інших речових доказів.

Своєчасне і якісне проведення огляду місця події здебільшого визначає успішний хід розслідування в цілому.

Разом з тим аналіз слідчої практики засвідчує, що під час проведення огляду допускається багато помилок.

Не завжди огляд місця події здійснюється слідчо-оперативною групою в необхідному складі; пошук матеріальних слідів на місці злочину провадиться не досить активно та цілеспрямовано; для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження речових доказів рідко застосовується, а іноді невміло та некваліфіковано використовується криміналістична техніка; не по всіх справах забезпечується належна фіксація обстановки місця події та слідів злочину,, а також процесуальна індивідуалізація об'єктів, що вилучаються; не всі знайдені на місці події сліди своєчасно досліджуються,

оцінюються та використовуються для розкриття злочину «по гарячих слідах».

Практика свідчить, що найбільша результативність огляду досягається тоді, коли на місце події виїжджає постійно діюча слідчо-оперативна група. В умовах дефіциту часу, характерного для даного етапу розслідування, такі групи найбільш оперативні, швидше включаються в роботу по дослідженню місця події (злочину), не витрачаючи часу на з'ясування організаційних та технічних питань. Члени групи, як правило, мають не тільки необхідні пізнання, а й навички роботи з речовими доказами. Встановлений під час попередньої спільної праці психологічний контакт між учасниками групи полегшує їх взаєморозуміння та узгодженість дій.

Як речові джерела доказової інформації можуть виступати об'єкти, вилучити і зберегти які неможливо (обстановка місця події, труп, речовини, що швидко псуються, тощо).

Засобами фіксації отриманих в результаті дослідження таких об'єктів фактичних даних є записування їх до протоколу, а також фотографування, кінозйомка, складання планів і схем, виготовлення зліпків та відбитків слідів.

Фіксація отриманих відомостей за допомогою записування їх до протоколу має чимало суттєвих недоліків. Один із них - фіксування лише відомостей, що стали предметом сприйняття слідчого та інших осіб, які беруть участь в огляді, і що, на їх думку, мають відношення до справи. Але під час огляду в силу декотрих об'єктивних і суб'єктивних причин слідчий не завжди може отримати, осмислити та зафіксувати вичерпну інформацію про подію, що розслідується.

Для підвищення ефективності огляду важливо використовувати такий засіб фіксації, як фотографування. Доказове значення фотознімків як носіїв відомостей про обставини вчиненого злочину підвищується, якщо до справи приєднуються не тільки фотознімки, а й негативні фотоматеріали.

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення огляду осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити

неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

В ході огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Огляд трупа

Згідно з правилами, передбаченими ст. 238 КПК України, огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Також огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи.

Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті. Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Від огляду трупа слід відрізняти огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, про що піде мова нижче

Огляд на місці

Законодавець у ст. 361 КПК України передбачає такий вид слідчого огляду, як огляд на місці, проведення якого покладається на суд. Так, у виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини - за участю свідків, спеціалістів і експертів. Огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних.

Огляд на місці здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України для огляду під час досудового розслідування.

На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду.

Як і результати інших слідчих (розшукових) дій, проведення огляду і його результати відображаються у протоколі огляду місця та можуть фіксуватися технічними засобами.

Ексгумація трупа

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 239 КПК України).

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається ним. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень.

У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Також під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол. Якщо при ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Освідування

Освідування – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим, або прокурором щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню (ч. 1 ст. 241 КПК України).

Перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється ухвала слідчого судді. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Про проведення освідування складається відповідний протокол. Особі, освідування якої проводилось примусово, надається копія протоколу освідування.

Обшук

Важливим процесуальним засобом отримання доказів є провадження обшуку.

Обшук – слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Провадження обшуку здійснюється за певною методикою.

Методика обшуку - система основаних на кримінально-процесуальному законі принципів, методів, прийомів та правил, що забезпечують досягнення мети його проведення.

Принципи - це основоположні ідеї, засади, які втілені в більшості або в усіх методах, прийомах, правилах обшуку. До них можна віднести: раптовість, активність, планомірність, систематичність, повноту та ретельність обшуку, врахування особистості того, хто обшукується, спостережливість слідчого, наполегливість у розшуку витребуваних предметів.

Методи - це способи досягнення мети обшуку, що являють собою певну систему (комплекс) прийомів, правил (рекомендацій). В теорії обшуку можна, на нашу думку, виділити два методи: евристичний метод обшуку та метод послідовного ретельного обстеження.

Прийоми - це найбільш раціональні та ефективні способи дій того, хто обшукує, в слідчій ситуації, що склалася. До окремих прийомів обшуку можна віднести: створення перебільшеного уявлення в особи, яку обшукують, про поінформованість слідчого; приховування істинної поінформованості слідчого про місцезнаходження об’єктів, що розшукуються; паралельне та зустрічне обстеження; пошук на основі порівняння однорідних предметів або виявленої невідповідності їх звичайному стану; виявлення при розшуку предметів, які мають належність до справи, слідів їх приховання (тайників); пошук, пов’язаний з використанням психологічного впливу на особу, яку обшукують, науково-технічних засобів, що застосовуються; пошук заснований на аналізі поведінкових реакцій особи, яку обшукують («метод словесної розвідки»).

Правила - це рекомендації та вказівки, які у своїй сукупності описують або доповнюють той чи інший прийом, поради, які стосуються їх вибору та порядку застосування. До правил обшуку можна віднести: необхідність починати обшук з пропозиції особі, яку обшукують, добровільно видати витребувані предмети; встановлення психологічного контакту з особою, яку обшукують; недопущення самовільного користування телефоном та іншими засобами спілкування; провадження обшуку в такій послідовності, яка виключила б розголошення оперативних даних тощо.

Слід зазначити, що методи або прийоми не є алгоритмами поведінки, додержання яких забезпечує вирішення завдань. Вони містять у собі спосіб доцільної, можливої, а не належної поведінки слідчого. Вибір лінії поведінки, використання тих або інших прийомів залежить від багатьох конкретних факторів і має здійснюватися самим слідчим з їх урахуванням.

Метод послідовного суцільного ретельного обстеження застосовується в ситуації інформаційної невизначеності слідчого щодо вірогідного місцезнаходження предметів, які розшукують, якщо при цьому сам обшук провадиться за відсутності власника.

Слід мати на увазі, що сам факт використання маловідомих обшукуваному науково-технічних засобів може справити на нього сильний психологічний вплив. Нерідко в нього складається перебільшене уявлення про можливості науково-технічних засобів, які використовуються, а відповідно, з'являється думка про неможливість приховати витребувані предмети. В таких випадках легше переконати обшукуваного в доцільності добровільної видавання витребуваного.

Під житлом особи слід розуміти будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК України).

Відповідно до ст. 234 обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; підстави для обшуку; житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку; особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Слідчий суддя може відмовити у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у вказаному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 234).

Важливо зазначити, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності - іншій присутній особі повинна бути пред’явлена ухвала і надана її копія. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий, прокурор зобов’язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (ч. 4 ст. 236 КПК України).

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі.

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку,

відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, вказаних у частині третій цієї статті.

Також при обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Слідчий експеримент

Слідчий експеримент – слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Слідчий експеримент проводиться відповідно до правил ст. 240 КПК України

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Також до участі в даній слідчій (розшуковій) дії можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитись вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров’я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода.

Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Крім того, у протоколі докладно викладаються умови і результати слідчого експерименту.

Проведення експертизи

Одним з найважливіших засобів одержання доказів є проведення експертизи.

Експертиза - це спрямоване на вирішення певних питань дослідження, що провадиться із застосуванням спеціальних знань з боку компетентних осіб, яких називають експертами.

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Експерт - це не зацікавлена у справі особа, яка володіє спеціальними знаннями та вміннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла і яка залучається у встановленому законом порядку до участі в провадженні експертизи.

Висновок експерта - це результат діяльності експерта щодо проведення експертизи, що являє собою складений відповідно до вимог закону документ, у якому викладаються фактичні дані, отримані в процесі дослідження, і висновки експерта з досліджуваних питань.

Різниця між експертизою та участю спеціаліста у провадженні слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що спеціаліст надає слідчому науково-технічну допомогу у знайденні, вилученні, закріпленні та попередньому первинному дослідженні матеріальних слідів злочину й інших джерел доказової інформації, тобто в отриманні доказів, а експерт самостійно провадить дослідження направлених йому на експертизу об'єктів та формулює висновки, що являють собою якісно інше, не емпіричне, а висновкове знання та належать до самостійного виду доказів. Експерт не може шукати та отримувати об'єкти, необхідні для експертизи, однак є повністю самостійним і незалежним у проведенні експертного дослідження. Він несе відповідальність за заздалегідь неточний висновок.

Значення експертизи у процесі доказування по кримінальній справі важко переоцінити. Найчастіше за допомогою її вдається розкрити злочин, викрити злочинця, встановити об'єктивну істину.

Предметом судової експертизи можуть бути питання, що стосуються будь-якої галузі науки, окрім права, оскільки вирішення правових питань є винятковою компетенцією органів досудового слідства, прокуратури і суду. Саме з цієї причини на вирішення експертом неприпустимо ставити питання правового характеру.

Експертна діяльність здійснюється на принципах точного виконання законодавства, на основі якого ця,діяльність здійснюється, об'єктивності і повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості висновків, процесуальної незалежності експерта. Незалежність судового експерта і слушність його висновків забезпечуються особливим процесуальним порядком призначення експерта, встановленням відповідальності за втручання в проведення судової експертизи або спробу впливати на висновки експерта; правом учасників цивільного, карного або адміністративного процесу в передбачених законом випадках бути присутніми при проведенні судової експертизи; обов'язком органу дізнання, досудового слідства або суду створювати необхідні умови для діяльності судового експерта;

існуванням позавідомчих установ судової експертизи, відокремлених від органів давання і досудового слідства або суду.

Правовий статус експерта, певні вимоги до нього встановлені чинним законодавством України. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Експертизи та інші дослідження в експертних установах проводяться співробітниками, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестовані як експерти певної спеціальності.

Експертизи та інші дослідження в експертних установах можуть проводитись також позаштатними працівниками цих установ, комплектування складу яких та встановлення порядку їхньої діяльності покладається на керівника експертної установи.

Статтею 11 Закону України «Про судову експертизу» визначені особи, які не можуть бути судовими експертами. Так, до виконання обов'язків судового експерта не можуть залучатися особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість. Не може бути експертом особа, яка зацікавлена в справі і підлягає відводові.

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

КПК України у ч. 2 ст. 242 визначає, підстави проведення експертизи. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України; 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

КПК України у ст. 243 визначає процесуальний порядок залучення експерта до участі в кримінальній справі.

Сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч.ч. 1, 2 ст. 243 КПК України).

У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання,

має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання та копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою (ч. 3 ст. 244 КПК України).

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте:

а) сторона обвинувачення не залучила його або

б) на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або

в) існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

У випадку необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом (ч. 1 ст. 245 КПК України).

Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно

з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160-166 КПК України).

У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

За послідовністю проведення дослідження експертизи можуть бути поділені на *первинні* і *повторні,* за обсягом дослідження - на *основні* і *додаткові,* за складом виконуваних завдань - на *однорідні* і *комплексні.* За кількістю осіб, що беруть участь у провадженні досліджень, експертизи поділяються на *одноособові* і *комісійні.*

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Під слідчими (розшуковими) діями в кримінальному процесі слід розуміти врегульовані нормами кримінально-процесуального права процесуальні дії, спрямовані на збирання і (або) перевірку доказів, здійснювані в певних стадіях кримінального процесу уповноваженою на те особою, яка несе персональну відповідальність за їх проведення.

Слідчі (розшукові) дії займають провідне місце в системі засобів пізнання обставин злочину у стадії досудового розслідування в кримінальному процесі України.

Системними ознаками слідчих (розшукових) дій є: 1) спрямованість цих дій на одержання фактичних даних про юридично значимі обставини кримінальної справи; 2) провадження слідчих (розшукових) дій особисто слідчим, який несе персональну юридичну відповідальність за їх обґрунтованість і законність. Відсутність однієї із цих ознак, робить неможливим включення процесуальної дії до системи слідчих (розшукових) дій. З цього слідує, що систему слідчих (розшукових) дій в кримінально-процесуальному праві складають: допит (ст.ст. 225, 352, 353, 351, 226, 354); пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230); огляд (ст.ст. 237, 238, 239); ексгумація трупа (ст. 239); обшук (ст. 234); слідчий експеримент (ст. 240); освідування особи (ст. 241); проведення експертизи (ст. 242).

Слідчі (розшукові) дії слід відрізняти від *негласних слідчих (розшукових) дій*, які хоча і є їх різновидом, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню.

Негласні слідчі (розшукові) дії, є різновидом слідчих (розшукові) дії, проте відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню. Проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 КПК України).

Усі слідчі (розшукові) дії проводяться за наявності правових та фактичних підстав з дотриманням процесуальних правил їх проведення. За своєю класифікацією всі слідчі (розшукові) дії можна поділити на: основні та

додаткові, первинні та повторні, невідкладні (негайні) та інші, обов'язкові та необов'язкові.

Класифікація слідчих (розшукових) дій на вербальні, нон-вербальні та змішані розмежовує принципово різні шляхи одержання інформації і запобігає необґрунтованій підміні однієї слідчої (розшукової) дії іншою.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття, видів та системи слідчих (розшукових) дій. Класифікація слідчих (розшукових) дій. Загальні процесуальні вимоги до проведення та оформлення слідчих (розшукових) дій.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: процесуальний порядок проведення й оформлення слідчих (розшукових) дій.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 11. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

(2 години)
ПЛАН ЛКЦІЇ:

1. Поняття, зміст та значення повідомлення особи про підозру…….353
2. Зміст і форма письмового повідомлення про підозру……357
3. Порядок повідомлення про підозру. Допит підозрюваного. ……..359
4. Зміна повідомлення про підозру……365

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. ; зі змін. і доповн. — К. : Атіка, 2012. — 68 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України : наказ МВС України від 31 берез. 2008 р. № 160.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді : наказ МВС України від 07 вересня 2005 р. № 777.

Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 15 черв. 2011 р. № 336.

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : [монографія] / В. Д. Берназ, С. М. Смоков. — Одеса : ОЮІ НУВС, 2005. — 151 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий., В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — 328 с.

Дубинский А. Я. Привлечение лица в качестве обвиняемого : [учеб. пособ.] / А. Я. Дубинский, В. А. Сербулов. — К. : КВШ МВД СССР, 1989. — 56 с.

Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел : [учеб. пособ.] / Дубинский А. Я. ; КВШ МВД СССР. — К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. — 84 с.

Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Карнеева Л. М. Особенности предъявления обвинения и допрос обвиняемого в условиях деятельности органов внутренних дел / Карнеева Л. М. — М. : МССШМ МВД СССР, 1989. — 47 с.

Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / за ред. Ю. П. Аленіна. — Х. : Одіссей, 2009. — 816 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.

Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — К. : Либідь, 1999. — 534 с.

Никоненко М. Я Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. Я. Никоненко. — К., 2007. — 17 с.

Ожегов С. И. Толковый словарь русского язика : 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. — [4-е изд., доп.]. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.

Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : [монографія] / Рогатюк І. В. — К. : Атіка, 2007. — 160 с.

Удалова Л. Д Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2007. — 352 с.

Чепурний О. О Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / О. О. Чепурний. — К., 2005. — 16 с.

Черкова М. Ю Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. Ю. Черкова. — К., 2006. — 18 с.

Щегель Н. І. Кримінальне переслідування : зміст та форма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Н. І. Щегель. — К., 2007. — 18 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття й сутність, а також зміст повідомлення про підозру; визначити вичерпний перелік випадків обовязкового повідомлення особі слідчим або прокурором про підозру у вчиненні нею кимінального правопорушення.

ВСТУП

Повідомлення про підозру займає особливе місце в структурі досудового розслідування. Воно підводить підсумок проведеної до того часу роботи, зібраним доказам, у більшості визначає подальше спрямування кримінального провадження і є початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності.

Даний акт означає появу в кримінальному судочинстві нового учасника процесу - підозрюваного. Підозрюваний є центральною фігурою у

кримінальному процесі навколо якої концентруються процесуальні дії органів досудового розслідування, прокурора, суду та інших учасників процесу.

Теоретичні і практичні питання, пов'язані з повідомлення особи про підозру, є фактично новим інститутом в юридичній літературі. Разом з цим проблема обґрунтованості повідомлення особи про підозру на стадії досудового розслідування, суворого дотримання законності при реалізації цього є дуже актуальною.

Порушення закону і помилки, що можуть бути допущені при повідомленні особи про підозру можуть призвести до істотних обмежень прав і свобод громадян, викликати обурення та обґрунтовані скарги.

Правильне вирішення питання щодо повідомлення особи про підозру сприяє досягненню таких перспективних завдань кримінального провадження, як зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян, та виховання їх в дусі дотримання Конституції України та відповідних законів.

Юридичне значення акту повідомлення особи про підозру складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри у скоєнні злочину конкретної особи. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі – повідомленні особи про підозру. В ній слідчий дає першопочатковий висновок, про наявність і суть кримінально-караного діяння, вчиненого конкретною особою.

1. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБИ ПРО ПІДОЗРУ

Повідомлення особи про підозру – це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В цьому процесуальному рішенні на основі доказів, зібраних у ході проведення досудового розслідування, конкретна особа стає набуває статусу підозрюваного.

Акт повідомлення особи про підозру має важливе юридичне значення:

1. Він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

2. Обґрунтована підозра дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення.

3. Акт повідомлення особи про підозру є початковим моментом реалізації функції обвинувачення.

4. Акт повідомлення особи про підозру є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні кримінального правопорушення.

5. Після повідомлення особи про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади тощо).

Правильне вирішення питання про підозру особи сприяє досягненню таких перспективних завдань кримінального провадження, як зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян, та виховання їх в дусі дотримання Конституції України та відповідних законів.

Юридичне значення акту повідомлення особи про підозру складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри у скоєнні злочину конкретної особи. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі - повідомленні особи про підозру. В ній слідчий дає першопочатковий висновок, про наявність і суть кримінально-караного діяння, скоєного конкретною особою.

Вимога всебічності, повноти і неупередженості розслідування (ч.2 ст. 9 КПК) не усувається після повідомлення особи про підозру. Подальше розслідування може привести до встановлення обставин, які виключають кримінальну відповідальність особи, або інших підстав до закінчення досудового розслідування щодо цієї особи, до виявлення нових осіб, які вчинили або є причетними до вчинення кримінального правопорушення.

Після повідомлення особі про підозру слідчий набуває права застосувати до підозрюваного заходи забезпечення кримінального провадження:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
2) накладення грошового стягнення;
3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
4) відсторонення від посади;
5) тимчасовий доступ до речей і документів;
6) тимчасове вилучення майна;
7) арешт майна;
8) затримання особи;
9) запобіжні заходи.

Прийняте рішення щодо повідомлення особи про підозру не означає, що мета розслідування досягнута і його можна закінчити. Потрібно ще допитати підозрюваного щодо винесеного йому повідомлення про підозру, перевірити його показання, а при необхідності - виконати інші процесуальні дії. Якщо з врахуванням перевірки показань підозрюваного і інших даних, отриманих у ході подальшого розслідування, доказів для висновків про вину підозрюваного може бути недостатньо або буде встановлена його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчено, на підставі, передбаченою ст. 284 КПК.

З моменту винесення повідомлення особи про підозру між слідчим і підозрюваним виникають певні кримінально-процесуальні правовідносини.

Слідчий складаючи повідомлення особи про підозру, викладає в ній свою власну думку про винуватість особи, яка склалася у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в справі на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акту ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним але все ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно конкретної кримінально-правової норми.

Підозрюваний, відповідно до принципу презумпції невинуватості, вважається невинуватим до того часу, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Акт повідомлення особи про підозру не можна вважати початком реалізації кримінальної відповідальності.

Ототожнювати процесуальні правообмеження у стадіях досудового розслідування і судового розгляду з реалізацією кримінальної відповідальності уявляється неправильним: при цьому змішуються поняття "кримінальна відповідальність" і "державний примус".

Під час досудового розслідування особа, якій повідомлено про підозру, зазнає ряд обмежень у сфері особистих і майнових прав в результаті застосування до неї заходів забезпечення кримінального провадження. Але всі ці наслідки не виступають як прояв кримінальної відповідальності. Заходи забезпечення кримінального провадження покликані забезпечити нормальний хід здійснення кримінального судочинства у конкретному провадженні, встановлення об'єктивної істини.

Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у наступних випадках:

1) у разі затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

Це положення КПК означає що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

а) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

б) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

2)у разі обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів;

Запобіжними заходами є:

1) особисте зобов'язання;

2) особиста порука;

3) застава;

4) домашній арешт;

5) тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи.

Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження - судом за клопотанням прокурора.

3) у разі наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення

Що ж слід розуміти під "достатніми доказами", які повинні відповідно до вимог закону вказувати на вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Поняття "достатність" охоплює кількісні і якісні сторони явища. Докази, які лежать в основі рішення, повинні бути достовірними, а їх кількість повинна складати сукупність, яка б дозволяла прийняти правильне рішення.

Таким чином під достатніми доказами відносно акту повідомлення особи про підозру слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені і оцінені слідчим у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності приводять до єдиного висновку на даний момент розслідування про те, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення, яке передбачене Кримінальним кодексом України, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

При цьому повідомлення особи про підозру, повинно базуватися не на простій сукупності доказів, а на їх системі. Якщо немає системи доказів, а є лише окремі докази винуватості що не узгоджуються з іншими, значить не можна приймати рішення про повідомлення особи про підозру.

Важливу роль у вирішенні питання про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру відіграє внутрішнє переконання слідчого у винуватості цієї особи. Висновок слідчого про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру представляє собою результат оцінки визначеної сукупності доказів. А докази повинні оцінюватися не інакше як за внутрішнім переконанням.

Слідчий має бути впевненим в достовірності висновку про винуватість особи, яка повідомляється про підозру. Це означає, що слідчий повинен мати тверду впевненість в правильності свого висновку, рішучість зафіксувати його у обвинувальному акті, та готовність відстоювати його перед вищестоящими контролюючими та наглядовими інстанціями, нести за нього відповідальність.

Яка кількість доказів і яких саме потрібно для повідомлення особи про підозру, попередньо визначити неможливо. Ніякі докази для слідчого не мають наперед встановленої сили. У кожному кримінальному провадженні питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

Достатність доказів визначається як наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному з'ясуванні наявності або відсутності обставин предмету доказування, необхідних для встановлення об'єктивної істини та прийняття правильного рішення у справі.

Властивість достатності доказів у кримінальному судочинстві є вимогою, що виражається в наявності такої системи належних, допустимих, достовірних доказів, що отримана в результаті всебічного, повного й об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження та всієї сукупності зібраних у ньому доказів, і яка достовірно встановлює всі обставини, що утворюють предмет доказування. Достатність становить собою системну властивість доказів, компонентами якої є: логічна послідовність, однозначність висновків, погодженість і несуперечність доказів і встановлених обставин, стійкість знання (незмінність у разі виникнення сумнівів з приводу одного з доказів), повнота встановлених обставин предмета доказування.

Поняття "межі доказування" і "достатність доказів" співвідносяться наступним чином: вони з різних боків характеризують одне й те саме явище. Межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і знаходиться достатність доказів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, повідомлення особи про підозру – це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В цьому процесуальному рішенні на основі доказів, зібраних у ході проведення досудового розслідування, конкретна особа стає набуває статусу підозрюваного.

2. ЗМІСТ І ФОРМА ПИСЬМОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Отже, що ж таке «підозра» особи у вчиненні кримінального правопорушення? Звернемось до довідникових видань. В словнику С.Ожегова знаходимо роз’яснення понять “подозрение”, як припущення основане на сумнівах правильності, законності чиїх-небудь вчинків,

правдивості чиїх-небудь слів... і “подозрительный”, як викликаючий підозріння.

На українську мову слово “подозрение” перекладається як “підозра, ...підозріння...”, а „подозрительный” перекладається як „підозрілий”.

В. Даль, неначе спеціально для кримінального процесу дав роз’яснення правового розуміння поняття “підозріння”: “…До улики никого не подозревай…”

На наш погляд, підозра є складовою частиною, одним з елементів обвинувачення. Не тільки затримання, а й застосування усіх видів запобіжних заходів є елементами функції обвинувачення, оскільки вони застосовуються у зв’язку з підозрою і конкретним фактом, який викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор вважають, що підозрювана особа чимось пов’язана із вчиненим злочином, тобто не виключається можливість вчинення нею цього злочину. І, зрештою, коли людина в чомусь підозрюється, то, природно, її в чомусь обвинувачують. Інакше бути не може.

Коли мова йде про процесуальний порядок виконання будь-якого процесуального акту, то на увазі мається сукупність ознак, які характеризують: суб’єкта, що здійснює цей акт; процесуальні документи, якими він оформлюється; строки, в які повинні бути вирішені необхідні процесуальні дії, процедуру виконання цих дій; спеціальні заходи, які застосовуються для забезпечення прав і законних інтересів осіб, яких стосується даний акт.

Письмове повідомлення особи про підозру особи складає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

Повідомлення має містити такі відомості:

1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;

2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;

3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;

4) зміст підозри;

5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;

7) права підозрюваного;

8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, письмове повідомлення особи про підозру особи складає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

3. ПОРЯДОК ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ. ДОПИТ ПІДОЗРЮВАНОГО

Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення прокурором або слідчим, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень, тобто шляхом виклику або приводу. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання.

У випадку, якщо особі не вручено повідомлення про підозру після спливу 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Особливий порядок письмового повідомлення про підозру здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального прокурора України – Генеральним прокурором України;

3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та засідателю на час здійснення ними правосуддя – Генеральним прокурором України або його заступником;

4) Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України.

Порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні.

Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення.

Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, коли це обумовлюється обставинами кримінального провадження.

Повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику.

Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду.

Повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого - за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. У випадку встановлення КПК строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом.

Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти.

Поважними причинами неприбуття особи на виклик є:

1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання;

2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;

3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);

4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо;

5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;

6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;

7) несвоєчасне одержання повістки про виклик;

8) інші обставини, які об'єктивно унеможливлюють з'явлення особи на виклик.

Якщо підозрюваний який був у встановленому КПК порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати - у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора;

від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати - у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

У випадку неприбуття підозрюваного без поважних причин на виклик до нього може бути застосовано привід.

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276-279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Підозрюваний має право:

1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим КПК, а також отримати їх роз'яснення;

3) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім’ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями статті 213 КПК;

8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Підозрюваний викликається до слідчого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором.

Підозрюваний зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого у призначений строк. В разі неявки без поважних причин підозрюваний підлягає приводу. Поважними причинами неявки підозрюваного до слідчого в призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістка, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють його можливості своєчасно з'явитися до слідчого.

Привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час.

Рішення про здійснення приводу приймається: під час досудового розслідування - слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження - судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або з власної ініціативи. Рішення про здійснення приводу приймається у формі ухвали.

Привід може бути застосований до підозрюваного, обвинуваченого.

Виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства або органів державного бюро розслідувань.

Ухвала про здійснення приводу оголошується особі, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу.

Особа, рішення про здійснення приводу якої прийнято слідчим суддею, судом, зобов'язана прибути до місця виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У випадку невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, протягом часу більшого, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

У разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Допит підозрюваного, хоча й не передбачений як обов’язковий етап повідомлення про підозру, однак може бути розглянутий із вказівкою на те що його проведення у найкоротші строки після повідомлення про підозру сприятиме повноті встановлення обставин кримінального правопорушення а також ефективній реалізації підозрюваним права на захист.

Допит підозрюваного є слідчою дією, спрямованою на одержання від підозрюваного показань зі змісту підозри, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту.

Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому - понад вісім годин на день.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Слідчий може допитати підозрюваного за місцем проведення досудового слідства, а при необхідності і за місцем перебування підозрюваного, тобто за місцем його проживання, роботи, навчання, лікування, попереднього ув'язнення.

Допит підозрюваного проводиться, як правило, вдень. Допит у нічний час (22.00-6.00) можливий лише у виняткових випадках, наприклад за клопотанням самого підозрюваного, який раніше відмовився давати показання взагалі, що має бути відмічено в протоколі допиту і засвідчено підписом обвинуваченого; у разі виявлення під час проведених у цей же час інших слідчих дій, зокрема обшуку, виїмки, відомостей про вчинення найближчим часом нових злочинів його співучасниками, а також в інших випадках, коли наслідком зволікання з проведенням допиту може бути втрата письмових і речових доказів, ухилення від слідства осіб, причетних до вчинення злочину.

Підозрювані допитуються окремо. Слідчий повинен вживати заходів, щоб підозрювані в одному ж і тому кримінальному провадженні не могли спілкуватися між собою: викликати кожного з них на певний час; дати вказівку адміністрації місця досудового ув'язнення про окреме утримання підозрюваних.

Підозрюваний, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, бо давати показання - це його процесуальне право.

Слідчий вислуховує показання підозрюваного і в разі необхідності ставить йому запитання для конкретизації і деталізації з'ясовуваних обставин кримінального провадження, визначення ролі даного підозрюваного та його співучасників у вчиненні злочину, для перевірки алібі підозрюваного, про яке він заявляє, для виявлення кола можливих джерел доказів..

Протокол допиту підозрюваного повинен бути оформлений відповідно до вимог ст. 104 і 224 КПК.

Показання підозрюваного й відповіді на поставлені запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно, за винятком нецензурних виразів і образливих слів. Жаргонні звороти заносяться до протоколу з роз'ясненням їх значення.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє протокол підозрюваному для особистого ознайомлення. На прохання підозрюваного він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Всі доповнення і поправки до протоколу, запропоновані підозрюваним, підлягають обов'язковому занесенню до цього документа.

Протокол підписують підозрюваний і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, підозрюваний і перекладач, якщо він брав

участь у допиті, підписують кожну сторінку окремо. Коли в допиті підозрюваного брали участь прокурор, начальник слідчого підрозділу, старший слідчої групи, експерт, спеціаліст, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

На прохання підозрюваного йому надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями підозрюваного, може поставити йому додаткові запитання, які разом з відповідями на них заносяться до протоколу.

Якщо підозрюваний відмовився підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

До протоколу допиту підозрюваного можуть додаватися різні схеми, замальовки та пояснення до них, виконані підозрюваним у ході допиту і підписані підозрюваним і слідчим.

4. ЗМІНА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Під час досудового розслідування після повідомлення особі про підозру можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни повідомлення особі про підозру. Може бути також дана інша оцінка вже відомим доказам.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, щодо вручення письмового повідомлення особі про підозру, передбачені статтею 278 КПК. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор.

Зміна – це поправка, яка змінює що-небудь попереднє. Зміна повідомлення про підозру в широкому розумінні цього поняття полягає у:

1) не підтвердженні частини повідомлення про підозру;

2) доповненні повідомлення про підозру;

3) зміні повідомлення про підозру.

Найбільш повний і детальний перелік підстав для зміни повідомлення про підозру, на наш погляд, наводить Ю.М. Грошевий. Такими підставами, згідно з його точкою зору, є:

- непідтвердження будь-якої події злочину, що інкримінується підозрюваному;

- відсутність в діях особи складу злочину;

- недоведеність участі підозрюваного у вчиненні одного або декількох злочинів з числа тих, що ставляться йому в вину у повідомленні про підозру;

- непідтвердження обставин, що обтяжують відповідальність;

- встановлення обставин, що змінюють оцінку і кваліфікацію вчинку (замах, закінчений злочин, повторність, продовжуваний злочин);

- встановлення обставин, що тягнуть зміну оцінки ступеню співучасті підозрюваного в злочині (або деяких з них), в тому числі закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами відносно інших осіб;

- встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність;

- наявність достатніх доказів, що вказують на вчинення підозрюваним злочину, що не інкримінувався йому раніше.

Не підтвердження частини повідомлення про підозру означає, що:

- повідомлення про підозру за окремим епізодом чи самостійному діянню не підтвердилося;

- не знайшла підтвердження кваліфікуюча ознака;

- не знайшла підтвердження та чи інша дія в структурі окремого епізоду або діяння;

- виявилась зайвою кваліфікація діяння за сукупністю злочинів (за декількома статтям КК).

Внаслідок не підтвердження частини повідомлення про підозру можуть виникати такі ситуації:

- змінювати кваліфікацію не потрібно;

- необхідно змінити кваліфікацію злочину.

Нове повідомлення особи про підозру має бути складено і повідомлено підозрюваному у звичайному порядку – із додержанням вимог встановленими у ст. 278 КПК. Після цього підозрюваного слід допитати по суті повідомлення про підозру.

Доповнення повідомлення про підозру необхідне у тих випадках, коли в процесі розслідування, після повідомлення про підозру, з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть обумовити підозру у новому кримінальному правопорушенні або заміну підозри в одному кримінальному правопорушенні на підозру в іншому.

Доповнення повідомлення про підозру може привести до зміни кваліфікації. Тому слідчий, при необхідності доповнити повідомлення про підозру, повинен скласти нове повідомлення про підозру особи та вручити їй це повідомлення.

Зміна повідомлення про підозру (у вузькому розумінні цього поняття) може обумовлюватися виявленням обставин, які змінюють характер відомостей, викладених в попередньому повідомленні про підозру. Можуть бути уточнені фактичні обставини скоєного (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди і т. ін.), виправлена раніше допущена помилка або неточність формулювання підозри.

В результаті іншої оцінки доказів може виникнути необхідність змінити кваліфікацію. Якщо, наприклад, з'ясується, що має місце не закінчений злочин, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння підозрюваного слід кваліфікувати, окрім, як за відповідною статтею КК, так і за ст. 14, 15 КК (приготування чи замах на злочин). У випадках, коли

встановлено, що форма співучасті підозрюваних у скоєнні злочину не однакова, дії організаторів, підмовників і посібників слід кваліфікувати по відповідній статті Кримінального Кодексу України, а також за відповідною частиною ст. 27 КК України.

При необхідності змінити або доповнити повідомлення про підозру слід мати на увазі, що нове повідомлення про підозру має бути узагальненою і виноситися не в доповнення до попередніх повідомлень, а замість раніше складених повідомлень про підозру. У цьому випадку раніше винесене повідомлення про підозру, яке залишається в матеріалах провадження втрачає свою силу.

Такий порядок дозволить підозрюваному більш повно реалізувати своє право на захист. Ознайомившись з актом, який містить повідомлення про підозру у повному обсязі, підозрюваний має можливість глибше і ясніше усвідомити суть підозри, яку важко було б досягти, якби підозра була "розкидана" по окремих повідомленнях про підозру.

Наявність у справі декількох діючих повідомлень про підозру щодо однієї особи, може дезорієнтувати самого підозрюваного, а також прокурора і суд. Щоб таке не трапилось, нове повідомлення особи про підозру повинно бути мотивованим, тобто містити пояснення необхідності винесення нового узагальнюючого повідомлення.

Допит підозрюваного повинен проводитися слідчим у повному обсязі за всіма викладеними в повідомленні епізодами злочину, а не тільки відносно змін чи доповнень повідомлення про підозру порівняно з попереднім. Це обумовлюється тим, що зміни і доповнення повідомлення про підозру можуть вплинути на позицію підозрюваного по відношенню до всієї підозри загалом, чи будь якої її частини. Підозрюваний може змінити або доповнити свої показання, що має бути зафіксовано в протоколі його допиту. Додержання рекомендованого порядку дозволить у випадку необхідності своєчасно перевірити нові доводи підозрюваного.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, розглянувши питання нашої лекції можна зробити наступні висновки.

Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з запобіжних заходів;

3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (службова особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права.

Після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав.

Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

Повідомлення повинно містити такі відомості:

1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;

2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;

3) найменування (номер) кримінального провадження, в рамках якого здійснюється повідомлення;

4) зміст підозри;

5) правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;

7) права підозрюваного;

8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення прокурором або слідчим, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання. У випадку, якщо особі не вручено повідомлення про підозру після спливу 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Дата та час повідомлення про підозру, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний вручити письмове повідомлення про підозру. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор.

Зміна – це поправка, яка змінює що-небудь попереднє. Зміна повідомлення про підозру в широкому розумінні цього поняття полягає у:

1) не підтвердженні частини повідомлення про підозру;

2) доповненні повідомлення про підозру;

3) зміні повідомлення про підозру.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо Поняття, підстави та значення повідомлення про підозру. Випадки повідомлення про підозру. Етапи повідомлення про підозру.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити процесуальний порядок повідомлення особи про підозру.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 12. ЗУПИНЕННЯ І ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
(____ години)
ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Підстави і процесуальний порядок зупинення та відновлення досудового розслідування……..__
2. Форми закінчення досудового розслідування. ……__
3. Закриття кримінального провадження……..__
4. Звільнення особи від кримінальної відповідальності……..__
5. Звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру……__

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. ; зі змін. і доповн. — К. : Атіка, 2012. — 68 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.

Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізаціїоперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді : наказ МВС України від 07 верес. 2005 р. № 777.

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Богословська Л. О. Зупинення попереднього слідства : [конспект лекції] / Л. О. Богословська. — Х. : Укр. юрид. акад., 1994. — 21 с.

Быков В. М. Приостановление производства по уголовному делу / В. М. Быков, А. Д. Ломовский. — М. : Юрид. лит., 1978. — С. 112.

Вапнярчук В. В. Зразки кримінально-процесуальних документів : досудове провадження / Вапнярчук В. В. ; за наук. ред. Ю. М. Грошевого. — [4-те вид., допов. і переробл.]. — Х., 2009. — С. 354—361.

Гришин Ю. А. Окончание досудебного следствия с составлением обвинительного заключения: проблемы и пути реформирования : [монография] / Гришин Ю. А. — Луганск : РИО ЛИВД, 1999. — 252 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий., В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — 328 с.

Рось Г. В. Закриття кримінальної справи у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Г. В. Рось. — К., 2009. — 20 с.

Каткова Т. В. Закінчення досудового слідства та складання обвинувального висноку у кримінальній справі / Т. В. Каткова, А. Г. Каткова. — Х. : Рубікон, 2002. — 96 с.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : Паливода А. В., 2007. — 352 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.

Матюшенко Р. І. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи : дис.. .. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матюшенко Радміла Іванівна. — К., 2003. — 174 с.

Малютін І. А. Зупинення досудового розслідування : [навч.-метод. посіб.] / за заг. ред. З. Д. Смітієнко. — К. : НАВСУ, 2003. — 140 с.

Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — К. : Либідь, 1999. — 534 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий., В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — С. 188—196.

Репкин Л. М. Приостановление предварительного следствия : [учеб. пособ.] / Репкин Л. М. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1971. — С. 127.

Сторожук М. Становлення, розвиток і сутність інституту закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчинені злочину / М. Сторожук // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 1. — С. 146—150

Татаров О. Ю. Відновлення начальником слідчого відділу досудового слідства у закритій кримінальній справі: проблеми теорії та практики / О. Ю. Татаров, Д. М. Мірковець // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — Х., 2011. — № 2(53) : Спецвипуск. — С. 190—199.

Татаров О. Ю. Відновлення провадження та проведення розслідування у справі за ново виявленими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Татаров Олег Юрійович. — К., 2007. — 200 с.

Шимановский В. В. Законность и обоснованность приостановления следователем уголовного дела / Шимановский В. В. ; Прокуратура СССР. Институт усовершенствования следственных работников. — Л., 1985. — 23 с.

Якупов Р. Х. Возобновление предварительного следствия : [учеб. пособие] / Якупов Р. Х. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. — 56 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про поняття, підстави та процесуальний порядок зупинення та відновлення досудового розслідування, визначити та схарактеризувати форми закінчення досудового розслідування. З’ясувати процесуальний порядок звернення до суду з обвинувальним актом,

клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

ВСТУП

Необхідною умовою здійснення конституційного принципу законності в кримінальному провадженні є правильно організована діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду щодо встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення з метою досягнення об'єктивної істини. Через об'єктивні обставини органи досудового розслідування не завжди можуть закінчити досудове провадження, тому для збереження строків провадження та прийняття остаточного рішення в кримінальному судочинстві існує інститут зупинення досудового розслідування. У 2011 році слідчими підрозділами ОВС України було зупинено досудове слідство по 197021 справі, у тому числі у зв`язку з ухиленням обвинуваченого від слідства – 4719, у зв`язку з не встановленням особи, яка вчинила злочин – 191228.

Законне й обґрунтоване прийняття рішення про закінчення досудового розслідування забезпечує реалізацію таких завдань кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу. У 2011 році слідчими ОВС закрито 5979 кримінальних справ, направлено до суду – 174574, направлено до суду для звільнення від кримінальної відповідальності 4886 справи.

1. ПІДСТАВИ І ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗУПИНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Встановлені у законі процесуальні строки, приписи щодо порядку і строків прийняття рішень і виконання необхідних для їх реалізації дій є процесуальним засобом забезпечення активної роботи по швидкому, повному та неупередженому розслідуванню. Розслідування потребує інтенсивної, іноді цілодобової роботи сторони обвинувачення. Але при розслідуванні кримінального правопорушення іноді виникають обставини, які перешкоджають на певний час вчасно закінчити досудове розслідування. Ці обставини вимушують прокурора або слідчого (за погодженням з прокурором) тимчасово зупинити провадження досудового розслідування.

Зупинення досудового розслідування – це тимчасова вимушена перерва у провадженні досудового розслідування, зумовлена обставинами, що унеможливлюють його подальше провадження.

Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у випадку, якщо (ст. 280 КПК України):

1) підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Перелік названих підстав є вичерпним. Будь-які інші обставини, які також перешкоджають продовженню досудового розслідування (наприклад, тривале проведення експертизи, від'їзд підозрюваного у відрядження або за кордон, хвороба потерпілого, свідка) не є підставами для зупинення досудового розслідування. У цих випадках, якщо строк досудового розслідування закінчується, порушується клопотання про його продовження у встановленому законом порядку.

Розглянемо зміст кожної із підстав для зупинення досудового розслідування.

1) підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

Воно можливе при дотриманні таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) зупинити розслідування з вказаної підстави можливо, якщо підозрюваний страждає важким захворюванням (психічним або соматичним). Закон не містить переліку таких захворювань, він лише вказує, що воно повинно бути важким. Вважається, що важким визнається захворювання, при якому стан здоров'я підозрюваного перешкоджає можливості його участі у кримінальному провадженні;

в) захворювання повинно бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто коли через деякий час можливе як повне видужання, так і зняття гострих форм захворювання. Якщо в результаті судово-психіатричної експертизи буде встановлено, що психічне захворювання підозрюваного є хронічним і потребує тривалого часу лікування із застосуванням примусового заходу медичного характеру, досудове розслідування не зупиняється, а закінчується відповідно до вимог, передбачених статтею 292 та статтями Глави 39 КПК України. У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру в порядку, передбаченому ст. 514 КПК України.

Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусового заходу медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього;

ґ) захворювання підозрюваного береться до уваги, якщо воно підтверджено медичним висновком або висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи.

Якщо у слідчого виникає сумнів відносно осудності підозрюваного або здібності його усвідомлювати свої дії, або керувати ними, судово-психіатрична експертиза має бути призначена обов'язково (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України). Експерти-психіатри повинні відповісти на такі запитання: чи хворий підозрюваний на психічне захворювання; який його характер (хронічне чи тимчасове); чи позбавляє хвороба підозрюваного можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи становить особа в силу свого стану небезпеку для суспільства; чи потребує вона примусового лікування, тощо.

У тих випадках, коли з метою встановлення психічного (а інколи і фізичного) стану підозрюваного призначається судова експертиза, до одержання її результатів досудове розслідування в справі не може бути зупинено. Призначення та проведення експертизи є слідчою дією, а згідно з ч. 2 ст. 280 КПК України до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором до видужання підозрюваного. Обраний щодо підозрюваного запобіжний захід може бути залишений, скасований або змінений за наявності для того підстав і виходячи з конкретних обставин. Якщо запобіжний захід у виді тримання під вартою залишено в силі, необхідно враховувати, що в цьому випадку перебіг строку розслідування зупинено, а строки тримання під вартою тривають і в необхідних випадках повинні продовжуватися.

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме.

Коли місцезнаходження підозрюваного невідоме і він переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, досудове розслідування зупиняється, якщо підозрюваний свідомо переховується від органів слідства та суду і прокурор, слідчий мають про це достовірні дані.

Закон вимагає від слідчого встановлення причин, із яких йому невідомо місцезнаходження підозрюваного, вони обов'язково повинні встановлюватися, оскільки кожна з них тягне за собою різні кримінально-процесуальні та кримінально-правові наслідки. Так, коли підозрюваний

відомий, але невідоме його місцезнаходження та він не має мети переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняється і після їх закінчення кримінальне провадження повинно бути закрито. Коли ж особа свідомо переховується від органів слідства та суду – це обумовлює можливість її затримання, обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу або навіть притягнення до кримінальної відповідальності, якщо переховування було пов’язано із втечею з під варти. Крім того, у цьому випадку перебіг строків давності зупиняється і відновлюється лише після затримання підозрюваного чи його явки (ст. 49 КК).

Зупинення розслідування на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України можливе лише після додержання таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК);

в) слідчий, прокурор оголосив розшук підозрюваного (ст. 281 КПК). Про оголошення розшуку виноситься або окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій допускається, якщо вони спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Зупинення розслідування на цій підставі можливе за таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) матеріали кримінального провадження повинні містити запит, складений відповідно до ст. 552 КПК України, і документи, що до нього додаються.

До зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення відносяться не до всіх із них, прокурор вправі виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається потерпілому, стороні захисту, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, коли підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому.

Зупинене досудове розслідування також відновлюється у випадку скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, зупинення досудового розслідування – це тимчасова вимушена перерва у провадженні досудового розслідування, зумовлена обставинами, що унеможливлюють його подальше провадження.

Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у випадку, якщо :

1) підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Перелік названих підстав є вичерпним.

2. ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Необхідною умовою реалізації конституційного принципу законності (п.1 ч. 3 ст. 129 Конституції України) в кримінальному провадженні і здійсненні поставлених перед ним завдань є правильне встановлення фактичних обставин справи з метою досягнення об’єктивної істини.

Закінчення кримінального провадження полягає у прийнятті уповноваженим органом рішення про припинення кримінального провадження. Досудове розслідування являє собою процесуальну діяльність уповноважених осіб, зокрема, щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування. Це стадія кримінального провадження, яка передує судовому провадженню, починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Необхідність існування цієї стадії у кримінальному процесі на відміну від процесу цивільного зумовлена

ступенем суспільної небезпеки діянь, що переслідуються у кримінальному порядку та необхідністю практично гарантувати додержання вимог законності та принципів Конституції і кримінального закону. Досудове розслідування закінчується тоді, коли вирішені всі його задачі. Визнати досудове розслідування закінченим – значить визнати, що немає необхідності проведення яких-небудь ще слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів: усі необхідні докази для ухвалення підсумкового рішення зібрані, перевірені, досліджені і належним чином оцінені.

Особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

Прокурор зобов'язаний у найбільш короткий строк після повідомлення особі про підозру (ст. 283 ч.2 КПК):

1) закрити кримінальне провадження, або

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Закінчуючи досудове розслідування необхідно систематизувати і технічно оформити матеріали кримінального провадження. Практикою вироблено дві основні форми систематизації матеріалів кримінального провадження, тобто послідовності їх розташування: *хронологічну і тематичну.*

При хронологічній систематизації послідовність розташування документів у матеріалах визначається датою їх складання або одержання слідчим. Ця форма найбільш поширена у невеликих за обсягом і кількістю епізодів матеріалах.

Тематична систематизація означає групування матеріалів за підозрюваними або за епізодами злочинної діяльності у багатотомних і багатоепізодних матеріалах. У межах кожної такої групи документи можуть розташовуватись у хронологічному порядку, тобто можливе таким чином поєднання обох форм систематизації (*змішана* форма).

Систематизувавши документи, слідчий підшиває їх в папку стандартного зразка, пронумеровує аркуші. На перших аркушах складається опис документів, які містяться в матеріалах кримінального провадження. На титульному аркуші зазначається відомство, до якого належить орган розслідування, найменування цього органу, повна назва матеріалів із зазначенням прізвищ підозрюваних і відповідних статей (частин, пунктів статей) кримінального закону, дати початку і закінчення провадження.

За технічними правилами в одному томі матеріалів зосереджується не більше 250 аркушів. Вдало систематизовані і правильно оформлені матеріали створюють зручність для вивчення і користування ними як самим слідчим,

зокрема при складанні підсумкового документа, так і підозрюваним та іншими учасниками провадження, прокурором, суддями, присяжними.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, прокурор зобов'язаний у найбільш короткий строк після повідомлення особі про підозру (ст. 283 ч.2 КПК):

1) закрити кримінальне провадження, або

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

3. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Закриття кримінального провадження є одним з найважливіших актів судочинства, через який забезпечується вирішення вказаного у ст. 2 КПК України завдання охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Кримінальне провадження закривається, згідно із ст. 284 КПК України, якщо:

1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;

2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;

3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;

4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;

5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;

6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Кримінальне провадження закривається судом:

1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;

2) якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому КПК України.

Слідчий складає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор складає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених ч.1 цієї ж статті.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом десяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику.

Якщо обставини, передбачені пунктами 1, 2 ч.1 ст. 284 КПК України, виявляються під час судового розгляду, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8 ч.1 ст. 284 КПК України, виявляються під час судового провадження, а також у випадку, передбаченому пунктом 2 частини другої цієї ж статті, суд виносить ухвалу про закриття кримінального провадження.

Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку з підстав, передбачених пунктом 1 ч.2 ст. 284 КПК України, не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. У цьому разі кримінальне провадження, судовий розгляд продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК України.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Закриття кримінальної справи можливе лише при наявності хоча б однієї з підстав, вичерпний перелік яких міститься в законі. Ці підстави можна поділити на такі групи:

1) реабілітуючі;

2) нереабілітуючі.

1. *Реабілітуючі* – це ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тягнуть за

собою зняття з неї підозри, відновлення її доброго імені, гідності та репутації, а також відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 130 КПК Украни).

До реабілітуючих підстав належать:

1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п.1 ч. 1 ст. 284 КПК).

2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК).

3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК).

Закриття кримінальної справи з реабілітуючої підстави можливе за умови, що в ході розслідування встановлені як сам факт вчиненного діяння, так і наявність у ньому складу кримінального провопорушення, але відсутні достатні
докази, що вказують на вчинення цього діяння саме підозрюваним (обвинуваченим).

Причому висновок про непричетність підозрюваного (обвинуваченого) до вчинення кримінального правопорушення може бути зроблений у результаті:

а) достовірного встановлення невинуватості підозрюваного (наприклад, при підтвердженні його алібі);

б) вичерпання можливостей для збирання додаткових доказів і тлумачення сумнівів щодо винуватості, які не можуть бути усунуті, на його користь згідно з принципом презумпції невинуватості.

Незалежно від того, яка з вказаних вище обставин призвела до закриття кримінального провадження на цій підставі, таке рішення повністю реабілітує особу і не дає приводу вважати її залишеною під підозрою.

При закритті справи на підставі не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпаннння можливостей їх отримати провадження в цілому не закінчується, а продовжується, щоб встановити, хто в дійсності вчинив кримінальне правопорушення.

2. *Нереабілітуючі* підстави означають, що відносно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак у силу певних обставин кримінальне провадження щодо цієї особи виключається. Така особа невправі вимагати відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, яка була їй завдана в процесі розслідування.

Закриття кримінальної справи з нереабілітуючих обставин можливе лише:

- при підтвердженні матеріалами кримінального провадження події кримінального правопорушення;

- наявності в діянні складу кримінального правопорушення;

- причетності підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення.

До нереабілітуючих підстав закриття кримінального провадження належать:

1) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;

2) помер підозрюваний, обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого;

3) існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому ж обвинуваченню;

4) потерпілий, а у випадках передбачених КПК України, – його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

5) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, закриття кримінальної справи можливе лише при наявності хоча б однієї з підстав, вичерпний перелік яких міститься в законі. Ці підстави можна поділити на такі групи:

1) реабілітуючі;
2) нереабілітуючі.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

4. ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Згідно із ст. 285 КПК особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у випадку здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Слідчий, прокурор зобов'язаний заохочувати особу до таких дій.

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено сутність підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У випадку, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду

підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Якщо під час здійснення судового провадження по провадженню, що надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказуються (ст. 287 КПК):

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;

4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;

5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування;

6) докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення;

7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава;

8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка стосовно можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;

9) дата та місце складення клопотання.

До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження, потерпілого у загальному порядку, передбаченому КПК України, із особливостями, встановленими цією статтею.

Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого стосовно можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

У випадку встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження у загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Відповідно до ст. 289 КПК, якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому ст. 288 КПК України (Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності).

Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Отже, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

5. ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ОБВИНУВАЛЬНИМ АКТОМ, КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ЧИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів

медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Прокурор зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, в тому числі будь-які докази, які самі по собі або у сукупності із іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

Прокурор зобов'язаний також надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Надання доступу до матеріалів включає у себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Сторона захисту має право не надати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Про відкриття сторонами матеріалів прокурор повідомляє потерпілого, після чого останній має право знайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті.

Про відкриття сторонами матеріалів повідомляються цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними в тій частині, яка стосується цивільного позову, за правилами, викладеними в цій статті.

Сторони зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів з зазначенням найменування таких матеріалів.

Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У випадку зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів у зазначеному порядку, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Згідно із ст. 291 КПК ***обвинувальний акт*** складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;

5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

9) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, що його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування;

4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, крім відомостей, передбачених ст. 291 КПК України (обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування), повинно містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, крім відомостей, передбачених цією ж нормою, повинно містити докази, які підтверджують вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою та необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я, інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати.

Одночасно із переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію відповідного документа та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному та його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, зупинення досудового розслідування – це тимчасова вимушена перерва у провадженні досудового розслідування, зумовлена обставинами, що унеможливлюють його подальше провадження.

Після повідомлення особі про підозру досудове розслідування може бути зупинене виключно у випадках, передбачених ст. 280 КПК України, якщо: 1) підозрюваний захворів на важку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; 2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме; 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

Особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

Прокурор зобов'язаний у найбільш короткий строк після повідомлення особі про підозру: 1) закрити кримінальне провадження, або 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття, підстав і умов та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування. Розшук підозрюваного. Підстави і процесуальний порядок відновлення досудового розслідування. Загальні положення закінчення досудового розслідування. Форми закінчення досудового розслідування..

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити процесуальний порядок зупинення і закінчення досудового розслідування.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 13. ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
(2 година)
ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1.Поняття і суть оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування…….390
2.Порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування……397
3. Порядок оскарження ухвал слідчого судді…….400
4. Порядок оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора..402

РЕКОМЕНДОВАА ЛІТЕРАТУРА:

Коментар до Конституції України. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. — 376 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін. та доповн. станом на 17 січ. 2012 р. : (відповідає офіц. текстові). — К. : Алерта ; ЦУЛ, 2012. — 216 с.

Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) : рішення Конституційного Суду України від 14 груд. 2011 р. — Режим доступу : gov.ua/pls/zweb2/webproc555.

Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство : наказ Генерального прокурора України від 28 жовт. 2004 р. № 4/1.

Азаров Ю. І. Дізнання в органах внутрішніх справ : [навч.-метод. посіб.] /Азаров Ю. І. , Бугаков О. В., Щегель Н. І. — К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. — 160 с.

Большаков Є. В. Апеляційне оскарження рішень судді, постановлених в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Є. В. Большаков. — К., 2012. — 20 с.

Будников В. Л. Обжалование действияй и решений следователя : [учеб. пособ.] / Будников В. Л. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1990. — 64 с.

Герасименко С. Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавства та зарубіжний досвід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / С. Г. Герасименко. — Запоріжжя, 2012. — 20 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило. — Х. : Фінн, 2009. — С. 16—43.

Провадження дізнання в Україні : [навч.-практ. посіб.] / М. В. Джига, О. В. Баулін, С. І. Лук'янець, С. М. Стахівський. — К. : [б. в.], 1999. — 156 с.

Зарева І. І. Оскарження дій та рішень прокурора у кримінальному процесі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зарева Іван Іванович. — К., 2011. — 188 с.

Літвінова І. Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / І. Ф. Літвінова. — К., 2010. — 20 с.

Маляренко В. Т. Кримінальний процес україни : Стан та перспективи розвитку : [навч. посіб.для студ. ВНЗ] : Вибрані наукові праці / Маляренко В. Т. — К. : Ін Юре, 2004. — 600 с.

Михайленко А. Р. Расследование преступлений : законность и обеспечение прав граждан / Михайленко А. Р. — К. : Юринком Интер, 1999. — 445 с.

Осмолян В. А. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / В. А. Осмолян. — К., 2012. — 20 с.

Пивоваров В. В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : [монографія] / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. — Х. : Право, 2006. — 176 с.

Погорецький М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів / М. Погорецький // Право України. — 2000. — № 9. — С. 47—48.

Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матеріали круглого столу (Київ, 20 трав. 2011 р.). — К. : Ліпкан О. С., 2011. — 350 с.

Удалова Л. Д. Зловживання у сфері кримінального процесу : [монографія] / Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло. — К. : Дакор, 2010. — 176 с.

Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / О. Г. Шило. — Х., 2011. — 20 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Сформувати уявлення про інститут та процесуальний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності на стадіх досудового розслідування, що є важливою гарантією захисту прав учасників кримінального процесу.

ВСТУП

Право людини на захист свого життя і здоров'я, честі та гідності, своїх прав і свобод є основоположним. Згідно з п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що було прийнято 16 грудня 1966 р. і ратифіковано Україною 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі, що перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, ефективний засіб правового захисту у випадку порушення її прав і свобод. Право на захист повинно бути забезпечено державою, її компетентними судовими, виконавчими чи законодавчими органами влади.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи громадянина України захищаються судом. Суть такого захисту полягає в тому,що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади.

Положення статей 21 та 22 Конституції України гарантують, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість відстоювати свою точку зору, свої права у суперечці з будь-якими органами і службовими особами, у тому числі тими, які здійснюють розслідування в кримінальних справах.

Видається, реалізація інституту оскарження дій чи бездіяльності та рішень осіб, що ведуть процес,є ключовою. Верховенство права особи є засадою, яка має свій безпосередній прояв і під час оскарження дій чи бездіяльності. Право особи виступає вирішальним фактором боротьби із порушенням принципів кримінального судочинства, зокрема, засади законності. Скарга, що детально обґрунтована, тобто така, яка вказує на реальне порушення закону, а не вигадане, являє собою спонукальну причину для початку діяльності відповідного державного органу з метою виправлення зазначених в ній недоліків та порушень. Так, звертаючись зі скаргою для захисту своїх прав , особа в деякій мірі сприяє і покращенню діяльності органів, що ведуть процес.

Отже, розгляд питання про оскарження процесуальних дій чи бездіяльності та рішень службових осіб на досудовому розслідуванні є предметом цієї лекції.

1. ПОНЯТТЯ І СУТЬ ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ, РІШЕНЬ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розбудова держави, яка захищає інтереси простих громадян, створення незалежного суду, що надійно захистить права простих людей, недопущення

приниження людської гідності, – все це налагодження взаєморозуміння з суспільством, важливі кроки до людей. Лише завдяки плідній співпраці із суспільством відбувається процес роботи механізму держави. Саме професійно налагоджені шляхи контакту сприяють зміцненню та розвитку зв'язків між державою та громадянами. Турбота про життєво важливі інтереси громадян, повне усунення недоліків та негативних явищ у роботі державних органів, в тому числі органів досудового розслідування, прокуратури і суду, – це запорука функціонування демократичної держави. Зростання матеріального та культурного рівня суспільства, життєвих вимог та потреб громадян можна досягти лише завдяки розумінню, активній участі у виявленні недоліків, порушень, прогалин та їх своєчасним усуненням у роботі державних органів. Завдяки постійному зв'язку між державою та громадянином вирішуються важливі проблемні питання окремої людини та суспільства в цілому, реалізуються конституційні права і свободи людини і громадянина, утверджується статус демократичної, соціальної, правової держави. Відповідний зв'язок відбувається у формі звернення громадян з проблемами, які їх турбують, до державного органу, посадової особи тощо. Цей процес втілює засіб виявлення недоліків, порушень та прогалин в діяльності державних органів, приймаючи до уваги звернення громадян із заявами, листами та повідомленнями, а особливо зі скаргами на рішення, дії, що порушили їх права, свободи та законні інтереси. Відповідно, держава створила певний механізм, завдяки поступовому впровадженню якого громадянам забезпечується можливість легітимно реалізувати своє право на звернення зі скаргою про порушення прав і законних інтересів, тобто право на оскарження.

У попередні роки та нині уряд України приділяє особливу увагу зверненням громадян до органів виконавчої влади. Аналіз динаміки надходжень звернень громадян до уряду України за 2009-2011 роки вказує на те, що зміни у їх кількості та характері корелюються з низкою чинників. Вони специфічно відображають ситуацію у суспільстві та її зміни, характеризують особливості стосунків влади і суспільства, вплив політичних подій та тощо. Звернення громадян як чутливий індикатор визначають стан суспільства, їх ставлення до влади.

Уряд запропонував керівникам центральних та місцевих органів виконавчої влади звернути увагу на необхідність забезпечити системну роботу зі зверненнями громадян як на пріоритетний напрям діяльності. Також звертається увага Національної академії наук України, Національної академії державного управління, аналітичних центрів, об'єднань громадян, міжнародних донорських організацій на актуальність та важливість проведення досліджень у сфері інституту звернень громадян. Вироблення на їх основі ґрунтовних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, попередження проявів корупції та хабарництва, формування та реалізація ефективної прозорої державної політики, яка була б не лише зрозумілою громадянами, а й сприяла б реальному впливу людей, їх думок на прийняття владних рішень.

Зростаюча кількість звернень громадян до ОВС вимагає підвищеної уваги та посилення роботи, спрямованої на своєчасне реагування на них, повний і об'єктивний їх розгляд. Реакція на звернення громадян має бути бездоганною. Реагувати слід оперативно.

Захист прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві України, законодавчо врегульований завдяки існування інституту оскарження у кримінально-процесуальному праві. Вітчизняні джерела кримінально-процесуального права мають відповідати міжнародним стандартам механізму забезпечення прав людини, оскільки за ст.9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоди на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Основні права та свободи людини – це певні можливості, необхідні для існування та розвитку в конкретно історичних умовах. Вони об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними і рівними для усіх людей.

Широко закріплені основні права людини у визначених та зазначених нижче, міжнародно-правових актах. Створені й функціонують спеціальні міжнародні органи з контролю за їх дотриманням та захистом.

Загальна Декларація прав людини вперше в світовій історії сформулювала основні права та свободи людини, які у всьому світі розцінюються як стандарти, зразки для відповідних національних юридичних документів (з урахуванням національних умов). Декларація проголошує, що всі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах (ст.7). Стаття 8 Декларації надає кожній людині право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

У Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права, вказується, що «...усі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом» (ст. 26). Не дивлячись на те, що в самому Пакті прямо не вказано про право оскарження, ч. 2 ст. 5 передбачає, що: «...жодне обмеження чи применшення будь-яких основних прав людини, що визнаються або існують силою закону, конвенцій, правил чи звичаїв у якій-небудь країні – стороні цього Пакту, не допускається з того приводу, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому об'ємі».

Одночасно з Пактом про права людини був прийнятий Факультативний протокол до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, в якому визначався механізм для розгляду скарг окремих осіб в конкретних обставинах.

В Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, під терміном «жертви» злочинів та зловживання владою розуміють осіб, яким було завдано шкоду, включаючи суттєве ураження їхніх основних прав у результаті дій чи бездіяльності, що є порушенням міжнародно визнаних норм, що стосуються прав людини (п.18).

Пункт 21 Декларації закликає держави розвивати й широко забезпечувати відповідні права і засоби правового захисту для жертв таких діянь. Одним із засобів правового захисту жертв цих дій є скарга.

Мінімальні стандартні правила поводження з затриманими розкривають загально визнані правила, серед яких існують положення, які містять інформацію для затриманих про подання ними скарг, а саме про те, що кожний затриманий повинен мати можливість звертатись зі скаргами (ч.1 ст.36).

Принцип 33 «Свода принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме» , конкретизує право оскарження та закріплює право затриманої, ув'язненої особи або їх адвоката, направити скарги відповідним органам, уповноваженим розглядати скарги або надавати засоби захисту.

Загальні принципи, визначені в Мінімальних стандартних правилах ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), містять правові гарантії щодо права правопорушника подавати скаргу в судовий чи інший компетентний незалежний орган з питань, які зачіпають його особисті права в процесі застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (п.3.6).

Україна приєдналася до Статуту Ради Європи 31 жовтня 1995 року. З набуттям членства у Раді Європи та обранням шляху розвитку на побудову міцної правової держави, де справді діятиме верховенство права, Україна вже взяла на себе обов'язок дотримання міжнародних стандартів у сфері прав та свобод людини.

17 липня 1997 року був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року та протоколів до неї».

Європейська конвенція з прав людини в статті 6 закріпила міжнародну систему захисту прав та свобод людини. Стаття 13 цієї Конвенції проголошує, що кожна людина, права та свободи якої викладені в тексті Конвенції, порушені, має ефективні засоби правового захисту перед державними органами, навіть якщо таке порушення було вчинено особами, які діяли офіційно. Відтепер існує новий офіційний переклад Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, трактує назву конвенції з вживанням терміну «основоположних» свобод, тобто свобод, які становлять основу, базу, підґрунтя, розвиваються в інші свободи і за самою своєю природою не є вичерпними – на відміну від колишньої назви «основні», яка за своїм значенням передбачає наявність якихось «неосновних», себто другорядних свобод .

Під час кримінального провадження вельми значущою є стадія досудового провадження, саме на цьому етапові формується інформація, що може мати характер доказової.

Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується

закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Даний вид діяльності не може проводитися лише на підставі внутрішнього переконання або відповідно до особистого бажання службової особи. Незалежно від суб'єкта, який веде провадження, зазначена діяльність може проводитися лише в межах та формі, що прямо визначені кримінально-процесуальним законом.

З метою чіткого та неухильного виконання вимог законодавством передбачена сукупність визначених правових засобів, призначення яких полягає в забезпеченні правильної реалізації закону під час розслідування кримінальних правопорушень. В теорії кримінального процесу такі засоби мають назву гарантій.

Кримінально-процесуальні гарантії в своїй сукупності забезпечують виконання суспільних інтересів, а їх реалізація сприяє вирішенню завдань кримінального судочинства.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності на досудовому розслідуванні є дієвим засобом поновлення порушених прав і законних інтересів осіб, виправленню недоліків. Воно виступає гарантією збереження прав і свобод особи.

У юридичній літературі оскарження розглядається з різних позицій:

- як одне з основних прав людини, що відобразилося у законодавстві України та міжнародних правових актах;
- як інститут кримінально-процесуального права;
- як кримінально-процесуальна гарантія, тобто важливий засіб забезпечення прав, свобод і законних інтересів кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, виконання вимог закону про всебічне, повне, об'єктивне дослідження обставин справи.

Конфлікти, що виникають між людьми і пошуки виходу з цих ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується встановленням доступних, простих процедур у кримінальному процесі.

Такою процедурою в кримінальному провадженні є оскарження рішень, дій чи бездіяльності осіб, які ведуть процес.

Під процедурою оскарження в праві розуміється офіційно встановлений порядок дій при формуванні матеріалів. Розглядаючи теоретичні положення процедури, зазначимо, що вона є системою контролю, що включає досягнення конкретного результату та порядок реалізації правовідносин, що знаходяться в певній динаміці.

Важливим є те, що правова процедура володіє всіма перерахованими ознаками, а її особливість полягає у тому, що вона діє в правовому полі. Різновид юридичної процедури, направлений на виявлення й реалізацію матеріальних правовідносин, входить до юридичного процесу.

У юридичній літературі висловлені різні наукові погляди щодо поняття оскарження у кримінальному процесі та його ознак. Видається, що оскарження – це заснована на кримінально-процесуальному законі діяльність з подання (направлення), прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги про порушення (або можливе порушення) прав, свобод та законних інтересів осіб кримінально-процесуальною дією, рішенням чи бездіяльністю службових осіб, що ведуть процес.

Обов'язковим елементом інституту оскарження є скарга, яка водночас є самостійним засобом правового захисту прав і законних інтересів учасників кримінально-процесуальних відносин. Даний процесуальний документ – суттєве джерело інформації про недоліки у роботі органу досудового розслідування, який сприяє виявленню порушень закону, які допущені при провадженні по кримінальній справі, який виступає важливим засобом відновлення порушених прав, зводить нанівець тяганину в діяльності.

Аналіз різних точок зору науковців щодо визначення поняття «скарга» дає можливість запропонувати поняття скарги на дії (бездіяльність) та рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді як усне або письмове звернення особи до компетентного органу (прокурора, суду), з приводу прав, свобод і законних інтересів осіб, які є порушеними або можуть бути порушені, прийнятим уповноваженою особою, що веде процес рішенням, дією, бездіяльністю, з вимогою відновити порушені права, усунути чи попередити порушення.

Варто зауважити, що скарга слідчого на рішення, дію чи бездіяльність прокурора подається лише *в письмовій форм.*

Скарга є засобом захисту, що має за мету відновлення порушеного права та законного інтересу учасника кримінально-процесуальної діяльності. Оскарження є формою правового захисту, особливості якого полягають у тому, що воно виникає лише за умови вільного волевиявлення зацікавленої особи (учасника кримінально-процесуального провадження) скористатися правовим засобом захисту-правом подання скарги.

Оскарження виступає у двоєдиному виді. У вузькому розумінні слова – подача скарги на процесуальні рішення та дії слідчого, прокурора чи слідчого судді. У широкому – діяльність судді по прийняттю, розгляду та вирішенню скарг заінтересованих осіб.

Предметом оскарження дій та рішень органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді є: процесуальні рішення; процесуальні дії; їх не процесуальні дії; їх процесуальна бездіяльність.

До основних рис оскарження дій (бездіяльності) та рішень органів досудового розслідування, прокурора чи слідчого судді відносяться:

1) свобода оскарження, яка обумовлена правом усіх громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40 Конституції України). Будь-яке процесуальне рішення, дії чи бездіяльність, якщо вони порушують

конституційні права за законні інтереси підлягають оскарженню. Відсутність окремо встановленої законом форми подання скарги та можливість звернення особи зі скаргою на рідній мові або на іншій мові, якою вона володіє, і недопустимість переслідування за подання скарги-все це належить до свободи оскарження;

2) гарантованість оскарження забезпечує кожній особі, яка бере участь у кримінально-процесуальних відносинах та звертається зі скаргою, що її скарга надійде, буде прийнята і розглянута, за нею буде проведено необхідну перевірку та, в залежності від результатів перевірки, прийнято відповідне рішення і вжито заходів з відновлення порушених справ;

3) демократизм оскарження під час досудового розслідування полягає у відсутності обмежень та привілеїв, наявності рівноправ'я в поданні скарги та у забезпеченні рівноправ'я встановленими обов'язками прийняти, розглянути, розрішити скаргу;

4) відсутність обов'язкової форми скарги втілюється у тому, що суб'єкт (у тому числі і слідчий), який направляє скаргу посадовій особі має право викласти її у вільній письмовій чи усній формі, недотримуючись конкретної послідовності, а використовуючи бажаний йому зміст;

5) обов'язковість прийняття і розгляду скарги передбачено кримінально-процесуальним законодавством. Скарги приймаються, оформлюються, розглядаються й вирішуються у процесуальному режимі відповідно до КПК України;

6) ревізійний порядок розгляду скарги полягає у тому, що уповноважений орган, який розглядає скаргу(прокурор, суд) не зв'язаний доводами, які містяться в скарзі, і зобов'язаний всебічно, ретельно, у повному обсязі перевірити законність і обґрунтованість усіх процесуальних дій і рішень органу дізнання;

7) оптимальний режим перевірки скарги і прийняття за нею рішення, включає: інстанційність, реальний строк розгляду скарги та ознайомлення з провадженням по скарзі зацікавлених осіб.

Процесуальні строки оскарження дій та рішень органу досудового розслідування розрізняються за рядом підстав.

За способом регламентації кримінально-процесуальної діяльності такі строки діляться на дві групи:1) строки моменти та строки-періоди. Строки-періоди оскарження діляться на строки невизначеної тривалості (ч.1 ст.308 КПК) і певної тривалості-визначені строки (наприклад, ч.1 ст.304 КПК).

За правовими наслідками строки оскарження поділяються на строки здійснення права та виконання обов'язків.

Таким чином, Законом не передбачено будь-яких обмежень щодо можливості одержання судового захисту, про що свідчить глава 26 КПК України.

КПК України в редакції від 13 квітня 2012 року надає гарантії реалізації даного припису в контексті захисту прав особи на досудовому розслідуванні шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності осіб, які ведуть кримінальне провадження.

Загальна тенденція гуманізації та верховенства права у конгломераті з іншими засадами кримінального провадження веде до поліпшення якості кримінального провадження, формування достатньої, належної і допустимої доказової бази, відсутності порушення прав, свобод, інтересів фізичних, юридичних осіб і випадків неприйняття судом доказів, зібраних з порушенням законодавства України, зменшенню випадків несправедливого правосуддя, яке здійснюватиметься в розумні терміни.

Оскарження дій чи бездіяльності та рішень під час досудового розслідування є інститутом кримінально-процесуального права, який спрямований на забезпечення законності під час кримінального провадження.

Право на оскарження виникає із забезпечення особі права на захист. Забезпечення такого права – найважливіша гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина, що закріплена в ст. 59 Конституції України. Це право гарантується також засобами судового захисту, включаючи право звернення відповідно до міжнародних договорів України в міждержавні органи правосуддя щодо захисту прав і свобод людини. Положення ст. 59 Конституції України також гарантують право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги, а у випадках, передбачених законом, безкоштовної.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, оскарження виступає у двоєдиному виді. У вузькому розумінні слова – подача скарги на процесуальні рішення та дії слідчого, прокурора чи слідчого судді. У широкому – діяльність судді по прийняттю, розгляду та вирішенню скарг заінтересованих осіб.

Предметом оскарження дій та рішень органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді є: процесуальні рішення; процесуальні дії; їх не процесуальні дії; їх процесуальна бездіяльність.

2. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Відповідно до ст. 303 КПК України оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування можна поділити *на два види*: 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що пов’язане з рухом провадження; 2) оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що *не* пов’язане з рухом провадження;

Так, до оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що *пов’язане з рухом* провадження відносяться:

- бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 цього Кодексу, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк –

заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна;

- рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування - потерпілим, підозрюваним;

- рішення слідчого про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим;

- рішення прокурора про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим, підозрюваним;

- рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК, - підозрюваним.

До оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, що *не* пов'язане з рухом провадження відносяться:

- рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим - особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

- рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора при застосуванні заходів безпеки - особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

- рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання;

Скарги на дії, рішення чи бездіяльність зазначених осіб, що прямо не зазначені в ч. 1 ст.303 КПК під час досудового розслідування не розглядаються і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження в суді.

Під час підготовчого судового засідання також можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність, передбачені пунктами 5, 6 ч.1 ст. 303 КПК.

Строк на подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, що перераховані вище, вираховується протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії.

Випадками, коли скарга не підлягає розгляду, а повертається є :

1) скаргу подала особа, яка немає права подавати скаргу;

2) скарга не підлягає розгляду в цьому суді;

3) скарга подана після закінчення строку, передбаченого частиною першою цієї статті, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення.

Ухвала про повернення скарги або відмову у відкритті провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Повернення скарги не позбавляє права повторного звернення до слідчого судді, суду.

Наслідками подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування можуть бути такі:

1. Подання скарги не зупиняє виконання рішення чи дію слідчого, прокурора.

2. Слідчий чи прокурор самостійно можуть скасувати рішення, передбачені пунктами 1, 2, 5, 6 частини першої статті 303 КПК, припинити дію чи бездіяльність, які оскаржуються, що тягне за собою закриття провадження за скаргою.

Прокурор може самостійно скасувати рішення, що передбачене пунктом 3 частини першої статті 303 КПК і оскаржується в порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 284 КПК, а також тягне за собою закриття провадження за скаргою.

Алгоритм розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду.

Скарги розглядаються *не пізніше сімдесяти двох годин* з моменту надходження відповідної скарги, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше *п'яти днів* з моменту надходження скарги.

Розгляд скарг здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника та особи (слідчого чи прокурора), рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується. Відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

Відповідно до ст. 307 КПК *слідчий суддя* за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора приймає *ухвалу про*:

1) скасування рішення слідчого чи прокурора;

2) зобов'язання припинити дію;

3) зобов'язання вчинити певну дію;

4) відмову у задоволенні скарги.

Оскарженню така ухвала не підлягає (випадок складає лише ухвала про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження).

Окремою статтею 308 КПК регулюється положення стосовно оскарження недотримання розумних строків. Йдеться про порушення засади «розумність строків», що передбачена в ст. 28 КПК України редакції від 13 квітня 2012 року.

Суб'єктами оскарження за цією підставою є: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, які мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом *трьох днів* після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних

рішень. Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування можна поділити *на два види*: 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що пов'язане з рухом провадження; 2) оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що *не* пов'язане з рухом провадження;

3. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ

Проблема активності суду при розгляді скарг учасників процесу й подань органів, що здійснюють досудове розслідування, повинна вирішуватися з урахуванням того, що досудове провадження має ознаки розшукового, а тому баланс приватних і публічних інтересів при розв'язанні правових конфліктів може бути забезпечений лише за умови процесуальної активності суду. Це зумовлено тим, що саме суд виступає гарантом поновлення порушених прав і законних інтересів людини, яка у відносинах з органами, що здійснюють кримінальне провадження, не виступає рівноправним суб'єктом. Процесуальна активність суду полягає в можливості здійснення ними судових дій, спрямованих на перевірку доводів скаржника, а також фактичних і правових підстав для проведення процесуальних дій чи застосування заходів процесуального примусу.

Визнається правильним та необхідним запровадження інституту слідчого судді в КПК редакції 13.квітня 2012 року. В майбутньому доцільним уявляється створення окремої гілки судової системи – слідчих суддів.

Порядку оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування присвячені ст. 309-310 КПК.

Кримінально-процесуальний понятійний апарат поширено завдяки новому поняттю «слідчий суддя», це відображено у п.19 ст. 3 КПК.

Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

Ухвали слідчого судді також можуть бути оскаржені під час досудового розслідування.

Так, в апеляційному порядку на досудовому розслідуванні оскаржуються ухвали слідчого судді про:

1) відмову у наданні дозволу на затримання;

2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;

3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;

4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;

5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;

6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;

7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;

8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;

9) арешт майна або відмову у ньому;

10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність;

11) відсторонення від посади або відмову у ньому.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, а заперечення проти них можуть бути подані на етапі підготовчого провадження в суді.

Алгоритм оскарження ухвал слідчого судді:

Оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку.

Ухвали слідчого судді поділяються на два види, відповідно до яких і розмежовуються по строкам оскарження.

Так, 1) ухвали слідчого судді щодо відмови у проведенні окремих слідчих дій можуть бути оскаржені протягом трьох днів з моменту їх проголошення, а 2) ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарг на дії та рішення слідчого або прокурора можуть бути оскаржені протягом семи днів з моменту їх проголошення, якщо інше не передбачено КПК.

Створення комплексу належних процесуальних гарантій прав і свобод особи в кримінальному процесі об’єктивно немислиме без наділення слідчого судді сукупністю відповідних повноважень. Введення в кримінальне судочинство інституту слідчого судді має бути пов’язано саме з реальним реформуванням усієї системи взаємовідносин, з одного боку, між владою й судом, з другою, між органами досудового розслідування, слідчими суддямиі судами загальної юрисдикції, які вирішують справу по суті. Суд, як орган влади, повинен бути наділений безумовним повноваженням входити в перевірку і оцінку поданих доказів, оцінювати їх на предмет належності, допустимостій достатності для вирішення спору сторін по суті. Тільки на цих об’єктивних засадах судя вправі формувати висновок про наявність (відсутність) юридичних і фактичних підстав для задоволення того чи іншого клопотання внесеного до суду, про визнання законними і обґрунтованими оскаржувані сторонами дії або рішення органів досудового розслідування.

Акцентуємо увагу на тому, що нормативне забезпечення автономності функціонування слідчого судді та його процесуальної незалежності повинно бути пов'язано зі створенням ефективної системи перевірки законності й обґрунтованості рішень самого слідчого судді. Власне, про це і йдеться у главі 26 КПК України в редакції від 13 квітня 2012 року.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, в апеляційному порядку на досудовому розслідуванні оскаржуються ухвали слідчого судді про: 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні; 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні; 9) арешт майна або відмову у ньому; 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність; 11) відсторонення від посади або відмову у ньому.

4. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ СЛІДЧИМ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Сучасний стан правовідносин свідчить про неможливість обійтися під час виявлення та розслідування злочинів, викриття осіб, які вчинили злочини, забезпечення доведеності їх винуватості та притягнення до кримінальної відповідальності без прокурорського нагляду та судового контролю за законністю діяльності органів досудового розслідування. У свою чергу діяльність прокурора в кримінальному процесі вимагає процесуального контролю зі сторони вищестоящого прокурора та суду, зокрема, під час розгляду та вирішення скарг на дії, рішення та бездіяльність прокурора в кримінальному процесі.

Метою законодавця є докорінне реформування кримінально-процесуальної моделі для забезпечення безумовного дотримання принципу верховенства права, надійного захисту прав і свобод людини та громадянина, належного здійснення професійних обов'язків особами, що ведуть процес. Ефективною буде лише така форма відносин, яка не обмежуючи можливостей розслідування, завадить свавільному порушенню чи обмеженню законних прав та інтересів громадян, забезпечить їх належний захист.

Так, в наступній формі оскарження є передумови до припинення свавільного відношення до прав особи (ст. 311-313 КПК).

Відповідно до ст. 311 КПК рішення, дії чи бездіяльність прокурора можуть бути оскаржені слідчим.

Під час досудового розслідування слідчий, який здійснює розслідування певного кримінального правопорушення, має право оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті (вчинені) у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених КПК.

Алгоритм оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора:

Скарга слідчого на рішення, дію чи бездіяльність прокурора подається в письмовій формі не пізніше трьох днів з моменту прийняття (вчинення) оскаржуваних рішення, дії чи бездіяльності.

Скарга слідчого подається до прокуратури вищого рівня стосовно прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується. Оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання.

Службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга на рішення, дію чи бездіяльність прокурора, зобов'язана вирішити цю скаргу протягом *трьох днів* з моменту її надходження і надіслати своє рішення слідчому та прокурору, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржувалася.

Правовими наслідками розгляду скарги є рішення про:

1) залишення рішення чинним (визнання законними вчинених дії чи бездіяльності);

2) зміну рішення в частині;

3) скасування рішення і прийняття нового рішення (визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності і зобов'язання вчинити нову дію).

Якщо матиме місце скасування рішення (визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності), то службова особа органу прокуратури вищого рівня має право здійснити заміну одного прокурора на іншого з числа службових осіб органів прокуратури того самого рівня в досудовому провадженні, де було прийняте (вчинене) незаконне рішення, дія чи бездіяльність.

Рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню до суду, інших органів державної влади, їх посадових чи службових осіб.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Конфлікти, що виникають в сфері людської діяльності і пошуки виходу із таких ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується встановленням доступних, простих процедур у кримінальному провадженні. В цьому і полягає аксіологічне значення

інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності субєктів, які ведуть досудове кримінальне провадження.

Можливість звернення за судовим захистом є гарантією забезпечення доступності правосуддя на досудовому провадженні. Відповідно запровадження такої засади, що передбачається в п.17 ч.1 ст. 7 КПК України - забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності є такою, що відіграє вагому роль для досягнення ефективності досудового провадження.

Конституційним Судом України в Рішенні від 25 листопада 1997 року N 6-зп сформульовано правову позицію, за якою удосконалення законодавства в контексті статті 55 Конституції України має бути поступовою тенденцією, спрямованою на розширення судового захисту прав і свобод людини, зокрема судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Ця правова позиція кореспондується з положеннями статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо ефективного засобу захисту від порушень, вчинених особами, які здійснюють свої офіційні повноваження. Реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності вказаних суб'єктів має відповідати також вимозі стосовно доступності правосуддя, про що зазначено у міжнародних правових документах - Загальній декларації прав людини (стаття 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 14), Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року.

Конституційний Суд України у Рішенні від 23 травня 2001 рокуN 6-рп/2001 зазначив, що право на судовий захист належить до основних, невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина та відповідно до частини другої статті 64 Конституції України не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, а недосконаліть інституту судового контролю за досудовим слідством не може бути перепоною для оскарження актів, дій чи бездіяльності посадових осіб органів державної влади.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011року у правозастосувача є підстави для висновку про можливість оскарження до суду не тільки рішень і дій прокурора, слідчого, але й їхньої бездіяльності. КПК України в редакції від 13 квітня 2012 року підтверджує таке рішення відповідними нормами, зокрема, закріпив можливість оскарження рішень,дій чи бездіяльності прокурора слідчим, а також слідчого судді.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття та значення інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Право на оскарження. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування..

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити процесуальний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 14. ПІДСУДНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ. ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття та види підсудності у кримінальному провадженні…408
2. Поняття, суть і значення підготовчого провадження……..410
3. Порядок і строки підготовчого провадження……..411
4. Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження…..417

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. : із змін. і доповн. — К. : Атіка, 2006. — 64 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді : наказ МВС України від 07 верес. 2005 р. № 777.

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постан. Пленуму Верховного Суду України від 01 лист. 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 163—168.

Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 12 квіт. 1996 р. № 4 ; зі змінами, внесеними постан. Пленуму Верховного Суду України від 03 груд. 1997 р. № 12. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-96

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Гринюк В. О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гринюк Володимир Олексійович. — К., 2004. — 228 с.

Каркач П. М. Організація роботи прокуратури району (міста) по підтриманню державного обвинувачення в суді : [навч. посіб.] / П. М. Каркач, І. Е. Краснолобов. — Х. : Торнадо, 2003. — 94 с.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [В. Т. Нор, Я. О. Береський, І. І. Когутич, З. Д. Котик, М. В. Гузела] ; ред. В. Т. Нор ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Кафедра

кримінального процесу і криміналістики. — Львів : Тріада плюс, 2002. — 280 с.

Оверчук С. В Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / С. В. Оверчук. — К., 2005. — 20 с.

Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій ; прокуратура та адвокатура» / В. В. Сердюк. — К., 2003. — 19 с.

Яновська О. Г. Окремі питання доказування в змагальному кримінальному процесі / О. Г. Яновська // Юридична Україна : наук. журнал. — 2009. — № 11—12. — С. 234—240.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Сформувати уявлення про поняття та значення підсудності в кримінального процесу; визначити та схарактеризувати види підсудності; визначити сутність, значення та завдання стадії підготовчого провадження.

ВСТУП

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій суддів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Особи, які незаконно взяли на себе виконання функцій суду, несуть передбачену законом відповідальність. Народ безпосередньо бере участь у здійснені правосуддя через народних засідателів і присяжних, участь яких у здійсненні правосуддя є їхнім громадським обов’язком.

Законодавець, встановлюючи такі правила здійснення правосуддя виходить із того, що правовий статус суду, його функції та суворо визначений порядок діяльності створюють такі переваги в забезпеченні правильного застосування правових норм і закріплення законності в країні, які не може мати жодна форма державної діяльності. Прикладом цього є – кримінальний процес і його перша судова стадія – підготовче провадження.

Необхідність точного і правильного додержання кримінального процесуального законодавства під час підготовчого провадження спрямовано на додержання встановлених законом процесуальних гарантій всіх учасників судового розгляду. Це необхідно для забезпечення всебічного, повного й об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, постановлення законного та обгрунтованого судового рішення в наступній стадії – стадії судового розгляду. Іншими словами, стадія підготовчого провадження створює правові та фактичні умови для повноцінного судового розгляду кримінального провадження. Вона виступає своєрідним процесуальним фільтром, який унеможливлює потрапляння в центральну судову стадію кримінального процесу неякісно підготовлених кримінальних проваджень, що створює додаткові гарантії забезпечення прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПІДСУДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Підсудність у кримінальному провадженні – це сукупність специфічних характеристик кримінального провадження, яка визначає певний судовий орган, на який покладається обов'язок розгляду данного провадження у першій інстанції.

Визначити підсудність – з'ясувати, який саме суд має провести судовий розгляд у конкретному кримінальному провадженні.

Розрізняють такі види підсудності: територіальна (ч.1 ст.32 КПК), персональна (ч.2 ст.32 КПК), інстанційна (ст.33 КПК) та за зв'язком проваджень (ст.217, 334 КПК):

1. Територіальна підсудність визначається місцем скоєння кримінального правопорушення.

Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі коли було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю – суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє у часі кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, то кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

2. Персональна підсудність визначається суб'єктом скоєння кримінального правопорушення та обумовлена особливим правовим статусом суддів та застосовується з метою забезпечення неупередженого судового розгляду кримінального провадження відносно суддів.

Кримінальне провадження по обвинуваченню судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді. У випадку, якщо відповідно до територіальної підсудності кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, що найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя).

3. Інстанційна підсудність визначається процесуальною стадією судового розгляду кримінального провадження.

Кримінальне провадження у першій інстанції здійснюють місцеві (районні, районні у містах, міські, міськрайонні) суди. Кримінальне провадження у апеляційній інстанції здійснюють Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя. Кримінальне провадження у касаційній інстанції здійснює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Судові рішення переглядаються Верховним Судом України з питань неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих

норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, та встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається.

4. Підсудність *за зв'язком проваджень* визначається необхідністю об'єднання декількох проваджень.

Згідно ч.1 ст.217 КПК у випадках необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані досудові розслідування щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень. Відповідно до ст.334 КПК судові провадження можуть бути об'єднані в одне провадження або виділені в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають. У разі, якщо на розгляд місцевого суду надійшло кримінальне провадження щодо особи, стосовно якої цим судом вже здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про об'єднання судових проваджень.

Порядок направлення кримінального провадження з одного суду до іншого:

1. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого.

2. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про передання провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого.

3. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого вирішується не пізніше п'яти днів від моменту внесення подання чи клопотання, про що постановляється ухвала.

4. Про час та місце розгляду подання чи клопотання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

5. Спори про підсудність між судами не допускаються.

6. Суд, який отримав кримінальне провадження з іншого суду, розпочинає судове провадження зі стадії підготовчого судового засідання, незалежно від стадії, на якій в іншому суді виникли обставини, що обумовили передання провадження.

Обставини, що обумовлюють передання кримінального провадження на розгляд іншого суду (ч.1 ст.34 КПК):

- до початку судового розгляду виявилося, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил територіальної підсудності;

- після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для судового розгляду;

- обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження;

- ліквідовано суд, який здійснював судове провадження.

- у виняткових випадках кримінальне провадження може бути передано до початку судового розгляду на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, підсудність у кримінальному провадженні – це сукупність специфічних характеристик кримінального провадження, яка визначає певний судовий орган, на який покладається обов'язок розгляду данного провадження у першій інстанції.

Визначити підсудність – з'ясувати, який саме суд має провести судовий розгляд у конкретному кримінальному провадженні.

2. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

З моменту надходження кримінального провадження з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності до суду бере свій початок нова стадія кримінального процесу – підготовче провадження.

Підготовче провадження – стадія кримінального процесу, в якій:

- суддею перевіряються матеріали кримінального провадження;

- визначаються межі обвинувачення;

- з'ясовуються наявність чи відстуність підстав для закриття кримінального провадження;

- перевіряється дотримання правил підсудності кримінальних проваджень;

- вживаються заходи щодо підготовки судового розгляду справи.

У стадії підготовчого провадження не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, це компетенція лише суду й вирішується в наступній стадії процесу - стадії судового розгляду. Основне призначення цієї стадії полягає в тому, щоб процесуально та організаційно забезпечити проведення судового розгляду відповідно до положень кримінального процесуального закону.

Стадія підготовчого провадження займає проміжне положення між досудовим розслідуванням, стосовно якого вона має контрольний характер, і судовим розглядом, стосовно якої вона має організуючий характер, а також служить "процесуальним фільтром" – покликана не допускати в судовий

розгляд кримінальні провадження, що підлягають закриттю чи по яких складенні не у відповідності із вимогами кримінального процесуального закону обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Завдання стадії підготовчого провадження:

1) перевірити наявність процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання вини чи про примирення;

2) перевірити наявність підстав закриття провадження;

3) перевірити відповідність вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

4) перевірити дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження;

5) підготувати умови для успішного проведення судового розгляду.

Відповідно до цих завдань суддя в цій стадії вирішує дві групи питань:

1) питання, які пов'язані з перевіркою матеріалів кримінального провадження;

2) питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду.

Усі питання, пов'язані з проведенням підготовчого провадження, вирішуються суддею одноособово (ст.31 КПК). Відповідно до положень ст.35 КПК визначення судді для конкретного розгляду здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження. При цьому мають бути враховані положення ст. 75, 76 КПК, що визначають обставини, що виключають участь судді в кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, підготовче провадження – стадія кримінального процесу, в якій: суддею перевіряються матеріали кримінального провадження; визначаються межі обвинувачення; з'ясовуються наявність чи відстуність підстав для закриття кримінального провадження; перевіряється дотримання правил підсудності кримінальних проваджень; вживаються заходи щодо підготовки судового розгляду справи.

3. ПОРЯДОК І СТРОКИ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його

надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження (ст.314 КПК).

Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника згідно з правилами, передбаченими КПК України для судового розгляду.

Порядок проведення підготовчого судового засідання:

1) відкриття судового засідання. У призначений для судового розгляду час головуючий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження;

2) перевірка явки учасників кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі;

3) повідомлення про фіксацію судового засідання. Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання;

4) вирішення питань про відвід. Після цього головуючий оголошує прізвища судді, прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам підготовчого провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст. 75–81 КПК;

5) роз’яснення прав учасників кримінального провадження. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у підготовчому провадженні, з пам'яткою, головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх;

6) вирішення питання про можливість призначення судового розгляду. Після виконання зазначених вище вимог головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку стосовно можливості призначення судового розгляду;

7) підготовчі дії до судового розгляду. При встановленні процесуальної можливості призначення судового розгляду кримінального провадження суд вирішує процесуальні та організаційні питання;

8) постановлення ухвали за результатами підготовчого провадження. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду. Судовий розгляд повинен бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:

1) затвердити угоду про визнання вини чи про примирення або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому для здійснення кримінального провадження на підставі угод. Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду;

2) закрити провадження у випадку встановлення наступних підстав: - набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; - помер обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого; - існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому ж обвинуваченню; - потерпілий чи його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; - у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; - якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, а потерпілий чи його представник або законний представник відмовились підтримувати обвинувачення самостійно;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам ст.291, 292 КПК. Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження. Про час та місце розгляду подання чи клопотання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання;

5) зупинити підготовче провадження (ст.335 КПК). У випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суддя зупиняє підготовче провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує підготовче провадження щодо інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому, прокурору;

6) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

З метою підготовки до судового розгляду суд:

1) визначає дату та місце проведення судового розгляду;

2) з'ясовує у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд;

3) з'ясовує, питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;

4) розглядає клопотання учасників судового провадження про:

- здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту;

- витребування певних речей чи документів;

5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний у відношенні обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених Розділом ІІ КПК України. За відсутності зазначених клопотань сторін застосування заходів забезпечення кримінального провадження продовжується.

Прийнявши рішення про призначення справи до судового розгляду, суддя також має право вирішити наступні питання:

1) про призначення захисника у випадках, коли його участь у справі є обов'язковою;

2) про визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілою, цивільним відповідачем, представником потерпілого, позивача, відповідача, якщо рішення про це не було прийняте під час досудового розслідування;

3) про визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи;

4) про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання;

5) про заходи щодо забезпечення цивільного позову;

6) про виклик у необхідних випадках перекладача;

7) про визнання доказів недопустимими.

За наявності підстав вважати, що в стадії судового розгляду відповідно до статті 299 КПК будуть досліджуватися лише деякі докази або вони не будуть досліджуватися взагалі, суддя вправі викликати в судове засідання лише тих осіб чи витребувати лише ті докази, про допит чи дослідження яких надійшли клопотання від учасників судового розгляду. Суддя не вправі відмовити учасникам судового розгляду у дослідженні в стадії судового розгляду доказів, якщо вони є належними і допустимими (ст. 253 КПК).

Надзвичайно актуальною на стадії підготовчого провадження є проблема визнання доказів недопустимими. Адже при визнанні доказів недопустимими саме на цій стадії кримінального провадження забезпечується правомірність призначення судового розгляду, не

допускаються оголошення та дослідження недопустимих доказів у суді, забезпечується безперервність судового розгляду, попереджається вплив на внутрішнє переконання суду при вирішенні питання про недопустимість доказів.

На початку XX ст. російський процесуаліст М.М. Розін писав, що «обставини, які підлягають доказуванню, повинні бути підтверджені лише доказами, з процесуального погляду допустимими». М.М. Михеєнко вважав, що «при вирішенні питання щодо допустимості доказів та їх джерел береться до уваги в основному дотримання процесуальної форми їх залучення до справи». Допустимість характеризує передусім джерело доказу, а також засоби, форми та умови його отримання. Вона складається з характеристики носія знань про факт, а також засобів, способів та умов отримання доказів.

Допустимість доказів включає декілька критеріїв: 1) законність джерела доказу (ч. 2 ст. 65 КПК України); 2) одержання фактичних даних у передбаченому законом порядку (з дотриманням процесуальної форми); 3) дотримання процесуальної форми закріплення доказу; 4) одержання фактичних даних належним суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин. Ст.86 КПК визнає доказ допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення.

Окремо в кримінальному процесуальному законодавстві визначено, на кого покладається обов'язок доведення порушень закону при отриманні доказів. В ст. 92 КПК визначено, що обов'язок доказування належності та допустимості доказів лежить на стороні, яка їх надає. При цьому, якщо сторона, на якій лежить обов'язок доказування, не надала суду достатніх доказів, питання повинно бути вирішене судом не на користь сторони, на якій лежить обов'язок доказування. Російські процесуалісти пішли іншим шляхом. Якщо клопотання про визнання доказів недопустимими подано стороною захисту, тягар спростування наведених захистом доводів покладається на сторону обвинувачення. В усіх інших випадках тягар доведення порушень закону при отриманні доказів покладається на сторону, що заявила клопотання про визнання доказу недопустимим. Такий спосіб вирішення питання видається більш доречним та відповідним загальному принципу презумпції невинуватості.

В ст.89 КПК визначений порядок визнання доказів недопустими. Так, дана стаття визначає, що суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті при постановленні судового рішення. У випадку встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. Сторони, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими.

У цілому процедура вирішення питання про недопустимість доказів під час підготовчого провадження потребує нормативного врегулювання, а крім того, і методичного супроводження діяльності суддів на цьому етапі судочинства. Процес вирішення питання про недопустимість доказів може бути розпочатий із подання клопотання будь-якою зі сторін. Копія цього клопотання повинна бути надана протилежній стороні завчасно з метою забезпечення умов для підготовки до спростування доводів сторони, що заявила клопотання. Навіть якщо клопотання про визнання доказів недопустимими подається в день судового засідання, таке слухання повинно бути відкладено.

Окремим питанням є можливість визнання доказів недопустимими за ініціативою самого судді. Вважаємо, що за наявності в матеріалах кримінального провадження доказів, отриманих із порушенням норм закону, суддя зобов'язаний поставити на обговорення учасниками процесу питання про визнання цих доказів недопустимими під час підготовчого провадження.

Процес дослідження в суді питання про допустимість доказів може бути прямо пов'язаний із необхідністю здійснення різноманітних судово-слідчих та процесуальних дій, таких як допит свідків, експертів, дослідження матеріалів справи, призначення експертизи. Безумовно, доцільно здійснювати будь-які дії, спрямовані на з'ясування законності отриманих доказів. Проте не всі науковці поділяють таку думку. Деякі вчені вважають за можливе визнання доказів недопустимими на етапі підготовчого провадження лише за умови очевидності порушень закону при отриманні цих доказів. Вказуються такі очевидні порушення закону при збиранні чи фіксації доказів на досудовому розслідуванні, як незаконність джерела доказу, отримання доказу некомпетентною особою чи органом, істотні порушення кримінального процесуального закону при здійсненні процесуальних чи слідчих дій, у ході яких і були отримані спірні доказові матеріали. В інших випадках, коли з'ясувати питання про допустимість доказу можна лише шляхом додаткових процесуальних чи судово-слідчих дій під час підготовчого провадження, винесення рішення щодо допустимості доказів повинно бути відкладено до стадії судового розгляду. Саме така позиція і є закріпленною в нормах КПК України.

З цією думкою важко погодитись з таких міркувань. Відкладення дослідження спірних доказів до моменту судового розгляду та вирішення питання про їх імовірну недопустимість призведе до впливу таких доказів на свідомість і сумління як присяжних засідателів, так і професійних суддів незалежно від вирішення питання про допустимість чи недопустимість цих доказових матеріалів. За такої ситуації визнання доказів недопустимими втратить будь-який сенс.

Після проведення всіх необхідних дій, пов'язаних із дослідженням допустимості наявних в кримінальному провадженні доказів, сторони повинні мати можливість висловити свої думки щодо досліджуваних матеріалів. При цьому сторона, що подавала клопотання про визнання доказів недопустимими, має виступати останньою. Після цього суд має

винести рішення щодо задоволення чи не задоволення клопотання про визнання доказів недопустимими. У разі визнання недопустимим такий доказ, тобто матеріали, що містять інформацію про цей доказ, повинні вилучатися з неї. Адже саме запобігання впливу недопустимих доказів на внутрішнє переконання суддів є одним з найважливіших завдань усієї процедури визнання доказів недопустимими. При цьому не важливо, чи справа розглядатиметься професійним суддею або за участю суду присяжних. У разі розгляду справи присяжними засідателями докази, визнані недопустимими, взагалі не будуть оголошуватись в суді, а сторони не матимуть права посилатись на них під час судового розгляду. Однак при винесенні обвинувального вердикту судом присяжних саме професійний суддя вирішуватиме важливі питання права, пов’язані з призначенням покарання, задоволенням цивільного позову та ін. Тож наявність у матеріалах кримінального провадження доказів, що були визнані недопустимими, може справити певний вплив на професійного суддю при здійсненні ним його повноважень, навіть при вирішенні справи судом присяжних. Отже, доцільно закріпити в законі норму, яка б забезпечувала вилучення з матеріалів кримінального провадження даних, пов’язаних із недопустимими доказами.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження.

4. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (КРИМІНАЛЬНОЮ СПРАВОЮ)

Згідно п.14 ч.3 ст.42 КПК обвинувачений має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів. Такі ж самі права має захисник та законний представник обвинуваченого. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається (ст.221 КПК). Потерпілий, його представник та законний представник також мають право знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо потерпілого кримінального правопорушення (п.11 ч.1 ст.56 КПК). Так само мають право знайомитись із матеріалами кримінального провадження в частині, що стосується цивільного позову, цивільний позивач і його представник, цивільний відповідач і його представник та законний представник.

Саме тому, після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження

можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, коли вони про це заявлять клопотання (ст.317 КПК).

Матеріали кримінального провадження (кримінальна справа) – це документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, і долучаються до обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

Ст.290 КПК визначається процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Сторони зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий - прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів.

Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Клопотання розглядається суддею пізніше п'яти днів

з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розглядові клопотання.

Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Матеріали про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення не надаються. У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

З метою забезпечення всебічного, повного й об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, постановлення законного та обгрунтованого судового рішення в стадії судового розгляду кримінальний процесуальний закон встановлює правила, відповідно до яких визначається той суд, що буде здійснювати судовий розгляд в кожному конкретному кримінальному провадженні. Визначити підсудність і означає з’ясувати, який саме суд має провести судовий розгляд у конкретному кримінальному провадженні. Підсудність у кримінальному провадженні – це сукупність специфічних характеристик кримінального провадження, яка визначає певний судовий орган, на який покладається обов”язок розгляду данного провадження у першій інстанції. Розрізняють такі види підсудності: територіальна, персональна, інстанційна та за зв’язком проваджень.

З моменту надходження кримінального провадження з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності до суду бере свій початок нова стадія кримінального процесу – підготовче провадження. В цій стадії кримінального процесу суддею перевіряються матеріали кримінального провадження; визначаються межі обвинувачення; з’ясовуються наявність чи відстуність підстав для закриття кримінального провадження; перевіряється дотримання правил підсудності кримінальних проваджень; вживаються заходи щодо підготовки судового розгляду справи.

У стадії підготовчого провадження не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, воно є компетенцією лише суду й вирішується в наступній стадії процесу - стадії судового розгляду. Дана стадія є контрольною стадією стосовно досудового розслідування й

підготовчо-організаційною щодо судового розгляду кримінального провадження.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду про визнання вини чи про примирення або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому для здійснення кримінального провадження на підставі угод; 2) закрити провадження; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам ст.291, 292 КПК; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження; 5) зупинити підготовче провадження; 6) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття і значення підсудності у кримінальному процесі. Види підсудності. Підстави та порядок передачі справ з одного суду до іншого. Автоматизована система документообігу суду. Поняття, сутність і завдання підготовчого судового провадження..

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: процесуальний порядок визначення підсудності та порядок підготовчого судового провадження.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 15. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, суть і значення стадії судового розгляду…….423
2. Загальні положення судового розгляду у кримінальному провадженні……424
3. Межі судового розгляду……432
4. Процедура судового розгляду……..434

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91). — С. 9—59.

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. ; із змін. і доповн. — К. : Атіка, 2006. — 64 с.

Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді : наказ МВС України від 07 верес. 2005 р. № 777.

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постан. Пленуму Верховного Суду України від 01 лист. 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 163—168.

Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 12 квіт. 1996 р. № 4 ; зі змінами, внесеними постан. Пленуму Верховного Суду України від 03 груд. 1997 р. № 12. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-96

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Бартовщук О. Судовий розгляд у розумні строки : мрії чи реальність / О. Бартовщук // Право України. — 2006. — № 7. — С. 46—51.

Бігун В. С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. — К., 2006/2007. — Т. 4/5. — С. 113—119.

Загурський О. Б. Судові дебати в кримінальному процесі : правові та психологічні проблеми : [монографія] / Загурський О. Б. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005. — 208 с.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Кошинець В. В. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі: теоретичні засади та практичні проблеми : [навч. посіб.] / В. В. Кошинець, В. Я. Марчак. — Чернівці : Рута, 2007. — 215 с.

Нор В. Т. Судові витрати у кримінальному процесі України / В. Т. Нор, А. А. Павлишин ; Львів. Нац. ун- т ім. Івана Франка. — К. : Атіка, 2003. — 175 с.

Попелюшко В. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі / В. Попелюшко // Право України. — 2006. — № 3. — С. 94—97.

Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : [монографія] / Рогатюк І. В. — К. : Атіка, 2006. — 160 с.

Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі / Тертишник В. М. ; МВС України. Юридична академія. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. Юрид. акад. МВС України, 2002. — 432с.

Яновська О. Г. Основні напрями розвитку змагального кримінального судочинства в Україні у світлі євроінтеграційних процесів / О. Г. Яновська // Юридична Україна : наук. журнал. — 2011. — № 11. — С. 91—96.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розкрити сутність та значення судового розгляду, схарактеризувати його загальні положення; з'ясувати порядок судового розгляду та постановлення вироку; дослідити зарубіжний досвід організації судового розгляду та постановлення вироку.

ВСТУП

Встановлюючи, що правосуддя здійснюється виключно судами, законодавець виходить із того, що правовий статус суду, його функції та суворо визначений порядок діяльності створюють такі переваги в забезпеченні правильного застосування правових норм і закріплення законності в країні, які не може мати жодна форма державної діяльності. Прикладом цього є кримінальний процес і його одна з основних стадій – провадження у суді першої інстанції. У 2011 р. на розгляді місцевих та апеляційних загальних судів як судів першої інстанції перебувало 771,5 тис. кримінальних проваджень. Обвинувальний чи виправдувальний вирок суди постановили у 164,7 тис. проваджень, що становить 83,1% від кількості тих, провадження в яких закінчено. При цьому місцеві та апеляційні загальні суди як суди першої інстанції постановили виправдувальні вироки лише стосовно 365 осіб; їх питома вага від кількості осіб, щодо яких постановлено вироки, становила 0,2 %.

Необхідність точного і правильного додержання кримінального процесуального законодавства при здійсненні судового розгляду спрямовано на додержання встановлених законом процесуальних гарантій всіх учасників

кримінального провадження. Це необхідно для забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин в кримінальному провадженні, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, постановлення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення. Іншими словами, чим більше суд і учасники судового розгляду звертатимуться до форми (тобто до встановленого законом порядку судового розгляду), тим менше можливість допустити судову помилку і більше гарантій для забезпечення виконання завдань кримінального судочинства, що закріплені в ст. 2 КПК.

1. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя в державі здійснюється виключно судом, крім того ст. 62 Конституції визначає, що особа вважається невинуватою і не може бути піддана покаранню, доки її вина не доведена в передбаченому законом порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду.

Визнання особи винною у вчинені злочину та її покарання з застосуванням кримінального закону можливі тільки за вироком суду на основі всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінальної справи в умовах, які виключають вплив на суддів у гласному судовому розгляді.

Надання суду права визнавати громадян винними у вчиненні кримінальних правопорушень, а також піддавати їх кримінальному покаранню перетворює судовий розгляд на центральну стадію кримінального процесу. Саме в цій стадії остаточно вирішується завдання забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню та жоден невинний не був притягнений до кримінальної відповідальності та засуджений.

Забезпечення правильного застосування закону неможливе без розв'язання всього комплексу завдань, які стоять перед кримінальним процесом, а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні (стадія кримінального процесу) – це встановлена законом система процесуальних дій суду та учасників кримінального провадження, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і об'єктивне дослідження матеріалів справ та постановляння законного, обґрунтованого та справедливого вироку.

Судовий розгляд є центральною і найважливішою стадією кримінального процесу. Однак це не применшує значення попередніх стадій. Судовий розгляд не зводиться до перевірки матеріалів досудового

розслідування. Він являє собою якісно нове дослідження обставин справи як за процесуального формою, так і за методами. У судовому розгляді керівна роль належить судові. Він є головним суб'єктом цієї стадії: здійснює правосуддя, постановляє вирок і ухвали і несе всю повноту відповідальності за дотримання основних засад кримінального провадження.

Судовий розгляд, будучи спрямований на вирішення всіх завдань кримінального процесу, здійснюється публічно, гласно в умовах безобмежувальної дії всіх принципів та гарантій правосуддя. При цьому суд має бути незалежним та підкорятись тільки закону.

Всебічному й об'єктивному дослідженню всіх обставин справи сприяє дія в судовому розгляді таких принципів в кримінальному процесі, як: безпосередність судового розгляду, усність процесу та змагальність сторін, забезпечення прав учасників судового розгляду і т. ін.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, судовий розгляд у кримінальному провадженні (стадія кримінального процесу) – це встановлена законом система процесуальних дій суду та учасників кримінального провадження, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і об'єктивне дослідження матеріалів справ та постановляння законного, обґрунтованого та справедливого вироку.

2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.

Загальні положення судового розгляду – сукупність (система) процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань кримінального судочинства:

- реалізація засад кримінального провадження під час судового розгляду;
- безперервність судового розгляду;
- незмінність складу суду при розгляді справи;
- гласність судового розгляду;
- наслідки неявки учасників судового розгляду до суду;
- загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду;
- об'єднання, виділення та зупинення судового провадження;
- процесуальний порядок застосування режиму відеоконференції в судовому провадженні.

Здійснюючи судовий розгляд суд має перш за все керуватись принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави, враховуючи практику Європейського суду з прав людини (ст.8 КПК). Під час кримінального провадження суд зобов'язаний неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких

надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст. 9 КПК). Суд має забезпечити реалізацію засади рівності учасників кримінального провадження перед законом, поваги до їх людської гідності, непорушності права особи на свободу та особисту недоторканність, забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці особистого спілкування, приватного життя та приватної власності. В судовому розгляді суд має дотримуватись принципу презумпції невинуватості і тому поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою.

Суд жодну особу не може примушувати давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею чи її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення. Суд зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. Реалізуючи засаду змагальності, суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. При цьому суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК України.

Під час судового розгляду кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки, що має забезпечити суд. На жаль, кількість проваджень, що були призначені з порушенням процесуальних строків, наприклад, в 2011 р. становила 4,7 тис., а їх питома вага від тих, провадження в яких закінчено, – 2,4 %. У тому числі в строк понад шість місяців суди не розглянули 10,8 тис. проваджень або 4,3 %; із них понад один рік у провадженні судів перебувало 1,8 % проваджень. До тривалого перебування проваджень на розгляді судів в основному призводить неявка в судове засідання учасників процесу. Зокрема, станом на 1 січня 2011 р. через неявку підсудних, свідків, захисників, прокурорів та інших учасників процесу було відкладено розгляд 61,7 % проваджень від загальної кількості проваджень, розгляд яких відкладено.

Судовий розгляд здійснюється державною мовою. Водночас, суд забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому в разі необхідності послугами перекладача.

Суд досліджує докази безпосередньо (ст.23 КПК). Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Водночас, відповідно ст.351-354 КПК, у виняткових випадках для забезпечення безпеки обвинуваченого, свідка, потерпілого, малолітнього свідка чи потерпілого, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін

чи самої такої особи постановляє мотивовану ухвалу про проведення цього допиту з використанням технічних засобів з іншого приміщення, в тому числі за межами приміщення суду, з використанням режиму відеоконференції, або в інший спосіб, що унеможливлює його ідентифікацію, та забезпечує сторонам можливість задавати питання та слухати відповіді на них. У разі, коли існує загроза ідентифікації голосу, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед прийняттям відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін проти проведення допиту в умовах, що унеможливлюють ідентифікацію допитуваної особи, і, у разі їх обґрунтованості, відмовити у проведенні допиту у визначеному вище порядку.

Завдяки цій нормі закону судді, прокурор, захисник та інші учасники процесу мають можливість одержати інформацію про події кримінального провадження шляхом особистого, безпосереднього сприйняття всіх доказів у судовому засіданні, одержаних з перших джерел. Таке дослідження доказів дозволяє уникнути неповноти та перекручення під час передачі відомостей, необхідних для винесення правосудного рішення.

Вимога про безпосередність дослідження доказів не дозволяє суду замість безпосереднього їх сприйняття обмежитися вивченням та оголошенням матеріалів справи, в яких докази були закріплені під час проведення досудового слідства.

З принципом безпосередності нерозривно пов’язана засада усності судового розгляду, яка полягає в тому, що всі докази, які суд має намір покласти в основу вироку повинні бути сприйняті судом в усній формі. Суд вислуховує показання підсудних, потерпілих, свідків, експертів, промови і реплікі учасників судових дебатів. Судовий розгляд кримінальної справи, всі докази по справі, заявлені клопотання тощо, підлягають усному обговоренню, але вся ця діяльність, яка проводиться усно обов’язково фіксується в письмовій формі у протоколі судового засідання.

Таке ведення судового процесу робить його доступним для присутніх у залі судового засідання, для інших людей, якщо використовується радіо, відеозапис, магнітофон.

Не суперечить принципу усності право свідка, даючи показання в суді, мати при собі нотатки в тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які важко тримати в пам’яті (ч. 12 ст. 352 КПК), оскільки і в цьому випадку показання даються усно.

Незмінність складу суду при розгляді справи означає, що судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У випадку, коли суддя позбавлений можливості продовжувати брати участь у засіданні, він повинен бути замінений іншим суддею. Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, крім випадку, коли в ході судового засідання суддю замінює запасний суддя, який призначається у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час. Запасний суддя перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Про це робиться відмітка у журналі судового засідання. Крім того,

суд мотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді у випадку, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд, та за умови дотримання таких вимог:

- сторони, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійсненні судом до заміни судді;

- суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає не доцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведенні до заміни судді.

За загальним правилом, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється професійним суддею одноособово. Однак, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів. Крім того, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження в суді здійснюється гласно. Суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;

2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;

4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;

5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

При цьому особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники судового провадження. Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

Однак, кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслювання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Явка учасників кримінального провадження в судове засідання. Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін. У судове засідання викликається потерпілий та інші учасники кримінального провадження (ч.2 ст.318 КПК).

Згідно ст.323 КПК, якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом в судове засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду.

У випадку не прибуття в судове засідання прокурора або захисника у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення наступного засідання і вживає заходів до прибуття їх у наступне судове засідання. Одночасно, якщо причина неприбуття не є поважною, суд порушує питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності. У разі неможливості подальшої участі прокурора в судовому провадженні він замінюється іншим в порядку. Якщо подальша участь у судовому провадженні захисника неможлива, головуючий пропонує обвинуваченому протягом трьох днів обрати собі іншого захисника. Якщо в кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, прибуття в судове засідання захисника, обраного обвинуваченим, протягом трьох днів неможливе, суд відкладає судовий розгляд на необхідний для з'явлення захисника строк або одночасно з відкладенням судового розгляду залучає захисника для здійснення захисту за призначенням. Прокурору та захисникові, які раніше не брали участі у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про його відкладення.

Наслідком неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача в судове засідання є залишення цивільного позову без розгляду. Хоча цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності

або якщо обвинувачений, цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов. Якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про його відкладення.

У випадку не прибуття за викликом свідка, спеціаліста, перекладача або експерта, заслухавши думку учасників судового провадження, суд після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття. Крім того, суд має право постановити ухвалу про привід свідка.

Також, суд має право постановити ухвалу про накладення на обвинуваченого, потерпілого, цивільного відповідача та свідка грошового стягнення.

В цілому кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише у разі недостатності місць у залі засідання. При цьому близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання.

Забезпечення порядку в судовому засіданні. Сторони, учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися в судовому засіданні порядку і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого у судовому засіданні. Якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуючого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту. Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі невиконання розпорядження головуючого прокурором чи захисником головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх може бути притягнуто до відповідальності, передбаченої законом. У разі невиконання розпорядження головуючого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали

судового засідання та притягнуто до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. Не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок:

1) неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження;

2) складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення;

3) підготовки захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення;

4) підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від його підтримання;

5) проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці.

Заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжні заходи, застосовуються під час судового провадження згідно з положеннями Розділу ІІ КПК України з урахуванням певних особливостей. Так, при розгляді клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів суд, крім іншого, враховує причини, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування. Якщо судом під час судового провадження прийнято рішення про надання доступу до речей і документів, суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження та ознайомлення учасників судового провадження з його результатами. Особа, що під час судового провадження отримала речі і документи внаслідок здійснення тимчасового доступу до них, зобов'язана надати до них доступ. Особливості вирішення питання судом щодо застосування запобіжних заходів визначені ст..331 КПК.

Проведення слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду. У випадку, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення, суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами. При розгляді клопотання суд враховує значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, що звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та причини, через які не були здійсненні належні дії для їх встановлення чи перевірки на стадії досудового розслідування. Суд відмовляє в задоволенні клопотання прокурора, якщо він не доведе, що слідчі (розшукові) дії, про проведення яких він просить, не могли бути проведені під час досудового розслідування через те, що не були і

не могли бути відомі обставини, які свідчать про необхідність їх проведення. Слідчі (розшукові) дії, що проводяться на виконання доручення суду, здійснюються в порядку, передбаченому Главами 20, 21 КПК України. Особливості призначення експертизи за ухвалою суду визначені в ст.332 КПК.

Об’єднання, виділення та зупинення кримінального провадження. Треба зазначити, що судові провадження можуть бути об'єднані в одне провадження або виділені в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають, згідно з правилами, передбаченими статтею 217 КПК.

У випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суд зупиняє судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує судове провадження щодо інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб.

Окремої уваги заслуговує новела чинного КПК, а саме здійснення судового провадження в режимі відео конференції. Судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду, (дистанційне судове провадження) у випадках:

1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;

2) необхідності забезпечення безпеки осіб;

3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження;

5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми.

Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження з власної ініціативи або за клопотанням сторони, інших учасників кримінального провадження. У випадку, якщо сторона чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише мотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду знаходиться обвинувачений, у випадку, якщо він проти цього заперечує.

Використання у дистанційному судовому провадженні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а також інформаційну безпеку. Учасникам кримінального провадження повинна бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, задавати питання і отримувати відповіді, реалізовувати інші

надані їм процесуальні права та виконувати їх процесуальні обов'язки. Водночас, особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б впізнати.

Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду або на території міста, в якому розташований суд, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення судового засідання. Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією юрисдикції суду та поза територією міста, в якому розташований суд, суд своєю ухвалою може доручити суду, на території юрисдикції якого перебуває така особа, здійснити дії, передбачені частиною четвертою цієї статті. Суд, що отримав доручення, за погодженням з судом, що надав доручення, зобов'язаний у визначений в ухвалі строк організувати виконання зазначеного доручення. Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, вказані вище дії здійснюються службовою особою такої установи.

Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, загальні положення судового розгляду – сукупність (система) процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань кримінального судочинства: реалізація засад кримінального провадження під час судового розгляду; безперервність судового розгляду; незмінність складу суду при розгляді справи; гласність судового розгляду; наслідки неявки учасників судового розгляду до суду; загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду; об’єднання, виділення та зупинення судового провадження; процесуальний порядок застосування режиму відеоконференції в судовому провадженні.

3. МЕЖІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Відповідно до ст.337 КПК судовий розгляд проводиться лише щодо особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

З метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. Якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, то головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Суд має роз'яснити обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення, після чого відкладає розгляд не менше ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватись до захисту проти нового обвинувачення.

У випадку отримання відомостей про можливе вчинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення, щодо якого обвинувачення не висувалось і яке тісно зв'язане з первісним та їх окремий розгляд неможливий, прокурор, погодивши відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює, має право звернутися до суду з вмотивованим клопотанням про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням. У випадку задоволення такого клопотання прокурора, суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту від додаткового обвинувачення та виконання прокурором вимог КПК України (ст. 276–278, 290–293 КПК) при повідомленні особі про підозру та при зверненні прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, але не більше ніж на чотирнадцять днів. Строк відкладення судового розгляду може бути продовжений судом за клопотанням сторони захисту у випадку, якщо обсяг або складність нового обвинувачення вимагають більше часу для підготовки до захисту.

Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він, погодивши відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює, повинен відмовитися від обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. У випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У випадку висловленої згоди потерпілим на підтримання обвинувачення в суді головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду.

В цьому випадку кримінальне провадження по відповідному обвинуваченню набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. При цьому повторне неприбуття в судове

засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому порядку, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження по відповідному обвинуваченню.

Якщо керівник органу прокуратури, вищестоящий прокурор відмовляє у погодженні обвинувального акта зі зміненим обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або постанови про відмову від обвинувачення, він усуває від участі в судовому розгляді прокурора, що ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому в якості прокурора або доручає участь іншому прокуророві. У такому випадку судовий розгляд продовжується в загальному порядку.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, судовий розгляд проводиться лише щодо особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

4. ПРОЦЕДУРА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Кримінально-процесуальний закон, практика і теорія виділяють декілька структурних елементів судового розгляду – частин, які об’єднують окремі процесуальні дії в певні групи з чітко окресленим змістом:

1) підготовча частина судового засідання;

2) судовий розгляд;

3) судові дебати;

4) останнє слово підсудного;

5) постановляння і проголошення судового рішення.

Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Проте, перебуваючи у взаємозв’язку і взаємообумовленості, вони в кінцевому рахунку своїм завданням мають правильне вирішення справи.

Підготовча частина судового засідання.

Даний етап судового розгляду має на меті встановити фактичну можливість розпочате судовий розгляд кримінального провадження.

Порядок:

1) відкриття судового засідання (342 КПК).

У призначений для судового розгляду час головуючий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження.

2) перевірка явки учасників судового розгляду (342 КПК).

Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання,

встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

3) повідомлення про здійснення фіксування судового розгляду (ст.343 КПК). Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.

4) оголошення складу суду і роз'яснення право відводу (ст.344 КПК). Головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він є, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Якщо заявлено відвід, він вирішується відповідно до ст. 75-81 КПК.

5) роз'яснення прав і обов'язків учасникам судового розгляду (ст.345 КПК). Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою, головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх.

6) вирішення питання про можливість розгляду справи у випадку неявки кого-небудь з учасників судового розгляду або інших викликаних у судове засідання осіб (причини неявки, заслуховування думки учасників, продовження чи відкладення розгляду ст. 323-327 КПК);

7) видалення свідків із залу суду (видаляються, вживаються заходи, щоб вони не спілкувались між собою, потерпілі та експерти не видаляються ст. 346 КПК).

Судовий розгляд.

Цей етап є основною частиною, оскільки судове рішення може ґрунтуватися лише на доказах, які були розглянуті і досліджені в ході судового розгляду.

Порядок: 1) початок судового розгляду (ст.347 КПК). Після закінчення підготовчих дій головуючий оголошує про початок судового розгляду, який розпочинається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі. Якщо в кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник, а в разі їхньої відсутності – головуючий, оголошує короткий виклад позовної заяви, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про її оголошення в повному обсязі.

2) роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення (ст.348 КПК). Після оголошення обвинувачення головуючий встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати

показання. Якщо обвинувачених декілька, головуючий здійснює зазначені дії щодо кожного з них. Якщо у кримінальному проваджені пред'явлено цивільний позов, головуючий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов.

3) визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження (ст.349 КПК). Головуючий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження. Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – в другу. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, коли він відмовився від дачі показань, та випадку проведення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

4) розгляд судом клопотань учасників судового провадження (ст.350 КПК). Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка решти учасників судового провадження, про що постановлюється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленю з інших підстав.

Процесуальний порядок дослідження доказів:

- допит обвинуваченого (ст.351 КПК). Допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього, обвинуваченому можуть бути задані запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого задавати йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

- допит свідка *(ст.352 КПК).* Перед допитом свідка головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуючий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про його права та обов'язки, чи зрозумілі вони йому і у разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він з підстав, встановлених законом, від давання показань і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги. Свідка обвинувачення першим допитує прокурор, свідка захисту – захисник, або якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється задавати навідні питання, тобто

запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється задавати навідні питання. Під час допиту свідка сторонами головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження. Після допиту свідка йому можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями. Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях.

- допит потерпілого (ст.353 КПК). Перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує чи отримав потерпілий пам'ятку про його права та обов'язки, чи зрозумілі вони йому і у разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання. Допит потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених для проведення допиту свідка.

- пред'явлення для впізнання (ст.355 КПК). Свідкові, потерпілому, обвинуваченому під час судового розгляду можуть бути пред'явлені для впізнання особа чи річ. Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, при допиті вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ.

- допит експерта в суді (ст.356 КПК). За клопотанням сторони, потерпілого або з власної ініціативи суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги. Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту. Після цього експерту можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями. Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того ж предмету чи питання дослідження.

- дослідження речових доказів (ст. 357 КПК). Речові докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, за необхідності проводиться за місцем їх знаходження. Учасники судового провадження мають право задавати питання з приводу речових доказів експертам, спеціалістам, свідкам, які їх оглядали.

- дослідження документів (ст. 358 КПК). Протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження. Учасники судового провадження мають право задавати запитання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу документів.

- дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК). Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження.

Під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ст. 360 КПК). Спеціалісту можуть бути задані питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою задає питання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право задавати спеціалістові питання в будь-який час дослідження доказів. Також, у виняткових випадках, суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини – за участю свідків, спеціалістів і експертів (ст.361 КПК).

5) закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами (ст.363 КПК). Після з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуючий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Умови при яких відновлюється судовий розгляд:

- *з судових дебатів:*

1. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин (ст.364 КПК).

- *з останнього слова підсудного:*

2. Якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд з своєї ініціативи або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами. Після суд відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово підсудному (ст.365 КПК).

- *з постановлення вироку:*

3. Коли під час наради при постановлені вироку суд визнав необхідним з'ясувати будь-яку обставину, яка має значення для справи, то він не постановляючи вироку, своєю ухвалою, а суддя постановою відновлює судове слідство в справі.

Судові дебати й останнє слово підсудного.

Під час судових дебатів та останнього слова підсудного учасники кримінального провадження остаточно висловлюють свою правову позицію та викладають суду аргументи на її користь, аналізуючи та співставляючи досліджені під час судового розгляду докази.

Порядок:

1) судові дебати (ст.364 КПК). У судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник чи законний представник, цивільний позивач, його представник чи законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник. Учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів.

2) репліки (ч.7 ст.364 КПК). Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

3) останнє слово обвинуваченого (ст.365 КПК). Після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом. Задавати запитання обвинуваченому під час його останнього слова не дозволяється.

Постановлення судового рішення.

Прийняття судом судового рішення, в результаті чого досягається мета кримінального процесу, а саме: здійснюються захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і

жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Порядок:

1) вихід суду для ухвалення судового рішення (ст.366 КПК). Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання. Під час ухвалення судового рішення має бути дотримана таємниця нарадчої кімнати, що включає в себе наступні положення (ст.367 КПК): - ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд; - суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу; - під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні; - судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті. Згідно ст.375 КПК судове рішення ухвалюється простою більшістю голосів суддів, що входять до складу суду. Якщо рішення ухвалюється в нарадчій кімнаті, відповідні питання вирішуються за результатами наради суддів шляхом голосування, від якого не має права утримуватися ніхто з суддів. Головуючий голосує останнім. У разі ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті, його підписують усі судді. Кожен суддя з колегії суддів має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

2) проголошення судового рішення (ст.376 КПК). Судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Після проголошення вироку головуючий роз'яснює обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. Обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судове засідання суду апеляційної інстанції. Якщо обвинувачений не володіє державною мовою, то після проголошення вироку перекладач роз'яснює йому зміст резолютивної частини судового рішення. Копія вироку на рідній мові обвинуваченого або іншій мові, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручається обвинуваченому. Учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали суду. Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому.

3) звільнення обвинуваченого з-під варти (ст.377 КПК). Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання при виправданні обвинуваченого; звільненні від відбування покарання; засудженні до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухваленні обвинувального вироку без призначення покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право

звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти.

Види судових рішень

1. Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку.

2. Судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали.

Властивості судового рішення (ст.370 КПК):

Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

1. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом.

2. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу.

3. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Виправдувальний вирок:

Виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що:

1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа;

2) це кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;

3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

4) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;

5) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення.

Обвинувальний вирок:

Обвинувальний вирок ухвалюється у разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення. Суд ухвалює обвинувальний вирок з

- призначенням покарання,

- звільненням від покарання у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність

- застосуванням інших заходів, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості **особи у вчиненні** кримінального правопорушення.

Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку (ст.368 КПК):

1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;

2) чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений;

3) чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення;

4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення;

5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме;

6) яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати;

7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чию користь, в якому розмірі та в якому порядку;

8) чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності;

9) чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого частиною другою статті 94 Кримінального кодексу України;

10) чи слід у випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, застосовувати до обвинуваченого примусове лікування;

11) чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя;

12) що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами;

13) на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі;

14) як вчинити з заходами забезпечення кримінального провадження.

Зміст вироку (ст. 374 КПК):

1. Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

2. У вступній частині вироку зазначається:

дата та місце його ухвалення;

назва та склад суду, секретар судового засідання;

найменування (номер) кримінального провадження;

прізвище, ім'я і по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи;

закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;

сторони та інші учасники судового провадження;

3. У мотивувальній частині вироку зазначається:

1) у разі визнання особи виправданою – формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а також підстави для

виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення;

мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;

2) у разі визнання особи винуватою:

формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, з зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення;

статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений;

докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів;

мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом приймалися такі рішення;

обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання;

мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусового заходу медичного характеру при встановлені стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до статті 96 Кримінального кодексу України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому;

підстави для задоволення цивільного позову або відмову у ньому, залишення його без розгляду;

мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд.

4. У резолютивній частині вироку зазначається:

1) у разі визнання особи виправданою – прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання;

рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження;

рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили;

рішення щодо речових доказів і документів;

рішення щодо процесуальних витрат;

строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;

порядок отримання копій вироку та інші відомості;

2) у разі визнання особи винуватою – прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом;

початок строку відбуття покарання;

рішення про застосування примусового лікування чи примусового заходу медичного характеру щодо обмежено осудного обвинуваченого у разі їх застосування;

рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя;

рішення про цивільний позов;

рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень;

рішення щодо речових доказів і документів;

рішення про відшкодування процесуальних витрат;

рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;

рішення про залік досудового тримання під вартою;

строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;

порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Зміст ухвали (ст.372 КПК):

1. Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

1) вступної частини із зазначенням:

дати і місця її постановлення;

назви та складу суду, секретаря судового засідання;

найменування (номера) кримінального провадження;

прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання;

закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;

сторін та інших учасників судового провадження;

2) мотивувальної частини із зазначенням:

суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається;

встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів;

мотивів, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався;

3) резолютивної частини із зазначенням:

висновків суду;

строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні (ст.379 КПК).

Суд має право з власної ініціативи або за заявою учасника кримінального провадження чи іншої заінтересованої особи, виправити допущені в судовому рішенні цього суду описки, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні. Питання про внесення виправлень суд вирішує в судовому засіданні. Учасники судового провадження повідомляються про дату, час і місце засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень. Ухвалу суду про внесення виправлень у судове рішення чи відмову у

внесенні виправлень може бути оскаржено.

Роз'яснення судового рішення (ст. 380 КПК).

Якщо судове рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст. Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення протягом десяти днів із повідомленням особи, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення та учасників судового провадження. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розглядові заяви про роз'яснення рішення. Ухвалу про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні може бути оскаржено в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення та учасниками судового провадження.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Судовий розгляд у кримінальному провадженні - це встановлена законом система процесуальних дій суду та учасників судового розгляду, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і об’єктивне дослідження матеріалів справи і постановляння законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення. Судовий розгляд є центральною і найважливішою стадією кримінального процесу. Однак це не применшує значення попередніх стадій. Судовий розгляд не зводиться до перевірки матеріалів досудового розслідування. Він являє собою якісно нове дослідження обставин справи як за процесуального формою, так і за методами.

До загальних положень судового розгляду слід відносити: незмінність складу суду при здійсненні судового розгляду, безперервність судового розгляду, рівність прав учасників судового розгляду, наслідки їх неявки до суду, межі судового розгляду та ін.

Кримінально-процесуальний закон, практика і теорія виділяють декілька структурних елементів судового розгляду - частин, які об’єднують окремі процесуальні дії в певні групи з чітко окресленим змістом:

1) підготовча частина судового засідання;

2) судовий розгляд;

3) судові дебати;

4) останнє слово підсудного;

5) постановляння і проголошення судового рішення.

Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Проте, перебуваючи у взаємозв’язку і взаємообумовленості, вони в кінцевому рахунку своїм завданням мають прийняття правильного рішення в кримінальному провадженні.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо суті, структури і завдання підготовчої частини судового засідання. Поняття і завдання судового слідства. Порядок дослідження доказів в судовому засідання.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: процесуальний порядок судового розгляду.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 16 ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ (____години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальні положення
   - 1.1. Причини існування проваджень з перегляду
   - 1.2. Мета оскарження
   - 1.3. Форми проваджень
   - 1.4. Суди, що переглядають рішення
   - 1.5. Ініціатори перегляду: загальні положення
2. Апеляція
   - 2.1. Поняття і різновиди
   - 2.2. Значення
   - 2.2.1. Позитивне значення
   - 2.2.2. Негативне значення
   - 2.3. Загальні положення провадження
   - 2.4. Право на апеляцію
   - 2.5. Повідомлення про надходження апеляцій і про слухання
   - 2.6. Зміна кваліфікації обвинувачення
   - 2.7. Допустимість нових доказів. Повідомлення щодо змісту доказів
   - 2.8. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги
3. Касація
   - 3.1. Поняття і різновиди
   - 3.2. Значення
   - 3.3. Загальні положення провадження
   - 3.4. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги
4. Провадження у Верховному Суді України
5. Провадження за нововиявленими обставинами

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. ВССУ про порядок апеляційного перегляду судових рішень за новим КПК [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.potencial. org. ua/view/news/vssu-pro-poryadok-apelyatsiynogo-pereglyadu-sudovih- rishen-za-novim-kpk. html
2. Мішенко С. Провадження у Верховному Суді України: Відеолекція / С. Мішенко [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://kpku. info/videolectures. html#pretty Photo
3. Петренко Ю. Доцільно передбачити в КПК відповідний механізм проведення розслідування нововиявлених обставин / Ю. Петренко // Закон і бізнес. - № 7 (1046). - 11.02-17.02.2012.
4. Сиза Н.П. Презумпція невинуватості у стадії перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в Україні / Н.П. Сиза // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2012. - № 1. - С. 82-90.

5. Скуміна А. Апеляційне оскарження відповідно до нового КПК [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dinai.com/ua/ overview/205

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розкрити сутність та значення провадження з перегляду судових рішень, а саме апеляційного провадження, касаційного провадженя, перегляду судових рішень Верховним Судом України, провадження за нововиявленими обставинами; схарактеризувати їх загальні положення; з'ясувати їх процесуальний порядок, строки і зміст.

ВСТУП

Після закінчення досудового розслідування, при наявності для того законних підстав розпочинається судове провадження. За діючим законодавством кримінальне провадження може розглядатись у суді першої інстанції, а потім у апеляційному та касаційному порядку, у тому числі можливе й відновлення провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Конституцією України (ст.129) до основних засад судочинства віднесено забезпечення апеляційного, касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом. Реалізація цього конституційного положення знайшла своє втілення в редакції глав 31-34 КПК України, якими врегульовані питання провадження з перегляду судових рішень.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Причини існування проваджень з перегляду

В ідеалі рішення суду першої інстанції у кримінальній справі мало би бути остаточним. Це забезпечувало б усталеність правових відносин і правову визначеність у справі, стабільність судових рішень. Але у практичній діяльності суду в кримінальних справах (так само як і в інших юридичних справах) подібне становище є практично недосяжним. Суддя, яким би він професіоналом і моральною людиною не був, здатен під час ухвалення рішень припускатися помилок.

Помилки можуть стосуватися: констатації факту, шо покладається в основу рішення; встановлення причинного зв'язку між подією злочину і діями обвинуваченого; кваліфікації діяння; визначення юридичних наслідків злочинного діяння; дотримання правил, встановлених процесуальних законом, тошо.

Залишення таких помилок у силі завдавало б суттєвої шкоди право-суддю і безпосередньо судам, а також інтересам осіб, котрих стосується рішення суду. Ця шкода є неспівмірною із нестабільністю рішення суду першої інстанції у зв'язку із його переглядом вищестоящими судами. За-значені обставини є підґрунтям для існування у кримінальному процесу-альному праві інституту оскарження і перегляду судових рішень[1]. Вони є підставою для його теоретичних постулатів:

1) оскарженим може бути будь-яке судове рішення у широкому сенсі, тобто як рішення по суті справи: вирок, ухвала;

2) судове рішення може бути оскаржене усіма особами, інтересів котрих воно стосується.

Перегляд судових рішень вищестоящими судовими інстанціями є найбільш поширеним механізмом забезпечення у державі однакового застосування закону судами.

У провадженнях із перегляду судових рішень діють усі засади кримінального судочинства: змагальність і рівність можливостей сторін; відкритість судового засідання тощо.

1.2. Мета оскарження

Метою оскарження завжди є усунення шляхом нового судового рішення шкоди, яка виникла або може виникнути в результаті виконання рішення, що оскаржується.

Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, шоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно із законом (ст. 5 МПГПП).

Статтею 2 Протоколу № 7 до ЄКПЛ передбачено, шо кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Із цього права можуть бути винятки для: 1) передбачених законом незначних порушень або 2) коли певну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або 3) коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку[1].

Крім міжнародних правових актів, питання оскарження і перегляду судових рішень у кримінальних справах регламентуються національним законодавством (розділ 5 КПК, ст. 14 Закону "Про судоустрій і статус суддів").

КС у Рішенні від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 зазначив: "Реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина" (абзац 3 п.п. 3.1 п. 3 мотивувальної частини).

1.3. Форми проваджень

Кримінальне процесуальне законодавство може передбачати різноманітні форми проваджень з перегляду судових рішень, одні з яких мають позовний характер (апеляція; касація; "повторна" касація; перегляд за новими і нововиявленими обставинами), інші - ревізійний характер (у порядку нагляду вищестоящих судів за нижчестоящими[2]).

Зазначені провадження можуть відрізнятися одне від одного у таких принципових моментах :

- переглядається рішення суду, шо не набрало чинності, чи те, шо набрало ЇЇ;

- під час перегляду предметом дослідження є питання факту і права чи лише питання права;
- чи вправі вищестоящий суд ухвалити своє рішення, яке б заміняло рішення нижчестояшого суду, чи тільки залишити в силі або скасувати рішення нижчестояшого суду без ухвалення нового рішення по суті справи і направити її на новий судовий розгляд до суду нижчої інстанції;
- зупиняє оскарження дію судового рішення чи ні;
- чи є можливим для засудженого поворот до гіршого;
- чи зв'язаний суд, який переглядає рішення, доводами сторін, чи ні;
- перегляд рішення здійснюється з ініціативи сторін кримінального процесу чи вишестояших судів.

1.4. Сули, шо переглядають рішення

Виступати у ролі судів певних інстанцій, що переглядають судові рішення, можуть лише національні судові органи. Судові системи держав мають ієрархічну побудову для забезпечення інстанційності судового розгляду і перегляду рішень, ухвалених за його результатами, - перша, друга (апеляція) і третя (касація) інстанції. КС у Рішенні від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) висловив правову позицію, яка полягає в тому, шо побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях) (абзац 4 п.п. 4.2 п. 4 мотивувальної частини).

ЄСПЛ не є судом якоїсь інстанції. Цей суд сам встановив практику невтручання у результати судового розгляду з тієї підстави, що подібне втручання перетворює ЄСПЛ на суд четвертої інстанції. У рішенні "Johnson v. the United Kingdom" зазначено, що ЄСПЛ не повинен виступати як апеляційний суд, або, як іноді кажуть, суд четвертої інстанції, стосовно рішень, ухвалених національними судами. Саме національні суди повинні тлумачити і застосовувати відповідні положення матеріального і процесуального права. Більш того, національні суди знаходяться в кращому становищі під час оцінки достовірності показань та допустимості доказів щодо питань конкретної справи.

1.5. Ініціатори перегляду: загальні положення

З 2001 року в Україні ініціаторами перегляду судового рішення у кримінальній можуть бути лише сторони (особи, заінтересовані у вирішенні справи). Вищестоящі суди не мають повноважень шодо порушення з власної ініціативи питання про перегляд вироків, ухвал і постанов, ухвалених нижчестояшими судами. Ініціювання вищестоящими судами питання про перегляд рішень нижчестояших судів суперечить положенням засади диспозитивності, згідно з якою сторони після ухвалення судом рішення вправі самі обирати варіант своєї поведінки - оскаржувати його чи ні. Процедуру перегляду судових рішень у порядку нагляду було визнано ЄСПЛ

такою, що порушує ст. 6 ЄКПЛ ("Sovtransavto holding v. Ukraine"), зокрема її вимогу про юридичну визначеність. Можливість у будь-який час скасувати остаточне судове рішення, яке вже може бути й виконане, є несумісною з юридичною визначеністю.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Існування інституту перегляду судових рішень у процесуальній системі держави є гарантією дотримання прав і свобод громадян. Водночас перегляд не повинен здійснюватися лише тому, шо особа просто сподівається отримати від вищестоящого суду інше рішення у справі. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу res judicata - принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, шо жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, шо вона має на меті домогтися нового слухання справи та нового її вирішення (п. 40 мотивувальної частини рішення ЄСПЛ "Ponomariov v. Ukraine").

2. АПЕЛЯЦІЯ

2.1. Поняття і різновиди

Апеляційне провадження - це стадія кримінального процесу, змістом якої є перегляд за апеляційними скаргами сторін рішень місцевих судів у кримінальних справах, що не набрали законної сили, і рішень цих судів у стадії досудового розслідування, які набрали законної сили. Підстави і процесуальний порядок апеляційного провадження регламентовані у гл. 31 КПК.

Світова практика знає 2 різновиди апеляційного провадження: 1) повна апеляція; 2) неповна апеляція. Для віднесення апеляційного провадження до одного із цих різновидів мають значення повноваження суду апеляційної інстанції.

Для повної апеляції притаманними є такі ознаки: повторне дослідження доказів в повному обсязі; надання суду нових доказів; відсутність права на повернення справи до суду першої інстанції; ухвалення нового рішення або залишення рішення суду першої інстанції без змін.

Ознаками неповної апеляції є: заборона посилатися на нові докази, не розглянуті судом першої інстанції; обмеженість дослідження доказів, яке в цілому засноване на аналізові письмових доказів; можливість повернення справи до суду першої інстанції для нового розгляду справи по суті ухваленого рішення.

В Україні запроваджена змішана апеляція, яка має риси як повної (повторне дослідження доказів в повному обсязі), так і неповної (можливість повернення справи до суду першої інстанції) апеляцій.

Залежно від того, чи здійснюється апеляційне провадження у присутності учасників кримінальної справи, воно поділяється на письмове і "усне". Письмове провадження передбачає можливість перегляду судового

рішення за відсутності учасників провадження, які заявили клопотання про це. Однак, якшо суд апеляційної інстанції дійте висновку, шо необхідно провести апеляційний розгляд, він призначає такий розгляд. Усне" провадження в апеляційному суді здійснюється у звичайному порядку, у присутності учасників провадження.

Апеляційне провадження не є обов'язковою стадією кримінального процесу. Вона виникає і існує тільки в результаті реалізації представниками сторін свого диспозитивного права на оскарження рішення суду першої інстанції.

Гарантії справедливості судового розгляду є застосовними й до апеляційного провадження, оскільки воно становить частину цілого процесу розв'язання питання про обґрунтованість оспорюваного кримінального обвинувачення ("Ross v. the United Kingdom"). У апеляційному провадженні діють усі засади кримінального провадження (відкритість, змагальність тошо).

2.2. Значення

2.2.1. Позитивне значення

Стадія апеляційного провадження має таке значення:

1) є додатковою гарантією справедливості рішення місцевого суду;
2) є гарантією від незаконного і необгрунтованого засудження обвинуваченого;
3) є гарантією прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого, а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального процесу;
4) формує єдину судову політику, сприяючи підвищенню якості судового розгляду кримінальної справи судами першої інстанції, що діють у межах територіальної юрисдикції суду апеляційної інстанції;
5) сприяє тому, щоб не допускалось звернення до виконання незаконних і необгрунтованих вироків;
6) забезпечує виправлення помилок, яких припустився суд першої інстанції;
7) ухвалене судом апеляційної інстанції рішення за результатами перегляду справи, може бути оскаржене у касаційному порядку;
8) з ухваленням судом апеляційної інстанції рішення за апеляцією в учасників кримінального процесу виникає право на звернення до ЄСПЛ у зв'язку із використанням усіх національних засобів правового захисту, оскільки ЄСПЛ вважає ці засоби вичерпаними після перегляду судового рішення в останній національній судовій інстанції, яка вправі переглядати фактичні обставини справи.

2.2.2. Негативне значення

Інститут апеляційного провадження (оскарження), крім притаманних йому позитивних рис, має і негативні. Серед останніх слід виокремити такі:

1) існування в кримінальному процесуальному праві інституту апеляційного провадження пов'язане із офіційною недовірою до місцевих судів;

2) кожен випадок скасування або зміни в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції похитує авторитет нижньої (основної) ланки судів;

3) апеляційне провадження не дає вагомих гарантій того, шо нове рішення буде більшою мірою узгоджуватися із інтересами правосуддя, ніж оскаржене судове рішення. Навпаки, провадження в апеляційному порядку потенційно здатне знижувати ці гарантії. Такий висновок грунтується на таких положеннях:

- апеляційні суди у більшості випадків віддалені від населення, через що вони є менш доступними для нього. Ця обставина може бути причиною нез'явлення учасників процесу до суду. А іноді закон допускає розгляд справи апеляційним судом без наявності сторін;
- за такого порядку порушується засада змагальності й положення шодо безпосередності дослідження судом доказів, оскільки він часто працює лише з письмовими матеріалами, що є у справі;
- якшо навіть апеляційний суд вирішить провести судове слідство, то показання свідків вже не матимуть тієї доказової сили, яку вони мали у місцевому суді, через те, шо минув певний час;
- у тих випадках, коли підсудний був виправданий в суді першої інстанції колегіально діючим судом (3 судді) - 2 проти одного, а в апеляційному суді обвинувачений такою самою більшістю суддів, то загальна кількість голосів, поданих в обох інстанціях за виправдання і засудження є однаковою - 3 і 3, але вирок залишиться обвинувальним попри те, шо в першій інстанції справа слухалася за більш сприятливих для правосуддя умов.

Наявність таких недоліків апеляційного провадження не заважає його існуванню в різних формах у всіх європейських державах. Це означає, що апеляційне провадження має набагато більше позитивного, ніж негативного, а останнє не є перешкодою для виконання цим провадженням своїх завдань.

2.3. Загальні положення провадження

Процесуальна діяльність в стадії апеляційного провадження здійснюється на підставі таких загальних положень.

1) Свобода оскарження судових рішень. Зміст цього положення полягає в тому, що:

- право на оскарження рішення суду першої інстанції є диспозитивним правом учасників (сторін), яким вони можуть вільно скористатися. При цьому свобода учасників виявляється у самостійному вирішенні питання як про подання апеляції, її зміну та доповнення, так і про відкликання апеляції;

- перегляд судового рішення в апеляційному порядку не ставиться в залежність від будь-яких умов: різновиду рішення; характеру злочину; тяжкості покарання; особи засудженого тошо;
- не передбачається внесення до апеляційного суду грошової застави особою, яка подає апеляцію.

2) Перевірка як законності, так і обгрунтованості рішення суду першої інстанції. Суд апеляційної інстанції перевіряє:
- правильність встановлення фактичних обставин справи, в тому числі шляхом їх повторного дослідження;
- правильність застосування кримінального закону;
- дотримання норм кримінального процесуального закону.

3) Перевірка законності і обгрунтованості судового рішення тільки в межах поданої апеляції. Це загальне положення є виявом змагальності сторін. Із нього можуть бути ВИНЯТКИ:
- не перевіряються висновки суду першої інстанції шодо обставин кримінальної справи, які не можна оскаржувати в апеляційному порядку;
- якшо розгляд апеляції дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, шодо яких апеляції не надійшли, апеляційний суд зобов'язаний прийняти таке рішення.

4) Короткостроковість термінів подання апеляції. Для подання апеляції законодавством встановлюються стислі терміни. Короткостроковість термінів подання апеляції на рішення суду, шо не набрало чинності, не є обмеженням прав учасників, які мають право на апеляцію. Строк подання апеляції є нетривалим, оскільки юридична невизначеність рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили, не повинна тривати довго. Але цей строк не може бути і стислим настільки, щоб обмежити доступ потенційних апелянтів до апеляційного суду через фізичну неспроможність підготувати і подати апеляцію у строк.

В Україні строки подання апеляції залежать від різновиду оскаржуваного рішення суду: протягом ЗО днів на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні ПЗМХ чи ПЗВХ; протягом 7 днів на інші ухвали суду першої інстанції (наприклад, про видалення із зали судового засідання); протягом 5 днів на ухвали слідчого судді (ч. 1, ч. 2 ст. 309 КПК). Строки подання апеляції відраховують з дня проголошення (оголошення) оскаржуваного рішення.

5) Апеляційне провадження може бути здійснене за апеляцією на одне й те саме рішення місцевого суду у одній кримінальній справі лише один раз. Це положення не поширюється на випадки, коли кримінальна справа після її перегляду апеляційним судом була направлена для повторного розгляду до суду першої інстанції, а рішення останнього стало предметом апеляції.

2.4. Право на апеляцію

Право на апеляцію мають учасники судового розгляду, інтереси яких зачіпає судове рішення. Осіб, які мають право подавати апеляцію (ст. 393

КПК), називають апелянтами. їх усіх об'єднує те, шо вони мають певний інтерес у результатах вирішення кримінальної справи, який не задовольнило рішення суду першої інстанції.

Важливим аспектом реалізації права на апеляцію є розумний підхід до встановлення строків оскарження (див. вище). Розглядаючи питання про допуск до розгляду апеляції, поданої з пропушенням строку, встановленого законом, суд повинен грунтовно розглянути клопотання про його поновлення, врахувавши усі правові аспекти, і належним чином обгрунтувати відхилення.

Підстави відхилення апеляцій повинні бути врегульовані процесуальним законом. За українським законом у апеляційному порядку не можна оскаржувати вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити обставини, встановлені досудовим розслідуванням. Не дозволяється оскарження вироку в апеляційному порядку й з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду і дослідження яких було визнано судом недоцільним. Учасники угод про визнання винуватості та про примирення позбавляються права на оскарження вироків, якими ці угоди затверджено. Зазначені положення спрямовані на уникнення тяганини під час судового розгляду, здійснення його протягом розумних строків.

2.5. Повідомлення про надходження апеляцій і про слухання

Учасники кримінального провадження, які мають право подавати апеляції, повинні бути завчасно повідомлені про надходження апеляцій від інших учасників. Про надходження апеляцій мають повідомлятися усі потенційні апелянти, незалежно від того, представляють вони одну сторону чи різні. Повідомлення про надходження апеляцій має на меті інформування заінтересованих учасників провадження про факт подання апеляції у їхній справі і про її зміст з тим, шоб мати можливість або приєднатися до апеляційних вимог, або подати заперечення на апеляцію.

Луже важливо, аби учасники процесу, які подали апеляції, були завчасно повідомлені про час та місце перегляду судового рішення у суді апеляційної інстанції. Строк між повідомленням про початок слухань і

останнім моментом подання заперечення на апеляцію повинен бути достатнім (розумним). На апелянта і його захисника (адвоката) не можна покладати обов'язок самостійно з'ясовувати у суді час і місце слухання. Знання захисником (адвокатом) процедури подання і розгляду апеляції не може бути виправданням неповідомлення його про час і місце засідання суду апеляційної інстанції.

Повідомлення про слухання, крім вчасності його здійснення, повинно відповідати вимозі шодо його зрозумілості для адресата (апелянта), тобто бути здійснене мовою, яка є для нього рідною або якою він вільно володіє.

2.6. Зміна кваліфікації обвинувачення

В апеляційному провадженні діє правило "заборона повороту на гірше", під яким розуміють недопустимість погіршення становиша засудженого, виправданого порівняно із становишем, встановленим вироком суду першої інстанції. Апеляційний суд не вправі застосувати шодо засудженого більш суворий кримінальний закон або призначити більше покарання, скасувати виправдувальний вирок, скасувати рішення суду першої інстанції про звільнення засудженого від відбуття покарання. Він також не може погіршити становише засудженого в частині фактичних обставин справи, у тому числі й тоді, коли це не тягне зміни кримінально-правової кваліфікації злочину.

Заборона повороту на гірше є суттєвою гарантією правосуддя і прав людини. Вона сприяє реалізації іншого загального положення апеляційного провадження - свободи оскарження судового рішення.

Заборона повороту на гірше може бути як абсолютною, так і мати певні винятки. Останні полягають у тому, шо суд апеляційної інстанції вправі погіршити становище засудженого за певних умов, наприклад, якшо в апеляції сторони обвинувачення (прокурор, потерпілий чи його представник - ст. 421 КПК) ставилося питання про це; в апеляційному суді було проведено судове слідство, під час якого були досліджені фактичні обставини справи, тошо. Абсолютна заборона стосується випадків подання апеляційної скарги самим засудженим, виправданим. Абсолютною є також заборона апеляційному суду розглядати обвинувачення, що не було предметом розгляду у суді першої інстанції.

Зміна кваліфікації обвинувачення може бути причиною погіршення становиша апеляційним судом, якшо обвинувачення перекваліфіковане на більш тяжке. Але сама по собі зміна кваліфікації обвинувачення в умовах апеляційного провадження, які передбачають новий розгляд фактичних обставин справи, не несе жодної загрози засудженому, якшо забезпечені його права: 1) бути докладно і вчасно повідомленим про підстави обвинувачень, висунутих проти нього, та 2) мати достатньо часу і можливостей для підготування свого захисту. Суттєвим критерієм для визначення достатності часу для підготовки до захисту від обвинувачення, кваліфікація якого змінилася, є суть цих змін. Якшо зміни стосуватися лише правової оцінки фактів, що вже були предметом розгляду у суді першої інстанції, то час, необхідний для підготовки до захисту, може бути меншим, ніж у випадку, коли до обвинувачення додані нові факти.

2.7. Допустимість нових доказів.

Повідомлення шодо змісту доказів

Сторона захисту в апеляційному суді має право на повідомлення шодо змісту нових доказів у кримінальній справі. Неповідомлення засудженому і його захисникові про надходження нових документів або відомостей є порушенням права на захист, а тому є несумісним з вимогами ст. 6 ЄКПЛ шодо справедливого судового розгляду.

Суд апеляційної інстанції, оскільки він "перевирішує" кримінальну справу за фактичними обставинами, вправі, керуючись положеннями ч. 3 ст. 404 КПК, приймати нові докази та виправляти порушення, пов'язані із ненаданням стороні захисту доступу до доказів під час досудового розслідування та у суді першої інстанції. Ненадання такої можливості є порушенням права на справедливий судовий розгляд. ЄСПЛ у рішенні "Vaturi v. France" констатував порушення ст. 6 ЄКПЛ у ситуації, коли особу протягом досудового розслідування і судового розгляду було позбавлено права клопотати про вчинення слідчих дій, заперечувати особам, які висували обвинувачення проти неї, та наводити власні контраргументи, допитувати і вимагати допиту свідків, а суд апеляційної інстанції також відхилив єдину вимогу бути заслуханим та мати очну ставку. У цьому рішенні зазначено, шо вся система обраного обвинуваченим захисту, в основу якої було покладене слухання на відкритому засіданні у вигляді змагального процесу і заслуховування свідків як обвинувачення, так і захисту, виявилась скомпрометованою, оскільки особі не надали адекватної та достатньої можливості для користування своїм правом на захист.

У тих випадках, коли суд апеляційної інстанції ухвалює нове (інше) рішення на підставі тих самих фактів, шо були покладені в основу рішення суду першої інстанції, він повинен навести мотиви цього. Особливо це стосується рішень, якими погіршується становище засудженого. У справі "Vidal v. Belgium" ЄСПЛ визнав порушення ст. 6 ЄКПЛ, оскільки апеляційний суд після виправдувального вироку суду першої інстанції постановив обвинувальний вирок, не маючи нових доказів і не мотивувавши свого рішення.

2.8. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: залишити вирок або ухвалу без змін; змінити вирок або ухвалу; скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок; скасувати ухвалу повністю чи частково та постановити нову ухвалу; скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження; скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, крім вищезазначених рішень (за винятком скасування вироку і призначення нового розгляду у суді першої інстанції'), має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження: до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якшо угода була укладена під час судового провадження; до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: залишити ухвалу без змін; скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином апеляційне провадження полягає у перегляді апеляційним судом (обласним та іншим прирівняним до нього судом), у зв'язку і поданою учасником процесу апеляцією рішень суду першої інстанції які не набрали законної сили.

3. КАСАЦІЯ

3.1. Поняття і різновиди

Касаційне провадження - це стадія кримінального процесу, змістом якої є перегляд (перевірка) за касаційними скаргами сторін рішень судів першої та апеляційної інстанцій. Регламентується касаційне провадження нормами, викладеними у гл. 32 КПК.

Касація буває "ступінчатою" і "стрибковою". В умовах першої касаційна скарга може бути прийнята до розгляду судом касаційної інстанції лише після перегляду судового рішення в апеляційній інстанції. "Стриб- кова" касація допускає перегляд рішення суду першої інстанції без попереднього перегляду його в апеляційному суді. В Україні "стрибкова" касація існувала до набрання чинності КПК 2012 року. За чинним КПК касацію може бути подано лише після того, як судове рішення було переглянуте в апеляційному провадженні.

Касаційне провадження в ході свого розвитку набуло рис "змішаної" і "чистої" касації.

Для "змішаноґ касації притаманними є такі ознаки: кримінальна справа перевіряється в повному обсязі незалежно від вимог касаційної скарги; суд розглядає суть справи; можливість зміни рішення без повернення справи до нижчестояшого суду.

Ознаками "чистої" касації є такі: справа переглядається лише в обсязі, заявленому у касаційній скарзі; суд касаційної інстанції розглядає не суть справи (факти), а правильність застосування закону і форм процесу; рішення суду касаційної інстанції визнає порушення закону, внаслідок чого скасовується рішення нижчестояшого суду, або констатує відсутність порушень закону, що має наслідком відхилення скарги; можливість повернення справи до нижчестояшого суду, який розглядав справу, або до іншого суду першої інстанції. В Україні функціонує "чиста" касація.

Стадія касаційного провадження не є обов'язковою стадією кримінального процесу. Вона виникає і існує тільки в результаті реалізації представниками сторін свого права на оскарження рішення суду.

3.2. Значення

Значення стадії касаційного провадження розкривається через такі положення:

1) касаційне провадження є гарантією від незаконного засудження обвинуваченого;

2) ця стадія є гарантією прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого, а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального процесу;

3) касаційне провадження формує однакову практику застосування судами законів на всій території країни;

4) сприяє тому, щоб не допускалось звернення до виконання незаконних і необгрунтованих рішень судів;

5) забезпечує виправлення помилок, яких припустилися суди першої та (або) другої інстанцій.

3.3. Загальні положення провадження

Провадження у касаційній інстанції здійснюється на підставі таких загальних положень.

1) Свобода касаційного оскарження судових рішень. Зміст цього положення є аналогічним до змісту положення шодо свободи апеляційного оскарження рішень місцевих судів.

2) Перевірка законності оскаржуваною рішення. Суд касаційної інстанції перевіряє:

- правильність застосування кримінального закону;
- дотримання норм кримінального процесуального закону.

3) Перевірка законності судового рішення тільки в межах поданої касації. Це загальне положення має виняток: якшо розгляд касації дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, шодо яких касації не надійшли, суд касаційної інстанції зобов'язаний ухвалити таке рішення.

4) Заборона провадити судове слідство. Це правило є притаманним для касаційного провадження, оскільки завданням його не є "перевирішення" кримінальної справи на підставі нових фактичних обставин, які здобуваються під час судового слідства.

5) Заборона повороту на гірше. На відміну від суду апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції позбавлений повноважень своїм рішенням погіршувати становище засудженого навіть у тому разі, якщо питання про це ставилося у касаціях учасників з боку сторони обвинувачення.

6) Короткостроковість термінів подання касації є відносною. Терміни подання касації порівняно з термінами подання апеляції є більшими. В Україні він становить 3 місяці з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції. Після проголошення рішення цим судом ступінь правової визначеності у кримінальній справі стає більшим, а тому немає нагальної потреби змушувати відповідних учасників поспішати з поданням касації. На збільшення строку подання касації порівняно зі строком подання апеляції впливає і те, що суд касаційної інстанції є більш віддаленим від місцевого і апеляційного судів.

7) Недопустимість перегляду в касаційному порядку рішень, ухвалених судами в межах стадії досудового розслідування (про обшук, взяття під варту тошо). Надання права на касаційне оскарження рішень

досудового розслідування могло б завдати шкоди реалізації засади розумності строків кримінального провадження.

3.4. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право: залишити переглянуте судове рішення без змін, а касаційну скаргу - без задоволення; скасувати судове рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанцій; скасувати судове рішення і закрити кримінальне провадження; змінити судове рішення.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Касаційне провадження - це стадія кримінального процесу, змістом якої є перегляд (перевірка) за касаційними скаргами сторін рішень судів першої та апеляційної інстанцій. Регламентується касаційне провадження нормами, викладеними у гл. 32 КПК.

Стадія касаційного провадження не є обов'язковою стадією кримінального процесу. Вона виникає і існує тільки в результаті реалізації представниками сторін свого права на оскарження рішення суду.

4. ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

Провадження у ВС - це стадія кримінального процесу, змістом якої є перегляд рішень суду касаційної інстанції у зв'язку з неоднаковим застосуванням ним норм закону про кримінальну відповідальність та рішень судів усіх інстанцій з підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення при розгляді ними справи міжнародних зобов'язань України. Підстави і процесуальний порядок провадження у ВС врегульовані у гл. 33 КПК.

Перегляд кримінальної справи ВС утворює зміст такого поняття, як "повторна касація", оскільки воно здійснюється після перегляду судового рішення в порядку касаційного провадження. Вперше "повторна касація" була запроваджена в Україні у 2002 році з ухваленням Закону "Про судоустрій" (ст. 47). Збереглася така форма касації і Законі від 7 липня 2010 року "Про судоустрій і статус суддів" (ст. 38).

У "повторній касації", так само як і у "звичайній" касації, предметом перегляду є лише питання права, зокрема: застосування судом закону, який не відповідає Конституції; неправильного застосування судом норм міжнародних договорів; встановлення міжнародною судовою установою факту порушення міжнародних зобов'язань, шо призвело до неправильного вирішення справи; неоднакового застосування судом касаційної інстанції одного й того самого положення закону тощо.

В українському кримінальному процесуальному законодавстві передбачені 2 підстави перегляду справи ВС:

1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення

від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Друга підстава запроваджена у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство на виконання рекомендацій КМ РС. Останній рекомендував державам - учасницям ЄКПЛ прийняти закони, якими врегулювати порядок перегляду справ і відновлення провадження справ на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями ЄСПЛ[1]. Ця рекомендація ґрунтується на рішенні суду в справі "Papamichalopoulos v. Greece" від 31 жовтня 1995 року, згідно з яким рішення, у якому ЄСПЛ визнає порушення прав, накладає на державу-відповідача зобов'язання припинити порушення прав, зробити репарації за наслідками такого порушення таким чином, шоб, наскільки це можливо, відновити становище, шо мало місце до такого порушення. У такий спосіб ЄСПЛ висловив широко відомий принцип міжнародного права restitutio in integrum.

Попри те, шо ЄКПЛ не містить положень, якими б держави зобов'язувалися передбачати у внутрішньому праві можливості перегляду справ і відновлення провадження у справі, КМ РЄ у своїй Рекомендації зазначив, шо наявність таких можливостей була б, за певних обставин, надзвичайно важливою, а в деяких справах - дійсно єдиним засобом досягнення restitutio in integrum. Все більша кількість держав приймають спеціальне законодавство, шо забезпечує можливість перегляду справ і поновлення провадження в справі. У Законі від 23 лютого 2006 року "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" зазначено, шо стягувачеві (заявникові до ЄСПЛ у справі проти України, на користь якого постановлено рішення цього суду, або його представнику чи правонаступнику) надсилається повідомлення з роз'ясненням його права порушити провадження про перегляд справи відповідно до чинного законодавства (п. "а" ч. 1 ст. 11). ВС за цією підставою переглядав кримінальні справи і до регламентації її у кримінальному процесуальному законодавстві. Так, на підставі рішення ЄСПЛ 2008 року у справі "Яременко проти України" у 2009 році було переглянуто судове рішення у кримінальній справі шодо Яременка.

ВС переглядає судові рішення з підстави неоднаковою застосування норм кримінальною закону. Якшо міжнародна судова установа констатує факт недотримання норм процесуальною права, то перегляд справи у порядку "повторної касації" здійснює ВСС за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку.

За наслідками провадження у ВС більшістю голосів від складу суду постановляється одна з таких ухвал: про повне або часткове задоволення заяви; про відмову в задоволенні заяви.

Ухвала ВС є остаточною і не може бути оскаржена, крім як з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана

Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Згідно зі ст. 125 Конституції України та ст. 17 ЗУ "Про судоустрій і статус суддів" ВСУ є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Саме на нього покладено завдання забезпечити однакове застосування судом касаційної інстанції, яким є ВССУ, закону України про кримінальну відповідальність і таким чином гарантувати єдність судової практики при застосуванні норм матеріального права.

Підстави перегляду судових рішень ВСУ суворо регламентовано ст. 445 КПК. Це неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень та встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Впровадження такої засади судочинства, як перегляд рішень суду касаційної інстанції ВСУ, є особливою формою їх ревізії з тим, щоб зберегти єдність судової практики і не допустити існування різних судових рішень у подібних суспільно небезпечних діяннях.

Специфікою предмета перегляду судових рішень ВСУ є перевірка правильності висновків та правової позиції касаційного суду в оскаржуваному рішенні. Процедура перегляду ВСУ судових рішень визначена у гл. 33 КПК.Рішення за результатами провадження у Верховному Суді України є обов'язковими для виконання усіма судами. Отже, Верховний Суд виконує завдання шодо забезпечення однакового застосування усіма судами норм вітчизняного кримінального та процесуального законодавства, а також норм міжнародних договорів України.

5. ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Провадження за нововиявленими обставинами - це стадія кримінального процесу, у якій суд, котрий першим допустив помилку внаслідок незнання про існування певних обставин, відновлює провадження у справі, за результатами якого змінює власне попереднє рішення або залишає заяву про перегляд без задоволення.

Відновлення кримінальної справи за нововиявленими обставинами чи в разі виявлення суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді передбачене ч. 2 ст. 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ. В Україні провадження за нововиявленими обставинами регламентоване гл. 34 КПК.

Відновлення справи відбувається не за скаргами учасників з приводу незаконного чи необгрунтованого, на їхню думку, вирішення кримінальної справи на підставі тих даних, що є у ній на момент оскарження, а за заявами про те, шо з'явилися такі обставини, які на момент ухвалення судового рішення не були відомими суду. Тому відновлення справи не можна вважати

простим переглядом судового рішення. Справу відновлюють з метою її повторного розгляду у повному обсязі або, якщо цього не заперечують учасники процесу, - без дослідження даних, які ніким не оспорюються. По завершенні провадження у відновленій справі суд постановляє рішення, яким замінює попереднє рішення.

Кримінальна справа може бути відновлена за нововиявленими обставинами, якшо рішення суду набрало чинності. Тому якшо такі обставини з'являються на етапі оскарження в апеляційному порядку рішень, які не набрали чинності, вони можуть бути поставлені на вирішення суду апеляційної інстанції.

Підставами до відновлення справи можуть бути або нововияв- лені обставини про кримінальне правопорушення, або недоліки у судовому розгляді, пов'язані із можливими процесуальними порушеннями. Перелік таких обставин встановлюється у кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 459 КПК). Умовою, за якої ці обставини можуть стати підставою до відновлення кримінальної справи, є наявність у кожної з них або в сукупності між собою чи з обставинами кримінальної справи можливості суттєво вплинути на результати розгляду справи. Наявність такої умови забезпечує стабільність судового рішення, а отже - правову визначеність у вирішеній кримінальній справі. Відновлення кримінальної справи гарантує баланс інтересів особи, щодо якої здійснюється перегляд, і інтересів належного відправлення правосуддя.

Відновлення кримінальної справи за нововиявленими обставинами не суперечить принципу "non bis in idem", оскільки у разі підтвердження судом наявності нових обставин попереднє рішення у справі скасовується, а замість нього ухвалюється інше з урахуванням нових обставин.

У межах провадження з відновлення кримінальної справи не допускається перегляд у зв'язку з тим, шо після вирішення справи і набуття чинності судовим рішенням були прийняті нові закони, інші НПА, якими скасовані закони та інші НПА, шо діяли на час ухвалення рішення. Інакше це суперечило б правилу про заборону зворотної дії закону і кожне судове рішення перебувало б під загрозою скасування кожного разу, коли приймається новий закон.

Справу може бути відновлено незалежно від того, в якій інстанції було постановлено судове рішення. Заява про відновлення подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин. Перегляд кримінальної справи здійснюється за правилами провадження у тій інстанції, яка відновила кримінальну справу. А ухвалене рішення може бути оскаржене у порядку, передбаченому для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. Після ухвалення рішення у справі, відновленій за ново- виявленими обставинами, втрачають силу усі рішення, постановлені у ній раніше.

Оскільки відповідальність за незнання судом обставин, які існували на момент ухвалення рішення, але не були враховані, покладати на виправданого не можна, то кримінальна справа, у якій постановлено

виправдувальний вирок, може бути відновлена лише в межах строків давності кримінальної відповідальності. А якшо йдеться про можливість у зв'язку з нововиявленими обставинами притягнути особу до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин, то - в межах строків давності за цей (більш тяжкий) злочин. Кримінальний процесуальний закон встановлює ше й стислий строк між виявленням нових обставин і початком перегляду виправдувального вироку. Відновлення кримінальної справи з метою виправдання особи чи зменшення її відповідальності строками не обмежується.

Подання заяви про відновлення справи за нововиявленими обставинами має позовний характер. Тому особа, яка її подала, має право відмовитися від заяви. Особа повинна це зробити до початку судового розгляду у відновленій справі. У разі відмови від заяви кримінальне провадження за нововиявленими обставинами закривається. Після початку судового розгляду закриття цього провадження стає неможливим. Інакше це б означало, шо кожний учасник, який подав заяву про відновлення справи, має право вирішувати за суд питання про те, чи здійснювати правосуддя у справі. Крім того, встановлення факту того, чи вплинули нововиявлені обставини на правильність судового рішення, спрямоване на забезпечення інтересів правосуддя, а останні не можуть залежати від волі учасника процесу, якому після початку судового розгляду на певному етапі дослідження нововияв- лених обставин стає зрозумілим, шо рішення може бути не на його користь.

Суд, який заново розглядає кримінальну справу, вправі або ухвалити нове рішення, або залишити заяву про відновлення справи без задоволення.

Потреба забезпечити стабільність судового рішення є підставою для обмеження права особи повторно звертатися до суду із заявою про відновлення кримінальної справи із такою самою заявою з тих самих підстав.

За наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами можуть бути ухвалені такі судові рішення: скасувати вирок чи ухвалу і ухвалити новий вирок; постановити ухвалу; залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

При ухваленні нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції. Оскільки за нововиявленими обставинами суд перевирішує кримінальну справу заново, то судове рішення за наслідками цього провадження може бути оскаржене в порядку, передбаченому законом для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції.

З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ З П’ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином стадія провадження за нововиявленими обставинами є гарантією відновлення прав незаконно засуджених. Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з метою погіршити становище

засудженого можливий лише в межах строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, а з метою реабілітації — строками не обмежено. У результаті перегляду відповідний суд може залишити судове рішення без змін або скасувати його, направивши на додаткове розслідування, новий судовий, апеляційний чи касаційний розгляд.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Можливість перевірки законності судових рішень не лише в апеляційному, а й у касаційному порядку є додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави, яка закріплена в Конституції України

Відповідно до статті 395 КПК апеляційна скарга подається: на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, - через суд, який ухвалив судове рішення; на ухвали слідчого судді - безпосередньо до суду апеляційної інстанції; на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру - протягом тридцяти днів з дня їх проголошення; на інші ухвали суду першої інстанції - протягом семи днів з дня її оголошення; на ухвалу слідчого судді - протягом п'яти днів з дня її оголошення. строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення.

Апеляційна скарга може бути подана обвинуваченим, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законним представником чи захисником - в частині, що стосується інтересів обвинуваченого; обвинуваченим, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законним представником чи захисником - в частині мотивів і підстав виправдання; підозрюваним, обвинуваченим, його законним представником чи захисником; законним представником, захисником неповнолітнього чи самим неповнолітнім, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру, - в частині, що стосується інтересів неповнолітнього; законним представником та захисником особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру; прокурором; потерпілим або його законним представником чи представником - у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції; цивільним позивачем, його представником або законним представником - у частині, що стосується вирішення цивільного позову; цивільним відповідачем або його представником - у частині, що стосується вирішення цивільного позову; іншими особами, зазначеними КПК.

Касаційне провадження — стадія судового провадження, в якій суд касаційної інстанції, за поданням прокурора або інших учасниками процесу касаційної скарги, переглядає вироки та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції, а також ухвали суду першої інстанції після їх

перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, крім випадків, передбачених КПК. Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судове рішення, ухвалене за наслідками апеляційного провадження.

Крім того, статтею 424 КПК вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судове рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції. Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, - в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення.

Крім вище зазначених стадій судового провадження з перегляду судових рішень ще виділяють так звану виключну стадію, до якої належать перегляд судових рішень у порядку виключного провадження, а саме: перегляд справ у зв'язку з нововиявленими обставинами; перегляд судових рішень в зв'язку з неоднаковим застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень; встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо видів перегляду судових рішень у кримінальному процесі. Правова природа, сутність і завдання перевірки судових рішень.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити:різні судові інстанції, призначенням яких є остаточне вирішення правових конфліктів, що виникають в суспільстві між людьми, між людиною і державою, між різними структурами держави

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 17 ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1.Поняття, ознаки та значення стадії виконання вироку ……468
2.Загальні положення стадії виконаня судових рішень……..469

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Бринцев В. Яким має бути розділ "Виконання вироку, ухвали і постанови суду" в новому КПК України / В. Бринцев, Д. Пишньов // Право України. - 1993. - № 4. - С. 16-20.

2. Діткун І. Сутність стадії виконання вироку / І. Діткун // Вісник Львівського ун-ту. Сер. юрид. - 2006. - Вип. 42. - С. 324-328.

3. Попелюшко В.О. Виконання вироку, ухвали і постанови суду та захист прав громадян / В.О. Попелюшко / Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі: Збірник наукових статей. Укладач: Аврамишин С.В. - Острог: Видавництво Національного ун-ту "Острозька академія", 2008. - С. 171-182.

4. Харченко І.О. Вирішення судом процесуальних питань в стадії виконання вироку: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09/1.0. Харченко; Акад. адвокатури України. - К., 2010. - 20 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2011/llHIOSW. zip

5. Харченко І.О. Заходи, спрямовані на реабілітацію виправданого - обов'язковий елемент діяльності суду в стадії виконання вироку / І.О. Харченко // Держава і право. Юрид. і політ, науки: 36. наук. пр. - 2002. - Вип. 18. - С. 320-324.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Сформувати уявлення про суть та значення такої стадії кримінального процесу як виконання вироку, визначити питання, які вирішуються під час виконання вироку.

ВСТУП

Коли вирок суду, який набрав законної сили, звернено до виконання і виконується, судочинство у справі вважається закінченим. Якщо вирок не виконується чи виконується не належним чином, то вся діяльність з розслідування і судового розгляду справи зводиться нанівець. Від того, як виконуються вироки в багатьох випадках залежить авторитет судочинства. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб вирок суду був своєчасно і правильно звернений до виконання і виконаний. Тільки за таких умов буде забезпечено принцип невідворотності покарання за скоєний злочин.

Крім вироків, повинні належним чином виконуватись також ухвали і постанови суду, що набрали законної сили. Вони є обов'язковими для всіх

державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст. 403 КПК).

Це положення закону сприяє успішному виконанню рішень суду. У зверненні вироку до виконання основна роль належить суду, але без ефективної діяльності з цих питань прокуратури, установ по виконанню вироків, інспекцій виправних робіт та інших цю роботу в повному обсязі виконати неможливо. Діяльність установ по виконанню покарань регулюється не тільки кримінально-процесуальним законодавством, але й кримінальним, цивільно-процесуальним, виправно-трудовим, адміністративним та з деяких інших галузей права.

1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

Виконання вироку — *це стадія кримінального процесу, змістом якої є правовідносини і діяльність її учасників за визначальної ролі суду з виконання судових рішень, а саме: звернення рішень до виконання, контроль за їх виконанням і вирішення питань, що виникають під час їх виконання.*

Ознаки стадії:

1) у ній реалізуються рішення, сформульовані не тільки у вироку, айв ухвалах, постановах суду;

2) ця стадія у кримінальній справі може виникати неодноразово у зв'язку зі зміною судових рішень або виникненням питань, які потребують судового вирішення;

3) не пов'язана з дослідженням загального для попередніх стадій предмета доказування (ст. 64 КПК). Останній у цій стадії також є різнобічний, бо зумовлюється вирішуваними судом питаннями;

4) стадія виконання вироку позбавлена контрольних функцій щодо попередніх стадій кримінального процесу;

5) має істотні особливості процесуального характеру, про які йтиметься далі.

Слід звернути увагу, що неможна ототожнювати виконання вироку як стадію кримінального процесу і фактичне відбування покарання засудженим. Стадія виконання вироку характеризується процесуальною діяльністю, в якій обов'язковим і головним учасником є суд. Фактичне виконання вироку та інших судових рішень здійснюють інші органи, діяльність яких регулюють переважно норми кримінально-виконавчого права.

За логікою, стадія виконання вироку має бути останньою в системі стадій кримінального процесу. Однак, зважаючи на те, що логічна і функціональна послідовність стадій не завжди збігаються, місце стадії виконання вироку не є "стабільним" у процесуальній системі.

Стадія виконання вироку може бути і не останньою в системі кримінального процесу, наприклад, якщо в процесі є стадія перегляду судових рішень у порядку виключного провадження, котра може бути в межах стадії виконання вироку або навіть і після неї.

Місце стадії виконання вироку в системі стадій процесу залежить від того:

• яким судом (місцевим чи апеляційним) постановлено рішення по першій інстанції;

• чи було оскаржено рішення суду першої інстанції в апеляційному або касаційному порядку.

Залежно від цього, стадія виконання вироку починається:

• після стадії судового розгляду кримінальної справи:

1) одразу після закінчення строку на апеляційне оскарження рішення місцевого суду (що становить 30 днів);

2) одразу після закінчення строку на касаційне оскарження рішення апеляційного суду, постановленого ним по першій інстанції (трьох місяців);

• після стадії апеляційного провадження:

— якщо на вирок місцевого суду було подано апеляцію — після розгляду справи апеляційною інстанцією (якщо вирок цією інстанцією не було скасовано). Якщо вирок скасовано, то стадія виконання вироку не виникає;

• після стадії касаційного провадження:

— якщо на вирок апеляційного суду, постановлений ним як судом першої інстанції, було внесено касаційну скаргу чи подання — після розгляду справи касаційною інстанцією (якщо вирок цією інстанцією не було скасовано).

Значення стадії виконання вироку розкривають такі положення:

1) у ній найбільш яскраво реалізується кримінально-правовий принцип невідворотності відповідальності та покарання;

2) стадія забезпечує охорону прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, в том числі виправданих і засуджених та їхніх близьких родичів;

3) вона чинить виховно-превентивний вплив як на учасників кримінального процесу, так і на інших громадян

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином у стадії виконання вироку реалізуються не тільки вироки суду, а й інші постановлені судом рішення. Обвинувальний вирок виконується тільки після набрання ним законної сили, а виправдувальний і той, що звільняє підсудного від покарання, — негайно після проголошення вироку. Діяльність у стадії виконання вироку не пов'язана із дослідженням загального для попередніх стадій предмета доказування.

2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Провадження в стадії виконання вироку здійснюється за такими загальними положеннями:

1) обвинувальний вирок виконується тільки після набрання ним законної сили, а виправдувальний вирок і вирок, що звільняє обвинуваченого від покарання, виконуються негайно після проголошення вироку. Якшо строк

подання апеляції було відновлено, то вважається, що вирок не набрав законної сили;

2) обов'язковість виконання вироку, що набрав законної сили, для всіх державних і недержавних підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян;

3) обов'язковість виконання вироку, шо набрав законної сили, на всій території України;

4) визначальна роль суду у виконанні вироку;

5) неможливість звернення до виконання вироку суду за діяння, суспільна небезпечність і караність якого усунена прийнятим кримінальним законом;

6) набрання вироком законної сили і його виконання повністю, а не частинами. В тих випадках, коли вирок у груповій справі оскаржений лише стосовно деяких засуджених, він набирає чинності після розгляду справи судом вищестоящої інстанції одночасно щодо всіх засуджених;

7) суд, який вирішує питання, пов'язані з виконанням вироку, не має права змінювати його. Винятком є лише право суду змінити вирок в частині покарання.

СУДИ, ЯКІ ВИРІШУЮТЬ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ ВИРОКУ

Питання, пов'язані з виконанням вироку, за часом їх вирішення поділяються на 2 групи:

1) ті, що вирішуються під час виконання вироку (ст. 537 КПК);

2) ті, що вирішуються після його виконання (ст. 538 КПК).

Перша група питань вирішується різними судами (ч. 1 ст. 539 КПК):

1) судом, який ухвалив вирок:

- про відстрочку виконання вироку;
- питання про будь-якого роду сумніви і суперечності, шо виникають при виконанні вироку (наприклад, про застосування кримінального закону, що має зворотну силу, відповідно до частин 2 і 3 ст. 5 КК) та ін.;

2) місцевим судом, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання:

- про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які

мають дітей віком до 3 років та ін.;

3) місцевим судом, в межах територіальної юрисдикції якого виконується ВИРОК:

- про застосування покарання за наявності кількох вироків;
- про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених КК (наприклад, коли особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання - ч. 2 ст. 74 КК);

4) місцевим судом за місцем проживання засудженого :

- про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до 3 років;
- про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком, та ін.

Після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже у стадії виконання вироку визначальну роль відіграє суд. Завданнями стадії є вчасне та ефективне виконання приписів судових рішень, в першу чергу вироків, а також вирішення питань, що виникають під час виконання вироку. Стадія виконання вироку не має кінцевих рішень.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином стадія виконання вироку може виникати неодноразово. У цій стадії виконуються не тільки вироки, а й інші судові рішення. У ній найбільш яскраво реалізується кримінально-правовий принцип невідворотності відповідальності та покарання.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо поняття, значення та завдання стадії виконання судових рішень. Набрання судовим рішенням законної сили. Наслідки набрання законної сили судовим рішенням. Обов`язковість рішень суду. Порядок та строки звернення судового рішення до виконання.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: про процесуальний порядок звернення до виконання вироку, постанови судді і ухвали суду.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов’язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 18. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, завдання та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження…….477
2. Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій……...480
3. Сутність видачі (екстрадиції) особи, яка вчинила злочин…...…484
4. Кримінальне провадження у порядку перейняття……494
5. Визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб……...496

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Про порядок застосування окремих положень міжнародних договорів України з питань правової допомоги у кримінальних справах у відносинах з державами-учасницями Конвенцій Ради Європи в галузі кримінального права : вказівка Генеральної прокуратури України від 10 серп. 2000 р. за № 14-3-98-00. — Київ, 2000.

Європейська конвенція про видачу правопорушників : Париж, 13 груд. 1957 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 324.

Європейська конвенція про видачу правопорушників // Офіційний вісник України. — 2004. — №26. — Ст. 1734.

Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. — К. : Фенікс, 2006. — 800 с.

Інструкція про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства : затв. спільним наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Верховного Суду України, Державної податкової адміністрації України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 29 черв. 1999 р. № 34/5/22/103/512/326/73, за реєстр. в Міністерстві юстиції України 07 лип. 1999 р. за № 446/3739. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 185—194.

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам : Кишинев, 7 октября 2002 г. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. — 2006. — № 5. — Ст. 564.

Конвенція Організації Об’єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин

[Електронний ресурс] : дата підписання Україною 16 берез. 1989 р. : набуття чинності 27 лист. 1991 р. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_096

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 лист. 1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.

Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : Минск, 22 января 1993 г. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 324.

Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : підписана 22 січ.1993 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — №44. — С. 328. — Ст. 2824.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Кримінально-процесуальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. на 17 січ. 2012 р. : відповідає офіц. текстові. — К. : Алерта ; ЦУЛ, 2012. — 216 с.

Міжнародне право в документах / за заг. ред. М. В. Буроменського. — Х. : Право, 2003. — 465 с.

Положення про Національне центральне бюро Інтерполу : затв. постан. Кабінету Міністрів України № 220 від 25 берез. 1993 р. // Юридичний вісник України. — 1999. — 14—20 жовтня (№ 41).

Про затвердження Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину [Електронний ресурс] : указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 лип. 1976 р. № 4203-IX. — Режим доступу :http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v4203400-76

Про затвердження Положень про територіальні органи Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 23 черв. 2011 р. № 1707/5 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 49. — Ст. 9.

Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : підпис. 22 січ. 1993 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 47. — Ст. 461.

Щодо застосування конвенцій про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах [Електронний ресурс] : лист Міністерства юстиції України від 21 січ. 2006 р. №26-53/7. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v53_7323-06.

Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. — М. : БЕК, 1995. — 320 с.

Аречага Э. Х. Современное международное право / Аречага Э. Х. — М. : Прогресс, 1983. — 480 с.

Басков В. И. Курс прокурорского надзора : [учеб. для студ. вузов] / Басков В. И. — М. : Зерцало, 1998. — 486 с.

Бастрыкин А. И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права / Бастрыкин А. И. — Л. : ЛГУ, 1986. — 134 с.

Березняк В. С. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Березняк Василь Сергійович. — Дніпропетровськ, 2009. — 253 с.

Бойцов А. И. Выдача преступников / Бойцов А. И. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 795 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : Перун, 2003. — 1440 с.

Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / О. І. Виноградова. — Харків, 2000. — 22 с.

Виноградова О. І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочини / О. І. Виноградова // Адвокат. — 1999. — №1. — С. 13—14.

Вихрист С. М. Видача осіб в аспекті співвідношення міжнародного та національного права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / Вихрист Сергій Михайлович. — Х., 2002. — 163 с.

Гавриш Т. С. Теорія та практика міжнародної правової допомоги в кримінальних справах (проблеми сучасного співробітництва України) : [монографія] / Гавриш Т. С. — Х. : Право, 2006. — 192 с.

Жуковська Ж. О. Проблеми міжнародного співробітництва країн – учасниць СНД в галузі протидії злочинності / Ж. О. Жуковська, А. А. Жуковська // Південноукраїнський правничий часопис. — Одеса, 2007. — № 1. — С. 19—20.

Карпов О. Н. Використання можливостей міжнародних поліцейських організацій у розшуку злочинців : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Карпов Олександр Никифорович. — К., 2011. — 185 с.

Курило О. Проблеми організації роботи апеляційного суду з виконання міжнародного законодавства про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання в України / О. Курило // Юридична Україна. — 2006. — № 6. — С. 80—84.

Кучухидзе С. Т. Правовые основания для отказа в экстрадиции в международном публичном праве : автореф. дис. на соискание ученой степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право» / С. Т. Кучухидзе. — М., 2008. — 20 с.

Макаров М. А. Кримінально-процесуальне забезпечення екстрадиції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Макаров Марк Анатолыйович. — К., 2012. — 195 с.

Маляренко В. Т. Щодо міжнародного співробітництва у виконанні окремих процесуальних дій в кримінальних справ / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 41—44.

Мотиль В. І. Прокурорський нагляд за екстрадицією особи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мотиль Віктор Іванович. — К., 2012. — 182 с.

Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Л. В. Пастухова. — К., 2003. — 21 с.

Пашковський М. І. Дистанційне кримінальне правосуддя : міф чи реальність? / М. І. Пашковський // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 5. — С. 36—40.

Пашковський М. І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. І. Пашковський. — К., 2003. — 20 с.

Пашуканис Е. Очерки по международному праву / Пашуканис Е. — М. : Советское законодательство, 1935. — 223 с.

Сизоненко А. С. Використання доказів, отриманих на території інших країн, в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / А. С. Сизоненко. — К., 2004. — 20 с.

Симсон Э. К. О невыдаче собственных подданных : международно-правовое исследование / Симсон Э. К. — СПб. : типо-литогр. Р. Голике, 1892. — 422 с.

Смирнов М. І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку / Смирнов М. І. — Одеса : Фенікс, 2006. — 246 с.

Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини : спец. доп. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова ; Омбудсман України, United Nations in Ukraine. — К. : [б. в.], 2008. — 263 с.

Сыроед Т. Л. Международное уголовно-процессуальное право / Сыроед Т. Л. — Х. : Пометей-Пресс, 2007. — 588 с.

Ткачевский Ю. М. Национальное законодательство об экстрадиции (сравнительный анализ) / Ю. М. Ткачевский, Н. А. Сафаров // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право. — 2003. — № 5. — С. 40—59.

Чорноус Ю. Міжнародна правова допомога у розслідуванні злочинів : сучасний стан та перспективи розвитку / Ю.Чорноус // Право України. — 2007. — №6. — С. 141—145.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є розкриття сутності діяльності держави у напрямку взаємного здійснення міжнародно-правової допомоги, визначення її поняття, ознак, завдань та напрямків; а також, на основі визначення цих понять, розкриття змісту (структури) відносин з питань міжнародно-правової допомоги у кримінальному судочинстві.

ВСТУП

У сучасних умовах посилення транснаціонального характеру злочинності все більша кількість осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів на території окремої держави, намагаються уникнути відповідальності, переховуючись у іншій країні. Відтак, зусиль однієї чи навіть декількох держав виявляється недостатньо для забезпечення належної протидії злочинним проявам. Одним із пріоритетних шляхів вирішення цієї проблеми є ефективне міжнародне співробітництво з питань боротьби зі злочинністю.

Прагнення кожної з держав до протидії злочинам є підґрунтям укладення відповідних міжнародних угод, у яких особлива увага приділяється екстрадиції, кримінальному провадженню в порядку перейняття, визнанню та виконанню вироків іноземних судів, передачі засуджених осіб тощо.

У сучасних умовах міжнародне співробітництво відіграє важливу роль у зміцненні і розвитку міжнародного співробітництва між державами. Значним також є вплив можливостей такої допомоги на охорону законних інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави, на зміцнення міжнародного правопорядку та боротьбу зі злочинністю.

Аналіз змісту основних міжнародних документів, присвячених боротьбі зі злочинністю, свідчить, що проблема підвищення ефективності співробітництва у цьому напрямку є надзвичайно актуальною як для окремих країн, так і для міжнародних організацій, членом яких є Україна, зокрема Організації Об’єднаних Націй та Ради Європи.

Діяльність правоохоронних органів України з міжнародного розшуку в рамках Інтерполу характеризується високими кількісними показниками розшукуваних осіб. Так, якщо у 1999 році за запитами правоохоронних органів іноземних держав в Україні було розшукано 49 осіб (1), за запитами правоохоронних органів України було розшукано за кордоном 121 особу(2), встановлено місцезнаходження 25 безвісти зниклих осіб (3), розшукано 602 одиниці викраденого автотранспорту (4), то протягом 2000-2009 років сумарно такі показники становили відповідно: - (1) 863, (2) 1087, (3) 254, (4) 3938. Як бачимо, міжнародна допомога займає визначальне місце.

В Україні міжнародно-правова договірна база надання допомоги в кримінальних справах із можливим проведенням процесуальних дій складається з договорів про правову допомогу, які були укладені колишнім СРСР. Вони і сьогодні зберегли свою юридичну силу для України, та договорів, які укладала безпосередньо Україна. Крім того, Україна підписала і ратифікувала Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. (Законом від 10 листопада 1994 р.), учасником якої є всі країни СНД, і протокол до неї від 29 березня 1997 р. (ратифікований Законом від 3 березня 1998 р.), а також Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. і Додатковий протокол до неї від 17 березня 1978 р. (набули чинності для України 16 січня 1998 р.).

Сьогодні кримінально-процесуальне законодавство містить положення, що регламентують порядок надання та одержання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах. Отже, з прийняттям нового КПК України держава увійде в міжнародний правовий простір та посідатиме належне місце.

Генезис інституту міжнародної правової допомоги у кримінальних справах свідчить, що його сучасне нормативне врегулювання в міжнародному праві є результатом консолідації зусиль різних держав щодо боротьби зі злочинністю, усвідомлення на міжнародному рівні ступеня небезпечності цього соціального явища і необхідності вжиття адекватних заходів щодо протидії йому. Відповідно під формою (або видом) міжнародної правової допомоги в літературі запропоновано розуміти окреме завдання по встановленню істини та ухваленню законного рішення по справі, яка поставлена компетентним органом запитуючої держави і вирішується за допомогою виконання компетентним органом запитуваної держави окремих процесуальних або оперативних заходів на підставі власного законодавства з можливим урахуванням специфіки законодавства іншої сторони.

Поняття міжнародної правової допомоги в кримінальних справах є родовим щодо поняття окремих її видів, тому здається, що, визначаючи останні, слід виходити зі співвідношення загального та окремого.

1. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ПРАВОВА ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Безперервний розвиток економічних, політичних та культурних зв’язків держав супроводжуються перманентним розповсюдженням злочинності, боротьба з якою визнається всім світовим товариством, оскільки міжнародна і національна злочинність, включаючи її найбільш загрозливі прояви, створює постійний ризик ескалації насильства, порушення прав людини, безпеки народів, державним відносинам.

На сучасному етапі історичного розвитку світового співтовариства відповідну протидію усім видам злочинності здійснюється шляхом процесу формування правових держав та поетапним скороченням військово-політичного протистояння між державами. Водночас поглиблюється роль міжнародного та національного права під час здійснення зовнішнього контролю за злочинними проявами та застосуванням державного примусу до осіб, які вчинили злочин. Об’єктивні реалії вимагають розширення та поглиблення взаємодії між державами, їх судових та правоохоронних органів у боротьбі з міжнародними та національними кримінальними правопорушеннями.

КПК України за редакцією від 13 квітня 2012 р. містить окремий розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», що включає з’ясування таких окремих положень, що стосуються загальних засад міжнародного співробітництва, міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), кримінального провадження у порядку

перейняття, визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб.

Відповідно до ст. 542 КПК України (за редакцією від 13 квітня 2012 року) **міжнародне співробітництво** – це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Важливою формою міжнародної взаємодії між державами по боротьбі зі злочинністю є співробітництво в сфері судочинства по кримінальним правопорушенням різних видів. Така форма співпраці має назву міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають. З появою міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Організацію по наданню міжнародної допомоги здійснюють компетентні органи суверенних держав. До уповноважених (центральних) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК України (в редакції від 13 квітня 2012 року) відносяться: Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

В міжнародному та національному праві органами юстиції вважаються: органи прокуратури в особі відповідних прокурорів; орган досудового розслідування в особі слідчих та начальників слідчих підрозділів; суди загальної юрисдикції; Міністерство юстиції України і його відповідні органи та установи кримінально-виконавчої системи Міністерства юстиції України.

З метою підтримки органів юстиції може використовуватися допомога національних центральних бюро (НЦБ) Інтерполу. Зазначені бюро Інтерполу є такими, що пов’язують Інтерпол з поліціями держав – членів Інтерполу. Вони є базовими пунктами для підтримки міжнародної поліцейської співпраці. Діяльність же Інтерполу заснована в 1923 році з метою реалізації потреб держав під час узгодження та координації сумісних зусиль для боротьби з міжнародною та національною злочинністю. Серед членів цієї потужної організації більше 200 держав. СРСР було прийнято до Інтерполу у 1990 році. Україна є членом даної організації як правонаступник СРСР.

Правову основу міжнародної співпраці в сфері судочинства по кримінальним правопорушенням складають Конституція України, загальновизнані засади та норми міжнародного права та міжнародні договори України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про міжнародні договори

України», щодо ратифікації міжнародних договорів України про правову допомогу по кримінальним правопорушенням, що встановлюють загальні та спеціальні правила, з урахуванням яких повинна реалізовуватися міжнародна взаємодія по кримінальним правопорушенням різноманітних видів.

Базовими міжнародними правовими актами є: Устав ООН, Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Віденська конвенція 1969 р. про право міжнародних договорів, що вступила в дію в1980 р., типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990р.), Конвенція ООН 2000р. проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій.

Міжнародні договори із правової допомоги в переважній більшості є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Україна, наприклад, бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – СНД і Раді Європи. У рамках СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 р. У рамках Ради Європи укладено низку договорів: Конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р., Конвенцію про видачу правопорушників 1957 р., Конвенцію про репатріацію неповнолітніх 1970 р., Конвенцію про передачу заяв про правову допомогу 1977 р., Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р., Конвенцію про передачу засуджених 1983 р. тощо.

Договори про правову допомогу в основному регулюють такі питання, як екстрадиція, виконання іноземного судового рішення, виконання окремого процесуального доручення, а також питання колізійного права. Інколи це можуть бути інші питання, наприклад обмін інформацією відповідно до Європейська Конвенція про інформацію відносно іноземного законодавства 1968 р.

Перелік напрямів правової допомоги, які включено до конкретного договору, залежить від домовленості між державами: це може бути екстрадиція, причому окремої групи осіб, правова допомога у кримінальних справах. Питання правової допомоги можуть бути включені до міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства. Прохання про надання правової допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може зашкодити суверенітету чи безпеці або суперечить законодавству держави, що робить запит.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, міжнародне співробітництво – це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення

документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

Якщо під час кримінального провадження виникла необхідність у проведенні на території іншої держави огляду, виїмки, допиту чи інших процесуальних дій, передбачених КПК України, то слідчий, прокурор чи суд України, в провадженні якого знаходяться матеріали, надсилає на ім'я уповноваженого (центрального) органу України запит про необхідність у здійсненні міжнародної допомоги.

В міжнародних договорах про правову допомогу запит про правову допомогу називається дорученням, вимогою чи проханням.

Алгоритм дій щодо оформлення запиту про міжнародно-правову допомогу.

Оформлення запиту про міжнародно-правову допомогу судом, прокурором або слідчим із погодженням із прокурором на направлення його до уповноваженого (центрального) органу України.

Розгляд запиту уповноваженим (центральним) органом України на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України.

Уповноважений (центральний) орган України протягом десяти днів надсилає 1) запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом *або* 2) всі матеріали повертаються відповідному органу України (автору запиту) з викладом недоліків (для їх усунення).

Отже, у разі якщо, уповноважений (центральний) орган України вважатиме обґрунтованим запит слідчого, прокурора чи суду, він приймає рішення про направлення запиту іноземній державі. Так, протягом десяти днів уповноважений (центральний) орган України надсилає запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної (яку запитують) сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом.

Запит про правову допомогу надсилається іноземній державі на підставі міжнародного договору України, а у випадку, якщо Україна не є суб'єктом договірних відносин з даною іноземною державою, то на підставі принципу взаємності (ч.3 ст.544 КПК України від 13 квітня 2012р.).

Даний принцип означає, що уповноважений (центральний) орган України, направляючи до такої держави запит, письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит про надання такого самого виду міжнародної правової допомоги.

В свою чергу, уповноважений (центральний) орган України розглядає запит іноземної держави лише за наявності письмової гарантії запитуючої

сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на засадах взаємності.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуваної сторони дипломатичним шляхом.

Міжнародними договорами та ст. 552 КПК України докладно передбачено зміст та правову форму запиту про правову допомогу, що складається в письмовому вигляді.

Запит містить:

1) назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;

2) посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;

3) найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;

4) стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;

5) відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;

6) відомості про відповідну особу, зокрема її ім’я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;

7) чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв’язку із предметом кримінального провадження;

8) відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності;

9) інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони.

Варто зауважити, що до запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз’яснення особі її процесуальних прав і обов’язків. До запиту також додається перелік питань, які слід поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи.

До запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається *судом* згідно з КПК України, то додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Згідно з зазначеними пунктами 4, 5, 8 частини другої статті 552 КПК України не вимагається надання інформації до запиту про вручення особі документів або викликів до суду.

Вимоги ст. 556 КПК України створюють передумови для використання принципу конфіденційності під час міжнародної допомоги.

Конфіденційність (англ. confidentiality, privacy) – властивість не підлягати розголосові, довірливість, секретність, приватність.

Так, на прохання запитуючої (яка запитує) сторони уповноважений (центральний) орган України має право вжити додаткових заходів для забезпечення конфіденційності факту отримання запиту про міжнародну правову допомогу, його змісту та відомостей, отриманих у результаті його виконання.

Відповідно до ст. 553 КПК України наслідками виконання запиту в іноземній державі відповідно докази та відомості, одержані від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит.

Якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, то отримані в результаті запиту відомості не можуть визнаватися судом допустимими.

Алгоритм дій щодо розгляду запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу:

1. Розгляд уповноваженим (центральним) органом України отриманого запиту про міжнародну правову допомогу від запитуючої сторони (яка запитує) на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України.

2. Направлення запиту уповноваженим (центральним) органом України компетентному органу на території України для виконання.

При цьому Генеральна прокуратура України має право надавати вказівки щодо забезпечення належного, повного та своєчасного виконання такого запиту. Наведені вказівки є обов’язковими до виконання відповідним компетентним органом України.

Варто зауважити, що виключно уповноваженим (центральним) органом України щодо міжнародної правової допомоги приймається рішення за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу щодо:

1) присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги. Якщо запит (доручення) про міжнародну правову допомогу, що передбачає присутність представника, надійшов відповідно до частини 3 статті 545 КПК України, його копію невідкладно надсилають до уповноваженого (центрального) органу для вирішення в цій частині;

2) надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту (доручення), передбачених частиною другою статті 544 КПК України, та отримання таких гарантій від інших держав;

3) тимчасової передачі особи, яка відбуває покарання, для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

3. Відповідно до ст. 555 КПК України у разі отримання запиту уповноважений (центральний) орган України зобов'язаний повідомити про результати розгляду запиту.

Отже, запит компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу виконується упродовж одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця.

Складені органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або суддею документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу.

Орган досудового розслідування або слідчий передає матеріали виконання запиту прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування, для перевірки повноти і законності проведених слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

У разі неможливості виконати запит про міжнародну правову допомогу, а також у разі відмови у наданні міжнародної правової допомоги з підстав, передбачених статтею 557 КПК України, уповноважений (центральний) орган України щодо міжнародної правової допомоги або орган, уповноважений здійснювати зносини відповідно до частини третьої статті 545 КПК України, повертає такий запит компетентному органу іноземної держави із зазначенням причин.

КПК України передбачає проведення за запитом запитуючої сторони процесуальних дій, передбачених КПК України. Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК України, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає.

Перелік та підстави застосування інших процесуальних дій, які можливі під час провадження за запитом детально регламентовано главою 43 КПК України.

Відповідно до ст. 572 КПК України, особам, які вважають, що рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади України, вчиненими у зв'язку з виконанням запиту про міжнародну правову допомогу, завдано шкоди їхнім правам, свободам чи інтересам, мають право оскаржити рішення, дії та бездіяльність до суду.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, якщо під час кримінального провадження виникла необхідність у проведенні на території іншої держави огляду, виїмки, допиту чи інших процесуальних дій, передбачених КПК України, то слідчий, прокурор чи суд України, в провадженні якого знаходяться матеріали, надсилає на ім’я уповноваженого (центрального) органу України запит про необхідність у здійсненні міжнародної допомоги.

3. СУТНІСТЬ ВИДАЧІ (ЕКСТРАДИЦІЇ) ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН

У Кримінально-процесуальному кодексі України термінологічна одиниця «екстрадиція» вживається у значенні видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Аналіз існуючих в науковій літературі визначень екстрадиції дає підстави говорити про неоднозначність розуміння даного поняття.

Як зазначає М. Макаров, за результатами анкетування працівників органів досудового розслідування та прокуратури серед основних проблемних питань, що стосуються екстрадиції, були названі: недостатня законодавча урегульованість окремих процедур екстрадиції – 22 %; відсутність спеціального договору між Україною і державою, де перебувала особа – 23 %; відсутність належного фінансування екстрадиції – 21,5 %; занадто складний і довготривалий процес екстрадиції – 21,5 %; невідповідне оформлення екстрадиційних документів – 4,5 %; ненадання або несвоєчасне надання необхідних екстрадиційних документів – 6,0 %.

Викладене, на думку автора, свідчить про важливість теми, підтверджує науково-теоретичну і практичну значимість розробки положень, що стосуються проблем екстрадиції.

Характерною рисою екстрадиції, яка визнається у більшості досліджень є те, що видача особи проводиться лише за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, яке є кримінально караним. Однак, питання змісту таких елементів, як «особа, яка підлягає видачі», «держава, компетентна судити особу, яка видається, чи (та) покарати її» та інших складових даного правового інституту залишається доволі дискусійним.

Використання термінів «передача злочинця» або «видача злочинця» суперечить принципам міжнародного та кримінально-процесуального права, де також існує принцип «презумпції невинуватості».

Слід зауважити, що використання дефініції «злочинець» для позначення особи, що підлягає видачі, більш притаманне науковим дослідженням раннього періоду розвитку наукового інституту екстрадиції.

Натомість у сучасних роботах з питань екстрадиції набуло поширення застосування для позначення особи, яка підлягає видачі, такої термінології, як «обвинувачений, підсудний чи засуджений», «підозрюваний, обвинувачений або засуджений», «обвинувачений або засуджений».

Конкретизуючи дані положення: екстрадиція включає в себе не лише видачу як таку, але також і сукупність заходів, направлених на її забезпечення.

Відповідно до ст. 541 КПК: «видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави».

Отже, **екстрадиція** – це сукупність заходів щодо видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відбувається якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

Виходячи зі змісту статті 574 КПК України, видачі підлягають наступні категорії осіб:

- обвинувачені (підозрювані) у справах на стадії досудового розслідування;
- підсудні (засуджені) у справах на стадії судового розгляду або виконання вироку.

У той же час, при формуванні поняття «екстрадиція», законодавець взагалі уникає питання визначення правового статусу особи, інтерпретуючи екстрадицію у якості видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Аналогічні результати дозволяє отримати аналіз міжнародних багатосторонніх та двосторонніх договорів про екстрадицію.

Відповідно до норм статті 2 Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р. особу, засуджену на території однієї держави, може бути передано на територію іншої держави для відбування призначеного їй покарання. Виходячи зі вказаної норми, можемо дійти висновку про те, що передається особа, засуджена за вчинення злочину, відносно вказаної особи ухвалено вирок і рішення за даним вироком є остаточним, тобто в такому разі особа засуджена за вчинення злочину, відносно даної особи ухвалено вирок в державі винесення вироку і ця особа передається для відбуття покарання в державу виконання вироку.

Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року не дає чіткого визначення про процесуальний статус особи, яка підлягає екстрадиції. Стаття 1 даної конвенції вказує на те, що договірні держави зобов’язуються видавати одна одній всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої держави за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або

постанови про взяття під варту (в деяких перекладах конвенції вказується не постанова про взяття під варту, а рішення про затримання).

Згідно з частиною 2 статті 12 цієї конвенції запит про екстрадицію супроводжується оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку чи постанови (вироку) суду, або постанови про негайне затримання чи ордеру на арешт, або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої держави.

Аналіз Типового договору про видачу 1990 року свідчить, що екстрадиція можлива між договірними державами не тільки в цілях виконання вироку, а і з метою ухвали вироку, хоча посилання на ухвалу вироку є обов'язковим не для всіх держав (стаття 1). У частині 2 статті 5 типового договору про видачу зазначено, що до прохання про екстрадицію додається:

1) якщо особа обвинувачується у вчиненні злочину судом або іншим компетентним судовим органом – ордер на арешт цієї особи або завірена копія такого ордера;

2) якщо особа засуджена за вчинення злочину – оригінал або завірена копія рішення або будь-якого іншого документа з викладом обвинувальної частини і ухваленого вироку;

3) якщо особа засуджена за вчинення злочину в її відсутність, крім згаданих у другому пункті документів також додається опис правових засобів, які має в своєму розпорядженні ця особа для підготовки її захисту або для здійснення повторного слухання справи в її відсутність;

4) якщо особа засуджена за вчинення злочину, але вирок не ухвалено, – документ з викладом обвинувальної частини і заявою, що підтверджує намір ухвалити вирок.

Варто зауважити, що зведення екстрадиції до видачі безпідставно звужує ті можливості, які на сьогодні реально має у своєму розпорядженні інститут екстрадиції, оскільки, частіше за все, питаннями видачі екстрадиційна діяльність не вичерпується.

Зокрема, ч. 4 ст. 574 КПК України, екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Також до процедури екстрадиції входять наступні процесуальні дії:

– затримання особи, яка вчинила злочини за межами України (стаття 582 КПК України);

– тимчасовий арешт (стаття 583 КПК України);

– екстрадиційний арешт (стаття 584 КПК України);

– екстрадиційна перевірка (стаття 587 КПК України).

Враховуючи викладене, можемо дійти висновку, що екстрадиція відрізняється від видачі і передачі, у першу чергу, за своїм змістом, оскільки включає в себе стадію порушення ініціативи про передачу (видачу) особи; процес прийняття рішення з даного питання компетентними органами двох

держав; стадію оскарження прийнятого рішення; власне процес передачі (видачі) особи; легалізацію вироку судом тієї держави, яка прийняла особу тощо.

Принципи екстрадиції.

Принцип екстрадиційності злочину означає, що злочин має входити до списку злочинів, за вчинення яких можна вимагати видачі злочинця.

Принцип подвійної підсудності означає, що для видачі необхідно виконання наступної умови: діяння повинне бути кваліфікованим як злочинне в законодавстві обох країн.

Згідно з принципом спеціалізації, часто званого принципом конкретності, видана особа може піддаватися кримінальному переслідуванню за той злочин, у зв'язку з яким вона була видана.

Принцип взаємності будується на тому, що на підставі поданих у запиті запитуючої сторони запевнень слід очікувати, що в аналогічній ситуації держави будуть діяти подібним чином.

Згідно з принципом універсального переслідування, кримінальному переслідуванню підлягають особи, незалежно від місця вчинення злочину або їх громадянства.

Принцип універсальності отримав розвиток відносно міжнародних злочинів, коли підозрювані у їх вчиненні особи можуть каратися будь-якою державою.

Основним принципом інституту видачі є принцип невідворотності покарання («aut dedere aut judicare»), який встановлює, що держава, на території якої виявлений злочинець, має або видати його, або передати справу відповідним органам для кримінального переслідування.

Незважаючи на загальне визнання принципу невидачі власних громадян у договорах і конвенціях є як прихильників видачі, так і прихильників невидачі.

У видачі відмовляється і в тих випадках, коли відповідно до законодавства однієї із сторін кримінальне переслідування не може бути розпочате або вирок не може бути приведений у виконання внаслідок закінчення строку давності або з іншої законної підстави.

У видачі може бути відмовлено у тих випадках, коли необхідним особою скоєно злочин політичного характеру. Однак не існує єдиного критерію для визначення злочини політичного характеру, тому саме ця невизначеність посилює проблеми при вирішенні питань видачі. Принцип невидачі політичних злочинців не поширюється на осіб, які вчинили міжнародні злочини. Вони підлягають безумовній видачі.

Принцип неповернення знайшов закріплення в багатьох міжнародних актах і, перш за все, у Конвенції про статус біженців 1951 р.

До осіб, які шукають притулок, не повинні застосовуватися такі заходи, як відмова від дозволу переходу кордону, а також висилка в яку-небудь країну, де вони можуть піддатися переслідуванню. Виняток з цього принципу може бути зроблено лише з міркувань національної безпеки або в цілях захисту населення.

Держави при укладанні договорів в якості одного з підстав відмови у видачі вказують, що на території країни, до якої звернена вимога, за тим же злочину був винесений вирок або постанова про припинення переслідування у справі. Цей принцип відомий в міжнародному кримінальному праві як non bis in idem і закріплений майже у всіх конвенціях і двосторонніх договорах про видачу.

Конвенції та договори про видачу передбачають відмову у видачі осіб, які вчинили митні, податкові та інші фінансові злочини.

Обов'язковості видачі громадянина третьої держави також не існує. При видачі громадян третьої держави виникає питання про узгодженість цього акту з державою громадянства. Однак, як правило, держави приймають дане рішення на власний розсуд.

Неодноразовими є випадки відмови у видачі з гуманних міркувань. Такі обставини, як похилий вік, серйозне захворювання досить часто є підставами відмови у видачі. Важливою рисою змісту інституту видачі є положення, що дозволяє державі відмовити у видачі, якщо є підстави вважати, що особа, яка видається, буде піддана у запитуючій державі впливу, несумісному з правопорядком запитуючої держави, або ж такому, що суперечить загальновизнаним стандартам у галузі прав людини. Не може мати місце видача, якщо є підстави вважати, що можливе застосування тортур чи інших видів впливу, які принижують гідність людини. Національні закони окремих країн, в яких скасовано смертну кару, передбачають, що видача не повинна бути здійснена, коли злочин, що становить предмет вимоги, карається смертною карою у державі, яка вимагає видачі. Одним з видів видачі є добровільна видача, коли ініціатива йде від самої викликаної до видачі особи і від його громадянства не залежить. Але такій заяві передує офіційна вимога про видачу від держави, що володіє правом на кримінальну юрисдикцію цієї особи і згодна прийняти її. Заява про добровільну видачу розглядається тільки в процесі виконання процедури видачі у зв'язку з вимогою держави. У юридичному сенсі цей вид видачі не може претендувати на самостійну роль, бо його процедура складається лише з акту передачі особи державі для здійснення кримінального переслідування за власною ініціативою. Така особа видається без будь-яких додаткових умов.

Суб'єктами видачі особи (екстрадиції) відповідно до ст. 574КПК України є відповідно Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України – уповноважені (центральні) органи України..

Процесуальний порядок підготовки документів та направлення запитів на екстрадицію такий:

Клопотання про видачу особи в Україну готує слідчий, прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування або суд, який розглядає справу чи яким ухвалено вирок.

Клопотання складається у письмовій формі і повинно містити дані про особу, видача якої вимагається, обставини і кваліфікацію вчиненого нею злочину. До клопотання додаються такі документи:

1) засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи

під вартою, якщо видача запитується для притягнення до кримінальної відповідальності;

2) копія вироку з підтвердженням набуття ним законної сили, якщо видача запитується для приведення вироку до виконання;

3) довідка про відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення особою, або довідка про докази, якими підтверджується винуватість розшукуваної особи у його вчиненні;

4) положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення;

5) висновок компетентних органів України про громадянство особи, видача якої запитується, складений згідно з вимогами закону про громадянство України;

6) довідка про частину невідбутого покарання, якщо йдеться про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання;

7) інформація про перебіг строків давності;

8) інші відомості, передбачені міжнародним договором України, який також чинний для іноземної держави, на території якої встановлено розшукувану особу.

Клопотання та передбачені супровідні документи підписуються слідчим, прокурором або суддею, засвідчуються печаткою відповідного органу та перекладаються мовою, передбаченою міжнародним договором України.

Клопотання про видачу особи (екстрадицію) передаються до відповідного уповноваженого (центрального) органу України через прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя, та прирівняні до них прокуратури у десятиденний строк з дня затримання особи на території іноземної держави. У зазначений строк керівник відповідного органу досудового розслідування у складі центрального апарату органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного антикорупційного бюро розслідувань України безпосередньо передає Генеральній прокуратурі України клопотання про видачу особи (екстрадицію).

Уповноважений (центральний) орган України за наявності підстав, передбачених міжнародним договором України, звертається до компетентного органу іноземної держави із запитом про видачу особи в Україну. Запит про видачу направляється керівником уповноваженого (центрального) органу України або уповноваженою ним особою протягом п'яти днів з дня отримання клопотання.

Відповідно до рішення Ради Європи R-87 питанням прав та свобод людини і громадянина має бути присвячено достатньо уваги у законодавстві. Так, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу, має право:

1) знати, у зв'язку з яким кримінальним правопорушенням надійшов запит про її видачу;

2) мати захисника і побачення з ним за умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, на присутність захисника під час допитів;

3) у разі затримання – на повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про затримання і місце свого перебування;

4) брати участь у розгляді судом питань, пов'язаних з її триманням під вартою і запитом про її видачу;

5) ознайомлюватися з запитом про видачу або одержати його копію;

6) оскаржувати рішення про тримання під вартою та про задоволення запиту про видачу;

7) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо запиту про видачу;

8) просити про застосування спрощеної процедури видачі.

Варто зауважити, що особі, стосовно якої розглядається питання про видачу, і яка не володіє державною мовою, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, виступати в суді мовою, якою вона володіє, користуватися послугами перекладача, а також отримати переклад судового рішення та рішення уповноваженого (центрального) органу України мовою, якою вона користувалася під час розгляду.

Характерними рисами затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України є:

Затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою.

Про затримання негайно інформується відповідний прокурор.

Прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва чи Севастополя.

Про затримання таких осіб прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний уповноважений (центральний) орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави.

Про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який вчинив злочин за межами України, прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя також повідомляє Міністерство закордонних справ України.

Затримана особа негайно звільняється у разі, якщо:

1) протягом шістдесяти годин з моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту;

2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

До затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, до надходження запиту про її видачу може бути застосовано тимчасовий арешт

на 40 діб (ст. 583 КПК України).

Процедура оформлення тимчасового арешту полягає у таких діях:

Прокурор звертається до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, із клопотанням про застосування тимчасового арешту.

Клопотання має бути розглянуто слідчим суддею не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи.

При розгляді клопотання слідчий суддя встановлює особу затриманого, пропонує йому зробити заяву, перевіряє наявність документів, що підтверджують клопотання прокурора, вислуховує думку прокурора, інших учасників і виносить ухвалу про:

1) застосування тимчасового арешту;

2) відмову в застосуванні тимчасового арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Варто підкреслити, що у разі несвоєчасного надходженням до уповноваженого (центрального) органу України запиту про видачу особи, що вчинила злочин, не перешкоджає застосуванню до неї екстрадиційного арешту в разі отримання в подальшому такого запиту.

Відповідно до ст. 584 КПК України до особи, що вчинила злочин може бути застосовано екстрадиційний арешт. Сутність даної дії полягає у такому.

Після надходження запиту від іноземної держави про видачу особи за дорученням уповноваженого (центрального) органу України прокурор звертається з клопотанням про її екстрадиційний арешт до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою.

Разом із клопотанням на розгляд слідчого судді подаються відповідний перелік документів, що підтверджують вимогу(ч. 2 ст. 584).

Строки тримання особи під вартою та порядок їх продовження визначаються чинним КПК України.

Після одержання клопотання слідчий суддя встановлює особу, пропонує їй зробити заяву, перевіряє запит про видачу та наявні матеріали екстрадиційної перевірки, вислуховує думку прокурора, інших учасників і виносить ухвалу про:

1) застосування екстрадиційного арешту;

2) відмову в застосуванні екстрадиційного арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Суттєвим є той факт, що при розгляді клопотання слідчий суддя не досліджує питання про винуватість та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу.

Екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію) та її фактичної передачі, але не може тривати більше дванадцяти місяців.

Про кожний випадок застосування тимчасового або екстрадиційного арешту уповноважений (центральний) орган України невідкладно письмово

інформує Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

При вирішенні питання про можливість застосування запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою, слідчий суддя обов'язково враховує:

1) відомості про ухилення особи від правосуддя у запитуючій стороні та дотримання нею умов, на яких відбулося звільнення її з-під варти під час цього або інших кримінальних проваджень;

2) тяжкість покарання, що загрожує особі в разі засудження, виходячи з обставин, встановлених під час заявленого кримінального правопорушення, положень закону України про кримінальну відповідальність і усталеної судової практики;

3) вік та стан здоров'я особи, видача якої запитується;

4) міцність соціальних зв'язків особи, у тому числі наявність у неї родини та утриманців.

У випадку, якщо особою порушено умови обраного запобіжного заходу слідчий суддя за клопотанням прокурора має право постановити ухвалу про зміну запобіжного заходу на більш суворий - екстрадиційний арешт (ст. 585 КПК).

Проведення екстрадиційної перевірки (ст. 587 КПК)

У випадках, якщо виникла необхідність у перевірці обставин, що можуть перешкоджати видачі особи, проводиться екстрадицій на перевірка уповноваженим (центральним) органом України або за його дорученням чи зверненням прокуратурою Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Екстрадиційна перевірка здійснюється протягом шістдесяти днів.

До особи, щодо якої надійшов запит про її видачу відповідно до ст. 588 КПК може бути застосовано спрощений порядок її видачі з України у випадку її на те згоди.

Після повідомлення такої особи про її право на спрощений порядок видачи, вона надає письмової заяви на видачу, оформлену у присутності захисника та затвердженої слідчим суддею. У разі одержання відповідної заяви видача можлива без проведення в повному обсязі перевірки наявності можливих перешкод для видачі.

Прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про затвердження згоди особи на видачу. Слідчий суддя розглядає клопотання за участю особи, що підлягає видачі, її захисника та прокурора. Слідчий суддя зобов'язаний переконатися, що особа, яка підлягає видачі, добровільно погоджується на свою видачу і усвідомлює всі наслідки цієї видачі, після чого постановляє ухвалу про затвердження згоди особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому.

Після отримання заяви про згоду особи на видачу запитуючій стороні та її затвердження ухвалою слідчого судді прокурор передає заяву на розгляд уповноваженому (центральному) органу України, який протягом *трьох днів* розглядає її та приймає рішення про можливість застосування спрощеного

порядку видачі.

Якщо особа, щодо якої надійшов запит про видачу, не погоджується на свою видачу, застосовується звичайний порядок розгляду запиту про видачу.

Після затвердження слідчим суддею згоди особи на застосування спрощеного порядку видачі така згода не може бути відкликана.

Положення КПК України передбачають також відмову у видачі особи (екстрадиції) (589 КПК):

У видачі особи іноземній державі відмовляється у разі, якщо:

1) особа, стосовно якої надійшов запит про видачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України;

2) злочин, за який запитано видачу, не передбачає покарання у виді позбавлення волі за законом України;

3) закінчилися передбачені законом України строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, за який запитано видачу;

4) компетентний орган іноземної держави не надав на вимогу уповноваженого (центрального) органу України додаткових матеріалів або даних, без яких неможливе прийняття рішення за запитом про видачу (екстрадицію);

5) видача особи (екстрадиція) суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України;

6) наявні інші підстави, передбачені міжнародним договором України.

Безумовно, рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржено (ст. 591 КПК).

Суб’єктом оскарження рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути особа, стосовно якої воно прийняте, її захисник чи законний представник - до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого така особа тримається під вартою.

Якщо скаргу на рішення про видачу подає особа, яка перебуває під вартою, уповноважена службова особа місця ув'язнення негайно надсилає скаргу до слідчого судді і повідомляє про це прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Розгляд скарги здійснюється слідчим суддею протягом *п’яти днів* з дня її надходження до суду. Судовий розгляд проводиться за участю прокурора, який проводив екстрадиційну перевірку, особи, щодо якої прийнято рішення про видачу, її захисника чи законного представника, якщо він бере участь у провадженні.

Рішення слідчого судді за результатами розгляду реалізуються у вигляді ухвали, якою:

1) залишає скаргу без задоволення;

2) задовольняє скаргу і скасовує рішення про видачу (екстрадицію).

Відстрочка передачі особи, яка підлягає екстрадиції можлива, наприклад, якщо вона тяжко хворіє і за станом здоров'я не може бути видана

без шкоди її здоров'ю. В такому випадку до її одужання процедура екстрадиції призупиняється.

Завершення процедури екстрадиції відбувається за умов ст. 593 КПК.

Так, з метою фактичної передачі особи, щодо якої прийнято рішення про видачу (екстрадицію), уповноважений (центральний) орган України після набрання чинності цим рішенням надає відповідні доручення (направляє звернення) компетентним органам України.

Передача особи відбувається протягом п'ятнадцяти днів з дати, встановленої для її передачі. Цей строк може бути продовжено уповноваженим (центральним) органом України до тридцяти днів, після чого особа підлягає звільненню з-під варти.

Під час фактичної передачі особи компетентний орган іноземної держави інформується про строк перебування цієї особи під вартою в Україні.

Доставлення до установ системи виконання покарань особи, щодо якої компетентним органом іноземної держави прийнято рішення про видачу в Україну, забезпечують компетентні органи України за дорученням (зверненням) уповноваженого (центрального) органу України.

Витрати, що виникли на території України у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи, а також витрати, що виникли у зв'язку із транзитним перевезенням через територію іншої держави особи, яка видається Україні, вважаються процесуальними витратами згідно з КПК України.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, екстрадиція – це сукупність заходів щодо видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ПЕРЕЙНЯТТЯ

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови термін «перейняття» походить від «переймати», «перейняти», що означає: 1) сприймаючи щось від кого-небудь ставати у цьому подібним до нього; 2) брати на себе відповідальність за кого-, що-небудь або заміняти когось собою.

Так, перейняттям кримінального провадження є заміна суб’єкту, який веде провадження з обов’язковою передачею його відповідальності за ведення процедури кримінального провадження.

Главою 45 КПК України передбачено 2 види перейняття:

1. перейняття кримінального провадження від іноземних держав (ст. 588, 591 КПК України);

2. перейняття кримінального провадження компетентному органу іншої держави (в іноземну державу)(ст. 592- 594 КПК України).

Від іноземних держав клопотання про перейняття розглядається Генеральною прокуратурою України як уповноваженим (центральним) органом України протягом двадцяти днів з моменту надходження.

Так, Генеральна прокуратура України може відмовити в перейнятті кримінального переслідування. В такому випадку вона повертає подані матеріали до іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови.

Підставами відмови від перейняттям кримінального провадження може бути:

1) не дотримання вимоги частини третьої статті 579 КПК України або міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено виправдувальний вирок;

3) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено обвинувальний вирок, за яким покарання вже відбуте або виконується;

4) щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні закрите кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією;

5) провадження щодо заявленого кримінального правопорушення не може здійснюватися у зв’язку із закінченням строку давності.

До особи, про яку ведеться мова в клопотанні компетентного органу іноземної держави може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на території України, але не більше ніж сорок діб. Протягом цього терміну від іноземної держави має надійти запит. У випадку якщо він не надійшов, особа звільняється з-під варти.

Реалізація даного запобіжного заходу відбувається відповідно до умов та в порядку ст. 579 КПК України.

Кримінальне провадження, що перейняте від іншої держави починається зі стадії досудового розслідування. Відомості, що містяться в матеріалах провадження можуть бути визнані допустимими в суді України за умов, що вони отримані без порушення вимог закону та відповідно до засад судочинства України.

Покарання, що призначається судом України не може бути суворішим від покарання за те ж саме правопорушення запитуючої сторони.

Відповідно до ст. 592 КПК України кримінальне провадження може бути передане компетентному органу іншої держави.

До клопотання про передання кримінального провадження висуваються вимоги згідно зі ст. 600 КПК:

1) назву органу, який здійснює кримінальне провадження;

2) посилання на відповідний міжнародний договір про надання правової допомоги;

3) найменування кримінального провадження, передання якого запитується;

4) опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію;

5) прізвище, ім'я, по батькові особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, дата і місце народження, місце проживання або перебування та інші відомості про неї.

До клопотання додаються такі документи:

1) матеріали кримінального провадження;

2) текст статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення, щодо якого здійснюється провадження;

3) відомості про громадянство особи

4) наявні речові докази.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

У випадку, якщо компетентним органом іноземної держави передане кримінальне провадження на стадії досудового розслідування підлягає закриттю, то таке рішення не перешкоджає відновленню провадження в Україні та подальшому розслідуванню на території України.

5 ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ ТА ПЕРЕДАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Засади визнання та виконання вироків іноземних судів та передача засуджених осіб передбачена главою 46 КПК України. В даній главі виконанню вироків іноземних судів присвячені ст. 602-604 КПК України, передачі засуджених осіб – ст. 605-609 КПК України тощо.

Алгоритм дій щодо виконання вироків іноземних судів:

1. Підставою виконання вироку іноземної держави є запит про виконання вироку суду іноземної держави. Так, даний запит розглядається протягом тридцяти діб Міністерством юстиції України.

Строк може бути подовжено лише у випадку, якщо запит надійшов іноземною мовою. Пролонгація здійснюється до трьох місяців.

2. Якщо умови, що передбачені міжнародним договором України відповідні запиту, то Міністерство юстиції України направляє суду першої інстанції клопотання про визнання і виконання запиту.

3. У випадках відмови у виконанні запиту Міністерство юстиції України повідомляє про це іноземний орган. Виконанню таких запитів не підлягають вироки іноземних судів, що ухвалені заочно (in absentia), тобто без участі особи під час кримінального провадження – крім випадків, коли засудженій особі було вручено копію вироку і надано можливість його оскаржити.

4. З метою застосування запобіжного заходу до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави Міністерство юстиції України може надіслати засвідчену копію запиту прокурору.

Етапи розгляду судом питання про виконання вироку іноземної держави:

Протягом одного місяця з дня його подачі клопотання Міністерства юстиції України про виконання вироку суду іноземної держави розглядається судом першої інстанції.

Дату судового засідання повідомляють особі, щодо якої ухвалено вирок, якщо вона перебуває на території України.

За результатами судового розгляду суд постановляє ухвалу:

1) про виконання вироку суду іноземної держави повністю або частково.

2) про відмову у виконанні вироку суду іноземної держави.

Під час ухвалення рішення про виконання вироку суду іноземної держави суд може одночасно ухвалити рішення про обрання запобіжного заходу стосовно особи.

Копії ухвали суд надсилає Міністерству юстиції України та вручає особі, засудженій вироком суду іноземної держави, якщо така особа перебуває на території України.

Судове рішення стосовно виконання вироку суду іноземної держави може бути оскаржено в апеляційному порядку органом, що подав клопотання, особою, щодо якої вирішено відповідне питання, та прокурором.

Відповідно до ст. 606 КПК України засуджену судом України особу може бути передано для відбування покарання в іншу державу, а засудженого іноземним судом громадянина України прийнято для відбування покарання в Україні тільки за умов:

1) якщо ця особа є громадянином держави виконання вироку;

2) якщо вирок набрав законної сили;

3) якщо на час отримання запиту про передачу засуджений має відбувати покарання упродовж якнайменш шести місяців або якщо йому ухвалено вирок до ув'язнення на невизначений строк;

4) якщо на передачу згоден засуджений або з урахуванням його віку або фізичного чи психічного стану на це згоден законний представник засудженого;

5) якщо кримінальне правопорушення, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, є злочином згідно із законодавством держави виконання вироку або було б злочином у разі вчинення на її території, за вчинення якого може бути призначено покарання у виді позбавлення волі;

6) якщо відшкодовано майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а в разі наявності - також процесуальні витрати;

7) якщо держава ухвалення вироку і держава виконання вироку згодні на передачу засудженого.

Для передачі засудженого для відбування покарання необхідна його *згода,* яка повинна бути висловлена у письмовій формі.

Етапи вирішення питання про передачу осіб, засуджених судами України, для відбування покарання в іноземних державах:

1. Питання про передачу вирішується міністерством юстиції України.

2. Після вивчення та перевірки матеріалів Міністерство юстиції України приймає рішення щодо передачі особи, засудженої судом України до

позбавлення волі, для подальшого відбування покарання у державі, громадянином якої вона є, про що надсилає інформацію відповідному органу іноземної держави та особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи.

3. Отримавши про згоду на прийняття засудженого для відбування покарання Міністерство юстиції України надсилає Міністерству внутрішніх справ України доручення про узгодження місця, часу і порядку передачі та організацію передачі цієї особи з установи системи виконання покарань України в іноземну державу.

4. Можливе застосування до особи акта амністії чи помилування. Вданому випадку Міністерство юстиції України направляє уповноваженому (центральному) органу іноземної держави копію ухвали суду про зміну або скасування вироку або копію рішення відповідних органів України про застосування до засудженого амністії чи помилування (див.також ст. 608 КПК України).

5. Міністерство юстиції України інформує державу виконання вироку про прийняті процесуальні рішення.

Етапи розгляду пропозицій про передачу громадян України, засуджених судами іноземних держав :

1. Пропозиції іноземної держави про передачу громадян України, засуджених судом іноземної держави підлягають розгляду Міністерством юстиції України.

2. Міністерство юстиції України запитує необхідні документи для вирішення питання по суті.

3. Після надходження усіх документів Міністерство юстиції україни протягом місяця звертається до суду першої інстанції з клопотанням про приведення вироку іноземного суду у відповідність до законодавства України (термін може бути подовжено до 3-х місяців у разі, якщо матеріали надійшли іноземною мовою).

4. У разі задоволення запиту Міністерство юстиції України направляє державі, судом якої ухвалено вирок, інформацію про це разом з копією ухвали суду за результатами розгляду клопотання.

Розгляд судом питання про приведення іноземного вироку у відповідність із законодавством України регламентовано статею 610 КПК України. В ч. 4 даної статті зауважено на тому, що суд може змінити тривалість при відбуванні покарання, що підлягає відбуванню на підставі вироку суду іноземної держави.

Такими випадками є:

1) якщо законом України про кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення максимальний строк позбавлення волі є меншим, ніж призначений вироком суду іноземної держави, суд визначає максимальний строк позбавлення волі, передбачений кримінальним законом України;

2) якщо строк покарання, призначений вироком суду іноземної держави, є меншим, ніж мінімальний строк, передбачений санкцією статті

Кримінального кодексу України за відповідне кримінальне правопорушення, суд дотримується строку, визначеного вироком суду іноземної держави.

Наступним важливим положенням є те, що до особи, переданої в Україну для подальшого відбування покарання, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, амністію або здійснено помилування у порядку. Це положення кореспондується з засадою верховенства права та виступає його кульмінацією.

В законі передбачені і випадки, коли Міністерство юстиції України має повідомити компетентний орган держави, судом якої було ухвалено вирок, про стан або результати виконання покарання. Ними є такі:

1) завершення відбування покарання згідно із законодавством України;

2) смерті засудженої особи;

3) втечі засудженої особи.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Зазначимо, що будь-які питання, пов'язані з переглядом вироку суду іноземної держави, вирішуються судом держави, в якій ухвалено вирок (ст. 605 КПК).

Витрати, пов'язані з передачею засудженого в Україні іноземця для подальшого відбування покарання в державу його громадянства, крім тих, що виникли на території України, покриває держава, громадянином якої є засуджена особа.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

В умовах перетворень, які останнім часом супроводжують життя суспільства як на території України, так і в іноземних країнах,вельми актуальним видається допомога між державами. Завдяки їй відбувається значна та потужна протидія злочинності.

Міжнародне співробітництво – це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Важливою формою міжнародної взаємодії між державами по боротьбі зі злочинністю є співробітництво в сфері судочинства по кримінальним правопорушенням різних видів. Така форма співпраці має назву міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають. З появою міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Організацію по наданню міжнародної допомоги здійснюють компетентні органи суверенних держав. До уповноважених (центральних) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК України (в редакції від 13 квітня 2012 року) відносяться: Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

Надання міжнародної допомоги відбувається за запитом запитуючої сторони, який розглядається уповноваженим (центральним) органом держави.

Вельми важливим інститутом в умовах міжнародної співпраці є інститут екстрадиції (глава 44 КПК України).

Екстрадиція – це сукупність заходів щодо видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Виходячи зі змісту статті 574 КПК України, видачі підлягають наступні категорії осіб:

- обвинувачені (підозрювані) у справах на стадії досудового розслідування;
- підсудні (засуджені) у справах на стадії судового розгляду або виконання вироку.

Наступною формою співпраці є перейняття кримінального провадження (глава 45 КПК України).

Перейняття кримінального провадження – здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом.

Окремою главою також передбачено з'ясування питання, що стосуються визнання та виконання вироків іноземних судів та передачі засуджених осіб.

Узагальнення практики надання міжнародної правової допомоги органами України на стадії досудового розслідування кримінальних справ дозволяє стверджувати, що найчастіше надається (запитується) допомога саме у вигляді виконання процесуальних дій (виклику свідків, потерпілих для допиту та участі в інших слідчих діях, передачі предметів та документів тощо).

В умовах толерантних та виважених відносин між державами саме сьогодні співпраця, яка відбувається між ними дістає своєї постійної ескалації, що якісним чином впливає на боротьбу із злочинним світом.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо про поняття екстрадиції (видачі) особи.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: загальні засади міжнародного співробітництва у кримінальному судочинстві. Законодавство, що регулює міжнародне

співробітництво під час кримінального провадження. Обсяг та види міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Центральні органи України що забезпечують міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій. Зміст та форма запиту про міжнародну правову допомогу.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 19. ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття кримінально-процесуальної форми…….506
2. Кримінальне провадження на підставі угод……..509
3. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення…518
4. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб…….522
5. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх……...525
6. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру……532
7. Кримінальне провадження, яке містить державну таємницю……..537
8. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні…….539

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90—91).

Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 6. — Ст. 35.

Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх : Закон України від 21 квіт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 6. — Ст. 35.

Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142.

Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постан. Пленуму Верховного Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : Паливода А. В., 2010. — С. 289—295.

Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постан. Пленуму Верховного Суду України від 16 квіт. 2004 р. № 5 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в

кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : Паливода А. В., 2010. — С. 296—303.

Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : постан. Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : Паливода А. В., 2010. — С. 345—354.

Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : постан. Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : Паливода А. В., 2010. — С. 387—395.

Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх [Електронний ресурс] : затв. постан. Кабінету Міністрів України від 9 черв. 1997 р. № 565 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 24. — С. 61. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1058.1442.0

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : прийняті на 96-му пленарному засіданні ООН у 1985 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. — Амстердам-Київ, 1996.

Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — 328 с.

Жук І. В. Окремі питання застосування інституту примусових заходів медичного характеру та примусового лікування / І. В. Жук // Науковий вісник КНУВС. — К., 2007. — Вип.1. — С. 67—73.

Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

Ковітіді О. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх / О. Ковітіді // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 3. — С. 96—100.

Конвенція про права дитини : ухвалена 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. — 1990. — № 1. — С. 205.

Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : Паливода А.В., 2007. — 352 с.

Левендаренко О. О. Досудове розслідування у справах про злочини неповнолітніх (питання кримінально-процесуального доказування) : [монографія] / Левендаренко О. О. ; МВС України. Донецький юрид. ун-т. Луганський держ. ун-т внутр. справ. — Донецьк, 2007. — 211 с.

Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.

Молдован А. В. Кримінальний процес : Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навч. посіб.] / Молдован А. В. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 352 с.

Омельяненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : [навч. посіб.] / Омельяненко Г. М. — К. : Атіка, 2002. — 98 с.

Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру / Палюх Л. М. — Львів : ПАІС, 2009. — 195 с.

Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципи) : приняты и провозглашенны резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 г. // Права человека : сб. междунар. договоров. — Нью-Йорк—Женева, 1994. — Том I : Универсальные договоры. Организация Обьединенных Наций.

Сенченко Н. Поняття та види процесуальних гарантій у провадженні по застосуванню примусових заходів медичного характеру / Н. Сенченко // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 1. — С. 124—127.

Смирнов А. В. Уголовный процесс : [учеб. для вузов] / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А. В. Смирнова. — СПб. : Питер, 2004. — 697 с.

Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність, від 29 серп. 2003 р. // Узагальнення Верховного Суду України судової практики в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : Паливода А. В., 2010. — С. 28—49.

Шило О. До до питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми / О. Шило // Право України. — 2010. — № 9. — С. 180—186.

Шиян А. Г. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів у кримінальному судочинстві України : [навч. посіб.] / А. Г. Шиян, А. П. Черненко ; МВС України. Юридична академія. — Дніпропетровськ, 2002. — 172 с.

Якимович Ю. К. Необходимость и содержание дифференциации уголовного процесса / Ю. К. Якимович // Правовые проблемы укрепления российской государственности. — Томск, 2001. — Вып. 7. — С. 7—9.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

Законодавство України передбачає єдиний порядок кримінального провадження. Це логічно витікає із принципу рівності громадян перед законом і судом передбаченому Конституцією України. Разом з тим у зв’язку з існуванням особливих умов, таких як наприклад готовність сторін до компромісу, незначна суспільна небезпека злочину, особливий суб’єкт злочину та ін. процесуальний закон допускає провадження, яке відрізняється

від звичайного. В такому випадку мова йде про особливі (диференційовані) порядки провадження. Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає декілька особливих порядків провадження (Розділ VI):

- кримінальне провадження на підставі угод (Глава 35);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (Глава 37);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (Глава 38);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава39);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (Глава 40);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (Глава 41).

Перераховані форми провадження є особливо важливими для кримінального процесу. Завдяки цим порядкам провадження по-перше створюються додаткові гарантії законності щодо дотримання прав людини під час розслідування злочину, по-друге вони створюють можливість застосувати спрощене провадження, коли злочин не становить великої суспільної небезпеки. Особливої уваги заслуговує кримінальне провадження на підставі угод. Цей інститут є абсолютно новим для кримінального процесу України і практики його застосування немає, але можливості його застосування для ефективного правосуддя в Україні очевидні. Так, наприклад у США в 90 відсотків кримінальних справ обвинувачені визнають свою вину. Приблизно 50 відсотків зізнань – це результат домовленості між обвинувачем і прокурором. Угоди про визнання вини відбуваються тому, що прокурор може «продати» існуючі в ньому сумніви, викликані нестачею доказів, за більш м’який вирок. Причому угоди про визнання вини не є таємною операцією, яка здійснюється в томному кутку. Це цілком визнана й відкрита процедура.

У науці кримінального процесу існує дискусія щодо необхідності існування особливого провадження щодо окремих посадових осіб України. Мова йде про народних депутатів, суддів, Президента України та ін. Принцип рівності громадян перед законом і судом (ст. 24 Конституції України) передбачає що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Виходячи з цього принципу існування будь-яких особливих проваджень, які надають привілеї або переваги при здійсненні кримінального провадження є неприпустимими. Разом з тим особливий порядок провадження щодо згаданих посадових осіб

надає їм додаткові законодавчі гарантії більш ефективно і незалежно здійснювати свою професійну діяльність. Цю проблему повинне вирішити подальше вдосконалення кримінально-процесуального законодавства з урахування норм міжнародного законодавства щодо цього питаня.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

При здійсненні розслідування посадовим особам дуже важливо дотримуватися певних передбачених законом правил. Принцип рівності громадян перед законом і судом (ст. 24 Конституції України) передбачає що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. З цього можна зробити висновок, що і провадження у випадку вчинення злочину повинно здійснюватися за однаковими правилами до всіх категорій громадян. Наука кримінального процесу для визначення цих правил використовує термін кримінально-процесуальна форма. Кримінально-процесуальна форма це передбачений кримінально-процесуальним законом порядок здійснення кримінально-процесуальної діяльності як окремих слідчих і процесуальних дій так і всього кримінального провадження.

Для забезпечення принципу рівності громадян перед судом найбільш ефективним є створення єдиного стандартизованого порядку провадження по злочинам. Створення єдиного порядку провадження має назву уніфікація кримінально-процесуальної форми. Разом з тим неможливо в усіх випадках застосувати стандартний порядок провадження. Це пов’язано з тим, що в певних випадках процесуальна форма повинна враховувати суттєві обставини, які впливають на провадження. Мова може йти про, наприклад, незначну суспільну небезпеку злочину, у таких випадках закон передбачає обов’язково наявність заяви громадянина без якої провадження неможливе, в інших випадках провадження потребує додаткових гарантій законності наприклад щодо неповнолітніх, обмежено осудних тощо. У цих і інших передбачених законом випадках провадження здійснюється не за загальною, а за особливою, передбаченою для конкретного випадку процедурою. Для наукового визначення таких випадків використовується такий термін як диференціація кримінально-процесуальної форми, адже мова йде про особливі (диференційовані) форми провадження.

Питання визначення кримінально-процесуальної форми є дискусійним. Вчені-процесуалісти по різному підходять до його визначення. Так В.М. Тертишник визначає процесуальну форму як відповідні змісту і принципам кримінального процесу, передбачені кримінально-процесуальним правом умови, послідовність та порядок діяльності учасників процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов’язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття юридичних рішень, а також режим

документування процесуальної діяльності, покликані забезпечити розв'язання завдань і досягнення мети кримінального процесу.

Л.Д. Удалова визначає процесуальну форму як передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності. Зокрема й порядок вчинення та оформлення певних процесуальних дій, прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень.

Якуб М.Л. під процесуальною формою (процесуальним порядком) розуміє як умови і послідовність провадження окремих процесуальних дій і прийняття рішень, так і умови провадження по справі в цілому, тобто всі форми судочинства в їх сукупності, в їх системі як єдине ціле. Відповідно мова може йти і про процесуальні форми судочинства, і про процесуальну форму провадження окремої дії. Згодні з цим визначенням також Коваленко Є.Г. і Маляренко В.Т.

Благута Р.І., Сергієнко Л.О., Устюгова О.Є. вважають, що кримінально-процесуальна форма – це закріплена кримінально-процесуальним правом структура всього кримінального процесу в цілому і окремих його стадій, умови, послідовність, порядок провадження процесуальних дій та оформлення їх у правових актах.

Аналізуючи ці визначення можна зробити висновок, що в цілому їхній зміст багато в чому схожий. Автори погоджуються, що кримінально-процесуальна форма це передбачений законом порядок провадження процесуальних дій при здійсненні провадження по злочинам. З таким змістом можна погодитися. Як загальне визначення кримінально-процесуальної форми можна запропонувати наступне – це передбачений кримінально-процесуальним законом порядок кримінально-процесуальної діяльності суб'єктів кримінального процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод і обов'язків, порядок вчинення та оформлення певних процесуальних дій, прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень

Важливість процесуальної форми у тому, що вона є однією з кримінально-процесуальних гарантій і відповідно забезпечує виконання завдань кримінального судочинства і є засобом забезпечення кримінально-процесуальної діяльності. Дотримання процесуальної форми суб'єктами кримінального процесу є обов'язковим, порушення передбаченого законом порядку провадження буде мати наслідком скасування прийнятого юридичного рішення.

Процесуальна форма повинна відповідати певним вимогам: доцільності (забезпечувати швидке, безпомилкове й ефективне правосуддя); простоти (бути вільною від непотрібних бюрократичних формальностей); надійності (гарантувати досягнення істини і справедливості); толерантності (забезпечувати повагу до прав і свобод людини), ясності, моральності та етичності.

Особливості кримінально-процесуальної форми наступні:

- перевага принципу публічності над диспозитивністю при вирішенні питання щодо вибору учасниками процесу способу поведінки;
- забезпечення належної поведінки учасників процесу мірами державного примусу;
- залежність характеру примусу від суспільної небезпечності вчиненого злочину;
- правосуддя як єдиний спосіб покладання кримінальної відповідальності та призначення винуватому справедливого покарання чи виправдання невинуватого;
- існування інституту захисту прав і законних інтересів підозрюваного.

Значення процесуальної форми полягає в тому, що вона:
- визначає стабільну та юридично доцільну процедуру судочинства;
- оптимізує й активізує діяльність щодо розв'язання завдань кримінального процесу;
- надає правове поле для встановлення єдиної для всіх законності;
- створює систему необхідних гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості;
- забезпечує реалізацію принципів правової держави в сфері правосуддя й створює необхідний для цього режим законності
- забезпечує виховний вплив кримінального процесу.

Як вже зазначалося вище законодавством передбачений єдиний порядок провадження, у зв'язку з чим мова йде про уніфікацію кримінально-процесуальної форми тобто створення однакового порядку провадження. Разом з тим існують особливі (диференційовані) порядки провадження. Диференціація кримінально-процесуальної форми є такою будовою судочинства, при якій поряд із звичайним порядком мають місце процесуальні форми, які передбачають як спрощення процедури у нескладних справах, так і її ускладнення про найбільш небезпечні злочини, або справи, що потребують особливої процесуальної захищеності законних інтересів обвинуваченого або інших учасників судочинства.

Ю. Якимович, досліджуючи питання про диференціацію кримінально-процесуальної форми, зазначив, що диференціація означає також і те, що кримінальне судочинство не обмежується лише провадженням у кримінальній справі, є в ньому й інші провадження (самостійні та полістадійні), які ніяк не можна віднести до проваджень у кримінальних справах хоча б тому, що в них не вирішуються основні питання кримінальної справи: винуватості та покарання. Їх спрямованість зовсім інша. Вони або доповнюють кримінальний процес (додаткові провадження), або у їх межах застосовуються матеріально-правові норми, які не належать до норм кримінального права (особливі провадження).

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає такі особливі (диференційовані) порядки кримінального провадження (Розділ VI):
- кримінальне провадження на підставі угод (Глава 35);

- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (Глава 37);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (Глава 38);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава39);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (Глава 40);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (Глава 41).
-

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Важливість процесуальної форми у тому, що вона є однією з кримінально-процесуальних гарантій і відповідно забезпечує виконання завдань кримінального судочинства і є засобом забезпечення кримінально-процесуальної діяльності. Дотримання процесуальної форми суб'єктами кримінального процесу є обов'язковим, порушення передбаченого законом порядку провадження буде мати наслідком скасування прийнятого юридичного рішення.

Процесуальна форма повинна відповідати певним вимогам: доцільності (забезпечувати швидке, безпомилкове й ефективне правосуддя); простоти (бути вільною від непотрібних бюрократичних формальностей); надійності (гарантувати досягнення істини і справедливості); толерантності (забезпечувати повагу до прав і свобод людини), ясності, моральності та етичності.

2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Перш ніж говорити про досить новий для України порядок кримінального провадження – угоди, слушно було б дослідити досвід інших країн по застосуванню такого правового інституту.

24 липня 2002 р. Економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновлюючого правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновлюючого правосудця у національне судочинство. Існує декілька моделей подібного правосудця, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація).

Відповідно до Рамкового рішення ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора.

На підставі цього рішення всі країни Європейського Союзу зобов'язані поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між жертвою та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва.

У Франції прокурор, який вирішує питання про порушення публічного позову, вправі на власний розсуд оцінювати доцільність кримінального переслідування в кожному окремому випадку.

Вважають, що медіація зародилася у місті Баланс. Місцевий прокурор, аналізуючи дрібну злочинність, дійшов висновку, що традиційна кримінальна юстиція «не здатна усунути незначні конфлікти; навпаки – вона їх тільки загострює». Прокурор, звичайно, може на підставі принципу доцільності кримінального переслідування прийняти рішення про відмову в порушенні публічного позову Однак у такому разі він «залишає незадоволеним потерпілого і культивує у злочинця почуття безвідповідальності». З цієї причини Голова трибуналу інстанції і Прокурор Республіки Валанса спробували віднайти третій, «нестандартний» спосіб вирішення кримінально правового конфлікту. Ним і стала медіація, яка існувала спершу як правозастосовна процедура без правової регламентації. Сутність медіації полягає у такому.

1. Особа, яка вчинила заборонене кримінальним законом діяння, відшкодовує шкоду відповідно до мирової угоди, що її укладають сторони, а прокурор відмовляється від порушення публічного позову.

2. Для вирішення питання про примирення сторін залучають арбітра. У Балансі вирішили запрошувати для цього авторитетних нейтральних осіб, які знають місцеве населення і не наділені владними повноваженнями щодо сторін (свого роду «третейських суддів»). У різних кварталах міста за допомогою Комунальної ради запобігання злочинності було обрано від 4 до 6 осіб як штатних громадських «примірювачів».

3. Прокурор, вирішивши, що доцільно замість традиційного кримінального переслідування застосувати примирювальну процедуру, відбирає двох із цих осіб і передає їм справу. В разі досягнення примирення самі ж громадські арбітри і контролюють виконання умов угоди.

Якщо ж сторони не примирилися або не виконують умов угоди, справу повертають прокуророві, який вирішує питання про її подальшу долю відповідно до вимог КПК.

Пізніше, спочатку 2 жовтня 1992 р. згідно із Циркуляром міністра юстиції Франції, а потім і Законом від 4 січня 1993 р. про внесення змін і доповнень до КПК медіація дістала правову регламентацію.

Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення у Східній Європі, і на особливу увагу заслуговує досвід Польщі. Серед країн колишнього СРСР лідером є Росія, де програми медіації діють протягом кількох років у 10 містах, зокрема у Москві, Пермі, Тюмені, Іркутську.

У Сполучених штатах Америки існує інститут «угоди про визнання». Цей американський (англосаксонський) кримінально-процесуальний інститут

є найвідомішим і найбільш вивченим серед вітчизняних спеціалістів. Причина такої уваги наших учених до цього інституту полягає в тому, що він найбільш «контрастує» порівняно з вітчизняним принципом встановлення істини у кожній кримінальній справі.

«Угоди про визнання» отримали процесуальне оформлення в США в XIX ст., де спочатку вони існували як правозастосовний захід (так само, як і медіація у Франції). Поступово їх було офіційно визнано і законодавцем, і судцями. Зокрема, в 1968-1970 роках

Верховний Суд США у низці своїх рішень у конкретних справах визнав конституційність практики «угод про визнання вини», фактично остаточно їх легалізувавши.

Сутність інституту «угоди про визнання вини» можна розкрити через такі положення:

1. В американському кримінальному процесі, як відомо, перед судом ніколи не ставилося завдання щодо встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, тобто: з'ясування всіх фактичних обставин справи; їх юридичної кваліфікації; прийняття належного рішення в інтересах абстрактного публічного правопорядку (безвідносно до того, на чому наполягають сторони).

У цьому сенсі функцією американського суду є не неупереджене самостійне дослідження у кримінальній справі, а неупереджене вирішення суперечки між двома сторонами, що змагаються.

Звісно, це не означає, що суд є байдужим до істини. Він прагне встановити істину, але лише тією мірою, наскільки це є необхідним для того, щоб правильно вирішити суперечку. Тобто американський суддя є не «дослідник», а «арбітр».

2. Змагальність визнається в американському процесі більшою цінністю, ніж абстрактне прагнення до об'єктивної істини.

Між принципами об'єктивної істини і змагальності є зворотна пропорція: чим меншою мірою суд зобов'язаний шукати істину офіційно, тим більшою мірою рух кримінального процесу і доля кримінальної справи визначаються процесуальною позицією сторін (ступенем їх активності).

Суд є пасивним у збиранні доказів. Останні подають сторони, які переконують суд у правильності своєї позиції.

3. За такого підходу відмова однієї із сторін від «змагання» зі своїм процесуальним опонентом має зв'язувати суд під час прийняття ним рішення по суті справи (йдеться про певну подібність цивільних процесуальних відмови від позову і визнання позову).

Якщо від кримінального переслідування відмовляється сторона обвинувачення, то суд не вправі постановити обвинувальний вирок навіть у тому разі, якщо він переконаний у його повній обґрунтованості.

І навпаки, якщо обвинувачений визнає себе винним, то суд, переконавшись у добровільності визнання, зобов'язаний винести обвинувальний вирок і призначити покарання без проведення судового слідства (навіть у скороченому обсязі).

4. Саме така ситуація становить зміст відомого англосаксонського інституту «оголошення себе винуватим», про що вже йшлося. Переважну кількість обвинувальних вироків постановляють не в результаті успішного доказування з боку сторони обвинувачення, а лише тому, що на початку судового розгляду обвинувачений відповів «так» на запитання головуючого: "Чи визнаєте Ви себе винним у пред'явлених пунктах обвинувачення?"

5. Таке трактування змагальності в цілому та інститут «оголошення себе винуватим» і породили специфічний феномен судочинства – «угоди про визнання».

Оскільки визнання особою вини повністю позбавляє обвинувачення від тягаря доказування і абсолютно зв'язує суд, то за відсутності суворо формалізованого попереднього провадження (де справу веде слідчий суддя, слідчий тощо) ніхто не заважає обвинуваченню і захисту «домовитися» таким чином, щоб обвинувачений визнав себе винуватим і був підданий кримінальному покаранню в обмін на певні «пільги», наприклад: виключення із обвинувального акта окремих епізодів обвинувачення; більш м'яку (пільгову) кваліфікацію злочину тощо.

Оскільки суд зв'язаний не тільки визнанням вини, а й межами пред'явленого обвинувачення, то сторони за наявності «угоди» гарантують для себе певні процесуальні та матеріально-правові блага, хоча і в «компромісному» варіанті.

Часто до перемовин між сторонами залучаються і судді. Суд до укладання угоди не повинен називати обвинуваченому міру покарання. Інакше визнання ним вини розцінюватиметься як таке, що здійснено під тиском, а отже, і як юридично нікчемне.

В юридичній літературі вважають, що «угоди про визнання» є лише частковим звільненням від кримінального переслідування, бо особа легально звільняється від переслідування за вчинення інших злочинів (за винятком тих, за які вона переслідується в класичному порядку).

Окрім того, обвинувачений не усуває шкідливих наслідків вчинених діянь. Особа лише полегшує обвинуваченню притягнення «себе» до відповідальності за вчинення певних злочинів, за що отримує від нього щось на зразок «індульгенції» за інші злочини.

У кримінальному процесуальному кодексі України передбачено декілька особливих порядків провадження. Вони об'єднані у восьмому розділі кодексу. Перший особливий порядок провадження, який регламентується кодексом – кримінальне провадження на підставі угод.

В кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;

2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

Угода про примирення

Порядок ініціювання і укладення угоди наступний. Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого чи

підозрюваного, обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами (за винятком слідчого, прокурора або судді). Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення, наслідки укладення та затвердження угоди, наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення, також угода скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

а) для підозрюваного, обвинуваченого – обмеження права оскарження вироку

б) для потерпілого – обмеження права оскарження вироку згідно та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення та змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи ясно він розуміє:

1) існування у нього права на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

мовчати і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені законом;

3) характер кожного обвинувачення;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у випадку затвердження угоди судом.

Крім того, перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення, суд під час судового засідання повинен з'ясувати у потерпілого, чи ясно він розуміє наслідки затвердження угоди передбачені законом.

Угода про визнання винуватості

На відміну від угоди про примирення, угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного, обвинуваченого. Угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів, та внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається.

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

Слідчий, прокурор зобов'язані поінформувати підозрюваного, потерпілого про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

У випадку, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних, обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У випадку, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

У випадку, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

Прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний враховувати такі обставини:

1) ступінь та характер сприяння підозрюваного, обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;

2) характер і тяжкість обвинувачення;

3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні більш швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;

4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

В угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співробітництва у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені законом, наслідки невиконання угоди.

В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного, обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку, а для підозрюваного, обвинуваченого також у його відмові від здійснення наступних таких прав як право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, також право подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, то обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, які необхідні для збирання та фіксації доказів, що можуть бути втрачені зі спливом часу, або які не можливо буде провести пізніше без суттєвої шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, то суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Перед прийняттям рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи ясно він розуміє:

1) існування у нього права на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожну обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

мовчати і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені законом;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого обвинувачений визнає себе винуватим;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у випадку затвердження угоди судом.

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, які передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребовувати документи, в тому числі скарги підозрюваного, обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх.

Суд перевіряє угоду на відповідність закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди у випадках:

1) якщо умови угоди суперечать вимогам закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) якщо умови угоди суттєво не відповідають інтересам суспільства;

3) якщо умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) якщо очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) якщо відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому випадку досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку.

Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Вирок на підставі угоди повинен відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків.

Мотивувальна частина вироку на підставі угоди повинна містити тільки: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання щодо відповідності угоди вимогам закону і ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання по кожному з обвинувачень та остаточна міра покарання.

Вирок на підставі угоди може бути оскаржений в порядку передбаченому законом.

У випадку невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, що звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку у випадку, коли угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у цьому може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, у кримінальному процесуальному кодексі України передбачено декілька особливих порядків провадження. Вони об’єднані у восьмому розділі кодексу. Перший особливий порядок провадження, який регламентується кодексом – кримінальне провадження на підставі угод.

В кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим;

2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості.

3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Згідно із статистичними даними Верховного Суду України у 2009 році в порядку приватного провадження (ст. 27 КПК України) було розглянуто 8736 скарг громадян, у 2010 році - 10127, у 2011 році - 11045, що свідчить про динаміку їх зростання, а отже і потребу розширення приватних засад кримінального судочинства.

Приватне обвинувачення пройшло тривалий історичний розвиток, воно присутнє у Руській Правді, Воїнському статуті 1716 року, Статуті кримінального судочинства 1864 року, Кримінально-процесуальних кодексах, які існували в Україні. Інститут приватного обвинувачення є найстарішою формою кримінального процесу і був притаманний всім його історичним формам – обвинувальному (змагальному), інквізиційному (розшуковому) та змішаному (континентальному). Але з розвитком економічних, політичних та соціальних відносин суспільство та держава перебирає на себе функцію обвинувачення, тобто відбувається трансформація – перехід від приватних засад до публічних, які домінують в законодавстві нашої держави.

Приватне обвинувачення (в матеріальному аспекті) – це надання потерпілим відповідному органу звернення (із проханням про притягнення до відповідальності) та відомостей про факти щодо наявності суспільно небезпечного і протиправного посягання, яке підпадає під конкретний склад злочину, з можливістю його вирішення на власний розсуд. У процесуальному аспекті приватне обвинувачення – це регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання нею обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитися від пред’явленого обвинувачення.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає, що у випадках, коли злочин не становить значної суспільної небезпеки кримінальне провадження починається лише за заявою потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених законом, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених:

1) ч. 1 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 (побої без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 129 (погроза вбивством без

обтяжуючих обставин), ст. 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), ч. 1 ст. 133 (зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 135 (залишення в небезпеці без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 139 (ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною без обтяжуючих обставин), ст. 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), ч. 1 ст. 152 (зґвалтування без обтяжуючих обставин), ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), ч. 1 ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 162 (порушення недоторканності житла без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції або іншої особистої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 165 (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав), ч. 1 ст. 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), ст. 180 (перешкоджання здійсненню релігійного обряду), ст. 182 (порушення недоторканності приватного життя), ч. 1 ст. 194 (умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин), ст. 195 (погроза знищення майна), ст. 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна), ст. 203-1 (незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), ч. 1 ст. 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), ст. 219 (доведення до банкрутства – щодо дій, якими завдано шкоду кредиторам), ст. 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), ст. 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), ст. 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), ст. 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента), ч. 1 ст. 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин), ст. 356 (самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника), ч. 1 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем,

комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин), ст. 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-1 (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) Кримінального кодексу України;

2) ч. 2 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), ст. 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), ч. 1 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частина друга ст. 152 (зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 153-155 Кримінального кодексу України), ч. 1 ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ч. 1 ст. 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), ч. 1 ст. 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), ч. 2 ст. 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;

3) ст. 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), ст. 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), ст. 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), ст. 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), ст. 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), чч. 1, 2 ст. 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), ст. 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим

становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.

Потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.

Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він повинен відмовитися від обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам.

У випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У випадку висловленої згоди потерпілим на підтримання обвинувачення в суді головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Кримінальне провадження по відповідному обвинуваченню набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

Слід також зазначити що у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може бути укладена угода про примирення між потерпілим та підозрюваним.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, приватне обвинувачення (в матеріальному аспекті) – це надання потерпілим відповідному органу звернення (із проханням про притягнення до відповідальності) та відомостей про факти щодо наявності суспільно небезпечного і протиправного посягання, яке підпадає під конкретний склад злочину, з можливістю його вирішення на власний розсуд. У процесуальному аспекті приватне обвинувачення – це регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання нею обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення.

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Коли мова йде про кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб в науці кримінального процесу використовується таке поняття як імунітет.

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві України не існує офіційно закріпленого терміну «імунітет», але він тривалий час використовується науковцями і практиками, часто зустрічається в юридичній літературі.

Термін «імунітет» як такий має принаймні два значення: медико-біологічне і власне юридичне. Він походить від латинського immunitas (immunitatis), що означає звільнення від чого-небудь, недоторканність, незалежність У біології та медицині імунітетом називають несприйнятливість організму до збудників хвороби чи окремих отрут.

Аналіз розвитку та становлення інституту імунітету дає підстави стверджувати про наявність двох моделей інституту парламентської недоторканності. Одну з них було започатковано в Англії, а другу – у Франції. Слід зауважити, що в колишньому Радянському Союзі, а в наш час і в незалежній Україні, було фактично сприйнято саме французьку модель парламентської недоторканності.

XX століття в українській правовій думці характеризується активним дослідженням проблеми імунітету. Якщо говорити про сучасний парламентський імунітет в Україні, то слід згадати Конституцію СРСР від 5 грудня 1936 року, яку часто називають сталінською. Саме положення ст. 52 згаданого акта, в якій передбачалося, що депутат Верховної Ради СРСР не може бути притягнений до судової відповідальності чи арештований без згоди Верховної Ради СРСР, в період між сесіями без згоди Президії Верховної Ради СРСР є історичним прообразом сучасного депутатського імунітету вже у незалежній Україні. І саме норма про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності є тим каменем спотикання, щодо якого й досі тривають суперечки.

Імунітетом часто називають непідсудність іноземної держави судам іншої держави, а також винятки із юрисдикції акредитуючої держави щодо представництв та громадян, які виконують особливі обов’язки від імені іноземних держав (глави держав і урядів, дипломати, консули та ін.), а також органів та посадових осіб міжнародних організацій. Йдеться про імунітет від юрисдикції, яким користуються іноземні держави стосовно дій, вчинених при здійсненні публічної влади.

В сучасній юриспруденції досить поширеним є визначення імунітету як права особи або винятку із загальних правил щодо звільнення від певного обов’язку чи покарання. На думку В.Г. Даєва, під імунітетом у кримінальному процесі слід розуміти, по-перше, звільнення окремих осіб від виконання певних процесуальних обов’язків; по-друге, встановлення для деяких категорій осіб особливих гарантій обґрунтованості застосування до них заходів процесуального примусу або притягнення до відповідальності.

«Як імунітети постають додаткові гарантії недоторканності і невідповідальності особи, – пише В.І. Руднєв, – які означають, що яка-небудь особа має більший обсяг або рівень недоторканності і не притягнення до відповідальності порівняно з іншими особами».

Крім представництв і представників іноземних держав, законодавством встановлено імунітет окремих категорій громадян України. Відповідно до Конституції України статус особливої (підвищеного рівня) недоторканності мають: Президент України, народні депутати України, судді (статті 80, 105, 111, 126). Імунітети передбачені також для Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Першого заступника і заступника Голови, головних контролерів та Секретаря Рахункової палати. Отже, існує низка імунітетів громадян України, що становлять складову частину їх правового статусу як посадових осіб.

Окремі аспекти кримінально-процесуальних імунітетів традиційно є предметом дослідження інших юридичних наук, передусім, конституційного та міжнародного права. Ці науки розробляють власний аспект даної проблеми, спеціалізуючись на вивченні особливих, не властивих кримінальному процесу сторін. Інакше кажучи, кожна наука вивчає одну із сторін (аспектів) розглядуваного явища, що закономірно стає предметом її дослідження, виходячи з поставленої мети і використовуючи власну методологію тощо. Для правильного вирішення обговорюваного тут питання важливо звернути увагу і на ту обставину, що різні науки хоча і розробляють зазначену проблему, але вони не в змозі вирішити всі питання, пов’язані із існуванням правових норм про імунітет саме в кримінальному судочинстві.

Внаслідок цих причин існують розбіжності і в термінології. Ідеальною була б ситуація, коли одне поняття позначається одним і тим же терміном. Однак, як вже зазначалося, в науці міжнародного права досліджуваний інститут дістав назву «дипломатичні імунітети і привілеї», іноді говорять про «дипломатичний імунітет», в конституційному праві використовується термін «депутатська недоторканність» та ін. «Наявність у чинних законах численних різноманітних термінологічних одиниць, – пише В.М.Савицький, – що збігаються за своїм значенням, вносить безлад у правозастосування. Крім того, невизначеність юридичних найменувань безпосередньо відбивається на наукових дослідженнях, породжуючи схоластичні суперечки. Вона проникає і в середовище практиків, укорінюючись в їх лексиконі досить міцно і надовго, не дивлячись на подальші уточнення окремих норм… Для правильного розуміння і застосування права в цілому ідеальним було б становище, коли знак-термін, що використовується в одній галузі законодавства, семантично був би однозначний («симетричний») при використанні його в інших галузях. Але з багатьох причин це нереально…».

Необхідно звернути увагу і на питання чи є терміни «імунітет» «привілей» тотожними, чи вони означають різні поняття і в якому зв’язку перебувають між собою. Здається, що вони мають певну схожість, якщо говорити про власне юридичний статус особи (утворюють винятки з принципу рівності всіх перед законом і судом та ін.). Якщо вести мову про

те, як привілеї та імунітети впливають на фактичне положення особи, то очевидно, що імунітети покликані запобігти погіршенню становища особи (запобігти обмеженню прав його суб'єкта чи покладенню на нього обтяжливого обов'язку), а привілеї покращують існуюче становище особи, даючи можливість користуватися додатковими благами. Беручи до уваги наведене вище, названі терміни слід вважати нетотожними, такими, що означають різні поняття; їх слід вважати видовими поняттями стосовно певного родового поняття. На думку І.С. Морозової таким родовим поняттям є пільги в їх юридичному розумінні.

Якщо звернутися до норм відповідних міжнародних договорів, що передбачають привілеї та імунітети тих чи інших осіб, наприклад, до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., то стане зрозумілим, що норми про імунітети та привілеї саме в кримінальному судочинстві є лише складовою частиною відповідного правового інституту міжнародного права. Тобто, міжнародно-правові норми передбачають, так би мовити, загальні, спільні для всіх держав-учасниць Віденської конвенції положення, які, в свою чергу, повинні знайти відображення в національному законодавстві кожної країни з урахуванням специфіки її правової системи.

Конституційний Суд України встановив: "Вирішуючи питання щодо недоторканності певних посадових осіб, необхідно виходити з того, що встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи (стаття 29 Конституції України) гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання в їх діяльність".

Поряд з цим необхідно згадати і про те, що інститут імунітету зазначених осіб має відігравати певну роль у реалізації принципу поділу влад.

Призначення імунітетів і привілеїв, передбачених нормами міжнародних договорів, полягає у створенні сприятливої обстановки в сфері міжнародних відносин і забезпеченні належних умов для здійснення відповідними представництвами та особами покладених на них функцій. Слід відмітити, що за ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Особи, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження:

1) народні депутати України;

2) судді Конституційного Суду України, професійні судді, а також присяжні і народні засідателі на час здійснення ними правосуддя;

3) кандидати у Президенти України;

4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

5) Голова Рахункової палати, його перший заступник, заступник, головного контролера та секретаря Рахункової палати;

6) депутати місцевої ради;

7) адвокати;

8) Генеральний прокурора України, його заступника.

Передбачається спеціальний порядок повідомлення про підозру зазначеним категоріям осіб відповідно до якого письмове повідомлення про підозру здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради – Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, професійному судді, судді Конституційного Суду України, присяжному та засідателю на час здійснення ними правосуддя, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати – Генеральним прокурором України;

3) Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України;

4) заступникам Генерального прокурора України – Генеральним прокурором України.

Затримання судді, народного депутата України або обрання стосовно них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом може бути здійснено лише за згодою Верховної Ради України.

Про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються:

1) щодо адвокатів – відповідні кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури;

2) щодо інших категорій осіб, – органи і службові особи, які їх обрали чи призначили або відповідають за заміщення їхніх посад.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже, призначення імунітетів і привілеїв, передбачених нормами міжнародних договорів, полягає у створенні сприятливої обстановки в сфері міжнародних відносин і забезпеченні належних умов для здійснення відповідними представництвами та особами покладених на них функцій. Слід відмітити, що за ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

5. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Наявність особливого провадження у справах про злочини

неповнолітніх зумовлено необхідністю досягнення таких цілей:

1) кримінологічної, що полягає у запобіганні злочинам неповнолітніх;
2) правових:

– встановлення істини у кримінальних справах для правильного, а, отже, і справедливого їх вирішення;

– забезпечення належної правової захищеності неповнолітнього обвинуваченого.

Складнощі у досягненні цих цілей зумовлено віковими соціально-психологічними рисами неповнолітніх. Найбільшою мірою в ході застосування кримінально-процесуальних норм має бути враховано такі характеристики: незрілість мислення; брак достатнього соціального досвіду; нестабільність психіки; підвищену емоційність; підвищену навіюваність і самонавіюваність; схильність до фантазій.

Перераховані характеристики неповнолітніх впливають на те, що урочистість судового процесу в їхніх очах слугує возвеличенню злочину і породжує прагнення до «слави» серед однолітків. Окрім того, під час процесу з участю неповнолітніх їм стають відомими такі сторони злочинної діяльності, від яких цих осіб слід оберігати, аби не перетворити кримінальне провадження на кримінальну «школу». Зазначені обставини зумовлюють особливий порядок провадження у кримінальних справах неповнолітніх.

Загальні особливості кримінального процесу визначено положеннями ч. 4 ст. 14 Міжнародного акта про громадянські і політичні права, згідно з якою «стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихонанню».

На підставі вікових соціально-психологічних характеристик неповнолітніх Генеральна Асамблея ООН розробила «Мінімальні стандартні правила Організації Об’єднаних Націй, що стосуються підправлення правосуддя щодо неповнолітніх», більше відомі як «Пекінські правила» (1985 р.). Ці Правила передбачають:

– створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх;

– наявність в осіб, які здійснюють кримінальний процес у справах неповнолітніх, відповідної кваліфікації;

– побудову судового розгляду таким чином, щоб він забезпечував інтереси неповнолітніх;

– забезпечення конфіденційності, щоб уникнути завдання шкоди неповнолітнім і через непотрібну гласність або шкоду їх репутації тощо.

Кримінальний процесуальний кодекс визначає, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за загальними правилами, але з урахуванням особливостей передбачених законом. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається главою 38 КПК.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов’язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що

найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми з'ясовуються наступні обставини:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК)

Крім обставин, передбачених ст. 91 КПК у кримінальному провадження щодо неповнолітніх також з'ясовуються:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

У разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

При дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого належить з'ясувати:

1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

2) обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього;

3) зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Законні представники викликаються в судове засідання. Їхнє неприбуття не зупиняє судового провадження, крім випадків, коли суд визнає необхідною їх участь. Вони перебувають у залі судового засідання протягом усього судового провадження, а в разі необхідності можуть бути допитані як свідки.

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника.

Неповнолітній підозрюваний, обвинувачений повідомляється або викликається слідчим, прокурором чи судом через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.

Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з загальними правилами, у присутності захисника.

У випадку, коли неповнолітній не досяг шістнадцяти років або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, при його допиті за рішенням слідчого, прокурора або за клопотанням захисника забезпечуються участь педагога, психолога або законного представника.

До початку допиту педагогу, психологу або законному представнику роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити запитання неповнолітньому підозрюваному.

За наявності підстав, передбачених законом, до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється, обвинувачується у

вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, передбаченим законом.

Про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють.

До неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, крім загальних запобіжних заходів, може застосовуватися передача їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого до слідчого, прокурора, суду, а також його належну поведінку.

Передання під нагляд батьків та інших осіб можлива лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

До передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися в тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім.

При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри, обвинувачення неповнолітньому і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення в розмірі від 2 до 5 розмірів мінімальної заробітної плати.

Питання передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу.

Якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме цього кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування.

Під час судового розгляду суд, вислухавши думку прокурора, захисника і законного представника неповнолітнього обвинуваченого, має право своєю ухвалою видалити його із залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього.

Після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного у його

відсутності, і надає йому можливість поставити запитання особам, які були допитані у його відсутності.

Про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд повідомляє відповідну службу у справах дітей та кримінальну міліцію у справах дітей. Суд має право також викликати в судове засідання представників цих установ.

Представники служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду.

Клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують.

Під час судового розгляду суд може прийняти рішення про застосування до неповнолітнього обвинуваченого одного з примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, провадиться внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру провадиться згідно з правилами, передбаченими КПК.

Під час досудового розслідування проводяться необхідні процесуальні дії для з’ясування обставин вчинення суспільно небезпечного діяння та особи неповнолітнього.

Участь захисника у кримінальному провадженні є обов’язковою.

У випадку наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне

діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п’ять років, вона може бути поміщена в приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотання прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Слідчий суддя, суд зобов’язані відмовити у поміщенні особи в приймальник-розподільник для дітей, якщо прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п’ять років, наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1ст. 177 КПК, а саме

1) переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, або

2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, або

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, або

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується, та що жоден із більш м’яких заходів не може запобігти цьому.

Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно.

У випадку відсутності підстав для закриття кримінального провадження прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей, якщо вони з'явилися або були викликані в судове засідання, згідно із загальними правилами цього Кодексу.

Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову в їх застосуванні.

Під час постановлення ухвали в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру суд з'ясовує такі питання:

1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння;

2) чи вчинено це діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння;

3) чи слід застосовувати до нього примусовий захід виховного характеру і якщо слід, то який саме.

При застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на кримінальну міліцію у справах дітей покладається обов’язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу.

Ухвала, постановлена за наслідками розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, може бути оскаржена в порядку, передбаченому законом.

Ухвалою суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, неповнолітній може бути достроково звільнений від примусового заходу виховного характеру в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Ухвала суду може бути постановлена за наслідками клопотання неповнолітнього, його захисника, законного представника або прокурора, якщо поведінка неповнолітнього під час перебування у навчально-виховній установі свідчить про його перевиховання. При розгляді клопотання суд з’ясовує думку ради спеціальної навчально-виховної установи, в якій перебуває неповнолітній, щодо можливості його дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру.

ВИСНОВКИ З П’ЯТОГО ПИТАННЯ:

Кримінальний процесуальний кодекс визначає, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за загальними правилами, але з урахуванням особливостей передбачених законом. Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається главою 38 КПК.

6. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, провадиться у випадку наявності достатніх підстав вважати, що:

1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності;

2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими цією Главою.

Кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого у стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій. При цьому не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусового заходу медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру провадиться слідчим згідно із загальними правилами, з урахуванням особливостей передбачених КПК.

Досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, провадиться слідчим згідно із загальними правилами. Суд, ухвалюючи вирок, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусового заходу медичного характеру.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:

1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення;

2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою;

3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення або на час досудового розслідування;

4) поведінка особи як до вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення, так і після нього;

5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, кримінальним правопорушенням.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного, обвинуваченого в обсязі, який

визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника.

Якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи перешкоджає проведенню процесуальних дій за її участю або участі у судовому засіданні, прокурор, суд мають право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи.

У кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру участь захисника є обов'язковою.

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи:

1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї при обов'язковому лікарському нагляді;

2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Застосування передбачених запобіжних заходів здійснюється згідно із загальними правилами.

Слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у випадку, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була у неосудному або обмежено осудному стані, або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла психічною хворобою, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До таких обставин, зокрема, відносяться:

1) наявність згідно із медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи при вчиненні суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Кримінальне провадження, яке здійснюється у загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, і кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру можуть бути об'єднані в одне або виділені в окремі кримінальні провадження за наявності підстав, передбачених цим Кодексом.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Про закриття кримінального провадження прокурор приймає постанову, яка може бути оскаржена у відповідному. Постанова про закриття кримінального провадження надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду.

Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника.

Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні.

У разі об'єднання в одне провадження кримінального провадження, яке здійснюється у загальному порядку, та кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вони розглядаються в судовому засіданні в одному кримінальному провадженні з додержанням передбачених вимог. Після закінчення судового розгляду суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку щодо обвинуваченого та ухвали щодо застосування примусового заходу медичного характеру.

Під час постановлення ухвали про застосування примусового заходу медичного характеру суд з'ясовує такі питання:

1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;

2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;

3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення в стані неосудності;

4) чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;

5) чи слід застосовувати до цієї особи примусовий захід медичного характеру і якщо слід, то який саме.

Визнавши доведеним, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість застосування покарання, суд постановляє ухвалу про застосування примусового заходу медичного характеру.

Встановивши, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також коли не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусового заходу медичного характеру та закриває кримінальне провадження.

Якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила в стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в застосуванні примусового заходу медичного характеру, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути закрите судом також, якщо неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу. У такому випадку, після закриття судом кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру прокурор повинен розпочати кримінальне провадження в загальному порядку.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід чи відбувається лікування.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності, видужала або коли в результаті змін в стані її здоров'я відпала потреба в раніше застосованих заходах медичного характеру.

Розгляд питання про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється за поданням представника медичного закладу, де тримається дана особа. До подання додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру.

Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусового заходу медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

У разі засудження цієї особи до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи позбавлення волі, час

перебування її в медичній установі зараховується в строк відбування покарання.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього.

Ухвала суду про застосування чи відмову в застосуванні примусового заходу медичного характеру, продовження, зміну, припинення застосування примусового заходу медичного характеру або відмова у цьому може бути оскаржена в порядку, передбаченому цим Кодексом.

На ухвалу суду про закриття кримінального провадження щодо застосування примусового заходу медичного характеру в цьому випадку можуть бути внесені заперечення, які викладаються в апеляційній скарзі, що подається за наслідками судового розгляду в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Отже, досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру провадиться слідчим згідно із загальними правилами, з урахуванням особливостей передбачених КПК.

7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

Досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводяться з дотриманням вимог режиму секретності.

Процесуальні рішення не повинні містити відомостей, які становлять державну таємницю.

До участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи, які мають допуск до державної таємниці відповідної форми та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв.

Доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його при здійсненні своїх прав і обов’язків, передбачених цим Кодексом, виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження. Рішення про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв

приймаються у формі наказу або письмового розпорядження керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом.

Потерпілому та його представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику забороняється робити виписки та копії з матеріалів, які містять державну таємницю.

Захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, забороняється робити копії з матеріалів, які містять державну таємницю.

Підозрюваний, обвинувачений, його захисник та законний представник з метою підготовки та здійснення захисту можуть робити виписки з матеріалів, що містять державну таємницю. Такі виписки опечатуються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможливлює ознайомлення з їх змістом. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або суді та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу: під час досудового розслідування – в приміщенні органу досудового розслідування, під час судового провадження – в приміщенні суду. Ознайомлення зі змістом виписок будь-кого, крім особи, яка їх зробила, не допускається.

Матеріальні носії секретної інформації, які не долучені до матеріалів досудового розслідування, передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування.

Здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, крім випадків, передбачених законом та обумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці.

Проведення експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування, підготовка висновку щодо завданої національній безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації здійснюється посадовою особою, на яку покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць відповідно до закону у сфері державної таємниці. У цьому випадку на вказану особу поширюються обов’язки і права, які цим Кодексом передбачено для експертів.

Якщо при проведенні експертизи використовуються методики, технології чи інформація, яка містить охоронювану державою таємницю, в описовій частині висновку експертизи ці відомості не вказуються.

ВИСНОВКИ З СЬОМОГО ПИТАННЯ:

Досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводяться з дотриманням вимог режиму секретності.

Процесуальні рішення не повинні містити відомостей, які становлять державну таємницю.

8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ, КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ АБО З РОЗПІЗНАВАЛЬНИМ ЗНАКОМ УКРАЇНИ, ЯКЩО ЦЕ СУДНО ПРИПИСАНО ДО ПОРТУ, РОЗТАШОВАНОГО В УКРАЇНІ

Службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій, є:

1) керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України – у випадку вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном;

2) капітан судна України – у випадку вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітан судна України зобов'язаний призначити іншу службову особу, уповноважену на вчинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Службові особи, які здійснювали процесуальні дії, залучаються як свідки до кримінального провадження після його продовження на території України. Вони зобов'язуються надавати пояснення слідчому, прокурору щодо проведених процесуальних дій.

Службові особи, зобов’язані негайно провести необхідні процесуальні дії після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення або з іншого джерела їм стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва, консульської установи України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Службові особи уповноважені на:

1) застосування заходів забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового вилучення майна, здійснення законного затримання особи в порядку, передбаченому КПК;

2) проведення слідчих (розшукових) дій у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи і особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК.

Клопотання прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подане не пізніше наступного робочого дня після доставлення

на територію України особи, затриманої в дипломатичному представництві, консульській установі, на судні України, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України має право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на 48 години, і зобов'язаний надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги.

Капітан судна України мають право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України.

Вказані службові особи, зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

Досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, здійснюється слідчим органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження центрального органу виконавчої влади у сфері закордонних справ України.

Досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, здійснюється слідчим органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту приписки.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Кримінальний процес Україні має диференційовані форми провадження без яких було б неможливо ефективно забезпечувати дотримання прав окремих категорій громадян при здійсненні правосуддя. Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає декілька особливих порядків провадження (Розділ VI):

- кримінальне провадження на підставі угод (Глава 35);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (Глава 37);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (Глава 38);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава39);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (Глава 40);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з

розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (Глава 41).

Кримінальне провадження на підставі угод є новим для кримінального процесу України, але такий інститут існує у всіх цивілізованих країнах (у Росії така практика з'явилася в 2009 році). Передбачаються такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості. Угоди покликані підвищити ефективність правосуддя, так для обвинуваченого легше визнати вину, коли заперечувати її під вагою доказів немає сенсу, і отримати менший строк при цьому заощадивши гроші на адвоката. Слідчому це дасть можливість зосередитися на розкритті справді серйозних злочинів. Угоду затверджує суд, який зобов'язано перевірить, що обвинуваченому ніхто не погрожував. Крім того це є додатковою гарантією законності і виконання угоди.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення дає можливість значно заощадити ресурси правоохоронних органів через те що дає можливість починати провадження по визначеним законом злочинам, які не становлять значної суспільної небезпеки лише у випадках звернення громадян.

Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб надає додаткові гарантії захисту прав окремим посадовим особам, які займають особливо важливі державні посади, у зв'язку з чим потребують додаткового захисту від втручання у професійну діяльність.

Ці і інші особливі форми провадження є абсолютно необхідними у кримінальному процесі. Вони дають можливість застосувати у необхідних випадках спеціальний порядок провадження, що є додатковою гарантією захисту прав громадян, також дають можливість спростити провадження і застосувати передбачені законом угоди, що також може значно підвищити ефективність процесуального закону і поліпшити якість правосуддя в Україні.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються питання щодо видів особливих проваджень у кримінальному процесі.

При підготовці теми, курсантам (слухачам) слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Серед них слід виділити: види особливих проваджень у кримінальному процесі. Кримінальне провадження на підставі угод. Види угод, їх ініціювання та умови укладання. Зміст угоди про примирення. Зміст угоди про визнання винуватості. Загальний порядок судового провадження на підставі угоди.

Для вдалого засвоєння цієї теми, курсантам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у

книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри кримінального процесу.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.